

ПЕРШИЙ ВІНОК

ЖІНОЧИЙ АЛЬМАНАХ

виданий коштом і заходом

Наталії Кобринської і Олени Пчілки.

Ціна 2 злр. а. в.

ЛЬВІВ, 1887.

З друкарні Товариства ім. Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

20

В-2493

ПЕРШИЙ ВІНОК

ЖІНОЧИЙ АЛЬМАНАХ

виданий коштом і заходом

Наталії Кобриньської і Олени Пчілки.

Ціна 2 злр. а. в.

ЛЬВІВ, 1887.

З друкарні Товариства ім. Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

4860к

КОЛІВНЯ ШКОЛИ

КАТАЛОГ БІБЛІОТЕКИ

Львівська бібліотека

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР

№ И-36270

И. 32702

З М І С Т.

	Стор.
<i>Н. Кобринська</i> Передне слово	1
<i>О. Пчілка</i> Перший вінок (вірш)	4
<i>Н. Кобринська</i> Про рух жіночий в новітніх часах	5
<i>Уляна Кравченко</i> Я не жалюся (два сонети)	23
<i>Ганна Барвінок</i> Перемогла, озовідання	25
<i>Деся Українка</i> Русалка (поема)	56
<i>Н. Кобринська</i> Руське жіноцтво в Галичині в наших часах	68
<i>О. Пчілка</i> Дебора, біблейський образ (вірш)	103
<i>Ольга Лесвіцька</i> На чужині, правдива пригода	106
<i>К. Попович</i> Звичайна історія (поема)	112
<i>О. Бажанська</i> Кіндрат, новеля з нар. життя	120
<i>Дніпрова Чайка</i> Пізно (вірш)	139
<i>Уляна Кравченко</i> За много! (три сонети)	142
<i>Єрина * * *</i> Родинна неволя жінок в піснях і обрядах весільних	144
<i>Олеся Б.</i> Колись було (вірш)	159
<i>Єлена Грицай</i> В осени (вірш)	160
<i>Міхаліна Рошкевич</i> Таку вже Бог долю судив, опові- дане народне	161
<i>Деся Українка</i> Любка (вірш)	176
— На зеленому горбочку (вірш)	176
<i>Н. Кобринська</i> Пані Шумінська, образок з життя	177

	Стор.
<i>Дніпрова Чайка</i> Сестрицям Українкам (вірш) . . .	196
<i>Катерина Довбенчукова</i> Дівка й княгиня, народні обичаї з Косівщини	197
<i>Уляна Кравченко</i> На новий шлях! (вірш)	207
<i>Єрина * * *</i> Пісок! Пісок! образок з життя	209
<i>Дніпрова Чайка</i> Нічною добою (вірш)	216
<i>Ольга Франко</i> Карпатські Бойки і їх родинне життя .	217
<i>Леся Українка</i> Поле (вірш)	230
<i>Олена Пчілка</i> Товаришки, оповідання	231
<i>Людмила Старицька</i> Панахида (вірш)	360
<i>Анна П.</i> Зарібниця, образок з жіночого життя	361
<i>Дніпрова Чайка</i> Безщасна (вірш)	365
<i>Ганна Барвінок</i> Жіноче бідування, оповідання	367
<i>Уляна Кравченко</i> Думки I—III.	373
<i>Н. Кобринська</i> Пан судія, образок з життя	376
<i>Кліментія П.</i> Де Бог мій? (вірш)	395
<i>Міхаліна Рошкевич</i> Теща, оповідання	396
<i>Дніпрова Чайка</i> Посуха (вірш)	405
<i>Н. Кобринська</i> Замужня жінка середньої верстви	406
<i>Уляна Кравченко</i> Не рвись в будуще! (два сонети)	417
<i>Сидора Навроцька</i> Попав ся в сіть, оповідання	418
<i>Дніпрова Чайка</i> Дівочий жаль (вірш)	456
<i>Н. Кобринська</i> Про первістну ціль товариства руських жінок в Станіславові	457
<i>О. П. К. І.</i> Карасинська-Троїцька, некролог	463

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Не винен я тому, що сумно співаю, брати мої.
Що слово до слова незвучно складаю — простіть мені!
Не радість їх родить, не втіха їх плодить, не гра пуста,
Но в хвилях недолі, задуми тяжкої самі уста
Їх шепчуть...

Сі слова нашого звісного писателя підходять як раз під змісл „Жіночого Альманаха“. То дійсно, не радість ні втіха ні гра пуста була поводом єго виданя; — а загадали ми без упереджень і здоганя діткнути ся найглубших ран, заданих жіноцтву нашим порядком суспільним. Хто переконаний, що жінки не повинні займати ся поважнішими справами, — хто думає, що поки дівчина не вийде за муж, то не випадає їй вникати в глубини життя і досліджувати єго злих сторін, а по за мужю вималяє їй обовязками і занятями, — хто гадає, що від злого можна охоронитись несвідомістю, а несвідомість і глупоту вважає жіночою чеснотою і непорочною, — хто вірить, що одну часть тіла можна охоронити здорово, наколи рак зіпеутя точить цілий організм, — хто бажає, щоби жінка ніколи не виростала з дитинства, вічно крила ся в слимачій шкаралупці і носила ся лиш усюди з своєю хаткою, — той нехай не допускає до єї рук наш „Альманах“, бо ми єго зложили для дозрілих умом і пе-

роконанем одиниць, котрі без небезпеченьства можуть дивити ся в світ правди і дійсного життя.

Видаючи „Жіночий Альманах“ з самих жіночих праць, ми не гадаємо відчужувати ся від муштин на полі загальних стремлень і ізолювати жіноче питанє від інших суспільних задач. Ми лиш переконані, що ніхто ліпше від нас самих не може знати про наші терпіння, недостатки і вимоги, що ми повинні старати ся ближше пояснити наше положенє в суспільности, і тим чином причинити ся до проясненя думок і поглядів цілої суспільности, для котрої положенє жінки в многих зглядах є ще якоюсь „темною водою во облацях“, через що байдужно поминає ся або фальшиво розуміє ся навіть людьми з інших зглядів зовсім щирими і всякій суспільній кривді ворожими.

Уникаючи грубости розбираємо жіноче житє без окривок і драперій, не покриваємо наших хиб, але не зпихаємо цілої вини на жінок задля вподоби мущинам, погорджуємо хитрим поступованєм тих, котрі, щоби не наразити ся мущинам, не тільки що не мають відваги казати цілої правди, але ще кидають ся на тих, що на ню здобувають ся, даючи тим до пізнаня, що они ніби ліпші і спосібнійші погодити усї суперечности свого положеня.

Хоч наші сили дуже ще слабонькі, маємо однак надію, що сей „Альманах“ кине хоч кількя ясніших промінчиків на дорогу змаганя нашого жіноцтва і дасть почин до вироблюваня чим раз то нових сил, недопускаючи їх заразом розгублювати ся по мавівцях.

Наша книжка, се перший у нас голос, піднесений в справі жіночого питаня. Важне се питанє давно займає уми самих передових людей в найбільш освічених краях Європи. У нас оно лиш глухим відбивало ся відгомонам, та часто не так понятим, як з жерел виходив.

Голосно в тій справі ніхто не відзивав ся, і здавало ся, що ніхто о ній і не думає. Але то лиш так здавало ся. Були такі, що думали, та з тим не виявляли ся. Таке пекуче питанє не могло не застановити цікавіших з поміж самих жінок; почали они оглядати ся і питати самих себе, скільки є в тім правди, — почали розбирати обставини власного життя. Що така думка між нами жила, доказом наше видавництво і подані в нім праці жінок, котрі помимо всяких противностей не відступали від співробітництва.

Найбільшу заслугу около видання сего „Альманаха“ положила Ви. Олена Пчілка, бо коли ми уже гадали, що наші заміри зведуть ся на нінащо, що то страчена робота серед наших обставин — она подала помічну руку і додала заохоти до дальшої праці.

Важний ще лишає ся нам до піднесеня факт, що перший раз виступаємо разом з нашими старшими сестрами Українками в імени нашої національної єдності на ниві загальних справ і спільного всім жінкам питаня.

Так летиж наш соколику в широкий світ і заглянь всюди, де знайдеш нещасну жінку, журливу матір, забуту вдову, безнадійну дівчину, опущених сиріт! Заглянь і там, де ніби радість і веселість, бо і там можеш на дні знайти сльози! Та хоч може не всюди приймуть тебе, а то ще й злим проженуть словом, то прийде час, що згадають колись про першого звістуня!

Наталія Кобриньска.

Перший вінок.

На працю нашу уважати
Не вам, славутнії метці!
Ваш суд не має осягати
Спробунки нашіі отсі.

Для душ несміливих, лагідних
Ми тее слово подаєм. —
І в їх, у сестер наших рідних
Покличем слово на-взаєм.

За-досить довго нишком тліла
Та ієкра божого огню, —
Нехай спалахне, щоб горіла!
Нехай оглянуть ся на ню!

Одна фіялочка схована
Єсть незамітна у гаю, —
Лишь з гуртом сестер поєднана,
Знаймує дух, цноту свою.

До спілки-ж, сестри! В нашім гаю
Вінки ми праці повемо —
І на корість рідному краю
Жіноче серце віддамо!

Олена Пчілка.

Про рух жіночий в новітніх часах.

Не раз уже говорено, що теперішнє положенє жінок в суспільности кидает в многих зглядах не дуже користне світло на стан і висоту нашої культури. Бог знає що не видумувано, аби повстримати виробляюче ся переконанє, що положенє се може бути змінєне, і безмилосердно нівечєно в опінії прилюдній самостійно виступаючих жінок. Довго войовано фразами, які лиш в даній хвили нахоплювали ся на язик, не входячи в глибину річи.

Декоtrim надавано навіть поважно-науковий вид. Говорєно і писано, що жінка не спосібна до тих занять, які мають мущини, вже за-для самої фізично слабої будови тіла а також за-для недостаточної ширини духового розвою.

В верствах зарібничих, де приспособленє до рівної з мущинами праці не вимагає нічого більше крім фізичних сил, жінка, хоч слабша, виступала сміло до конкуренції з мущинами. Навикла до грубих домашних послуг і занять, перейшла легко до фабрик і фабричної роботи; супротив давніх порядків, при котрих жінка могла заробляти тільки особистими послугами, праця фабрична стала ся для неї дійстним поступом, бо розширила обєм єї діяльности, зменшила число співубігаючих ся швачок, прачок і служанок.

Більшу трудність зачали жінці робити мущини, заробляючі „головою“ т. є. духовою працею, уперто боронячи їй доступу до своїх занять. Тут почали мірити обєм єї мозгу, і дійшли, що висота чашки (Schädelhöhe) у мущини в відношеню до розміру цілого тіла є більша ніж у жінок, а також абсолютний тягар мозгу більший у мущин, ніж у жінок, через що жіночий ум ніколи не

може досягнути розвою мужеского ума*). Натомісць другі покладали головну вагу не на об'єм, а на функціонування мозгу і на його конфігурацію, і говорили, що ніхто до тепер не дослідив очевидних різниць що до величини, числа і форми звоїв великого мозгу (des Grosshirns), в котрім з найбільшою певністю є огнище інтелекту**).

На тій другій підставі жінки широкого ума, знамениті писательки зачавши від Сафони а скінчивши на Жорж Занді, Еліоті і Уїді — жінки-спеціалістки в науках, як Новеля Андреа, донька професора канонічного права в середніх віках, котра заступала батька в преподаваню ученикам, Абелла, жінка-лікар в XIV. століттю, Марта Мартіне, неаполітанка, професор на однім з німецьких університетів, Габріеля Дішале, уроджена 1706 р., знаменита популяризаторка засад Ньютона в Франції, Софія Жермен, цінена високо Лягранжом яко знаменитий математик, пані Сомервіль, учений геолог і астроном, — і много, много інших перестають бути для нас феноменальними явищами, якими їх доси уважано, а стають ся лишь нормальним доказом повисших дослідів.

Найтяжшим однак закидом падали на жінку штуки красні, а найбільше музика***), в котрій жінки доходили до високого образования, а ніколи не проявляли геніяльної продукції. Але і сей закид не може остоятись перед судом критики. Справедливо бо замітив Гельвецій****), що аби заслужити собі на ім'я генія, треба

*) Bischof, Studien und Ausübung der Medicin durch Frauen.

**) Meynert, проф. психіятрії на університеті у Відні

***) В малярстві здобули собі почесне місце въ XVIII. століттю Анджеліка Кауфман, в новіших часах Rosa Bonheur і довгий ряд німецьких французких і др. малярок.

****) Гл. Edward Reich, Studien über die Frauen стор. 226.

вміти вишукувати предмети, котрі би вязали ся з інтересами загалу, розбуджували б его цікавість. Котрий з обох полів є геніяльнійший, або сказавши іншими словами, котрий пол міг би проявити більше число геніяльних єдиниць, трудно рішити. Може бути, що зарівно мужеский як і жіночий пол є до геніяльності спосібний, але мушчини мають більше простору задля розвою тих прикмет, бо їх полове житє в порівнаню до жіночого менше забирає їм часу.

Другі посунули ся ще дальше і цілу причину приписують вихованю. Після них — щоби творити геніяльні діла, треба щоби артист був звязаний з питаннями і задачами свого часу, котрі звичайно лиш на око, здаєсь, лежать по за обрубом штуки. Аби не знать яке високе і старанне було музикальне вихованє жінки, то до оригінальної продукції она не може дійти, бо відбита від загального житя, не відчуває пульсації історії, загального терпіння, великих проблем, боротьби і побіди принципів *).

Та всі тоті теоретичні докази і спори не рішили питання жіночого, котре само по собі майже з кождим роком взмагало ся. Потреби житя, економічне положенє цілої суспільности зачало випихати жінок по за домашній поріг і визначувати їм іншу ролю в спільній людській праці.

В давнійших віках мушчина не зважав на жадні інші занятя крім меча. Старанє о поле, дім і худобу полишене було жінкам, котрі з дітьми-недолітками і підданими провадили господарство. Жінка властиво годувала цілу родину, она була зарібницею і господинею,

*) Prof. Dr. Lazarus, Bildung und Wissenschaft.

заряджувала домом і виховувала дітей*). Той стан змінив ся по великих вандрівках народів. За для триваючого супокою і приросту людности мушні прийшлося знизити ся до управи рілі, але завжди ще велика часть господарства, особливо годівля товару, лишала ся жінкам. А хоч що раз більше з старого замкненого господарства відлучали ся поодинокі занятя в характері ремесел, хоч знаходили ся вже між підданими мельники, пекарі, кравці, шевці, ковалі, броварники і т. і., то все таки жінці лишало ся ще велике поле до діланя. Той стан тривав, аж доки розвій машин і загальний оборот суспільної господарки не досягнув того ступня, на котрім тепер стоїмо, і не прибрав форму так званої грошевої господарки, де гріш став ся паном суспільних відносин, промисл фабричний займає що раз білше число робітників, а поділ праці що раз більше комплікує ся, так що кожний продукує лишь одну частину того, чого потребує. Давнійше далеко більша часть того, чого треба було до заспокоєня потреб домашніх, продукувала ся членами родини дома, ніж се робить ся тепер в найбільше консервативних мужицких родинях. Тоді дома пряли, ткали, споряджували одіж, напіток, мило, світло і много інших дрібниць, котрі ми тепер в склепах купуємо або по-за домом кажемо робити**). Для науки і вихованя дітей не було ще таких отвертих і для всіх верств суспільних приступних закладів як тепер, а сільске жите і рільне господарство занимало навіть велику частину жителів міських, так що навіть по містах мож було удержувати великий домашній персонал і перероблювати часть сирих продуктів звірячих і ростинних на утриманє дому. По-

*) Tacitus, Germania.

***) Dr. Carl Bücher, die Frauenfrage im Mittelalter.

заяк ті занятя припадали по більшій часті на жіночих членів родини, то молоді як і старі, замужні чи незамужні знаходили по домах занятя і лишь в рідких випадках по за домом шукали зарібку*).

Та тількиж сучасний капіталістичний порядок до самої основи змінив ту „святую старовину“, так що з дня на день збільшаюче ся число жінок, що виломують ся із наквнених їм віковим порядком правил і жадають ширших для себе прав за для способу заробкованя — ніяк уже не можна назвати химерним змаганем, а треба признати важким фактом суспільного розвою, котрий лучить ся з цілим рядом інших суспільних питань і змін, впливаючих на теперішнє положене жінки. А що виходить з економічних потреб житя, те мусить собі знайти і проложити дорогу тим більше, коли біда і нужда ненастанно пхають на перед. Тож для тих, котрим не попали в руки звістки про жіночий рух і працю, як такожь для тих, що люблять повторяти, що то все лиш в теорії красно виглядає а в практиці не дасть ся виконати, може не лишнім буде представити живі приклади з житя, в котрім на особливу увагу заслугоє те сильне змаганє, ненастанне добиванє ся жінок — здобувати собі занятя по за домом і винаходити для себе нові галузи зарібку.

В Америці жінки не лиш до заводів фабричних, але і до всіх інших мають вільний приступ. Учительством низшим і висшим заволоділи там майже виключно, як такожь заводом лікарским, в котрім станули побіч мущин. Уже в 1867 р. було в Сполучених-державах 300

*) Pr. Dr. Hans v. Schell, Frauenfrage und Frauenstudien, а такожь Dr. Antoni J., Domowe gospodarstwo naszych prababek (Opowiadania historyczne, serya III).

лікарок, в Філадельфії в р. 1869 знаходило ся шість лікаррок, записаних в реєстрах податкових з річним доходом виносячим від 10.000 до 50.000 франків. В Новім-Йорку одна лікарка мала з практики до 80.000 франків річного доходу*).

Від того часу Американки тішуть ся далеко більшими здобутками, — можна сказати, що поспішним кроком постунають наперед і завоювали майже усі становиска, які там мають мушчини. Найновіші статистичні дані виказують 250.000 жінок, покінчивших вишні науки і займаючих становища адвокатів, лікарів і др.

Але перейдім до близше обходячої нас Європи, де також на перекір усім перешкодам і запорам жінка фактично що раз смілійше виступає на полі позадомашньої праці.

В Англії в р. 1860 завязало ся в Лондоні товариство спеціально за-для того, щоби розширити для жінок поле зарібку, котрого предводителем став поміж іншими впливовими особами лорд Шефтсбері. За старанєм того товариства бідні дівчата можуть учитись безплатно малярства, різьби, фотографії, літографії, бухгалтерії а навіть апікарства**). В р. 1864 отворено там також школу науково-ремісничу для жінок, а товариство жіноче заложило друкарню (Victoria), котра виучує здібних наборщиць (зецерок) і займає 400 дівчат при виданню дневника, редагованого виключно жінками і займаючого ся способами поліпшення їх долі. В Менчестрі, Бірмінгемі і Дубліні завязали ся також подібні товариства за-для всестороннього образования жінок і доставчування їм більше средств до зарібку. Крім тих завя-

*) Edward Prądzyński, O prawach kobiety.

***) Stanton, The Woman Question in Europe.

зало ся в Лондоні дуже розгалужене і сильне товариство „National Union for Improving the Education of Woman of all Classes“ („Народна Спілка для забезпечення виховання жінкам усіх верств“) під зарядом Людвіки, доньки королевої Вікторії, котрого задачею є закладанє шкіл всіякого рода для жінок і улекшенє їм вступу до університетів; до товариства належать єпископи, лорди і інші знаменитости, в центральнім комітеті на 27 членів знаходить ся 11 жінок, а предсідательскою вибрано паню Грей.

Університети в Кембрідж, в Едінбурзі і Оксфорді допускають жінок до екзаменів на висші степені наукові. Практику лікарску ведуть жінки з великим успіхом. Уже в р. 1860 місс Елізабет Блеквель одержала по зложеню відповідного екзамену право практикованя в Англії і тамже виступила також в характері лікарки Елізабет Гаврельф. Дві докторки, пані Андерсон і панна Морган заложили в Лондоні шпиталь для хорих жінок, в котрім в короткім часі дано поміч 40.000 незнакомим жінкам. Панна Еліза Уольтер, докторізована на університеті цуріхскім, зістала іменована лікарем шпиталю британського, призначеного для жінок і дітей; а Людвіка Адкінс також з цуріхського університету заняла становище лікаря в шпиталю жіночім в Мідленді і Бірмінгемі. Такі щасливі проби викликали заснованє в Лондоні формальної медичної школи для жінок з відповідним складом професорів і комплетним курсом наук.

Головний лондонський уряд почтовий постановив приймати жінок на посади урядові помимо протестації контролора і інших урядників. Англійський генеральний директор почт, лорд Джон Меннерс в справозданю уложенім для парламенту говорить, що число жінок служачих при почтах і телеграфах в Англії постійно зро-

стає, а праця тих жінок в урядованю відповідає усім вимогам.

Жіночий рух в Німеччині розпочинає ся від жіночого мітингу в Липску в р. 1865 під проводом Людвіки Отто Петерс і мітингу того-ж самого року в Берліні під проводом Адольфа Летте, одного з найбільших філантропів Німеччини. По першій мітингу в Берліні заложено 1866 р. товариство задля попираня жіночої праці (Verein zur Förderung der Erwerbsfähigkeit des weiblichen Geschlechtes) назване пізнійше на честь ініціатора „Lette-Verein“. Головною задачею товариства від самого початку було вишукуване нових занять для жінок, попиранє їх інтересів і образованє їх в найкористнійшім напрямі. Товариство утримує тепер в своїх апартаментах в Берліні школу рисунків, модельованя, школу торговельну і кухарску, уділяє науки кравецтва ручного і машинового шитя. Учениць ріжних шкіл приспособляють до державних екзаменів на учительок рисунків, крою і т. п., котрі знаходять також поміщенє на пенсіях і школах приватних. Товариство має свою друкарню, в котрій жінки учать ся зецерства, має магазин продажі жіночих виробів знаний під назвою „Victoria-Bazar“, бюро інформаційне і банк, в котрім жінки затыгати можуть позичку, чи то для розпочинаня якого інтересу, чи для розширеня єго на більший розмір.

Добра слава товариства розійшла ся далеко, і подібні організації позакладано в Бремен, Гамбургу, Вроцлаві, Бруншвіку, Роштоку, Штетині; Дармштадт посідає „Alice-Verein“ посвящений професіональному і загальному образованю жінок. Подібні інституції маємо в Діссельдорфі, Кольонії, Ельберфельді, Вісбадені і др. Тісно звязанє з рухом жіночим в цілі поліпшеня їх положеня і образованя є ширенє Фреблівського систему.

вихованя дрібних дітей. Много товариств приняло погляди Фребля, позакладано огороди, поустроювано виклади для приготування до тих шкіл учителів, як рівно виклади для жінок, доглядаючих дітей. Але жінки німецькі, котрі хочуть добити ся вишого образования, мусять відбувати науки приватно, бо доступ до університетів і публичних викладів для них надзвичайно утруднений. Гейдельберг і Ляцек припустили жінок-студенток, але не уділили їм права складання екзаменів. Мусять отже німецькі жінки учити ся на заграничних університетах. Дві берлінські лікарки др. Францішка Тібертус і др. Емілія Лепмус укінчили свої науки в Цуріху. Ліна Бергер, котра розпочала свою кар'єру яко учителька, досягнула степеня доктора філософії в Берні. Дві берлінки дентистки: др. Тібурціус Гіршфельд і Картен відбували науки в Філядельфії.

На посліднім мітингу в Берліні в 1879 р. (мітинги такі відбувають ся в певних перервах часу в різних місцях, як в Дармштаті, Гамбургу, Вісбадені) ухвалено предложити правительству петицію, щоби правительство давало средства до вишого образования жінок, приймало їх до заводу аптикарського, допускало до служби поштової і телеграфічної а також змінило декотрі приписи, утруднюючі доступ до торгівлі і ремесла*).

Що до Австрії, то у Відні від р. 1866 існує „Frauen-Erwerb-Verein“, котрий з великою користю для загалу розвиває ся. В р. 1874 отворило товариство школу ремісничу, артистичну, рисункову і т. і. В школі між іншими є кляса шмуклярека, в котрій діти бідних шмуклярів учать ся задармо. Також отворено школу торговельну і курси французского та англійского язиків. По-

*) Stanton, The Woman Question in Europe.

дібні товариства завязали ся також в Празі, Пешті і інших більших містах держави.

Держава також подає тому рухови помічну руку. В 1875 р. заложила приміром в Зальцбургу школу ремісничу з одним віділом для жінок в ціли застосованя штуки до промислу. З жінок, котрі в тім руху відзначили ся, згадаймо крім Жанети Ейтельбергер, предсідательки вше згаданого товариства, Емілію Бах, завідавательку школи гафтарскої у Відні і Йоганну Бішіц, предсідательку сполучених товариств жіночих в Буда-Пешті. Угри проявляють також много ознаків поступу. Край той посідає около сорока організацій, що мають на меті поліпшенє жіночої долі.

В Празі товариство св. Людмили отворило школу малярства на порцеляні.

Кароліна Светля заложила в тім самім місті в р. 1871 товариство за-для ремісничого і торговельного образованя чеських дівчат, числяче вже дві тисячі членів-жінок, котрі своїми средствами при співуділі запомог від міста Праги і від держави утримують по 500 дівчат в школі. Школи нормальні стоять отвором для великого числа учительок в цілій Австрії, але послідніми часами видали таку масу кандидаток, що велика часть мусть шукати місця в приватних домах.

Також товариство учительок і гувернанток (Verein der Lehrerinnen und Erzieherinnen in Oesterreich) займає ся не лишь інтелектуальними, але й матеріальними справами членів. Уділяє безплатних інформацій шукаючим занятя, громадить фонд для хорих, утримує хату, в котрій кільканайцять осіб може помістити ся, достарчає учителькам перебуваючим у Відні, доброї і здорової кухні.

Крім низшого учительства жінки мають також вступ до пошт і телеграфів в цілій державі.

Товариство „Rudolf Verein“ заложило у Відні школу інфірмерок (дозоруючих в шпиталях), а в р. 1881 елевки зістали прийняті до клініки славного хірурга проф. Більрота.

В справі допущення жінок на виклади університетські міністер просвіти порішив, що се не можливе при теперішній організації університетській, бо після норм правительства кождий пол повинен побирати висші науки осібно; позволяє отже лиш на уряджене спеціальних викладів для жінок, на скільки власти університетські узнають то потрібним. Та хоч двері університетів для жінок заперті, то всеж таки є багато жінок, що покінчивши науки за границею, не малу здобули собі славу. Роза Вельт з Відня одержала степень університетский в Берні, де правдоподібно зістане асістентом проф. Фелігера на клініці очних слабостей. Жінка дра Кершбаумера, котрий має в Зальцбургу заклад для очних слабостей, учила ся медицини у Відні, була асістентом свого чоловіка, а сьогодні помагає ему при всіх операціях. Камілля Остоїц пробула шість літ в університеті віденським на виділі восточних язиків, видержала з відзначенем екзамену з турецького, російського і арабського язиків і заложила у Відні приватну школу східних язиків.

В Швеції рух жіночий надзвичайно живо розвиває ся в обох напрямках: професіональнім і едукативнім. Жінки-Шведки не жалували праці, щоби здобути собі право до доброго виховання; заложенне великого числа шкіл жіночих можна покласти в заслугу енергії самих жінок. Часопись „Tidskrift för Hemmet“ під редакцією Розалії Олівекрона і баронової Альдерспорре зробила багато доброго, йій безперечно можна приписати значний

вплив на освітнє положенє Шведок. Пані Альдерспарре заложила також читальню жіночу, котра мала на меті не тільки вироблювати смак через читанє добрих книжок, але також достарчувати книжок тим, котрих ограничені средства не дозволяють на їх купованє. В Штокгольмі від р. 1864 існує товариство для професіонального образования жінок, котрого стараня о розширенє на тім полі обсягу жіночої праці знайшли велику підпору у загалу. Сегодня знаходить много жінок занятя, доступні до недавна лиш мущинам, як пр. службу в банках і приватних касах щадничих, в товариствах ubezpieчень, в торговлі і при залізних дорогах. Майже у всіх більших магазинах касієрками суть жінки. В 1880 р. було 5.792 жінок занятих при торговлі, а 3.101 з них провадило інтереси на власну руку. В тім самім році 1.900 жінок брало уділ в промислових підприємствах, з тих 650 було властительками фабрик. В послідніх літах усі галузи промислу зістали для жінок отверті; навіть на полі механіки суть они репрезентовані. Жінки повинаходили много промислових машин, прим. приряди до стробня органів і гармоній, удосконалення машин до шитя Гровера і Бекера, способу робленя сітей і т. д. В Штокгольмі дві сестри занимали ся з поводженем зо зотництвом; жінки займають ся надто шевством, коронкарством, рукавичництвом, інтролігаторством, емалюванєм і викладанєм перловою масою, як також склярством, токарством, тапіцерством, цукерництвом і пекарством. Часто провадять інтереси на свою руку яко ткачі, наборщиці (зецерки), властительки або завідательки друкарень. Богато жінок займає ся також огородництвом. Школа телеграфічна заложена правительством, має дуже много слухачок. В 1864 р. допущено жінок до академії штук красних, а в р. 1870 до університетів, і вже від

р. 1873 одержують они степені університетські на рівні з мущинами. Більше ніж пятьдесят жінок, дванайцять в однім р. 1883, видержало *sum laude* вступні экзамени, але не продовжали далі своїх наук. З тих, що покінчили, одна є учителькою в мужескій школі в Штокгольмі, чотири пішли на виділ філософічний до Упсали, три до Люнд на медицину. Університети в Штокгольмі, Упсали і Люнд дають жінкам по одній стіпендії. Шведки упевняють, що як професори так і студенти відносять ся до них з найбільшим поважанем.

На Данію значний вплив проявив шведский дневник „Tidskrift för Hemet“. Одним з найвиразніших признаков поступу данських жінок є товариства, котрі позакладано в протягу послідніх літ. В р. 1871 zorganizувало ся товариство політичне „Международної спілки для прав жіночих“ (Association internationale pour les droits des femmes), котре пізнійше змінило ся в товариство народне. Організація та існує до тепер. Позаяк вступ до „Атенеум“, головної читальні в столиці, був заборонений жінкам, то в р. 1872 заложено осібну читальню для жінок. Та та читальня, як також торговельна і промислова школа жіноча, хоч повстали з ласки приватних людей, одержали однак запомогу урядову. Виховане університетске високо цінить ся в Данії і держава старає ся его поліпшити. В р. 1875 жінки зістали допущені до університету в Копенгазі і дозволено їм убігати ся о всі степені всіх виділів крім теологічного. Висша і низша освіта, школи початкові і університети стоять для жінок отвором, але як майже усюди, ціла середна позиція залежить від приватної ініціативи, — тож жінки данські уживають цілої сили своєї, щоби тоту недостачу поповнити.

У Франції агітація концентрує ся більше в літера-

турі, котра живо домагає ся рівноуправненя, певних змін в кодексі Наполєона і праві карнім, щó живо попирає виходяче в Парижі періодичне письмо „L'Avenir des Femmes“. На полі промисловім робить французке жіноцтво хоч менші як в Англії, але незаперечені поступи. В р. 1862 завязалося в Парижі товариство шкіл ремієничих для жінок. При zaloженю мало оно 50 членів, що платили річно по 25 франків. На таких незначучих засобах оперте, товариство отворило школу, котра числила не більше над 6 учениць; в протягу кількох місяців вросло оно до 40 а число членів до 105. З кінцем 1864 р. школа виховала вже 152 учениць. Окрім того існує в Парижі більше над 20 шкіл рисункових і малярских, в котрих під опікою і при помочи правительства образує ся до 600 жінок на ужиточних робітницях в фабриках порцеляни і виробів з кости і дерева, з поміж котрих виходять не рідко правдиві артистки.

Факультет медичний в Парижі, улягаючи натискови нових жадань, допускає жінок до викладів, на котрі вже в 1873 р. учацало 6 жінок.

В Італії по всіх майже більших містах завязують ся товариства, повстають спеціальні школи і письма з цілею ширеня поміж жінками науки, технічних відомостей, як також попиране їх цивільного і політичного визволеня. Професіонального вихованя боронила перша Лявра Мантегацца, котра zaloжила першу рільничу школу в Медіоляні. Крім неї домагали ся єго маркіза Патарі і Александра Павіза. Ті достойні жінки зрозуміли добре, що наукове і професіональне образованє, котре дає можливість самостійного заробітку, є дійстним ключем до розвязаня питання жіночого. Погляди ті знайшли много прихильників серед людей впливових.

Діректор служби телеграфічної д'Аміко зачав давати

місце жінкам помимо немилої з ріжних сторін опозиції. Міністер просвіти Коппіно задумав отворити нове поле для діяльности жіночої через отворенє для них курсів рільництва. В Італії нема права, котре би не допускало жінок на університети, не позволяло їм одержувати дипломи, і не одна жінка з того вже скористала. Доволі буде пригадати про голосну справу, де ходило о отворенє бюра адвокатского жінкою, котра була доктором прав — або про доктора медицини, надворного лікаря італійскої королеви. Не давно одна Россіянка видержала екзамен в Пізі, одержала диплом і з поводженєм практикує в Флоренції.

В Россії підчас увільнення селян в р. 1861 питанє жіноче перший раз порушено отверто в газетах. Реформи послідного панованя дали сильний товчок жіночому рухови. Реформа адміністрації відобрала місця тисячам урядників: доньки їх, що до тепер жили менше-більше в добробиті, тепер мусіли кинути ся в світ за зарібком. Знесенє кріпостного права зруйнувало дрібних властителів і доньки їх також мусіли шукати хліба. Закладано отже безплатні робітні для таких жінок, що бажали учити ся або уживати машин до робіт.

В Петербурзі заложено товариство в ціли засновуваня всіляких жіночих шкіл. В Варшаві є заклад промисловий для жінок і спілка сполученої праці, як також дуже щасливо проваджена школа рисунків і маллярства.

Више фахове образованє уділяє ся на курсах медичних; незвичайним способом питаню жіночому допоміг міністер війни. Головна ціль академії медичної, котра стояла під начальством міністра війни, було приготовленє військових хірургів, а що будинок тої академії був дуже обширний, відступлено одну часть на вкладки

і клініку жінкам, котрих приспособлювано там до слабостей дитячих і жіночих. Професори однак самі впровадили мішані медичні виклади, додали четвертий і пятий рік, отворили шпиталь і трактували жінок цілком на рівні з мущинами. Тепер в Петербурзі маємо 52 лікарів-жінок, а в цілій Росії 250, хоч заледво десять літ минуло, як отворено жінкам медицину. Много також Росіянок відбувало науки медичні за границею на університеті в Цуріху, Берліні і Парижі. Недавно старано ся, щоби отворено жінкам виділ правничий; професори запропонували виклади права на курсах жіночих в Петербурзі, а кілька жінок вирушило за границу для відповідних наук приготовуючих. Правительство дає жінкам занятє в департаменті цїсаревой, котрий руководить гімназіями і інституціями жіночими. Жінки дістають також посади при службі телеграфічній і при залізницях.

Швейцарія помимо лібералізму і високого ума праводавців, яко цілість була одна з послїдних країв, що прилучили ся до провідних думок питання жіночого. Від 1849 року до 1868 почини Американок уважали ся за щось дикого і дивоглядного. Аж в Марті 1868 року Швейцарія зачала також рушати ся. В тім році зорганізувало ся загальне товариство жінок, котре удало ся до центрального комітету Ліги супокою, що приготувалась відбувати свій конгрес в Берні, з прошенєм о допущенє жінок до співуділу в ві мітінгах. Президент комітету Густав Фогт з Берна по довгих діскусіях відповів, що жінки не тільки будуть допущені, але навіть вільно їм буде забирати голос. Надіялись чогось смішного, а вийшло поважне; жінки представляли з ріжних вихідних точок докази на користь прав жіночих. Світла маніфестація берненьска звернула на себе загальну увагу. Згромадженє берненьске дало також початок новому това-

риству „Solidarité“ і двом чи тром іншим, котрі не мало причинили ся до поліпшення умовин життя і просвіти жінок. Також товариство „Société d'utilité publique“ розгалужене по всіх кантонах, порушало нераз питанє, якими способами треба б змагати до того, щоб добити ся чесного зарібку і самостійного удержання для жінок? В жовтню в 1872 р. вислано петицію до головної ради женеvської від женеvських матерей о прийняте жінок на університет місцевий; петиція та була узгляднена і появило ся зараз значне і що року більшіюче число студенток. Але найбільше їх має університет цуріхський*).

Так отже перебрали ми майже всі більші краі, де лиш питанє жіноче живійше проявило ся, хоч сміло можна сказати, що нема краю в границях цивілізації, де би оно не проникало. Всеюди мож добачити, як жінки перті економічним недостатком хапають ся професіонального занятя у всіх его галузях.

Зібравши однак ті факти, не можемо поминути одного з найтяжших закидів, які підносять ся против тому змаганю. Що будуть робити мушчини, коли той процес ненастанно буде поступати, і як всі дотеперішні занятя мушчини займуть жінки, коли мушчинам уже тепер приходить ся провадити тяжку боротьбу о істнованє? Чи то не зробить ще щось гіршого, як теперішне оплаканє положенє жінок?

Той закид, котрий здає ся бути майже убиваючим для справи жіночої, по довшій розвазі не є так страшний, якъ виглядає на перший погляд.

Коли приглянемось близше історії людської праці, то побачимо, що она ненастанним улягає змінам, що заєдно

*) Stanton, The Woman Question in Europe.

одні галузи упадають, а другі повстають. Промисел домашній уступає місце промисловому фабричному, через що заробок домашній упадає а фабричний підносить ся. Надзвичайні відкриття, як друкарні, годинники, порцеляна, далековиди, воздушні помпи, паровики, бальони, телеграфи, залізниця, фотографія і т. і. дали несподівано мільонам заробіток і спосіб до життя, хоч неодні з них знищили інші попередні галузи промислу. Пригадаймо лиш, які дивоглядні для нас тепер підносили ся обави, коли проєктовано утворенє залізних доріг. В Німеччині н. пр. нарікано, що то знищать годівлю коней і зруйнує фірманки; — показали ся, що годівля коней і доси зовсім не упала, а коли й менше фірманів тягне по нерівних дорогах з високо випакуваними фірами, то кільки то натомиць людей знайшло утриманє при руху залізниць, будівлях і промислах залізно-дорожних !

То-ж як одні галузи промислу упадають, повстають натомиць другі сильніші і численніші в міру наукового пізнаня природи, видосконаленя техніки, національного і торговельного розвою.

Та коли би ми — говорять знаменитий мислитель Джон Стюарт Міль *), — признали вже навіть отсеому економічному закидови усю вагу, коли би ми признали, що припущене жінок до тих занять, котрі тепер виключно посідають мушчини, зменшило би дохід тих занять, і що коли жінки вступають в конкуренцію з мушчинами, чоловік і жінка разом не зароблять більше, як тепер чоловік сам; припустім, що ся найгірша можливість могла би сповнити ся, і дохід спільної праці обоіх був би такий сам, як уперед, — то таки жінка піднеслась би

*) Stuart Mill, Uiber die Frauenemancipation

з положеня слуги до положеня співробітниці. Хочаб при теперішних обставинах кожда жінка мала чоловіка, котрий забезпечував би їй прожиток, то все таки безко-нечно ліпше було би, щоб частину приходу заробляла жінка, хочаб загальна сума лиш о маленьку частину збільшила ся, замість щоби мусіла приставати по заду та щоби лиш чоловік міг бути одиноким зарібником. Навіть при теперішних правах о власности жінок, з жінкою, що багато причинює ся до удержаня родини, не мож так з погордою і по тираньски обходити ся, як з такою, котрої виживленє залежить цілком від чоловіка, хочаб тягар домашної праці не знати як їй пригнічував. Думаємо, що не до віку ж буде тревати поділ людей на капіталістів і наймлених робітників та регуляція платні робітничої виключно через попит і подачу, — але як довго конкуренція в загальним правилом людського житя, було б варварством виключати половину конкурентів. Усі, що доросли до самостійности, мають мати рівне право — кожду позиточну працю, до якої они спосібні, продавати за таку ціну, за яку їй про-дати можна“.

Наталія Кобриньска.

Я не жалюсь.

(Два сонети).

I.

Я не жалюсь, що горе все стрічаю;
 Я в горю взнала людских сліз ціну.
 Я не жалюсь, що жизнь братів сумну,
 Сестер злу долю з досвіду вже знаю.

Блукаючи по світі, спотикаю
 Мій люд нещасний, без кута, без сну,
 Голодний, в сіть опутаний міцню,
 В роботі поневольній, в тьмі без краю.

Як чую весь той біль. все те ридане,
 Свій біль зрівнаю з загалу судьбов, —
 То чім моя журба, мое скитане ?

Краплина в морі, в тім житя безладі!
 Лиш в серці мойім забурхає кров
 Протестом против кривд усіх в досаді.

II.

О, не жалюсь я! Я з терпіня, болю
 Хосен новий, нових добуду сил!
 Вони мені, чим вітер для вітрил,
 Чим жар, що в сталь тверду гартує волю.

Проходячи крізь біль, журбу, недолю,
 Стресаю звільна самолюбства пил,
 Із ширшим розмахом духових крил
 Всіх обіймаю, що терплять неволю.

О, так! Печаль мя з тими зносестрила,
 Що в ланцюгах, що зносять гора гнет.
 На те терплю я, щоб сю чернь любила,

За ню боролась, в бідності живучу,
 Йій голосила світлих мислей лет,
 В єї побіду вірила блискучу.

Уляна Кравченко.

ПЕРЕМОГЛА.

Оповідання з народніх уст.

Батько милий, мати мила,
Дружина мплійша.

Народна пісня.

I.

Батько й мати любили мене, одиначку, вельми, а про те силували за вдовця, що він собі заможненький. А мені — як на чужі діти йти, дак лучче три літі боліти... Набрались, бачте, вони біди в убожестві, то їм здавалось, ніби в багатстві вся сила. Ні! ой ні! є сила й над великі достатки.

Мати — нехай царствує — і на розглядини до Гринька Шульги ходила, мов на побаску. Така думка, що мене се підохотить. Розписує було сердечна батькові: як сваха показувала повні засіки й кадовбі з пашнею, і воли й корови, ще й велику ікону, блискучу, з фольги, що за покійницею взяв... кумедія з ними! А все таки свої дитини жаль. Мати бачить, що я не теє, да з сватами й розійшлась. А тим часом у моєму охманню суперéки йде. Спізналась я з москалем Павлом. Наш таки селянин, та з москалів його на якийся час до дому пущено.

Здатний був Павло москаль, на прізвище Жигимонт; горе тільки, що вбогий, як і ми. Ну, з пучок та з ручок і житимемо. Дарма, що москаль, а я охмалась йти за нього. Дак мати-ж на дорозі стоїть; а я матір любила так, що й тепер серце болить, як заспівають:

Мати-ж наша, мати!

Де нам тебе взяти?

Хвба ж тебе, мати,

Та й намалювати.
 Намалюю матір
 На покуті в хаті.
 На божничок гляну —
 Матір спогадаю;
 Назад оберну ся —
 Слізми обіллю ся...

А панотець мій — нехай легко ікнеться — се був наш тихий ангел, що пролітає, мовляв, під мовчазну хвилину по хаті. Добре ж їм, що вони, хоч і вбогі були, та справувались любячись; а мені б то це за нелюба йти?

Мати бувало, як не врадить нічого зо мною тими статками-мастками да тією блискучою іконою, то верне знов до мого москалька: „Та він же, каже, до тебе й не горнеть ся“.

Ще коли б їм прилюдно горнув ся! Що то й за козак був би, щоб горнув ся при батьку, або хоч при матері! Я при матері або при батьку і до танця було не пійду.

Мати собі міркувала, що як пійде на розглядини, що й своє, мовляв, тягло, і велика ікона від покійної жінки дітям зосталась, то я й зохмаюсь. А я знала, чого той Шульга Грицько з тією іконою, аршин завбільшки, носить ся: мовляв би то: ось яка в мене жінка була краля! а твоя дочка — стареча дитина, та я не впосліджую, беру до дітей за няньку, а собі за служебку-господиню.

Мати-ж, як спогадає, що й сироватку по людях заробляла, то рада б мене й вічною попихачкою зробити. Раз пряла вовну в дяка, дак розказувала, що дяк читав пряхам у книжці:

Кохайте ся чорноброві,
Та не з москалями.

— Так і надруковано — каже.
А я собі думаю :

Лучче мені, моя мати,
Важкий камінь зняти.
Аніж мені нелюбого
Соколом назвати.
Лучче мені круту гору,
Мати, розкопати,
Аніж мені із нелюбим
Та вік вікувати.
Круту гору розкопаю —
Сяду, відпочину,
А як пійду за нелюба,
На віки загину.

— Бач, доню, — було мати каже, — яка наша доля! Цілий вік бемось-працюємо, та не свої, чужі скрині сповняємо, не себе, чужих людей зодягаємо.

А мені наче хтось до вуха і до серця шепче: -- Ти, Харитино, виплакала собі долю ще в зеленочку, під снопамі на жнивах. Як батько-мати заживали в Шеремета, да батько не догнав п'остаті, занедужав, а мати почала битись над ним, що та горлиця, то вона згадала про тебе тільки — в вечірньому упрузі. І то вже тітка, вертаючись до дому вечерю варити, побачила, що на Шереметовій ниві нікого не видно, а колиска на катразі висить, собаки пораяють ся, і жень не повязана, покідана, г'юком лежить, дак підступила, стала кликати, щоб хто озвався.

Батько в мене плохій такий! мов весняний вітрець. мовчки робить по людях. Ні проце, ні прогайнує. Робить

да й робить, поки єго снагі. І я вдалась у батька. Не змагаюсь із матіррю, хоть щó мені кажи; а все знаю і роблю собі мовчки. Не показую натурв, а єі в мене стількі, як у них обох, ще й з придачею.

Як бачилась, так і бачусь з Павлусем на улиці, в старечі обляги.

— Може — каже — ти мене й боїш ся, що москаль, нероба? Ні, моя рибонько: тепер і на москаля стало краще. Як вислужусь, то вернусь таким же хліборобом, як і пійду. Тепер, дякувати Богу й Цареві земному, годків чотирі послужиш, та й до дому. І господарство не опустить ся, і сам не одвикнеш од роботи. І ти, моя голубко, не занидієш, довго журичись. Се тільки мати твоя розлушниця наша. Хоч вона тобі й мати, а серце моє кипить проти неї. Коли б не ти, я б і на стару зняв руки.

— Павлусечку! щó се ти кажеш?

— Те кажу, що як де зустріне, то й одвернеть ся, мов од душогуба. Вона тебе випихає на трое дітей, аби не за мене. Не йди. благаю тебе, сестро моя Харитино, не йди, моя ти матусю рідненька, за вдовця!

Бо удовець — не молодець:

Всі норови знає...

Ой він твою русу косу

Під ноги зобгає;

Ой він твоє біле лице

Із своїм зрівняє...

Серденько, зіронько моя вечірня!...

Та й пригорне, та й поцілує, мов огнем тебе прийме. Сам гарнюсінький же, як линок. А я — мов та вяла трава, підкошена. Я боюсь йому й виявити, як вельми люблю його, як у мене серце болить од материного докору

москалем. А мені вже двацять один стукнув: уже старою дівчиною взивають. Товаришки мої давно повиходили заміж, а мене старості кидають на висадки.

А тут пробили в барабан. Ідуть у поход москалі, наші селяне. Боже! все не легшає. Чи всі йдуть, чи не всі, нічого не казав Павлусь. Млію та млію!

А мати знов:

„Кохайте ся, чорноброві,
Та не з москалями...
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи й кине“.

Сказано, так і проймає моє серце.

Хибаж він жартує? хіба він одсахнувся од мене, чи що?... А що, думала я собі інколи, а що, як і справді він мене забуде в тій московщині?... Я вже ні за ко́го не пі́йду, ні за ко́го! І хрест на себе положила, і поклон ударила, і землі грудочку ззіла.

Плáчу, зайшовши за комору, сто́я. Сама собі домиплююсь, що мені робіти; нікого в мене нема, кому душу свою відкрити. Товаришкам правди не кажу, бо їм „наступив уже чорний віл на ноги“... Ну, що? (думаю). Мені тепер двацять і один рік, а через чотири роки — хоть він і вернеться, то мені буде і двацять п'ять. А тим часом забуде мене. Ще ж я зжурюсь без нього, то виглядатиму трицятоліткою. Чи любитиме він мене, так як я його, поки мого тху любитиму? Хто любить по мойому? Може я одна й є така на світі, і найщасливіша і найбільшійша своїм коханем. А може ще й оженившись там вернеться. Як моє серце не розірветься й від самої думки про се!

Трушусь, як у лихоманці. Треба собі якомсь раду дати. Треба мені зорнути з моїх думок, як із морської

безодні... О! лучче б я його не знала! Лучче б я не знала кохання! Він мене забуде, насмієть ся з мене. Світ широкий, — знайде собі. Як піде з села, так і закрийть ся плечима й очима.

Саме тоді прийшли цигане; набивають ся ворожити. „Вродлива та щаслива!“ Я й бачу, яку вони правду кажуть. Дала їм одчепного четверо ієць, та й одпровадила, щоб не глузували. А тоді й жаль мене взяв: нехай би поворожили! може б і причарували: бо вони чарі знають. Є й пісня про циганку-волошку.

II.

Хвалилась матері тітка, що в неї цигане курку вкрали. „Шатром стоять, каже, за селом. Циганчата бігають голі й голодні. Оступляють, каже, і всього просять, а як смерком, то й обдеруть“.

Я думаю собі: „Побіжу до циган над вечір! До Івги занесу гребінь, днище, мов на поспрядки, а Івзі скажу, що пійду до тітки, та на впростоць до шатра, а вертаючись, і до тітки на хвилину“.

По сій думці, у вечері за гребінь за паляницю та під полу, — тільки й була. Покинула в Івги мичкі, побігла яко мога селом. І страх і сором. Се мов про мене співано:

Ой біжить, біжить та дівчинонька,

А як рибонька веть ся.

Ой оглянеть ся та позад себе —

Уся челядь смієть ся.

Не чула я землі під собою. Несла мене наче не моя сила. Собака мене злапав за запасчину, добре по-

шматував. Одбивалась, махаючи паляницею, — трохи не вихопив. А тут хмара насупилась, і з разу така темрява! Мчить мене не своя сила полем по ролі, по баюрам; біжу, мов той чорт, що втік із панщини. Аж умокріла. Втерла піт, гляну, горить огнище, світять ся очі циганські круг багаття, білють зуби, голі діти скачуть халяндри. І страшні й гарні якісь, кучеряві, велелі. Хапають мене за хустку, за рукав, як не розірвуть. Моя знайома циганка пекла в попелі яйця. Вона мене оборила. Трушусь, і мов співає в мені щось:

Ой циганонько та воріженько,
Учини мою волю,
Ой причаруй та козаченька,
А щоб жив ізо мною!

І справді мов се про мене проложено:

Ой циганонька та воріженька
Мою волю вволила;
Ой одрізала та русої коси
Та мене й підкурила.

Як підкурила, тоді каже: „Він буде під конем, та встане і з тобою на рушничку стане“.

Мені полегло. Бігом кинулась я в темряву від багаття. Тепер треба би трійчі збрехати: і Івзі, і тітці, і дома. Як вернулась, уже батько й мати облягли ся. Думали, що я й заночую на попрядах. Не спить ся мені: завтра Павлусеві поход. Лежу, верчуєсь... коли се, стукає. Се ж его постук! А він, як сватавсь, тільки й нога его була в нас у хаті. Схопилась, вискочила на задворок, — уже рання зоря зоряє.

Питає в мене: — Чого ти така мучена, мов із хреста знята?

— Так — кажу — так нам судилось.

— Молімося — каже — Богу; все буде гаразд. Не забуду тебе ні для царівни, ні для королівни.

— Отсе ж мабуть вони, циганські чарі, — шепнуло щось мені в серці. Я й ожила. Попрощались ми горяче, і пійшов від мене.

Тоді вже взяла мене така думка: Мати підожде, та побачивши, що я вперлась, та й з літ уже виходжу, то й не буде мене неволити, оддасть мене за москаля, як вернеться. Бо я твердо сказала: що лучче мені шматок хліба в пісок умачати, ніж за нелюба йти. „Хоч прикопайте, кажу, мене, а не буде ні по чийому“.

Тільки ж не так воно сталось, як ждалось. Мати знов за своє: що які москалі негарні люде, аби вийшли з села, так і позабували про своїх дівчат. Ледарі, мовлав, гуляки. А батько й собі озвався: „Про тебе піде недобра луна між людьми“.

Я мовчу. Що мені казати?

III.

Уплило три місяці. Так-сяк прожилось. Треба ж на моє горе божевільній сові прилетіти на уздвірє. Кричить та й кричить.

— Се не перед добром — мати каже. — Се якась дівка приведе дитину.

Днів через три знов чую те слово, і на мене мати якось приглядаєть ся, наче щось випитує німо. Бачу, батько й мати якіся невпокійні зробились. То було батько тихий, тихий, а тепер мені промитої води нема ні від матері ні від батька.

А сова кричить, як єсть, у день. І люде ввійдуть у хату: „Се якась дівка знайде дитину“.

Нуджу я світом. Уже четвертий місяць, а про Павлуса ніякої звістки. Може вбито, може вмер. Та й до кого б він писав листи? Сирота, родичі далекі, раді, що збулись убогого москалика.

Нема мені жаття на світі. Думаю собі: „Зійду з сього села!“ Саме ж тоді з другого кутка люде на Дін йшли. Спершу думала: „Пійду де найму ся“; а потім: „Ні! далій, далій від родини!“

Надумавшись, наплакавшись, не сказавши ні батькові, ні матері, побігла чим дуж на той куток і впросила чоловіка мене прийняти до свої валки. Прийшла до дому, де яку шустелину свою звязала в оклуночок, назапасила сухарів і однесла до того чоловіка. Усе треба було се вигадать, щоб ні батько, ні мати не спостерегли. Та мати прочула якось, кинулась та й узяла під замок оклуночок з сухарями.

Ще більших завдала матері думок моя мандрівка. — Душа моя, — каже — чула, що москаль насмієть ся й покине. Тепер я бачу єго наругу над убогою хатою.

А батько й собі за нею руч тягне. „Я перший — каже — постеріг прокляту сову, та мовчав стиснувши серце. Насміяв ся песький син із нашої хатини, та ще й тебе жене від нас геть“.

Мати аж тужить, наче по мертвій, по мені: „Дочко моя безталаночко!

Тут родила ся, тут хрестила ся,
А в чужу сторону знадобила ся!
Чужа сторона без вітру шумить;
Чужий батько-мати й не бє, та болить.

Своя сторона од вітру шумить;
Що свій батько-мати й побє, не болить“.

— Ви, мамо — кажу своїми вигадками й батька засмучуєте; мене й його сплямували, і рідна дитина вам уже зневірилась. Я мушу пійти на Дін, щоб ви трохи прозріли. Чи тут заробити, чи там, усе один хліб.

— Нам — каже — дочко, не так на тебе, як на того невірного москаля жаль.

А батько: — Лучче було ганьби не давати Грицькові: зради не було б, соромá. Поганий тобі Грицько, на все село господар! важкі чужі діти! Вони б у тебе хліба не просили. Пішла ж твоя товаришка Ганка за Грицька, та й живе собі співаючи і чужі діти до неї кúплять ся. Бог дасть появити дитину, готові нянькі.

Боже! коли б хто, а то се батько говорить. Так мене вщемив, що й хата мені ненáвидна стала, не про богів кажучи. Усе та сова наробила.

Положила я собі йти на Дін. Знов позбірала все, що мені треба, і дві парі постеликів розгóрила, та й однесла до сусід. Батько з людьми поїхав на луг по сіно Шереметові, мати до церкви пійшла. Я на швидку витопила хату, убралась у постели, запялася білою хустиною, поцілувала на божнику богі, пійшла не озираючись горóдами, щоб ні з ким не зустрїтись.

За селом піджидали мене. Людей на зеленому полі як мгли: провожають своїх родичів. Розкидано всякі недойдки, валяють ся в пляшках нодопивки. Інші рушили й з коліска́ми, не то з малечею. Одно хлопя, ще безштанько, знай верталось до дому, кричучи: „А до баби! а до баби!“ Собаки по під возами молотили хвостами.

І пес тут не одинокий, тільки я сама, самісінька.

Жаль мені й батька й матері. Не хотіла гнівати їх, та сова їх підняла на мене.

Інші зовсім повибірались у Донщину, попродавши хати й городи. Люде чаркували, плакали, обнімались. Я не плакала, та мов крізь землю йшла. Аж чую: „Рухаймо!“

Охрестились, ударили по три поклони, дивлячись на святу церкву, і пішли — хто піхом, хто возом. До мене з села долітав голос: „Дочко моя, безталанночко!“... Коли б не встидно, вернулась би. Аж тут склавсь у нашій валці кліпінт: хлопчик той, що кричав „до баби“, чкурнув до села, аж курява знялась. Батько побіг нагонця, піймав за поясину, та й припав до учкура лобуряку, що не хотів селитись із батьком-матірю в Донщині, а вертавсь до сліпої бабусі, та ще й не рідної.

IV.

Здалась мені Донщина гарною, як прийшли до села. Народ показний, гамаликуватий, хаті порядні, церкви блискучі. До кого ж мені тут по роботу вдатись? думаю. — Аж ось один з наших селян давай мене за свого небожа-донця сватати, що вже давно осів ся з его сестрою: та заробляла в Донщині, та й пару їй Бог послав.

— Іди, Харитино, за мого небожа. Се тобі не Грицко Шульга: парень, та ще й вродливий. Одинчик у батькаматері, а его батько у три плуги паше.

— Ні — кажу — я тут не хочу йти заміж.

— Не хочеш? Та' ж відсіль хiba яка послідуша дівка вертаєть ся до дому. Чи вже ж там лучче в тій похилій хаті жити, аніж тут за багатиря пійти?

— Не кажіть мені, дядьку, про се, не жартуйте! Без батька, без матері не піду.

Тепер, дак і батько й мати мені здались.

— Ти ж за Грицька не пішла, а як вони сього бажали!

— Дак що ж? Не пішла, — то інша річ. Та я про се не думаю, дядьку.

— Ти — каже — крадькома од них і на Дін чухраєш.

— І то річ інша. Та чого се ви, дядьку, пристали, як репях до кожуха? Мов про свого сина клопочетесь.

— Того клопочусь, Харитино, що ти в нас робітниця на все село. Хиба ж не правда сьому, що ти, нажавши пять полукопків, хвалилась матері: Я б, мамо, й шестого нажала, та боюсь, щоб люде не завидували, — га?

— Я без їх волі не одружусь і з тим, кого кохатиму.

— А як побачиш мого небожа, що за козак, то може й одружиш ся. Я заведу тебе до них, равнó ти нікого тут не знаєш.

— І не піду, дядьку, і не заводьте, — відказала так, та й сховалась між люде, що йшли купою.

— От — думаю собі — тільки два тижні, як із домівки, а вже й наклывуєть ся халепа. Почалось із петрівського дня, то й буде до спасівки.

Здаєть ся б, на мене й дивитись гидко; так за до рогу припала цилом, обносилаь, обтопталась. Рубе так на мені й трусить ся. Тімениці повно й на шиї і на руках; ноги попухли. А не жалкую, що пішла з дому, хоч і гірко, хоч і чудно між чужими людьми, що всяке хоче з тебе скористуватись.

Село тяглоє без кінця. Не так, як у нас густо

хаткі, а розкидані геть по степу. Наші селяне розходились по родичах, то по хазяїнах; я ж, боячись, щоб мене не сватано, да в таке вбріла, що ледві за рік вернула, а як, дак ось як.

Іде якась жінка не з нашої валки. Я питаю: „Де б мені, тітко, тут найнятись?“

Вона зраділа: „Ось я тебе одведу. Є тут із наших заможна козачка, оре восьмериками. Багацько в неї косарів, женців становить ся, басаринок одробляють, дак вона сама з дочкою коло печі не справить ся“.

Привела мене до багатирки. Я зараз і нанялась. Як поставили коло діжи, дак я цілий рік і не вилазила. Літом одні робітники, а зимою інші — молотники, стадникі. Трійчі на день пекла хліб з трохпудової діжи. Одна зійшла, саджаю, другу замішую, трейтю розчиняю. Тут хліб постиг, виймаю, а в другій діжі вистиг, саджаю, а третя вже на поготові рушає. Так три діжі й стоять рядком як москалі. Було хлібами столи й лавкі так і вкладу. За рік постирала нігті на пучках, що тільки живе мясо лишила. Тяжко працювала. Думаю: „Зароблю грошей, то й батьку-матері запоможу в їх старощах: а то подушники уже може там і вікна повиديرали. Усе в нас дряхле: окукóблю їх“.

Мені добре й заплатили, тільки не в моготу вже було і другий рік зоставатись. Нанялась до іншого хазяїна. Уже два з половиною роки з своїми не бачилась. А з людьми, що зо мною поприходили, інколи бачилась на поседеньках.

В сього хазяїна було мені незгірш. Вже незабаром півтора року, як я в нього. Дотягну до двох, тай вернусь із людьми до дому. Може сова перекричала вже своє віщування, а батько й мати заспокоїлись трохи тим часом.

Перебула я на Дону всього. Трохи була не вскочила і в велику напасть: мало за злодійку не пощитали. Да хлопець мене визволив. Служив зо мною вкупі наймит Хведор Кандзюбенко, з нашої таки сторони, тільки сирота безхатник і безрідник. Добре він мені й надокучив, та спасибі. визволив. А як надокучив? ось як. Горнеть ся до мене, та й горнеть ся — хоч не словами, дак ділом. Я й бачу, що воно є: здурів парубок, закохав ся. Я ж йому й словом і ділом кажу: „Одчепись“. Хлопець гарний, хоч із лиця води напий ся; а що сирота він такий, дак я було єму сорочку виперу і добрим словом розважу. То й він же, слухайте, став мені в великій пригоді. Не дурно кажуть старі люде, що і в пеклі треба запобігати собі приятеля. Там сова, а тут поросята. Хоч з мосту в воду! Тепер слухайте.

Не було в нас на Дону вечорниць, досвіток, а так було сходимось гуляти, умовившись, який день, і вечерю варимо. Приходять іноді й молодиці з чоловіками, аби з земляками побачитись, про свою сторону поговорити. Погуляємо, поготоримо, посумуємо, — от нудьга трохи від серця й відляже.

Під той же то час у мові господині тай сталась шкода: десь поросята зникають. Що дня, та й нема, та й нема одного. От лиха година! хтось наємівсь із мене. Люде говорять: „Харитинин глек розбивсь“. От не добуду другого году! Йієть мене господиня, як іржа зелізо, за ті поросята. Так мене зганила, що чистійш на землі, ніж на мені: „Се ти носиш та комузь оддаєш поросята: що дня недостача!“

Було се в осені. Загнали в клуню поросючку й васьмеро поросят. Там і житцем їх сушеним підготовуємо. На ніч погодуємо житом, зачинимо гарненько

клубню, а в ранці встаємо, одного й нема. А були одно в одно такі лóвенькі!

— Се ти носиш на складчину!

— Коли — кажу — ви так думаєте, я не ходитиму на ті вечорниці.

А порося знов десь ділось.

— Ти велиш комусь одбірати!

— То замкніте клубню!

Замкнули.

От Хведор, той безрідник, безхатник, і каже господині: „Сховаюсь я в клубні та пристережу“.

А вже погана луна пійшла про мене. „Розбив ся Харитинин глек“ та й годі! Легко слухати? Хто мене не взнав, той і віри доймав. А свої мене знали, що я б швидче попросила, або з голоду вмерла, а чужого не зайняла. Ну, хто ж се викрадає?

От і засів Хведор у клубні. А в воротах у низу дощечка проломана! Сидить мій Хведор, аж приходить — хто б ви думали? — вовк! Прийшов, усунув у діру морду таї свистить. А свині вельми розумні. Зараз почувши, поросючка в куток — рох, рох! рох, рох! А поросята собі — куві, куві! От вовк повернуєсь другим боком, усунув хвоста в ту проломину та ляп, ляп хвостом, наче поросят кличуть, як жита дають да кажуть: ць-ць, ць-ць. Він ляп, ляп! поросята до дверей, а свиня рох, рох! Хведор вовка за хвоста да у бік звернув і держить скілько моги. Той рвав ся, рвав ся, не тільки хвоста, і... заду одбуєсь, та одбіг із пів гоней, та й іздох.

Тоді вже й хазяйка каже: — Ти мені вибач, Харитино. Мені й тяжко було про тебе так негарно думати. Я про перше порося й промовчала, жаліючи тебе, а як же більше терпіти! Коли б не Хведор, ти б у нас пішла за злодійку. Повиняюсь перед тобою: так би вкле-

палась! Спасибі й тобі, Хведоре, що дознав правди! — Та взяла сувій івановського полотна, й одрізала мені на додільну сорочку.

От як підпарубочий на чужій чужині при надобі послужив мені! А то хоч утопись. Без слави б слави достала. І я ж його всяк було підохочую добре й вірно служити. — „Се ніколи не пропаде: щó Бог, а щó й люде занотують“. — Він засмутує, робота йому остине, а я жару йому й піддам. То звеселю як нéбудь. А часто в мене в самої так гірко на душі, так би рада, щоб мене хто підвеселив, та мої думки таємничі.

На его руках доволі скоту було. Любив божу скотину. Розказує бувало про воли та корови, мов про маювання яке. Пасе на зорі та й не надивить ся, як по блискучій, искрявій росі від них лягає тінь, а кругом степове птаство червону зорю вітає; як его круторогі в туманах поринають; як вони на ревіщі під самі хмари куряву збивають, риком своїм вовки по комишах лякають. Втішав ся, мов дитина, й тим, як добрий воляка язиком мов серпом траву під зуби захоплює, як ремигає, як весело до пастуха озветь ся. Зімою вже ніхто над нього скотини не доглядить. Як підвеселю, то далеко поза кошарою чути: „Сюди, Сороко! А де ж се Шпак? Гей до води! гей, гей! А ти, Соловей? куди, Мурло? куди, Козо? чого се козинок підняв? Не розкидай харчі: зіма велика, все перейіть. Гей до сіна, гей, Ласію! гей, Головка! Ідіте, йїжте на здорове“.

Тим часом так увязавсь до мене, як липчіця.

— Не дурій, кажу йому, Хведоре: не пійду за тебе. Я заручена.

— О, бодай мені — каже — оглухнути! Не хочу сього чути й знати. Коли б я побачив твого зарученого, я вбив би його, як вовка.

— Тоді б — кажу, — ти мені був такий любий, як кішці собака. Не жартуй словом, не кажи сього : гріх! Ну, чого корчиш ся, мов шкурат на огні? Поміркуй сам. Ти сирота, нетяга, наймитуєш з біди, як і я. От, у чому мене заможеш, — і запоміг уже, — а я тебе запомагатиму на чужині: то й добре нам буде. Ти мені казав не раз, що ти сирота, що ти ласки матері не дізнав і що тебе ні одна дівчина при твоїх злиднях не полюбила; що я тебе розважала й напучала, як рідна мати, радила тобі служити та збирати копійку до копійки. Ти ще молода дитина: тобі тільки девятнадцятий пійшов. Ще годів пять попороби, тоді й сам порозумнійшаєш; а тепер слухайсь мене, — кажу тобі твердо.

А в нього дурного молодого не така думка. Він рад мене за себе взяти, що в матіркі б йому годилась. Як добуду другого году, то вже мені пійде двацять пятий. Ото ж напучаю його, учу його, а з тих річей дурних регочу ся. А як інколи розсерджусь, мовчу цілу днину; то він так і впадає, треть ся коло мене, мов коло матері. Я й одсерджусь. І любив, і боявсь мене.

V.

Сім неділь не добула до дрúгого року, як прийшов до мене тяжкий лист од батька: що мати вже одійшла на Божу дорогу, на спочивок.

Ударила я себе в груди, плакала, тужила: — Уже ж я тебе, моя рідна, тай не побачу. Уже ж тебе, мов сонечко, та й хмарами заволокло. Все потемніло й поніміло навкругі. Соловейкам та й не щebetати, зозуленькам та й не кувати. Кує по тобі одна тільки зозуля,

рідна твоя дитина, да й та на чужині. Сумує по тобі чорний орел, батенько мій рідний, один-єдиниця на світі!

Убралась я в дорогу. Тільки й пішло зо мною двоє з нашого села. Хведор провів мене трохи за село. Плавав як по матері, приговорюючи:

„Була в мене дівчинонька,
Як мати рідненька;
Була в мене сорочечка
Що-тижня біленька“.

Далій каже: „Пійшов би я, Харитино, твоїм слідом, як вірний пес, та мушу году добути, не розорю господарства, де йів насущний хліб. А добувши году, прибуду до вас на село. Дарма, що ти одружиш ся! служитиму й тобі й твому судженому до віку“.

Прийшла я до дому, або лучче сказати прибігла. Не чорного ж орла побачила я дома: посивів і побілів, як зіма, батько з великої туги. Зовсім знеміг ся на силах; не мав снаги й себе самого кукóбити. Сорочку аби-як сухóперну сполосне, а печі, то й не топять. Так на чужій роботі день у день і бідує за чужим хлібом. Тільки в неділю прокинне трохи, щоб який буханець ізпекти, юшки зварити.

А про Павла нема й чутки. Як водою змило. Уже четвертий год кінчаєть ся. Дехто з того полку й повертались, чутно, по чужих селах. Казала циганка, що буде під конем: отсе ж воно й єсть! Чи встане ж то, чи буде моїм? Коли б устав, як би йому не подати нам якої звістки? Коли б думав на рушнику зо мною стояти, дак бояв ся б, що б я з іншим не стала, остерегав би мене, благав би мене. Ні, або нема его на світі, або ще гірше, ніж би вмер... Як! се я буду смерти йому бажати? Ой Боженьку мій! Пехай буде й не мій; нехай

до віку не побачу его, аби я знала, що він живий, здоровий. Пригледівши батькових старощів, піду в черниці, замуруюсь по шию, не їстиму, не питиму, все Бога за его щастє молитиму.

Оттак я сумувала. Сумно було в нас у хаті, мов у домовині. Батько мов з того світу вернув ся, щоб тільки зо мною побачитись, я — мов на той світ збираюсь до матері провозжати його.

А та сова таки прорекла правду, тільки не про мене. Побігла я до своєї підруги Івги, аж у неї вже дівчинка по хаті бігає: накрятка! Мале шерепеня, при землі не знать, а вже в мачках: бо й мати була чепуруха; що-дня було свіжий віночок, поки втеряла рутвяний... Зробило собі мале запацину з лопуху, походжає кружка і приспівує: „Король по городу ходить, дівочок вибірає“.

Нарікала бідолашня Івга на свого москаля тяжко. Любив москаль жартуючи, жартуючи й кинув.

А мій? а мій?... Затого сивий волос пробеть ся. Яка я стара стала! Кого я дожидаюсь? кого сподіваюсь? Уже ті чотирі годи давно вплили; а казав же „вернись до тебе“... Посивію, не дожду ся!

Хата наша похилилась, наче хліба просить. Ще зіму як спустити, то й рачки стояла б. Батько хоч і взяв у лисиці, дак облупила ся-ж кругом, обнала. Ні за що й обмазати йому. А я все гроші дбала, необачна. Чи не лучче ж би частками через людей пересилати? Ні, сама хотіла ними орудувати, хотіла свого доказати, все перемогти... От і перемогла, що матір на той світ загнала, батька до злиднів довела, до 'статнього впаду! Міри не знала в гордошах, що ось я — то! За се ж мене доля й карає. Як я з отцем-матірю, так Павло зо мною виробляв, — за чотирі годи звістки не дав. Піду в чер-

ниці, вморю себе голодом, присвячусь молитвами. Нехай тільки павутинка моя, тінь моя легесенька на небеса до Бога вознесеть ся. Там побачу праведними отця-матір, там у купі простимó Павла за єго зраду, та й відмо-
 лимо в Бога гріх єго нещасний.

Похилилась наша хата, завоняла пусткою через мої гордощі. Я з каяття стіни облуплені їй цілувала, а тепер Івгу бідолашку прохала — допомогти мені кругом хату й знадвору і з середини обмазати. Піднялась охочим серцем Івга до підпомоги. Найняла я в людей воликів, навозили з батьком глини, з Івгою обмазали хату, зчепурили так як молоду. Вона, мов жива людина, якось випростувалась, усім на вдивовижу. Новенькі вікна в базарі покупили, червоною глиною по'бводили. Позирала хата на світ молодницею. Я принесла до дому грошей над сотню: було чим орудувати. У сінях і в хаті повисцпали, повигладжували. Купила дві копи кулів. Батько, де текло, кришу поладив: а то хоть би й рад був поладити, дак треба йти на чужу роботу, бо нічого буде йісти. До чого б і доходив ся, коли б не мої гроші!

Поховавши матір, батько зовсім опустив берега. Тепер люде йдуть да вказують на хату: „Чи давно — кажуть — рачки стояла? а як випросталась. Отсе вже на порозі Покрѳва, старості ходитимуть, дак Харитина стараєть ся. Полатала свої злидні, то вже надить стара дівка молодих парубків до залицяння“.

А я для батька старалась. Получчало мені на світі, що батько голову підняв. Я з Дону пару сорочок йому мережаних принесла. (Пошила з того полотна, що подаровано мені на додільну сорочку.) Походжає він у мене коло хати, мов той білий голуб волохатий.

Деякі люде йдуть улицею (не без ворогів і в нас:

се вже родичі Грицькові Шульжині) та й кажуть против нашої хати: „Де ви, злидні, були, що губи надули?“

Не дивно се тому, хто поблукав по світу да попоїв із чужих печей хліба. Ще й нам би то надувати губи! Я хоч і весело розмовляю з батьком, сміюсь очима й устами, а в серденьку журю ся журно. Дурні були цигане: щó вони мені навіщували! Бідна моя голівонь ко! Як мій вік промайнув! моє дівування піною збігло!...

Тим часом старости справді до нас із „законними речами“ навідують ся. „Ся, мовляв, і без волів хліба зробить; сій і чуже поле жита вродить: по пять полукопків у день ставляє. Та й Донщина про неї доброї слави повна. Хазяїни за село йїї провозжали, хазяйська дівора за нею, мов за матірю, плакала“. Так то в світі хто нас у вічі зневажає, а хто за очі до неба вихваляє.

Лицялись до мене заможні женихи, що наймитів і наймичок держали; лицялись і вдовці під сивим вусом, і молодики такі, що, мовляв, усочок — як той колосочок. Івга мене підмовляла: вона ж на се проречиста. А я: „Не пійду, не пійду ні за кого“.

Старості злять ся, питають у батька: — Дак не оддаси? на висадки держатимеш?

— Не мені йїї неволити, — відказує батько: — буде вже з мене.

Другі прийдуть: „Нехай вона тобі посивіє!“ та аж із луток глина сипеть ся, як ляснуть дверима.

Ми з Івгою сидимо, прядемо. Вона до мене, як до сестри прихилилась у своїм горі. Я й прядку собі й їй купила. Батько наші пієні стиха кахикаючи слухає. Я про єго старий шлунок держу на полиці звіробоівку. Що дня по чарочці д' обіду і д' вечері підношу. Помічаю радуєчись, що й краска трохи в лице єму вступила. Лице кругом облямоване кучерявою, білою чуприною да

хвилястою бородою; очиці світять ся мов те вечірнє сонечко, а по щоках і навіть по чолю який-ся молодий румянець розливаєть ся. Веселить ся мною, що я така перед ним весела та співоча: не знає, що там у серці в мене дієть ся. Тільки бідолашня подруга Івга знала.

Цілу зіму ми прями. Добру основу виткали. Івга заробила в мене грошенят на байбарак ід Великодню. Уже й весна. Потягли рядком качкі, журавлі... Тут і мій журавель подав з далєка голос. Родичі Павлові здохули від нього лист, що незабаром буде, тільки чи з жінкою, чи сам, не казали.

VI.

Так як трясеця мене трясе. Зійшов у муках тиждень, — нема єго. Минає другий.. Да чоґо я дожидаю єя? кого визирую? проти кого вибігаю? Одже ж Івґу покинув зрадник, а мені чоґо сподіватись, старій дівці, що на висадки зісталась батькові? Не вплину своїх гірких, мов горох сиплють ся. Четвертий тиждень уже, як подав звістку, та й замовк: що єму рупить?

Пійду до церкви, розважу себе святими співами да словесами. А може в бабинці й прочую що про нього. Пійду рано до служби, попереджуючи й скликанчик. Прийшла. Люде про Павла як раз таке гуторять, як у мене на думці. Горенько моє! Хоч і не прописав, да була така чутка, що прибуде з жінкою. Сестра єго в других орудувала тут єго частиною города в купі з своєю, то будуть, мовляли люде, ділитись, та хоче хату собі ставляти. Що їм? Сестра на друге село заміж пішла, а тут хата батьківська трухлобока лежить. Він сам собі з жінкою тут і житиме, а ві частину оплачуватиме, а може й одкупить.

Одна, молодиця каже: „Де там? не такі гольцяпаки як Жигимонтенко Павло, сплачують родичам. Хиба за жінкою щó взяв“.

— А взяв таки, взяв — каже старенька баба. — Дочку якогось кожомяки висватав, дак гаман добрий до дому з жінкою везе, та й кожомяка. здавши синам ремéство, при дочці в нас на селі хоче віку дожити, і чути, що за душею не малу копійку має.

Ще одна додала: — Молодесеньку взяв, з лиця гарну: бо й сам — як мальований.

— У кожомяки? — озвав ся тут сипкий голос Хиври, Бóвкалихи Хиври, що з шинку не вилазить, як чоловіка та старшого сина за крадіж у кóзу посаджено. — Хто видав кожомяку? — перéхриста! Нашого Хаима брат вихрестивсь із жінкою й дочкою, щоб можна шинкувати на своє імя; дак Павло Жигимонтенко й підхпив грошовиту вихрестку.

— Що ти провадиш, Хивре? — перебило їйї разом двоє. — Чула, що дзвонять, да не знаєш, у якій церкві. То ж Івжия москаль оженивсь із жадівкою вихресткою.

— Да хай їм халепа! — завершила бабуся. — Ось уже до Божого дому скликанчик кличе, а ви тут кат зна' про що мов у всі дзвони дзвоните, ще й мене довели до гріха. Кажу вам, що везе на батьківщину багату кожомяківну і скупердяку тестя. Як помре, дак знатимете тоді, як пійде Жигимонтенко в гору.

А я аж не встóю. Притулилась до одвірка. Слухаю, як мене на смерть присуджають. Що ж? Раз чоловіку помірати. Хай уже доконають: тут і вмру, як не встóю. Аж, спасибі, паламар ударив з разу в усі дзвони. Люде посунули з надвору в церкву, понесли й мене мов та хвиля стеблину.

Зачалась Божа служба. Я зовсім забула, чи я

в церкві, чи я дома. Мов учаділа. Свічók, свічók наставили! Мигтять ув очу́, мов промінне. Ладаном батюшка накадив, що й людей не пізнаєш, де хто. Наче тобі хмари перед очима. Не бачили люде гірких моїх. Не житиму тепер, а млітиму. А хоч би й побачив хто, то подумав би, що про матір згадала: бо я й до церкви прийшла не так-то убрана: чорна хустка прохорівська приношена, свитянка біла, спідниця морозьова. Хоть і з царевського ситцю я справила собі на Дону спідницю, як луччі думки були, да тепер про все байдуже: забула й про дві гарусеві хусткі, що в нас тут і нема таких; мало не черницею вбралась. Правда, більш ні на щó грошей і не тратила.

Тепер мені зісталось тільки батькових старощів доглядати. Не зацвів мій садочок, хоч і розвив ся... Там „Господи помилуй“ на всю церкву гудуть, а в мойій божевільній голові розлягаєть ся пісня:

Не всі ті ради цвітуть,
Що весною розвивають ся:
Не всі тії вінчають ся,
Що вірнісенько кохають ся...

А батюшка почитує да все кадить, да все кадить по церкві. Де й найменший образок висить, він і туди поклонить ся з кадильницею, держучи з під ризи ополоником руку та збираючи проміж миром шажки. Дявлюсь на се і не розумію, щó воно, й на щó воно. Наче я вже в труні, і руки так як мертва зложила. Далій схаменулась: що се я роблю? не молю ся! а трохи чи не співаю про своє горе в Божому дому... Гріх мені за се. Пійду, хоч свічечку перед богами поставлю да передам батюшці на молитви шажка, а перш усього вдарю поклонів з пять за упокій матери.

Положила скількісь поклонів, поставила свічку, повернулась до миру, шукаючи очима по церкві, де батющина кадільниця димує, аж Павло стоїть передо мною. Моє сонце вибилось із за хмар: так мене й засліпило. Павло саме подав батющці щось на молитві, і просто очима в очі дивить ся на мене. Я й перше, бючи поклони, бачила якісь не селянські чоботи, та думала, що се киян який: бо в нас хіба не знаючи рядом який з жіноцтвом чоловік стане.

Зустрілись наші очі. Я — мов проти сонця похнюпилась, і зараз мене в серце гостро кольнуло: „Де ж его жінка?“ Повернулась до богів і стала з переду. Оглянутись хотіла б, і не хочу. Що начну хрестить ся, пучки мої тремтять, мов у старця, що на лірі грає. Держу хустину, і хустка ходора ходить. Мені здається, що всі люде дивлять ся на мене. Думаю собі: „Коли б тільки батюшка став благословляти, то швидче піду до дому, щоб і не бачити его жінки. Нехай живуть“.

Так і зробила. Скоро батюшка вийшов на царські врата да почав проскурою народ обділяти, я миттю з церкви. Товплять ся люде за проскурою, а я — боковими дверима на цвинтар, а там і не огледілась, як на півдорозі опинилась.

Аж біжить на супроти Івга, така червона, така весела: — Панотець твій мене послав, щоб ти нікуди не заходила.

— А що? хіба занедужав, крий Боже?

— Ні, Павло вернувся із полку, дак був у вас, гостинців наніс тобі повну торбу і ввечері казав, старости прише до тебе. Пійшов до церкви, щоб тебе побачити: бо, каже, зараз поїду до сестри та до зятя, щоб сестра була свахою, я зять старостою.

Прилило мені до лиця; думала, згорю. Кинулась

Івзі на шию : — Івгонько, моя квітонько! як я тебе люблю! — да тягну до себе, да цілую, і сама не знаю, що робити. Увесь світ би цілувала, обдаровувала.

Прибігла до дому, — батько, як сонечко. Подав мені торбину з гостинцями. „Я — каже — й не рушив без тебе. Чи бачила Павла?“ — питає.

— Ні, я втекла : думала, що він жонатий.

Смієть ся батько, як дитина. „А подивімо ся ж, що там у торбі“.

Я розшила. І гріх трохи було, да кортіло. Доброго наміста достала з торбини аж десять разків, дві низочки гранат, стрічок, скиндячок по три аршини зеленої і червоної — як папір лупетить, зелену запаску, гарусеву спідницю, хланелі шматок, видно, що на спідницю про зіму (з роду такої не носила), черевики з підківками ..

Батько каже : — Може й малі на твою ногу. — А Івга й горе своє забула в моїх radoщах : — Та надінь бо, сестро, надінь !

Обуваю, аж щось муляє. Подивилась — паперик, аж там бумажка з царицею, аж у сто карбованців.

Батько каже : — Павло казав мені про царицю Катерину. Се тобі гостинець на те, щоб ти все к весілю посправляла.

— Що нам справляти? Горілки та м'ясива купити, та й годі. Аби людей одбути.

— Еге, доню. Не годить ся сих грошей марно тратити. Тяжко він їх заробляв. Лучче їх оберни на господарство та подай частину на шпиталь. Нехай старці дякують Богу, що слобонив його од смерті. Бив ся Павло твій на війні з Турчином і вбито під ним коня, лежав під конем, да таки вибравсь із під коня, а в правій руці в нього бунчук турецький, не випустив і падаючи ;

аж тут настяг сам цар, він і подав бунчук цареві. От як сі гроші заслужені, доню!

— Чом же він, тату, не подав звістки за чотири годи?

Батьковеміхнувсь: — Такий удавсь, як ти: або що здобути, або дома не бути. Не хотів злидні московські до дому нести, не хотів злиднями злиденну хату нашу підпірати. Таке єго слово. Тепер він дякує разом Богові небесному і земному; наградив його царь за одвагу щедро. Завертали, каже, мене знов у службу, хотіли мене офіцером зробити, а в мене думка яка була, така й зісталась. Бравий козак твій Павло, не Грицькові рівня.

Заходились ми бігати, кушувати, заходились паратись, щоб старостів чесно прийняти. Осмерклось. Приїхали старості, і молодий увійшов. Без соромá казка: не слізми, квіткiами вітали його мої очі, мої щокі. Вернулись до мене „молодощі-одрадощі“. Старости поважно законні речі до батька промовляють, а він прожогом кинув ся до мене, я кинулась до нього. Прилюдно й не годилось би так, да пять років не бачились.

Не чули ми обоє, що вони там казали, як законні речі промовляли, не бачили, як і хліб на хліб обмінили. Я схаменулась тільки, як старости гукнули: „А подай нам, дівонько, води: побачимо твоє ходи“, сміючись з тих, що на висадки мене батькові покидали.

— Може я й справді стара — шепнула я Павлові, — може мене й не схочеш?

А він мені шепче: — Коли б царь давав мені з під своєї поли князівну або й королівну, то й вони не були б мені рівня з тобою.

Прочувши про наше весілля, селяне аж руками сплеснули: „Стара дівка, на двадцять пятому пійшла за-

між, та за якого козарлюгу! що йому сам царь кавалерію почепив, одставку дав і грошима обмислив!

Інші ж кажуть: „То не диво, що він їйі тоді любив, як Грицько Шульга до неї лицяв ся, а диво, що не забув, не зрадив“.

Жінки ж додавали: — І вона ж йому ганьби не дала, додержала віри. Хиба мало, та й яких женихів на неї квапилося? ні, за любого, за коханого пійшла. Оттак себе на висадки держи!

А я така щаслива, прещаслива була! І місяць мій, і зорі мої, все моє, мій Павлусь! Я все журилась та побивалась. Серце було в мене засмучене. Тепер тільки зрозуміла, мій Боже, що та любов зможе.

Павло батька мого шанував, наче свого рідного. дарма, що царя очима в вічі бачив, і що царь справді таки йому хрещика на грудях своєю рукою почепив і словом царським із ним перемовив ся, розпитуючи про его достатки й про домівку, повелів видати йому з казни на нове хазяйство аж пять сотень карбованців. Без батькової ради не починав Павло нічого.

Зараз купили ми собі дві парі биків третяків, і первий рік тільки ними втішали ся, не орали. То ліщини привезуть, то глини, то до млина пойдуть. Другого ж року стали в людей з половини орати, а то й свого поля придбали. В нас і курочки й утята й поросята й корівка молошна, людям на вдивовижу.

Батько й унука маленького вже тішить, і до воликів носить, і гомонить із ним, мов із дорослим: „От, як би баба твоя дожила до сього часу! от, як би побачила наших воликів та клуньку, повну збіжжя, та всього доброго в хаті і в коморі! от би хто був щасливий! от би хто нами всіма веселив ся!“

А люде на все завидували, навіть, що я собі стала

огрядна́ за Павлусем. Було чуємо: „Год уже замужем, а здорове й не влузнуть ся!“

Інші ж кажуть: — От Івзі, дак і нема талану́-долі. Харитина безприданниця, а в Івги й телиця і свиней двов, було ж і ще де-що, тай зрадив москалик. А ся, дарма що злидні, а гордувала нашим парубоцтвом. От же й дождалась, та й якого! Чи вже йому заможніщої було не знайти? Де в нього й очі були? Наче причарувала. А той невірник скоро з жінкою сюди буде. Чи весело Івзі? Усе зійшло за куди й що!

Павло з батьком і горбди й поле повнорюють; я коло дітей. Корова, свині, кури, — все клопочусь. За те сухий кусок горла не дере, і дійлива доволі. Тільки діти часті докучають. Сама й не вправляюсь. З першого году так я почала сіменитись із году на год. Що вже люде завидували! „Бач яка господиня! Колись і сироватки свої не було, а тепер і всього доброго в дворі, і дітей повна хата“.

Наймичку собі приняла, та й добра дівчина придалась. Вона в мене — як рідна дитина. Ми з нею все то коло дітей, то коло хазяйства кублимось. Се, кажу, моя права́ рука.

Ну, та де щастє, там і доля. Деяких людей така задрість брала, що горе та й годі! І чого б, здаєть ся, досадувати їм, що в нас усюди повно, всюди ладно? Краденого не було в нас із Павлом ні порошини. Хоть він і вахмістром був у драгунах, і на его руках богацько було такого, чого не хотіли доглядати старші. Аби схотів, то і в них і в москалів-товаришів нащипав би собі доволі. Ні, він тільки наградні гроші та подяку від старших приховував, то й назбирав, так як і я служачи, карбованців із сотню; а то вже царька милость його з разу на ноги поставила. Дак він же на Турчина мов на вед-

медя, сам себе забувши, кинув ся, руку йому відтяв, бунчука підхопив і поти одбивавсь, поки його вбитим конем навалено. Хиба ж се не сутяжніа заслуга, як і моя? Нам обом хоч і перед Богом на суді стати — не страшно.

Досадно людям і те, що мій Павло не заснить, не спізнить ся з роботою, мов на царській службі, а в шинок і дороги не знає. Коли хто з родичів кликне: „Ходімо з нами, Павло, по осьмушці в Іцьки випемо“, він: „Спасибі, брате. Лучче зайди до мене, дак я тебе пошаную тівою звіробоівкою, що від неї й наш старий помолдшав, потрошку що дня вживаюча“. Сими словами він їм ніби жар на голову сипав: не любили його й родичі, не то що. „Гордує, кажуть, нами багатир. Воїть ся й шага процяти“.

Взяла злість і нашу шинкарку, товсту Хаїмову жінку, що тут же близесенько живе, а їй приходу мало. Чи христини, чи похрестини, тільки людям почестку дасть, або святки чи пущання — смирно, без лишнього, одбуде, дарма що й було б з чого за боклаг оковитої заплатити. Ну, се вже річ певна, що шинкарі з таких людей не товщали б, коли б не чарували. Чарують усяким чортovinнем і наші кабашники, а жидам і сам нечистий помагає.

Спіткала раз товстуха нашу наймичку та й питає: — Чи твій хазяїн оддыхає після обіда?

А та каже: — Не спить, а трохи з дітьми поваляєть ся, з жінкою побалакає.

— Хто йому ськає?

— Як дитина спить, або в мене гуляє, дак сама присяде ськати, а як дитину годує, то мені звелить, дак я поськаю.

— Слухай же моя ти любя. Костюченко заставив

мені жімчивого хрещика срібного. Ти сама його знаєш: старосвіцький, великий. А він ще ні одні заставщини не викупив. І се ти знаєш. Того хрещика я тобі подарую, що за нього мені наші жидки-срібники два кербелів давали. А ти мені ось що зроби. Цуєс? як будеш ськати, вирви мені одну волосину з голови в свого хазяїна.

Наймичка каже: „Добре“, а потім, як стала ськати, дак „цур їй, — каже — тій невірі!“ та й вирвала волосину з кожуха, що підстилали мойому Павлу під голови, як ськав ся. — „Може ся товста ступа думає собі що наворожити; може чарі які з тією волосиною зробиць. На те вона шинкарка. Чим-ся ж то надить проклятуща людей до горілки, що пють, поки й з батьківщини поспивають ся, от як і сей Костюченко, що взяв за себе попівну, та вже й ві образи в срібних шатах попропивав“.

Так думаючи, і мені не призналась. Опісля вже розказувала. — „Стривай же, гаспідська жидівко! я тебе на чисту воду виведу“. От і однесла їй баранячу волосину, а та — звісно, жидівка — волосину вхопила, а старосвіцького хрещика не дала. — „Прибігла, — каже, — Костюченкова жінка та й викупила. Та не зурись, моя хороса: я тобі пять кербелів запладу, як розвивує на гросі“.

Що ж ви думаєте? Дивить ся моя наймичка ввечері (сама вже опісля нам розказувала), аж той кожух, що лежав у мого Павла під головами, лізе, лізе з лави, спускаєть ся, спускаєть ся до долу, та через поріг, та через дорогу навпростець до шинку. Вона так і похолола. Далій схаменулась, кинулась нагонця, давай його хрестити! Тоді він годі лізти, лежить собі серед шляху; вона його й забрала.

От що вони роблять, сі шинкарі, на свою користь!

Отсе б мій Павло так і кие у горілці, як той. Костюченко, коли б у мові наймички Пазьки була нехристиянська душа. То-то нашим завидникам була б утіха! Та Бог одвернув од нас халецу.

Дак і подякувала ж я Пазьці добре. Той сирота Хведор, що звав мене матірю, справдив своє слово. „Не хочу нігде служити, ні на готовому хлібі жити. Прийміте мене до себе без усього“. Ми прийняли. Пазька його вподобала, а він уподобав Пазьку. Справили їм весілля, та й живемо, хвалячи Бога, в купі.

Ганна Барвінок.

РУСАЛКА.

I.

Коло річки, у садочку
 Маленька хатина, —
 У хатині чорнобрива
 Молода дівчина.
 Що ввечера, як зіронька
 До місяця сходить,
 Молодая дівчинонька
 В садочок виходить.
 Тож виходить сама з хати
 У ясну нічку, —
 А тим часом козаченько
 Перепліне річку.
 Як приверне к бережечку,
 Човничок привяже, —
 Уклонить ся дівчиноньці,
 „Добрявечір“ скаже.

По садочку собі ходять,
 За руки візьмуть ся,
 Розмовляють та радять ся,
 Коли поберуть ся.
 „Ой коли ж ми поберемось,
 Дівчинонько роже?“
 — У осені, козаченьку,
 Як Бог нам поможе! —
 У коханій розмовоньці
 Швидко ніч проходить, —
 Блідне місяць, гаснуть зорі,
 І сонечко сходить...
 Сіда' хлопець у свій човник
 Та бере весельце;
 Стиснув ручку, махнув веслом,
 „Прощай, Ксеню, серце!“...

II.

Осінь надходить, літо минає,
 Вже ж за дівчину козак не дбає.
 Вже старостоньки скрізь похожають
 Ксеніну ж хату вони минають.
 Йдуть до сусіда в нову хату,
 Сватають в його дочку багату!...
 Чує Оксеня смутну новину,
 Що свата' милій іншу дівчину;
 Уже сьогодні їх заручають,
 А через тиждень і повінчають...
 Наче байдужа дівчина ходить,
 Вийде в садочок тай сльози ронить.
 Рушнички шиті лежать у скрині, —
 Вже не клопочуть вони дівчини!

В журбі та тузі тиждень минає, —
 По селу ж ходить та „молодая“ :
 У кожду хату вона вступає,
 На дівич-вечір дружок збірає;
 І до Оксені заходить в хату —
 Та на весілля їйі прохати :
 — Прошу, сестрице, тебе, голубко,
 За старшу дружку до мене, любко! —
 — Не можу, серце!... я-б і радніша;
 За дружку в тебе хай стане інша! —
 — Отак, сестрице! отак мовляєш!
 Певно мене ти більш не кохавш! —
 — Не гнівайсь, серце за мої речі...
 Прийду ж сьогодні на дівич-вечір!
 Тебе, сестрице, я не забуду, —
 За старшу дружку у тебе буду. —
 (Згоділась прийде, хоч тяжко дуже,
 Вдасть перед милим, що їй байдуже.)
 Йде молодая весела з хати, —
 Смутна Оксеня випровожати...

III.

У суботу в молоді
 Та великій збір,
 Тож сходять ся подруженьки
 До неї у двір.
 За столом вже молодая
 Сіла на посад,
 По лавочках всі дружечки
 Посідали в ряд.
 Старша дружка жалібної
 Почина' співать, —

Виспівує, і на очах
 Слізеньки тремтять.
 „Червона калінонька,
 А біленький цвіт;
 Ой чи не жаль тобі, Галю,
 Молоденьких літ?“...
 „Ой час-пора, отець-мати,
 Поблагословить,
 Ой час-пора молоденькій
 Та гіллячко звить!“
 І гіллячко і віночок
 Вже вити пора,
 А іще ж-то барвіночку
 Для сього нема!
 Старша дружка по барвінок
 До дому піде,
 Бо кращого барвіночку
 Немає нігде.
 Пішла з жалем дівчинонька
 Та у свій садок,
 Щоб нарвати барвіночку
 Іншій на вінок.
 Рвучи його, журливаю
 Пісеньку співа',
 За сльозами ледве може
 Вимовлять слова.
 „Барвіночку мій хрещатий,
 Зелений, дрібний,
 Ой я-ж тебе вкохала
 Хороший, рясний!
 Я-ж садила, поливала
 Тебе на весні,
 Я-ж думала — на віночок

Згодиш ся мені!
Здав ся тепер, барвіночку,
Не мені, другій, —
Бодай би зсох, бодай зовяв,
Барвіночку мій!“...
Тож нарвала барвіночку
Віночок звилá,
Походила по садочку,
Над річку пішла.
Подивилась у водицю
На личко своє,
Тихо, тихо промóвила:
„Горенько ж мое!
Вроде моя хорошая,
На що ти цвітеш?
Без доленьки на сім світі
Марне пропадеш!
Нема щастя, нема долі,
Лиш врода сама..
І кохання зневажене,
Дружини нема!
Забув мене мій миленький,
Іншу полюбив,
І на віки мою долю
Та занапастив!
Тож він завтра із другою
Піде під вінець...
А я собі під водою
Знайду свій кінець!“
Промовила тес слово,
Стала на горбок...
Нема, нема дівчиноньки,
Лиш плавле вінок.

IV.

Вже-ж минули з того часу
Аж три довгі роки,
Як втопилась дівчинонька
У річці глибокій.
Гула всюди тая слава,
Та вже й перестала,
А дівчина під водою
Русалкою стала.
Та не має русалонька
І там супокою
Не втопила свого лиха
Навіть під водою!
Чи таночок з русалками
При місяцю водять,
То все їй той козаченько
З мислоньків не зходить.
Або сяде, чеше коси
У темному гаю,
Єі-ж думка вкруг хатини
Милого вітає.
Всі русалки, мов рибоньки,
Веселії грають,
А у неї — завжді хмари
Чоло укривають.
Тільки ж то їй і розваги, —
Як молодик зійде, —
Проти хати миленького
На бережок вийде;
Вийде, ходить по бережку
Тихенько співає,
Чи не вийде милий з хати, —

Усе виглядає :
А як зайде місяченько, —
Почина' світати, —
Тихо плине русалонька
В підводні палати.
Як на весні починає
Крига розтавати, —
Збірають ся русалоньки
До моря гуляти.
Пливе з ними й та дівчина,
Гуляти до моря, —
У чужий край у далекий,
Тікати од горя...
Не втече ж пак! Ніщо єї
Вже не розважає
Навіть і там, в чудовому
Південному краю.
Єї сестри на дні моря
По пісочку ходять
Шукать перлів та коралів,
І таночки водять..
Веселії, безжурнії
Ті легкі таночки!
То грають ся із рибками
То роблять віночки;
Вона ж сидить геть окреме,
До їх не вступає, —
Та безкраї свої думки
Думає гадає.
Дожидає, коли з того
Хорошого краю
Повернуть ся русалоньки
До рідного гаю.

Діждала ся, вертають ся
 Русалки до дому,
В темну нічку, серед бурі,
 Блискавиці й грому.
І у серці русалоньки
 Спокою не має, —
І грім отой немов йійі
 Трохи розважає.
Вернула ся, — а тим часом
 Вже й літо настало,
А там жнива, бо і жито
 Поспівати стало.
І виходить русалонька
 В поле виглядати,
Чи не вийде єї милий
 На лан жита жати.
Вийшов милий з дружиною
 На лан жита жати,
І дитинку під копою
 Положили спати;
А сами серпи побрали
 І постать займають,
Та в двох собі лагідненько,
 Любо розмовляють.
На пару ту русалонька
 Тільки подивилась,
Змінила ся у личеньку,
 За серце схопилась,
Потім знову подивилась,
 Промовила тихо:
„Побрав ся ти, козаченьку,
 Та на своє лихо!
Не завжді там буде щастє,

Де твоя хатина, —
 Зостануть ся сиротами
 Жінка і дитина!
 Будеш знати, козаченьку,
 Як русалка любить,
 Скоро ж тебе те кохання
 Та із світа згубить!“
 Те сказала, одпливала
 У свої палати,
 І милого не ходила
 Більше виглядати...

V.

Стала слава на все село,
 Стали поговори, —
 Все на того козаченька,
 Що чорнії брови.
 Ой казали, говорили
 По всім селі люде:
 „Та вже з того козаченька
 Нічого не буде!
 Як день божий, смутний ходить
 Та думку гадає,
 Та що-ночі йде над річку,
 До темного гаю“.
 Славлять люде — і дружина
 Журить ся, бо знає,
 Чого милий у гай темний
 Що-ніч походить.
 То в гай ходить то в садочок,
 Де жила дівчина;
 Бачить мила й знає добре

Чия то причина.
 Не вважає козаченько
 На ті поговори,
 В его серці туга веть ся,
 Та лютує горе!
 Пішов якось у садочок
 У місячну нічку,
 Походив там коло хати,
 Потім в гай над річку
 Пішов, ходить бережечком
 Та думку гадає,
 Все дивить ся на річеньку,
 Очей не спускає.
 В той час вийшла русалонька
 Трохи погуляти,
 Потім сіла коло річки
 Кісоньку чесати;
 Побачила козаченька,
 Неначе зраділа, —
 Усміхнулась, лиш на личку
 Щось дуже збіліла.
 Ходить смутний козаченько
 Та думку гадає,
 А русалка чеше коси
 Та пісню співає:
 „Любий козаче, чого ти ходиш
 Смутний по темному гаю?
 Слухай, козаче, пісню русалки, —
 То ж я для тебе співаю!
 Ой, чи забув ти, серце козаче,
 Пісню, що мила співала?
 Ой чи забув ти тую дівчину,
 Що тебе вірне кохала?

Коли забув те, чогож ти ходиш,
 Давиш ся пильно у воду?
 Наче шукаєш у тій водиці
 Згублену милую вроду!
 Ох, не забув ти, серце козаче,
 Пісні, що мила співала,
 Ой, не забув же тої дівчини,
 Котра так щиро кохала!...
 Як не забув ти, — ходи до мене
 Я твоя першая мила!
 Зраду забуду, любити буду
 Тебе, як перше любила!
 Я вже не тая, що була перше,
 (Лиш не забула кохати!)
 Я вже русалка — і під водою
 Маю осяйні палати:
 В мене палати кращі од царських,
 Із дорогого кришталю,
 В мене віночок з чистого злата,
 З перлів дрібних та коралю.
 Все те для тебе дам я, козаче,
 Тії палати й віночок,
 Всіх зберу пóдруг, будем для тебе
 Лехкий водити таночок.
 „Любий козаче, йдї ж ти до мене!
 Я твоя першая мила,
 Зраду забуду, любити буду
 Тебе, як перше любила!“
 Козак слуха тую пісню,
 Слуха, умлівав, —
 А русалонька до нього
 Руки простирав.
 Біжить милий до русалки,

Та й не добігає,
 Бо із річки русалочок
 Юрба впливає,
 Обступили козаченька,
 В гаю залунало
 Наче крик, неначе регіт, —
 Далі тихо стало...
 Тихо, тихо, з неба світить
 Промінь місяченька,
 Сидить тая русалонька
 Біля козаченька.
 Похолонув козаченько,
 Не чує, не баче,
 Як над ним єго кохана
 Вбиваєть ся, плаче:
 „Чи се ж тії карі очі,
 Що я цілувала,
 Чи се ж тев біле личко
 Що я милувала!
 Чи се ж тев біле личко,
 Що я милувала,
 Ой чи се ж той козаченько,
 Що я виглядала?...
 Вже ж не гляне він на мене, —
 Дарма виглядати!
 Вже ж моему миленькому
 Світа не видати!
 Не озветь ся до своєї
 Любої дівчини, —
 Він німий лежить, холодний,
 З мові причини.
 Ой забула б я, мій милий,
 І горе і зраду,

Лиш устав би ти у мене,
 Дав мені пораду!
 Нещаслина годинонько,
 Що ж я наробила?
 Ой, на що ж я свою долю
 Та й занастила!“
 І знов тихо — з неба світить
 Промінь місячєнька;
 Ломить руки русалонька
 Біля козаченька.

Волинь, с. Колодяжне. 1885 р., 6-го Грудня.

Леся Українка.

Руське жіноцтво в Галичині в наших часах.

I.

Смутна історія нашого народу і смутна доля єго жіноцтва. Бідний той народ можна порівнати до стятого дерева, котрого корінь не усох і сильні пускає однолітки. Все, що було колись можливе і багате, перейшло до других таборів, а лишив ся лиш оден люд, котрий сам тільки задержав мову і віру своїх батьків. Той люд на місце утрачених сил виробляє собі другі, а як і тих не стало, то знов інші. Кожда нова інтелігенція за прикладом своїх предків довгий час переходила до сусідних народів служити сильвійшим, аж доки не вибила година правдивого національного самопізнання. Люде пізнали, що відривати ся від свого кореня значить самовільно позбавляти себе жизненної сили, і що лиш на власнім ґрунті може вирости правдива культура, і зачали єднати ся з народом.

Недавно визволений з під гнету панщини, грубий і неосвічений був той народ, хоч добрий і сердечний хлібороб. Прив'язаний до кусника своєї землі не знає він ні торгівлі ні жадного промислу. Рідко між нашими селянами трапляють ся багаті. По селах як і по місточках живуть переважно рільники, маючі по кілька або кільканадцять моргів ґрунту*); хто би мав більше, той належить до вивмків. За то безмірно більшу часть можна зачислити до халупників, т. є. таких, котрі мають лиш хату і огород, або лиш саму хату та кавалочок землі на ґрядки. Стан ремісничий мало у нас розвинений; хоч бувають гончарі, мулярі, шевці, кушнірі, боднарі, ткачі, ковалі, але то все в стані примітивного розвою. Є деякі й поступовійші, але ті звичайно хочуть, щоби їх уважано за Поляків, та зачисляють себе до польської ремісничої верстви. В горах займають ся також наші люде тесельством; гуцулів можна часто видіти по долах, де будують церкви, пошівства, та коршми.

Як подоляк займає ся переважно управою рілі, так гірняк плеканєм товару. До недавна гірнякам лише вело ся, як по долинах, але від якогось часу падають і они жертвою шахрайки і використуваня жидівського. Та все таки гірняки не так тяжко працюють, як по долинах. Особливо жінки займають ся там найчастійше лиш домашнім порядком, наколи по долинах жінки крім того працюють з мужчинами в полі.

Обробленє рілі належить властиво до мущини; він оре і сіє, але уже при збираню білого збіжа, обробленю кукурудзи, картофлі і всякої городовини жінки роблять разом з мущинами, а нераз і зовсім самі. Мущина

*) Гл. Iwan Franko, Własność ziemska w Galicyi. Przegląd społeczny, 1887, N. 1.

звичайно лиш свої роботи пильнує, обходить худобу, літом бере кавалок хліба і рано виходить в поле. Тимчасом жінка робить порядок в хаті, розкладає огонь, приносить води і варить обід, обходить при тім дріб, свині і що є коло хати. Як обід готовий, несе чоловікови в поле около 10—11 години і лишає ся там аж до вечера. Як сонце над захід звертає, спішить господиня до хати, варить вечерю, котра звичайно складає ся з борщу і кулеші або якої іншої пісної страви (бо мясо варить ся лиш на велике свято два. три рази до року) і обходить те саме, що з ранку, господарство. Крім того пере, шве, сама білить і маже хату. Як має маленьку дитину при грудях, то бере йійі з собою, коли несе обід в поле, і приміром в коломийських сторонах можна дуже часто бачити селянку, що несе в одній руці горнець а на другій дитину, котру в жнива кладе під сніп, а сама жне до вечера. Більші діти лишає найчастійше самі дома, що́ буває нераз поводом многих нещасливих випадків. Скоро однак дитина на тільки підтягне ся, що може бути в чім небудь помічна, то зараз висилають йійі в поле товар пасти. Старші роблять разом з родичами; коли не заробляють на чужих нивах за сніп, ідуть на службу, або до фабрик та копалень на роботу, що однак рідко в нашім краю трафляє ся.

Державні права запевняють селянці власність маєтку. Маєток по родичах спадає на діти по рівній часті, і як дійде до повноліття дівчина чи хлопець, може з ним зробити що хоче. Коли дівчина віддає ся і замужем умре, а муж женить ся другий раз, то єі маєток спадає лиш на єі дітей. Коли муж умирає і лишає маєток, то вдова, если не виходить за муж, має право доживотя. Помимо того селяне часто не зважають на ті права та інші приписи з гори. І так в разі, коли вдова

не виходить заміж і після закону повинна б мати право до смерті удержувати ся з маєтку мужа, селяне на те не оглядають ся і женуть її до свого роду. Також після приписів канонічних і державних не можна побирати ся кривним; але коли те свояцтво заходить по жінках, то народ не признає тому такої важности і інтересовані часто опирають ся на таких доказах, що „вони собі свої по бабах, а не по чоловіках, то можуть побирати ся“.

В старих піснях і весільних обрядах добачаємо сліди дуже давного суспільного ладу, де жінка лиш підрядну грала ролю і була уважана за просту робучу силу*). І тепер в щоденнім житю вона займає становище низше від муцини. „Хто старший, то не менший“, говорить народна пословиця. А тим старшим є батько, старший брат, чоловік, а навіть найстарший син може давати мамі догану. Сентиментально-любовні пісні відносять ся до хвиль, коли перші почутя любови будять ся в молодім організмі. По заміжю жінки жалують ся на грубе обходжене з ними їх чоловіків, а чоловіки вважають таке обходжене з жінками чимсь майже конечним. „Коса не клепана, а жінка не бита, то все одно“, або „як чоловік жінки не бє, то в ній утроба росте“ — є дійсно нераз святим переконанєм їх мужів.

В заміжю то і до любови змушує ся часом нагайкою. От що говорить ся в одній пісні:

Ой виросла серед поля висока могила;

Що не хоче говорити до милого мила.

Іди, введи, малий хлопче, коня вороного,

Може заговорить, хоть слово промовить до мене молодого.

*) Гляди дальше в нашім альманаху статю „Доля жіноча в піснях весільних“.

Вона відповідає :

Ой вже тобі небоже і ворон кінь не pomoже.

Як єм не любила, не буду любити до тебе говорити.

Він знов собі каже приносити то срібне сіделце, то меду, горівки, щоб розвести голову та дібрати серця „до своєї жінки“. Нарешті казав принести дротяну нагайку :

Як зачав нагайкою біле тіло рвати,

Тогда стала мила чорнобрива миленьким називати :

„Ой ти милий мужу, не бий мене дуже!

Бо у мене тіло, як папір біле, болить мене дуже*).

Просвіта селянки дуже низька. В р. 1872 заведено примус шкільний для дівчат, то перед страхом кари ходять они до школи і учать ся там читати, писати і рахунків, але то все уважають за річ цілком непотрібну : найчастійше, відбувши свою шкільну науку, ніколи вже не заглядають до книжки і швидко забувають і ті початки, яких в школі навчили ся.

Промисл їх також не великий. Прядуть лянне і конішне прядиво на полотно, і вовну на верхнє одіне, також дуже гарно вишивають сорочки і рантухи, але то все тільки для домашнього ужитку. В сусідстві міст займають ся достарчуванєм набілу, дробу і ярини, а міщанки садять на продаж цибулю, продають і перепродують овочі, готовий хліб, готові страви і т. і.

II.

Така то доля нашої селянки. Подивім ся тепер, яка доля єї інтелігентнійшій сестри, котра після єї виображень опливає в добрі і достатках. Наша інтелігентна

*) Зъ недрукованого збірника Теофіля Кобринького з коломийського повіта.

жінка буде найпевніше донькою, або з мами доньки священника. Бо коли всі висші верстви відцурали ся руського люду, лишив ся єму вірним оден піп; він перебув з ним усі злидні, приложив чимало праці до єго відродження, і може уважати ся висадком теперішної єго інтелігенції. Головна часть теперішної світської інтелігенції, то діти попівські, і лиш мала часть світських людей походить просто з люду.

Давнійше в попівських родинах вело ся цілком по просту і патріархально. Старенькі бабусі розповідають, що у їх родичів було цілком не так, як тепер по попівських домах. Уряджене хатне було цілком поєдинче, деревляні миті столи, ліжка та тапчани. Пізнійше прибували крісла помальовані на червоно, а ще пізнійше до найкрасших належали з ясеневого дерева уже політуровані. Такі шафи і крісла можна ще й тепер бачити по попівських домах, тільки що zdegradовані з колишніх почесних місць до передпокоїв, кухонь та сіней.

Добра господиня мусіла мати все своє в дома, зачавши від біля, обрусів, рушників, пішевок і т. і., на що найчастійше сама пряла лен і коноплі, а купувала хіба дещо на верхнє одіне.

До кухні крім перцю, шафрану та другого коріня також нічого не купувала. Дома годували ся вепрі, різали барани, дріб, а як треба було, то і грубших штук. Була своя солонина, вуджениця, ярина, овочі, з лою і воску світло також було своє.

За наняток служив мід, горілка з медом та вишняк. Давнійші попаді убирали ся так, як і мужички; за пам'яті наших бабусь мали на собі кафтаніки, широкі спідниці, та хустки на голові, але до гостей витягали вже роблені в місті сукні і чіпчики. Просвіта їх була низька, заледво уміли чтати і писати, а много було та-

ких, що і того не знали, але се не перепиняло їм бути добрими господарями та поважаними жінками.

Польська цивілізація, котра захоплювала усі наші освічені верстви, добиралась і до повівських родин. Бабусі говорять, що їх уже вчили по польськи читати і писати, відчужували від простого народа і наказували з ним горити по польськи. Як складно виходила та польська бесіда, про те свідчать передавані тепер в численних анекдотах перекручення польських слів.

Були то часи, коли і до нашої Богом забутої Галичини почали з рижних боків допливати хвилі нового духа, відгуки великих слів: свободи, рівності і любови до рідного народа. З одного боку упадок польського повстання з р. 1830—31 розбудив перший раз на польській землі завзяту суперечку між аристократами і демократами, а затим викинув величезну масу людей з обох спорячих таборів за границі російської держави, особливо до Франції. Там потворились незлічені товариства і звязки еміграційні, в котрих завзято дебатовано над теоріями суспільними і над способами відбудовання Польщі при їх помочи. Ту перший раз ясно поставлено питане про увільнене селян від панщини, і в протягу десятка літ 1833—1843 набігало з Заходу множество емісарів до нашої Галичини, проповідуючи вироблені там теорії тутешній молодіжі а навіть подекуди й самим селянам. Між іншими звернули польські агітатори пильну увагу на руську духовну семінарію, де їм удалось для своїх цілей позискати чимало спосібних людей і завязати навіть філію свого звязку під проводом одного віцеректора *).

Але той могучий натиск польської конспірації, скрі-

*) Гляди М. Sala, Geschichte des polnischen Aufstandes im Jahre 1846.

плений ще тим, що в семінарії панувала й польська мова та польська література, (навіть польські представлення театральні устроювались в єї мурах!) збудив і покликав до життя також відпорні сили — свідомість власної народної окремішности і самостійности. Під впливом Поляка Ходаковського-Чарноцького виросло замилене до народної (в східній Галичині конечно руської) пісні, котрого плодом був великий збірник Вацлава з Олеська; руська пісня народна зродила замилене й до руської народної мови. Дунув свіжий вітер і з України, появились відтам у нас нові збірники пісень та дум козацьких, а враз із ними й перші твори артистичної української музи: Енеїда Котляревського, повісти Квітки. Ластівка Гребінки, „Южнорусекій Сборникъ“ Метлінського; галицкі Русини переконали ся наглядно о можности літератури на своїй рідній мові, на мові темного і панщиною придаленого хлопа. І ще не досить: Галичина силою свого географічного положеня і політичного стану стояла тоді ще більше на міжнароднім ґрунті, ніж тепер. На львівськім університеті крім Німців, Русинів і Поляків вчили також Чехи, з котрими інтелігентні Русину водили знакомство і через котрих знакомились з ходом і станом чеського і общеславянського відродженя; через Пешт, де також много Русинів ходило на університет, вони подавали руку також будячим ся до нового життя Сербам та Словакам; примір усіх тих воскресяючих славянських братів додавав охоти, побуджував і до власного починаня, розогнював надії. Здавалось, що рух той живо і невдержимо піде наперед, — Шашкевич бояв ся, щоб Русинам не прийшлоь бути в нім послідніми, уявляв собі, що прочі Славяне вже „вершка ся дохачують“ і спішив де мога і як мога проявити в світ свою „Русалку Дністрову“ не зважаючи на жадні непріємно-

сти, які з того при тодішніх порядках мусіли вийти для его особи. В тих перших починах нашого відродження було багато благородного романтизму, але не так то багато правдивого демократизму, як би нам тепер здавалося. Один з чільних аргументів в спорах з Поляками був: а отже і у нас були свої князі і свої бояре, — т. є. прямий показ на те, що й руський народ також не зовсім був позбавлений (хоч в давніх часах) елементів аристократичних, без котрих тоді не вміли собі представити народа. Особливо сильний зворот думкам Русинів галицьких в ту сторону дав історик Денис Зубрицький, і якийсь час могло здаватися, що ціле русько-народне відродження зійшло на те, щоб витворити для руського народа нову аристократію, хоч би і в попівських реверендах. Не диво затим, що при таких напрямі думок все народне плило по верха, а все, що ніби то аристократичне (а на ділі близьке або й зовсім тотожне з польським) панувало в життю родиннім і публичнім. Помимо теоретичної єдності з народом кождий хотів як найдалше бути від того народа та его патріархального ладу. Хто з Русинів не йшов на теологічний факультет, той рідко лишався Русином, а вже найбільше коли признавався до руського походження; *gente Rutheni, natione Poloni* водилися до недавного часу. Такі пані женилися найчастіше з Польками та пропадали для Руси, а хоч котрий часом і признавався публично, то дома усе ішло по польськи, і скільки мога „по панськи“.

Наші попаданки не мали навіть до таких панів претензії: їм приходилось ще сильно, в поті чола боротися з патріархально-мужицко-попівськими обичаями, і з трудом здобувати й найменші клаптики втискаючоїся цивілізації. Студенти живучі по містах, критично, а то й з насміхом відносилися до своїх сестер селянок; они

невдоволені були з їх убрання, захованя, бесіди, та ставили їм за приклад міських панночок. Попадянки корились перед тими, як їм здавалось, високо-культурними фактами, та бачили їх в далекій до осягнення перспективі.

Не всюди мусіло бути однако й тоді, бо трафляло ся, що попадянки виходили деколи замуж н. пр. за мандаторів, котрі в ту пору з гори дивили ся на попів; очевидно трафляли ся одиниці, відповідаючі цілком вимогам тодішньої інтелігенції польської. До поборюваня патріархально-мужицко-попівських обичаїв допомагала вже сама загальна переміна відносин економічних. Вироби домашні, котрі ще довше в нашім краю по селах тримали ся ніж інкуди, під натиском великої маси фабричних виробів мусіли усунути ся; вироби фабричні, хоч більше відповідали вимогам смаку, за те були менше тривкі і ввели з собою нерозлучну товаришку — моду, а тым самим і скоршу зміну зуживаня і набуваня. Одіж, урядженє домашнє зачавши від салону до кухні, множенє меблів, всілякого рода дрібних окрас, прибори до накритя стола і постелі, кухня і напитки, все мусіло піддати ся тому новому впливови. Те саме діяло ся і з вимогами вищої освіти. Загальнє в суспільности признанє потреби ширшого знаня змішалось з такими вимаганями економічної натури, яким тільки мала часть наших попівських родин могла відповісти.

Арістократкам крім невеличких елементарних відомостей показала ся потрібною спеціальна наука чужих язиків, як за-для частих подорожей, так і для космополітичної сальонової конверзації; маючи доволі вільного часу, можуть вони займати ся музикою, малярством і такими іншими штуками; маючи за що без трудности набувати всякі книжки, можуть для свої приєм-

ности бавити ся лектурою. Така то жінка, з такими економічними засобами стала ся взірцем для цілої маси наших жінок, котрі замість подібних засобів мали тільки подібні претенсії, і на їх підставі хотіли попасти в „інтелігенцію“. Всі вони тратили час і сили, щоби набути тих відомостей, не притаючи, о скільки всі ті штуки і науки можуть впливати на розширене їх світогляду, без котрого нема правдивої освіти, та на що придасть ся їм усе те в практичнім житю?

То ж в часах реакції, коли старано ся все повернути до давного, передреволюційного стану, не забуто і жінкам їх смілійших жадань підчас загального порушення умів. Тим сильніше почали ся накликування до старих патріархальних звичаїв та традицій, де жінці лиш родинне житє вистарчало. Віддалювано затим від них усе, чого конечно не вимагали обовязки жінки в родині, скорочувано науки жінок, не стоячі в тіснім звязку з тими вимогами. У Поляків в тім напрямі відзначила ся найбільше Клементина з Таньских Гофманова. Та талановита писателька не досить що остро ганяла найменші обяви самостійности в жінці, але твердила, що досить буде з неї, коли зуміє добре лист написати, провадити домашні рахунки, коли буде знати історію свого народа, а в решті постарає ся бути для всіх домашніх покірною та невтомимою прислужницею*). Усі інші науки допускала лиш з великим застереженєм за-для ввємкових положень.

Гофманова, котрою величають ся Польки, що виховала їм цілі жіночі покоління, дійсно сильніше угрунтувала захитаний значно патріархальний лад, хоч про те не могла зупинити намагань жінок до набуваня

*) O wychowaniu.

висше згаданих наук. Ще й тепер наука язиків, музики та інших пописових відомостей для переважної більшости польської інтелігенції є мірою образования жінки.

Така то вже була нещаслива доля нашої галицької Руси, що всякі здорові, ясні, поступові ідеї доходили до неї найпізнійше і слабо, а всякі темні та ретроградні найшвидше і найсильнійше. Так було і з нашим жіноцтвом: перший прилюдний голос, котрий признав его істнованє і звернув ся прямо до него з своєю проповідю, то був голос чоловіка ретроградного, а властиво більше темного і майже безграмотного (він укінчив щось лиш кілька гімназіяльних клас) — Северина Шеховича. В р. 1853 зачав він видавати свою „Ладу, письмо поучительное русскимъ дѣвицамъ и молодежи въ забаву и поученіе“, письмо писане страшенним язиком, хоч і з претензією на чистий великоруський, і заповнене страшенно нужденним змістом, хоч і з претензією на те, що „вмѣсть честь писати для Интеллигенціи“ (стор. 110). У вступній статі першого номеру „Призначеніе женского пола“ ось якими словами звертає ся редакція до нашого жіноцтва: „Такъ, Вы доньки святой Руси! станьте достойными капланиками „Лады“ — старославянської богини любви и красоты женской! Пѣйте ей райскую пѣсню своего дѣвчества, плетите вѣнецъ зъ неувядаемыхъ цвѣтовъ любви и невинности, и запалите ей благовонный ладанъ почитанія общого — чтобъ ладно, кротко, нѣжно заиграли чувства въ Вашей груди, чтобъ любо, мило, и лехчайше било-сь Вамъ серденько! красивая Лада розлѣветъ на цѣлоє Ваше естество блескъ своєї красы, поощритъ къ умной дѣятельности, къ вышей товаришеской жизни, выплекаетъ свойственнымъ образомъ нѣжнѣйшіи чувства Ваши, выобразуетъ вкусъ естетической, дабы Вы сотворили рай меже галичскими

родинами и въ новомъ блеску засіяли предъ Вашими родителями, Вашими братьями, друзьями, женихами и сурругами. Въ конці — просвѣщеніе и ублагородненіе сердца есть задачею „Лады“, поучивайтесь — наука есть капиталомъ въ нашомъ станѣ, а естли бы Богъ осудилъ Васъ когда-то стати ся сиротами, найдете въ науцѣ власное удовлетвореніе и способы до житя яко Учительки, Гувернанты, Модистки и проч.“ (стор. 2). Так само в листі до Івана Федоровича висказує Шехович ціль своєї часописі. „Посвятив я їйї — каже він — жіноцтву, бо таким способом задумав я з ліпшим успіхом впливати на Інтелігенцію руську, на молодіж просяклу за садами демократичними“ *). Річ очевидна, що не йшло тут о розширюванє, а іменно тільки о поборюванє тих засад. І так в другім нумері „Лады“ ось як формулує Шехович „призначенє“ жінки: „Вы должны быти мудрыми, прозорливими, любви достойными сурругами; вѣрными, рачительными (в приложенім словарці слово „рачительный“ толкує ся „troskliwy“) матерами; мудрыми, ошаджающими домостроительницами... Уже то матери должны Васъ о всемъ поучити и свои досвѣды удѣлити: тїи добріи, доматорскїи сурруги, матери, домостроительницы должны указати дорогу, на котрой они самы были. Иль лучше: не нужно ничего учити, и ничего переказовати: тихомірный образецъ матери долженъ Васъ наполнити смысломъ материньскимъ, а то посредствомъ довѣрія и любви“ (стор. 9). „Не нужно ничего учити и ничего переказовати!“ — ось властивий девіз тої самодурської публікації, котра на нещастє була відгомонам утертих в нашій молодій сусїльности поглядів, і з свого боку допомагала до їх скріпленя.

*) „Зоря“, 1886, стор. 104.

Не нужно ничего учить... бо который ли мужчина чувствующій достоинство мужа выдержалбы близь женщины мудрствующей о строжайшихъ знаніяхъ, о котрыхъ она повтараєть только слова не розумѣючи рѣчь истинно, котру она знати не должна и о которой въ самомъ дѣлѣ изрѣдка можетъ знати чтонибудь, кое что былобы основательное и съ собою въ связи? (стор. 50). Не вчити ся повинна жінка по думці п. Шеховича, а „смотреть, догадывать ся, чувствовать; доходить она истины не заключеніями, по крайней мѣрѣ неимѣетъ она при тыхъ заключеніяхъ ніякого сознанія“ (стор. 59). „Женщину сотворилъ Богъ чувствительнѣйшу*) и слабшу; она должна усмирять, смягчвать, ущасливляти смѣлого мужчину. Дикій, пасмурный былбы свѣтъ, еслибы жили въ немъ только саміи мужчины, но лѣнивый и бездѣятельный, еслибы наполняли его только саміи женщины“ (стор. 67). Для того то „розеуждаючи по собственностямъ, котры отличаютъ Васъ яко женщины, должны Вы старатись подобати ся мужицѣ, пріобрѣсти себѣ и сохранять его любовь, а сію любовью ущасливляти его. Женщина, котра не имѣетъ таланта подобати ся, такъ якъ мужчина безъ розума и силы, стоятъ на ровной степені“ (стор. 67). От і виходить ясно, щó розумів Шехович під „розширенням освіти, добробиту, а найбільш образования товариского“ при помочи свого „універсального“ письма. Те

*) „Чувствительность“ жінки п. Шехович розумів досить оригінально, коли на іншій місці каже: „женское тѣло ощущаетъ болѣзнь не такъ доткливо якъ мужское, каждый мускулъ уступаетъ, подается, сдаблывается. Суть то намеки природы веказывающія, что женщина создана до тихой терпимости, что въ сей способности до сношанія состоитъ ея наибольшая сила и что она можетъ болѣе снести нежели мужчина“ (стор. 50).

„товариске образоване“ ширив він, друкуючи в своїй „Ладѣ“ такі „Правила благопристойности и тонкого благоуравія“, описи „умныхъ забавъ товаришескихъ“, тих безглузких, пустих, кукольних забав, що майже всі прийняли ся і досі держать ся серед нашої інтелігенції, друкуючи „Бесѣду цвѣтами“ переплітану страшеними віршами*), глупі анекдоти і сказівки о „дамскихъ ручныхъ роботахъ та парижскихъ модахъ“. Те товариске образоване полягало на тім, що „прилежніи читательницы должны старати ся прилежно о украшеніе своей наружности“, бо „такая принада есть особенно потребна для Васъ, красавицы, ибо ваше то есть назначеніе дѣлать на умахъ миліи впечатлѣнія“, а головні прикмети жінки, „се добродѣтель, разумъ и приличное уложеніе“ (стор. 75). Як дійти до „добродітелі і розуму“, се п. Шеховича не обходить; головно обходить його „приличное уложеніе“, для котрого він дав ось які сказівки: „Тому, красавицы, если желаете всеѣмъ подобати ся, старайте ся пріобрѣсти пріятный и плѣняющій способъ поступанія съ кождымъ, уважайте прилежно на себе, дабы Вы никогда не преступили границу пристойного поведенія... Стойте, сидѣте завсегда просто, а Ваше шествіе да будетъ легкое. Памятайте, чтобъ всегда

*) Наводимо деякі на виривку :

Многословіемъ, хитрыми манерами
 Манить мя часто лице лукавое
 Якъ Адонисъ здобится нѣжными цвѣтами
 А корень хранитъ существо хитрое.

А далі :

И дѣвицы честь неразъ есть мрачна
 Якъ сталь дыханіемъ не прозрачна.
 Адонисъ —
 На дѣвическу честь запала занавѣсь.

кланяти ся прилично, часто убо, скоро только войдетъ молода особа въ комнату, розсуджають присуьствующїи по ея поклонѣ о цѣломъ ея воспитанїи и даже о способѣ ея думанья“ (стор. 83). „Женьщинамъ и мущинамъ, старымъ и молодымъ, веѣмъ старайте ся подобати ся, дабы каждый о Васѣ могъ сказати: „Якже прїятна сія особа!“ (стор. 84). І подумавш, що се все писалось в десять лїт після того, як Гоголь в „Мертвих душах“ так по майстерськи списав свою „даму прїятную во веѣхъ отношенїяхъ!“

Та все таки не для всіх повинні бути інтелїгентні жїнки так дуже „прїятними“, бо ось як поучав їх далше п. Шехович: „Избѣгайте заторь всякіи общества, въ котрыхъ не извѣстный есть добрый тонъ, т. е. належитое, приличное поведенїе; предовсеємъ не вдавайте ся со служанками; съ тими должны вы обходити ся прїятно и учтиво, однакъ належить Вамъ избѣгати откровенность къ нимъ, подобно якъ и суровость и презрѣніе. Кромѣ иныхъ злыхъ дѣйствїй, которїи вдаванїе ся зъ людьми иногo воспитанїа на сердцѣ и умѣ сдѣлати можуть, оно чрезмѣрно шкодить наружности. Можно заразъ по мовѣ, по уложенїю молодой особы познати, если она часто пребываетъ со служанками, а тогда тяжко уже имѣти о нихъ доброе мнѣніе. Поступайте всегда съ ними такъ, чтобы они никогда не осмѣлили ся переступити границу, котра Васѣ отъ нихъ отдѣляетъ. Если Вамъ случится напомнути и укротити ихъ, то прежде подумайте, что Вамъ належить сказати, чтобы Вы не выговорили никогда такіи слова, котрыбы Васѣ понижали“ (стор. 104). А тепер подумаймо тїлько, що всі ті науки даванї були нашим сільським попадянкам 50-тих років, що ріжнили ся від

сільських дівчат хіба напяленою по новій моді сукнею та вмiнем читати і (неортографiчно) писати!

Ми навели всі ті уступи для того, бо вони як найкраще характеризують духа тої темної доби, коли такі люде як Шехович могли грати ролю вчителів, характеризують також того духа обскурантизму, вічного притворства і прюдерії, серед котрого виростали і виростають цілі покоління наших „інтелігентних“ жінок. Нехай побачуть, з якого жерела вони пили!

Тимчасом вже около 1859 року почав ся новий, живійший рух в Галичині. Сам уряд, пореконавши ся о неможности вести далше абсолютно-бюрократичним способом керму правління, почав хилити ся до суспільности, покликати т. зв. комісії з мужів довірія до нарад над важними справами краєвими; чим раз частійше і упертійше носили ся слухи о новій конституції, в котрій Поляки бачили не що іншого, як цілковите і неоспориме своє панованє в краю. Рівночасно доходили глухі слухи о якихєь приготованях до нового повстаня, о партіях „білих“ і „червоних“, що скрито ще бороли ся з собою. Слідуючий 1860-ий рік справдив в части надії Поляків, — скликано сойм краєвий, тільки зовсім не такий, якого бажало ся Полякам; при помочи уряду засіло в тім соймі звиш 40 руських послів, попів і селян. Почали ся в соймі завзяті національні (звістне „Nie ma Rusi“) і соціяльні („ліси і пасовиска“) спори, котрі для жадної сторони не принесли ніякої користі, а тільки в нечуваний спосіб заострили взаімне роздражненє та відчуженє. А тимчасом вибухло в Варшаві повстанє, котре і у нас відбило ся гучною луною, ще дужше комплікуючи наші спутані відносини. Ті самі Поляки, що під впливом революційного ентузіязму над „narodowem powstaniem“ завішували на вікнах скляні

таблички з написом „Wolność, Równość, Braterstwo“, сміяли ся з руської інтелігенції, говорячої язиком руського хлопа, і ненавиділи того хлопа яко „комуніста“. З другого боку й переважна часть руської інтелігенції з старшого покоління спішила що сили обмивати ся з закидів польських, що будіміт вона попирає хлопські „komunistyczne zachcianki“. „Коли й були які комунізми, — говорить один руський посол в соймі, — то Бог свідком, що ми їх не підпирали ані навіть о них не знали“. Чим раз частійші народні „бунти“ (т. є. безоружні проби опору панським езекуціям, попертим військовою силою) ще дужше залякали руську інтелігенцію; аристократичні намагання тої інтелігенції скріпили ся. З одного боку деякі починають в собі самих відшукувати потомків давної шляхти а то й давних бояр, опираючи ся на назвах подібних до тих, які знаходили в літописях; з другого боку, видячи, що під горячу хвилю сучасної боротьби ся невинна забавка в аристократизм не дає ніякої підмоги, почали чим раз громаднійше привертатись до кружка Зубрицького, що вже від давна махнув рукою на всяку роботу на власнім ґрунті і власними силами і жив надією на політичну і літературну поміч з півночи. Серед таких то обставин виробила ся у нас всевладна в ту пору партія аристократично-клерикальна або так звана святоюрська.

Але з другого боку в тім самім часі заворушились у нас і інші сили, роздались інші голоси. В тімже 1859. році вийшла в Липську невеличка книжечка „Стихотворенія Пушкина и Шавченки“, де перший раз побачили світ божий такі огнисті твори нашого Кобзаря, як „Кавказ“, „Посланіє“, „Заповіт“. Книжочка ся електричною іскрою упала в серця нашої молодіжі, котрих не могла вдоволити мертвечина університетських викладів

Головацкого. Швидко опісля вийшло й богате видане Шевченкових творів в Петербурзі у Кожанчикова, появилась „Основа“, — і серед нашої молодіжі запанував незвичайний, досі нечуваний рух, — заводилось т. зв. „українофільство“, в котрім серед шуму і завзятих спорів звільна накльовувались і серйозні погляди та змагання щиро народні. Розуміє ся, не відразу се сталось, а треба було перейти через правдиве Дантове пекло найдивоглядніших спорів, далеких від усякого загальнонародного інтересу. Почалось від спору за азбуку, за ним пішли спори правописні, язикові, обрядові і політичні (конечно із самих широких), а все те мішало ся, клекотіло і разило слух дивоглядними диссонансами. „В тій музиці, — говорить оден з сучасних писателів, свідок-очевидець того часу — приходило ся підростаючому поколіню орієнтуватись і вибирати для себе найбільше припадаючий до серця інструмент. Якого направлення було ся ему тримати? чи тих, що казали, що вони gente Rutheni natione Poloni, чи тих, що поклоняли ся одному руському народови від Камчатки до Карпат? Чи руській бесіді, якою говорив той руський мужик, серед котрого він жив? Чи тримати ся унії не очищеної з ві ружанцями, органами, — чи унії очищеної без дзвінків, без органів? стояти, чи клякати при Причастію? поклонятися „Конюшому“ Дідицького, чи єго „Буй-Турови“, чи може „Довбушеви“ Федьковича і єго мужицькій музи? чи язикови „Слова“ чи „Вечерниць?“*).

Та все таки в тім хаосі видний був оден напрям — не дати ся Полякам! В краввім соймі вела ся з ними роз-

*) О. Т. в „Згадці про житє Володимира Навроцького“. Твори В. Навр. т. I, стор. V—VI.

ярена боротьба о народні права, та ще більше розлючена вела ся газетярська полеміка.

Попів уважано за проводирів того руху, і всі неприявні тому рухову удари були против них вимірені. Щоби ослабити ту „фалянгу“, Голуховський видав розпорядженє, щоби лиш зменшене і ограничене число питомців приймаєне було до духовної семінарії. — Але сим разом той хитрий дипломат сам себе перехитрив. Стремлієне — віддавати ся другим, світським заводам було вже давнійше збуджене*), а розпорядженє Голуховського побільшило ще число світської університетської молодіжі. Та світська молодіж, котра користувала ся далеко більшою свободою і могла здобувати далеко ширшу науку, ніж семінарська, причинила ся до далеко більшого скріплення народного розвою, внесла в него нові, незнані досі елементи. Літературний, демократичний український рух мав на неї далеко більший і тривкійший вплив. Іскра, котру Шашкевич здужав запалити, але котрої єго товариші-попи не могли піддержати, тепер розгоріла ся в живий огонь, витворила осібну партію „народовців“, або „молодих“, переважно уже під проводом світських людей.

III.

Раз зроблений перелом в родиннім способі життя повівських верств поступав скоро. 50-ті, 60-ті і пізнійші роки неподібні вже були до 30-тих і 40-вих років як під

*) Виразом того стремління була гарна повість Заревича „Хлопська дитина“, друкована в „Вечерницях“ 1862 року; герой тої повісти стає ся „хлопським адвокатом“ і боронить хлопських справ в спорах з панами.

зглядом товариських вимогів, так і просвіти. Хоча по-паданкам, далеким нераз від міст яко осередка просвіти, тяжко було набувати хоча б невеличкі науки, то зваживши основні правила тих вимогів, які ставлено жінці, — а котрі так ясно виразила Гофманова, — не много треба було, аби підійти під уровень зарозумілих на своє образованє Польок, котрі лиш при місті спосібнійше могли набувати „талантів“, а врешті ріжницю довершала лиш міська смілість та моднійший крій суконь. В 60-тих роках, в часі найбільшого роздразнення між Поляками а Русинами зачали і наші жінки брати уділ в народнім антагонізмі. Голосний патріотизм Польок, вироблений їх вихованем, в котрім головно кладено натиск на спеціальне знанє певного рода анекдотичної історії Польщі, без ширших наукових поглядів, а скріплюваний від часу до часу кровавими катастрофами живого а на части роздертого народа, знайшов і між Русинками наслідничок. Та наколи Польки в 60-тих роках поубирали жалобу, потунали волосє і не позволяли собі жадних веселійших розривок, — Русинки бавили ся, танцювали, волосє не обтинали, і так довго не надівали темних суконь, доки се не стало ся загальною модою. Помимо висміваня з боку Поляків говорили по руськи, а декотрі убирали по народному вишивані сорочки. Русинок з підтятим волосєм, говорячих в товариствах по польськи, називано іронічно „Вандами“. Та назва набрала ширшого розгомону і стала ся характеристичним типом гумористичних руських газет *). Така „Ванда“ звичайно виховала ся в польськїм конвікті, хотіла лиш грати на фортепяні та читала „романси“, не беручись до жадних жіночих домашніх занять. Але висміваючи сей тип, будь що будь, но-

*) Гляди віденьський „Страхопудь“

вий серед наших обставин, гумористи, чи свідомо чи й несвідомо, ставали в обороні не чисто народного розвою, а струхлого патріархального ладу, і яко одиноке добро вказували жінкам — вернути ся назад туди, відки вийшли. А тимчасом поява „Ванд“ на нашій землі в смішній і ненародній шкаралущі крила здорові зерна розвою. Обіч цілої юрби плитких „малпочок“ було між ними чимало жінок з розбудженими бажаннями правдивої освіти і поступу. Тільки неприглядні обставини та хибний системою виховання жінок в загалі повертали ті здорові і справедливі змагання в смішну форму, а нерас і на нещасливу дорогу. З ріжних обставин вони ріжно виходили. Перед 60-тими роками не хотіли вони іти за попів, а коли котра виходила, то ціле життя нарікала, що „хлоповатіє“ на селі. В 60-тих роках бавились вони в Польки, не так може з сімнатії для Поляків, як більше, аби чимсь відріжнити ся від гурту. Пізнійше витворили вони ряд жінок, котрі для розширення своїх понять і світогляду хапають ся лектури, хоч і ту нерас збивають ся з доброї дороги читанєм безпрограмовим, а часто непевної вартости творів.

Ті хибни приписувано звичайно польській едукації і польським конвіктам. Природною силою реакції збудив ся між Русянами рух — вистерігати ся тих впливів. Найчастійше затим учено дівчат по домах через приватних учительок: тепер знов найбільше дають їх до шкіл виділових. Позаводжено також і свої конкікти на складані гроші: чи з сліпого наслідування Поляків, чи може з власного потягу не осмілено ся на утворенє конвіктів світських, але віддано їх веденє корпорації найменше до того спосібній, монахиням Василянкам в Словіті (конвікт перенесено до Львова) і в Яворові. Сей послідній конвікт випускає що року пересічно 20—25 елевок.

Там уділяють їм усього, що і в школах виділових, крім того музики, язиків, та, з особливим старанем, жіночих робіт. Львівський конвікт Василянок остає ся під протекторатом митрополита; ту уділяють ся також науки шкіл виділових, язиків, музики і жіночих робіт, і звертає ся пильна увага на руський язик і руську історію. В Перемишли за діло жіночого образования взяв ся єпископ Ступницьквій. Відніс ся до правительства і виєднав дозволене фантової лотерії для призбираня фонду для основаня вищої жіночої школи. Лотерія дала справді гарний дохід, котрий ураз із напливаючими з цього краю жертвами вчинив разом 41.040 зр. готівки.

Але помимо того стараня о жіночу просвіту ясна свідомість і сила переконань у жінки загалом дуже мало поважає ся. І нераз тяжко приходить ся жити ліпшим та спосібнішим одиницям, котрих з одного боку не вдовольняє недостаточний або хибно подаваний жінкам науковий корм, а з другого мучать патріархальної виображеня старших, після котрих жінка з вищою освітою не може бути ані доброю господинею, ні жінкою, ні матірю. Трохи чи не те саме виображене проявляє й молодше покоління мущин при виборі товаришки житя. Часом найінтелігентнійший мущина женить ся з цілком невідповідною собі жінкою і не тільки що не добачає сам тих різких ріжниць, та ще немов би й другим наказує таке саме для свого вибору поважанє, яке сам для своєї особи виробив в світі. Те саме мож добачити і в тім, що наші молоді люде женять ся з Польками. Та дійсно трудно й придумати більшої суперечности! Ту чоловік упоминає ся о свої національні права, закидає нераз Русинкам недостаток патріотизму, а сам женить ся з Полькою. Видко, що духова спільність в подружю для него річ непотрібна. Люде не признаючі ко-

нечної потреби тісної духової звязи між чоловіком а жінкою могли би на доказ своїх переконань брати ті факти, що в питаню замужя рішає інший, природний наклін. Зваживши однак свободне жите мужескої молодіжі, тяжко припустити, щоб ті природні інстинкти грали таку ролю при женитьбі, як би може дійсно з права природи належало ся. Радше згодимось на те, щоб причину того сумного факту добачати в однім основнім блуді нашого суспільного устрою, в розділі між мушцяною а жінкою як способом занятя так і відповідним до того вихованем, котрий нігде так виразно не проявляє ся, як в середній веретві. Ту жінка майже в повні залежить від зарібку мушчини, і для того то кожда родина поперед всего і головно старає ся дати хлопцеві через науки кусник хліба і спосіб до утриманя на будуще цілої родини. Він уже з малу знає, що він хлопець, що він має бути розумний і з того хліб йісти, що его сестри ніколи не будуть уміти того, що він, так само як і мати йіх не має о тім понятя. Крім доброї кляси він о ніщо більше не дбає, о решту нехай журить ся батько, нехай уступають в своїх потребах сестри, нехай гарує собою мама. Не дуже то добра школа для починаючого розглядати ся в обставинах світа молодця, котрий тим більше тяжить на бюджеті родини, чим гірше матеріяльне положенє тої родини. В дальшій житю не подибує він жінки ані в обсягу свого умственного розвою, ані фахового занятя, а хіба лиш на візитах, балах, вечерках, устроюваних виключно для забави. Все, що поважне і немиле, не має тут приступу; легкі розмови, веселі дотеси, вишукані строї жінок та пописові йіх відомости, от що становить основу тих згромаджень.

Не можна затим дуже й дивувати ся, коли мушчини рахують ся з жінками лиш там, де йіх подибують, бо

чоловік може лиш з тим рахувати ся, що в округ себе подибує. Бачуть жінку лиш дома і на забаві, то й уважають їйї потрібною лиш для домашної вигоди або для хвилевої розривки. На полі умственного розвою і вгоздобутків мущина не надibuє жінки, то там єї й не шукає. Тож замість змагати до спільної ціли разом усіми силами тіла і духа, якими природа обдарила чоловіка за-для боротьби о істнуванє, користують ся тими силами лиш самі мущини, а жінки сходять майже до ряду окружаючих обставин, котрі змінюють ся відповідно до часових вимогів. І так при теперішних тісних грошових обставинах жінки о тільки набирають вартости, о кількостим обставинам приходять в поміч, — гріш є затим найчастійше головним фактором при женитьбі. Чим більше цінить себе мущина за-для культурних вимогів, тим більше жінка до вартости гроша спадає.

В міру доконуваного розділу між мущиною а жінкою, розбігають ся загальні інтереси з родинними. Тим то послідніми часами наші загально-національні змаганя до виробленя у себе світської інтелігенції хоч піднесли інтелігентний рівень, доткливо заривають жіночі і родинні інтереси. Висвячений на попа питомець духовної семінарії забирає нераз цілий маєток жінки на сплату своїх довгів, та все таки дає їй бодай утриманє, а на свої студія меншого від власної родини вимагає накладу. За те студент ходячий на який світський факультет витягає нераз з дому послідні соки на своє образованє, женить ся потому з Полькою або Німкою, а своїх сестер лишає без гроша і без жадного приготовленя до заробкової праці, на волю судьби і Бога.

Посліднім ударом для жіночої долі у нас є сиріцтво. Хоч сиріцтво нігде не веселе, то у нас воно ще

страшнійше, як де інде, бо вдови по посах не беруть ніякої пенсії, а тільки мікроскопічно малу запомогу з фонду „вдів і сиріт“. Сей фонд заложив около 1820 р. кардинал М. Левіцький, митрополит львівський за порадою людей правдивої гуманности, котрі не виділи лиш священників, але широко отвореними очима і серцем дивили ся в людське житє. До того фонду кожний стященник платить від своєї конгруи 4⁰/₀, і після виказів з 1885 р. фонд виріс до 274.819 зр. 42 кр. коренного, і 25.079 зр. 54 кр. розпорядимого капіталу. На то є 371 вдів і 200 сиріт, з котрих знов 127 дівчат. Вдови і сироти новійшими часами побирають з фонду „вдів і сиріт“ по 54 гульд. річно, а то сироти лиш до 18-го року житя, а вдови до кінця житя, если другий раз не виходять за муж.

Той фонд міг би був без сумніву далеко ліпше стояти, аби ним ліпше адміністровано та не обходжено ся, як на правду з сирітським добром. В р. 1874 взяли з него 75.000 до „Общого рілничого кредитового заведенія“, котре тепер захитало ся і грозить небезпеченьством утрати тої суми. Дійстно був би то страшний удар для нещасного жіноцтва. Також поділ фонду від р. 1887 на дієцезію львівську і станіславівську зменшить, здає ся, річну їх запомогу. Перемиска дієцезія має свій осібний фонд. Після виказів з 1885 р. було там 205 вдів а 106 сиріт. Вдови побирають річно 52 гульд., а сироти по 26 гульд.*) Давнійше вільно було вдовам по смерти мужа

*) В цілі помноження фонду вдів і сиріт піднесено було ще в 1850 році („Зоря Галицка“, ч. 9) думку, щоб кожний питомець, котрий оженить ся з панночкою не з попівського роду, крім звичайного датку заплатив ще 200—300 гульд. одноразової вкладки до фонду. Думка та зістала швидко переведена в діло на тій основі, шо жінка, вступаюча з світського стану в попівський,

бути ще кілька років на тім самім місці, адміністративним звичайно яким свояком, братом або сином вдови. Пізнійше постановлено в консисторії, щоби не лишати вдову на місці мужа над 3 роки, а від 1874 р. є вже державне розпорядженє, що лиш оден рік може бути парохія необсаджена постійно, так що тепер обсаджують звичайно ще швидше, як до року.

Прикре положенє нашого жіноцтва заостров ся ще тим, що жаден повдовілий священник не може другий раз женити ся. На 1.389 священників львівської і ста-ніславівської епархії є 277 вдівців а до того еще 16 безженних (целбсів); затим 293 жінок мали би гідне поміщенє, не рахуючи вже вдів і безженних епархії перемискої.

Положенє вдови по священнику дуже оплакане. Декотрі ідуть до міст і удержують ся з того, що держать на квартирі учеників, щоби по при те і їх діти могли учити ся; решта тулить ся при родині, де, як усі залежні люде, хоч тяжко працюють, не мають ніякого узнаня. Лишь дуже малий процент хапаєся іншої заробкової праці.

IV.

В першій лінії, як усюди, хопили ся у нас жінки шкільництва; справозданя з семінарії учительської у Львові виказують завсігди певне число Русинок.

повинна оплатити своє право до уділу в тім фонді, котрий по-ветав із самих попівських складок, без участі світських людей. Не можна заперечити певної справедливости тому мотивови, хоч з другого боку годі не замітити, що така постанова, щоб пони женили ся тільки з попадянками, чинить наше повітство потро-ха замкненою в собі кастою і дуже богато причинюєсь до під-держаня внутрі тої касты косерватизму і старих, не завсігди з духом часу згідних традицій.

На рік 1886 вписалося 210 учениць.

З того Русинок 50

Укінчило семінаристок 70

Русинок 13

Таке число пересічно майже кожного року виходить. Учителство одно уважало ся почетом занятем для жінки без способу житя. Послідніми часами кинули ся також до служби при телеграфах і до почт. Сего року вдова по священнику Туржаньска обняла почту на Буковині, Товарніцка в Соснові, і др. Усі інші занятя не мають того поважаня. Коли перед кількома роками Тиховичева, вдова по священнику (тепер діректорка філії „Народної Торговлі“ в Дрогобичі) отворила корінний склепок в Вижниці, то з пожалуванєм говорено: „От чого вже наші попаді хапають ся“. Дільна та жінка не зважала на жадні говірки і воліла стояти о власних силах, як не вигідно містити ся при родині, — а тепер знаходить уже наслідничок, як Людмила Созаньска, що отворила склепок на селі, в Тучапах коло Снятина і др. Федоровичева, вдова по священнику, основала у Львові швальню, Зофіовска, вдова по ц. к. уряднику тримає у Львові трафіку. Волошиньска є касієркою при „Народній Торговлі“ з платою 35 зр. місячно. Від коли існує у нас руський театр, декотрі з Русинок посвящають ся сцені, і видали досі цілий ряд талановитих артисток драматичних. Доволі буде назвати пані: Бачиньску, Моленцку, Подлевску, Біберовичеву, Осиповичеви і др. Особливу заслугу для руської сцени признати треба Теофілі і Марії Романович. Відзначували ся вони обі яко талановиті драматичні артистки, а в 1873 р. Теофіля обняла на свою руку дірекцію трупи, котрій проводила щось зо 4 роки. Теофіля яко діректорка вела діло розумно і здобула до-

бру славу для своєї трупи, покладаючи при тім велику вагу на чистоту руського язика.

На полі професіонально едукативнім визначила ся у нас Софія Окуневська, котра рік тому назад видержала гімназіяльний екзамен зрілости на руській мужеській гімназії у Львові. Вона розпочала свої науки, як більша часть наших жінок, дома, мала якийсь час приватних учителів, а остаточно приспособили їй до матури професори тоїж гімназії. Софія хоче посвятити ся університетським студіям, в надії, що своїм приміром зробить перелом в утертім у нас переконанню, що у всіх змаганях жіноцтва Русинка має бути послідна, та що до самостійного удержання повинна прямувати кожда у нас жінка після сил і матеріяльних средств, а не тільки ті, котрих змушує до того яке небудь родинне нещастє.

В літературі галицко руські жінки, хоч і не проявили досі ані одного таланту, що міг би стати під пару такому Марку Вовчку або іншим заграничним жінкам-писателькам, та все таки від самого 1848 року, хоч з рідка, відзивали ся публично друкованим словом. Початок в тім згляді зробила П...а з К., „поважненька руська невѣста, — як писала редакція „Зорі Галицкої“, — котра оточена своїми внуками при занятю господарськѣмъ займає ся поезійовъ русковъ, и написала вже зъ десять кавалочкѣвъ въ дуєѣ народнѣмъ“; в 8-мім н-рі „Зорі Галицкої“ надрукована єі пісня про знесенє панщини („Прилетіла зазуленька тай стала кувати“), котра від разу перейшла в уста народа і співаєсь нашими селянами і до нині. В 17-ім н-рі тоїж „Зорі Галицкої“ стрічаємо дуже гарне і горяче, патріотичне письмо „вільної обивательки тої землі, руської жєнщини, уродженї з Здравецких Єлисавети Фелценберговоїи написанє до польської ради народовї в Бережанах против Поляків,

котрі йійі задля єі руського патріотизму висмівали і зневажали. В р. 1851 стрічаємо в тійже „Зорі Галицкій“ дописи Анни з над Дністра і Олени з під Самбора, тогож року в віденьськїм „Вѣстнику“ письмечко Емілії Г., а 1852 р. в тїмже „Вѣстнику“ цікаву і гарно написану допись Марії з під Бродів (ч. 16). і вірші Л-и з Станіславівського п. з. „Смерть дѣвицы на гробѣ нареченого“ (ч. 40). В р. 1855 в „Домовѣй шкѣлцѣ“; стрічаємо вірші Анни з Поділя (ч. 5). В „Зорѣ галицкѣй яко Альбумѣ“, виданій 1860 р. находимо імена Єкатерины Цибикової, Марії Дідицкої, Людмили Головацкої; всі вони подали коротенькі, гладко написані вірші; находимо ту також споминки пані Сметанової, сестри пок. Маркіяна Шашкевича, про єі незабутого брата. В „Вечерницях“ з р. 1862 стрічаємо також два імена жінок-галичанок під короткими, доволі удачними віршами: Єлисавети Попадї і Єлени Р—ч. В р. 1863 і 1864 пані Шеховичева (мати Северина Шеховича) бере живу участь в видаванім єі сином „Письмі до Громади“, підписуючись „Татарінова“. Крім статї „О стравах“ стрічаємо в р. 1864 єі оповіданє „Слюбна сорочка“, мабуть перше до тої пори прозове оповіданє, яке вийшло з під пера галицкої Русинки. В 1870 чи 1871 році вийшов в Коломиї осїбною книжочкою збірник „Поезій Безіменної“, свідчачий о гарнім, хоч і не виробленім таланті. Але всі ті літературні проби були не більш як пробами, далекими від серіозного пониманя літератури, — були то плоди ділетантства, а не справдішної духової праці.

Важний зворот в тїм зглядї розпочав ся аж в половині 70-их років, коли то загалом серед нашої молодїжі повіяло новим, поступовїйшим духом. В вийшовшій 1876 року у Львові „Днїстряницѣ“ стрічаємо переклад одного оповіданя С. М. Шварцовой, доконаний панною

Ольгою Рошкевич, котра після сеї першої проби взялась до далеко серйозніших праць. В р. 1877—78 переклала вона роман Е. Золя „La Curée“ (переклад досі спочиває в рукописі), в р. 1879 в „Дрібній Бібліотеці“ надруковано три перші глави єї перекладу романа Золя „L'Assommoir“, котрого тоді ще не було ані в німецькім, ані в польськім перекладі. В тімже році переклала вона роман Гонкура „La fille Elisa“ (також досі в рукописі), а 1885—86 вийшов єї переклад двотомової повісті Ланської „Обрусители“. Деякі драматичні твори для руської сцени перекладала пані Ольга Гузар-Левіцка, звісна у нас із своїх листів до В. Барвінського, друкованих в „Правді“ 1878 року.

В тім самім часі (1878—1880) появил ся також в однім з львівських видавництв перший очерк з народного життя Міхаліни Р. і споминки про трівожні роки 1876—77 Анни П., передруковані з новими додатками в женецькій „Громаді“.

Часопись „Зоря“ в р. 1883 і 84 появила в світ перші твори кількох нових писательок, котрі зараз же звернули на себе загальну увагу публіки. Особливо замітні були за-для свого глибокого чуття, поступових думок і гарної форми вірші Юлії Шнайдер (Уляни Кравченко), видані опісля осібною книжочкою „Prima vera“. Рівночасно майже почали появляти ся поезії Марти і Кліментії Попович, котра також пише новелі. Троха пізнійше появила кілька гарних віршів пані Єлена Грицай. Про решту пишучих у нас жінок нехай говорять праці заміщені в нашім „Альманасі“.

Русинки галицькі причиняють ся також до збирання етнографічних матеріялів. Для промислового музею у Львові Герміна і Ольга Шухевич призьбирали дуже много народних узорів, особливо гафтів з околиці Городенки,

за що дістали дипломи признання за-для положених за-слуг, а в р. 1877 на виставі краєвій у Львові звертали увагу щасливі аплікації народних узорів до теперішних люксембурзьких виробів. Також дуже багатий і хороший збірник народних орнаментів посідає Єроніма Озаркевич. Декотрі частини того збірника, а іменню деякі окази гафтів і герданів, були на виставі промисловій у Львові 1885 р. — а ціла колекція на візванє пані Бах, директорки фахової школи артистичних гафтів, виставлена була в р. 1886 на виставі ц. к. австрійського музею для штуки і промислу у Відні. Знатоки, здаючи справозданє з тої вистави, надзвичайно похвально виражали ся як о стійности наших народних орнаментів, так і о методі збираня та умілого групуваня властителька*). Ще перед тим Є. О. мінялась узорами з поодинокими чеськими дамами для взаїмного пізнаня народних скарбів.

Далеко давнійше почало ся збиранє народних пісень галицькими жінками. В віденьськїм „Вѣстнику“ ще 1850 року читаємо (ч. 89) звістку зі Львова, що „въ денькоторыхъ сторонахъ завязали ся общества женщинъ, всякія пѣсни народно-русскія собирати и обществу про-свѣты (Матиці) предкладати для систематическаго и грамматическаго уложенія“. Хоч з тих „обществъ“ користі ніякої для етнографії не вийшло, то все таки звістка ся свідчить о тїм, що охота до збираня нар. пісень від давна була розширена між нашим жіноцтвом, котре будь що будь близше стоїть до простого народа, ніж муштини. В часописі „Правда“ заміщені були деякі пісні записані одною з сестер Володимира Навроцького. В „Друзь“ містились пісні записані Анною Павлик, а в „Зорі“ містились виїмки з збірників Євгенії Танчаковської, Ма-

*) Гл. замітку в „Зорі“ 1889 р. ч. 8.

рії Курилович, Ольги Меренин і др. Ольга Рошкевич збрала в Долині багатий комплект пісень весільних, котрий виданий був краківською Академією наук в „Zbiorze Wiadomości do Antropologii krajowej“ і о котрим ось що писав др. Коперніцький, знатний польський учений і член Академії: „Z wielu względów mam ten zbiór za cenny przyczynek do etnografii rusińskiej. Najprzód dla tego, że pochodzi z miejscowości, jak mi się zdaje (Hołowackiego dzieła nie znając) zupełnie nowej, której zwyczaj obrzędowe i pieśni weselne są zupełnie nieznanе. Największą ich wartość w moich oczach stanowi sama treść. duch i charakter tych pieśni, tak odmienne od wszystkich znanych mi dotąd z rozmaitych stron Rusi, nieporównana poetyczność niektórych, a we wszystkich w ogóle niezwykła całość i poprawność. którą tak starannie i umiejętnie zachowała Szan. Pani Roszkiewiczowa“. Тепер знаємо що займають ся збиранем народних пісень Марія і Целіна Бурачинські, Фросиня Вітошинська, Анна Гаморак, Євгенія Бохенська і др.

Що наші жінки працюють за-для просвіти народа, доказує по перед усіма жвава і енергічна Євгенія Танчаковська, котра завязала кілька читалень народних з більшим або меншим поводженем, відповідно до місцевих обставин. В декотрих читальнях, хоч заложенних мушчинами, жінки становлять головну силу; і так приміром хороше веденє читальні в Стецеві коло Снятина приписують стараню Анни Гаморак, доньки тамошного священника.

В других місцевостях, найчастійше де нема читальні, молоді дівчата в неділю і свята читають селянам руські книжки видавані нашими товариствами. В той спосіб прислугує ся народови, Ю. Ніжанковська в Дідушицях, Ольга Кірчов в Більчу-Доброкуті, котра удержує фор-

мальну приватну школу. А що по народних школах учать переважно польського язика, і наші руські діти покінчивши ті школи майже не вміють добре по руськи читати а по якимсь часі й до решти забувають, — то наші жінки заводять випозичальні книжок. Така безплатна випозичальня є в Болехові, в Долині під проводом Міхаліни Рошкевич, в Яворові під проводом Емілії і Наталії Окуневських і др.

Деякі жінки учать селянок поправних ручних робіт, як Клявдія Куриловичева в Вікторові, Валявська в Тейсарові і др.

Говорячи про наших жінок, не можемо поминути також і тих, котрі причиняють ся до оживлення і скріплення життя товариского нашої інтелігенції і приймають діяльну участь в народних маніфестаціях. Тут між усіма відзначає ся Евгенія Барвінська в Тернополі, де є осередком і душею тамошного інтелігентного жіноцтва. Сама високо музикальна, завязала жіночий хор, з котрим виступала на вечерках устроюваних в пам'ять Шевченка, Костомарова і т. і. нагодах.

У Львові відзначають ся під тим зглядом пані Цеглінська, Ільніцка, Огоновська і Бажанська. При таких нагодах виступають жінки деколи і з відчитами; згадаємо лиш про відчити Ничаївної і Подляшецької підчас вандрівки руської молодіжї в Коломиї і про відчит О. Бажанської „О ліриках“ на вечерку Руської Бесіди у Львові.

Про получене сил нашого жіноцтва в які небудь корпорації мало дасть ся що сказати. Маємо однак два товариства жіночі, у Львові і в Станіславові.

„Общество рускихъ Дамъ“ у Львові завязало ся під опікою Пречистої Діви Марії при Успенській церкві в день св. Андрея 1878 р. і поставило собі за ціль :

1) старати ся о приукрашенє Успенської церкви і о піднесенє блиску церковного обряду; 2) допомагати убогим руським дівчатам в образованю, і в загалі 3) творити милостиню. Товариство числить около 100 членів і має 1850 гульд. капіталу. За-для помноженя своїх фондів товариство устроює дуже хороші вечерки, де звичайно збирає ся цвіт нашої львівської інтелігенції*).

Друге „Товариство руських жінок“ завязало ся в Станіславові в 1884 р. і поставило собі метою впливати на розвій жіночого духа через літературу т. є. помагати руському жіноцтву через ширенє добірних книжок до осягненя висшого образования. Товариство се не могло ще доси проломити першого льду і хоч в двох роках свого істнованя здобуло собі більше членів, ніж товариство львівське, то все таки в самім зрозуміню его програми (зайшли такі ріжницї в нутрі самого виділу, що й ціла праця товариства була на разі значно спинена, а консервативні елементи від самого початку намагали ся зробити се товариство з освітнього — філянтропійним. Як вийде се товариство з тої духовної кризи, котру тепер перебуває, — чи побідять в нїм свіжі, поступові елементи, чи дух патріархалізму і обскурантизму, — покаже будущана.

Наталія Кобриньска.

*) „Литературный Сборникъ“ з р. 1885.

Д Е Б О Р А.

Біблейський образ.

(Посвята Лесі Українці.)

Ізраїлю, нещасний люде,
В яку безодню ти упав!
Куди поділись твої люде?
Хто думку, серце їх забрав?

Кругом вікчемність, порожнеча,
Оспалість душ кругом тяжка,
І кров у молодих стареча
По жилах мляво протіка'.

Хтож є живий в духовнім гаю?
Хто оживить в околом все?
Хто на ратунок свого краю
І тіло й душу понесе?...

А ворог лютий все керує,
Із ханаанських гір, долин,
Все над Ізраїлем панує,
Його до щенту нищить він.

Ізраїлеві трощить ліри,
Остатні думи попелить,
Ізраїля гнітить без міри,
Гіркіі сльози каже лить.

Ізраїль плаче як дитина,
Безсилі руки простяга', —
Прийшла остатня година,
Навкруг ратунку він блага'.

Деж у пустині крапля мила?
Звідкіль ратунок той прийде?
Де твердая, жадана сила,
Що вгору люд той підведе?

У Ефраїмських красних горах,
Де пальма дивная росла,
Там благовістниця Дебора
В самотині своїй жила.

Жони прорéчистої славу
Далеко чули у краю,
І мову праву, не лукаву
Ходили слухати в гаю.

І бачить жінка та змишенна,
Що погибає люд рідній,
Що ніяка душа спасенна
Не зверне камінь той тяжкий, —

Із Ефраїмської діброви
Дебора віщя прийшла,
І чарівную силу мови
Своєму люду принесла.

Встають похилії розбиті,
На голос дивної жони, —
Вже корогви святі розвиті,
Устав Ізраїль до війни.

Перед вояцькими юрбами
Дебора славная іде,
І вдохновенними очами
Вперед на ворога веде.

Велика сила чудотворна
 Зломила ворогову міць, —
 Твердиня падає витворна,
 Побудована сяломіць

У соромотною годиву
 В краю Ізраїля. — Радій
 Тепер, в щасливу хвилину,
 Ізраїль, волею владій!

І геть одкинувши кайдани
 Ізраїль Господа співа',
 На лірах славить, бє в тімпани,
 І до Дебори він взива':

„Зостань ся з нами, славна жéно,
 Не одвертай свого́ лица!
 Не маєш в гаю жить нужденно, —
 Ти годна царського вінця!“

— „О люде рідні!“ — проказала
 Дебора сла́влячим братам, —
 „Не о величній шані дбала,
 Як до послуги стала вам.

„Ні, ні, не славою пишатись
 Між вас по скінченій війні,
 І не роскошами втішатись
 Гадала я в сі щасні дні.

„Царський вінець не подобає
 Носить Дебориній главі!
 Ось вітка пальмова вінчає
 Мене, той знак простій любові!...

„У піснях тихих ви Дебору
Згадайте в братньому кругу, —
Вона ж ізнов туди на гору
Піде в свою самотину.

„Най думка вільная ширяє,
Зна' втіху гóрною саму,
З небес глагол святий чуває
І шле народу своєму.

„Най щастя-доля мого люду
Як сонце в ясных небесах
Блищить, і промінне повсюду
По людських точить всіх синах!

„Най же сія' вінцем злотистим
Народу слава мого, —
Я ж у діброві серцем чистим
Молитись буду за його“.

Д. 5. лютого 1887 р.

Олена Пчілка.

НА ЧУЖИНІ.

(П р а в д и в а п р и г о д а).

Кілько в решеті дірочок.
Тільки у хлопців правдочок;
А кілько в нім водиці,
Тільки у хлопців правдиці.

Народна приповідка.

Перед роком умерла у нас одна Моравянка, що привандрувала з нашим військом в наше село.

Але може не одно з гнівом закличе: По що і згадувати про таку жінку? — Ні, чекай, спитай серця, заким

скажеш „ледащо“. Незадовго до своєї смерти вона розказала мені де-не-що про своє жите.

Родичі нашої чужиниці Розі не були маючі, але мали просторий, добре загосподарований дім; хоть не багато, але доброго поля. Люде з цілої околиці ходили до них за порадою, поважали їх і любили.

Як всі Моравяне, вони заєдно трудили ся, працювали, заощаджуючи для своїх дітей.

Але раз, коли галицкі полки гостили в Моравії, випало так, що до їх дому заkwатирували Івана Б. з нашого села.

Той Іван сильно припав до душі середної доньки, молоді білявенької Розі, але дівоча соромливість та щира любов чинила їйї неспіливою. За то Іван зачав їйї медовими устами приманювати і вона єму повірила цілим жаром свого молодого серця, та своє чисте золото проміняла за той лихший товар! Не знала сердечна, що скоро переступить поріг своєї рідної хати, горе вигляне із за вугла і потече могучою струєю через ціле єї жите. — Вона лиш його бачила, він був єї цілим світом, і з ним хотьби на пусті та безлюдні острови!

І ось він з нею опинив ся в своїм ріднім селі, став у порозі своєї нужденної, старенької хати, у матери вдовиці. По селі прогомніло, що Іван привів якусь паню, і небавом до вдовиної хати стали збігати ся старі й малі з цілого села. Прийшли дивити ся як на який дивовид, а бідна Роза стояла як вкопана і не знала, що з собою зробити і — що кому сказати. Де гляне, все в округ неї чуже, та чуже! Але дарма було тепер споминати щасливі та безжурні дни, що безповоротно минули на батьківських нивах! Вертатись назад вона не посміла б за ніщо в світі. Єї любов була цілим єї життям, вона не могла єї виречи ся ніколи.

Працьовита і навикла до праці, кинулась до роботи, щоб як найскорше завести своє господарство. Не було у Івана на чім господарювати, бо його господарство складалося лиш з старої як світ хати, тай землі тільки, що під хатою. А до того ще і стара свекруха, хоть не лихословила, але, як свекруха —

Хоть не лає, то ворчить,

А все таки не мовчить...

Але вона на те все не зважала, працювала та щадила, аби що-т́о придбати, та хоть кусень землі докупити. Кілько то днів, кілько ночей безсонних пішло на той доробок! — Як тільки зазоріло, вставала та коло свого газдівства поралась, а потому ішла до двора або де до газди жати, полоти, а в вечір брала шитьє та далеко за північ шила. — Правда, говорить приповідка, що жінка за три угли хату держить а чоловік лиш за оден, — але бідній Розі прийшло ся держати всі чотири, бо що робив єї Іван? З початку він був добрим для неї чоловіком, але поволи зачав остигати. В війську відвик від рільної праці і та праця єму не смакувала. Зачав шукати лекшого хліба, врешті наймив ся в дворі за побережника. Роза була тому рада, бо пан дав відразу дров на хату, так що на місці старої станула чепурна, нова хатина. Але хата тогди мила, коли в ній є люба людина, що разом з тобою заплаче і засміє ся... а Роза лиш тільки видить свого Івана, коли час давати їїсти. Бувало лиш встане, зїїсть як Бог приказав, рушницю на плечі, закурить люльку, тай в ліс. Як вона коло него не ходить та не припадає, — та годі, що вже умерло, то не встане. Що лиш придбала, Іван брав та гайнував, та ще як прийде п'яний, то лиш засвище над нею вишнева з суками палиця. Кілько ж то разів він тою вишнівкою надгороджував їїї за труди, ста-

рунки та щирю любов! Він гадав, що вона стала у него-ж зашродана, неплатна наймичка, а сам він могутим, грізним паном.

Нема нічого страшнішого на світі, як звір-чоловік, бо має власть чоловічу, але без розуму, без людського серця, стає ся тираном протів слабости покривдженого, убиває волю другого чоловіка, те найкрасше надбанє цілого роду людського! — Вона вже мала досить досвідів, щоб пересвідчити ся, що він їй не відплачував серцем, і лиш просила милосердія. Не раз дрожачими устами пробувала пригадати ему слова присяги, коли він їй уводив, коли казав, що їй стане за батька і матір, буде вірною дружиною, буде ділити долю і недолю, а тепер Бог відає, де пробуває днями і ночами, а вона за слізми не бачить світа! Бере від неї кривавий заробок та з вітрами пускає. — Схаменись, будь людиною, і най приваїмії спокій буде в нашій хаті.

Але він лиш згорда на ню погляне, а то ще скаже: — Ти гадала, що я тебе взяв, аби запертись тай тільки дивитись на тебе? Ти маєш мене обіпрати і погодувати, а де я ходжу і що я чиню, то не твоє діло, і дивися, щобиє в остатнє передо мною свої жалі розводила, бо я добре розумію ся на тих норовах жіночих! А як ні, то нажену, їй Богу, нажену там, з відки ти родом! — І з такими словами лусне бувало дверми тай вийде з хати, а вона лишить ся сама. — Мати, мати! зарідає в голос. — Твоє прокляте висить надо мною! Не одну ти нічку не спала коло мене, приспівувала, годувала, можесь гадала, що я буду колись окрасою твого дому, стану захистом твоїх стареньких літ, а я як тотя люта змія нанесла тобі сорому та ганьби! І така негідниця мала би тепер вертати і просити прощення у рідні, коли вони мене на віки десь викляли, положили хрест

на свою добру доню! Тай віху би тепер мали з мене, мали би чим повеличатись перед світом! Ні, треба дальше двигати ярмо недолі, і мабуть не відшукати цілющого зілля і не бачити й до смерти хоч би крихітку прозорого неба! — І тяжкі, проймаючі до глибини душі ридання довго гомонять по самотній хаті, бо і свекруха давно вже померла....

Одного разу вертала вона з ліса з оберемком топлива на плечах уже добрим смерком. Переходячи коло одної хати, учула якийсь незвичайний гамір. Заглянула через вікно і побачила громадку жінок і мужяків гуторячих та гуляючих, а між ними також і свого Івана. Він підохочений наливав все дві чарки якогось напитуку і одну брав собі, а другою частував свою товаришку говорячи: — Ще сю последню випий за моє здоров'я, а я за твоє! Тай утяв коломийку:

Та най наші вороженьки пропадуть до лиха,
А ми собі, любко любя, любімо ся стиха!

І зареготав ся, а его регіт повіє ся луною, і бідну Розу мовби пекучим залізом запік коло самого серця.

Жовнірське, пусте, свавільне та безробітне житє зіпсувало наскрізь его натуру. Нещасна жінка була вже навикла до тих подій, взяла знов свій оберемок на плече та попленталась до дому. Не знала, що їй ще одна чекала несподіванка. Входить до хати, дивить ся: одєжа порозкидана, скриня розбита, а гроші, що ховала на дачку, виняті. Кинулась шукати великої шалінової хустки, що ще принесла собі з дому, але й хустки не було.

Глибока вже була ніч, коли він вернув з села. Вона ще не спала — сиділа під куделею. Жаль давив їй серце, не могла здержатись, щоб хоч словом не докорити йому. — Бачиш, як я тяжко працюю, бачиш моє безталанне, якими злиднями я побита, а ти той гріш гірким

горем добутий взяв та солодко пустив! А тут речинець приходить, треба дачку платити. Щож я тепер сирітка вдю! — Тай ще і хустку забрав, одну памятку з дому, — а тепер уже ні в чім і меже люде показатись!

Але він господар, голова дому, а вона, жінка з довгим волосем а коротким розумом, мала ему закиди робити? — Ні, не стерпів, захопив куделю, та з цілим замахом як впалив їйї по ногах, то вона мов мертва впала на землю, та аж сирота комірниця ледви їйї привела до життя. А Іван впав на постіль та заснув, немовби нічого важного й не лучилось. Довго, довго вона нездужала, та таки на одну ногу на віки окалічила.

Але ніщо не вічне на світі. Прийшла черга покути і на Івана. Слабість звалила його з ніг. Довго слабував. Роза забула, як він над нею знущав ся, і стала ему ангелом хранителем. Як вона радо бажала його до здоровля привести, як побивались, розщибалась, щоби хоть на одну годнну ему жите продовжити, але годі! Перейшов на тамтой світ. Вона, ридаючи, щирими жіночими сльозами заливала своє зблідле журливе лице, та з послідного стягала ся, щоб його поховати як Бог приказав.

По кількох роках від тої памятної ночі, як їйї ударив, отворилась рана в нозі, а тут нізвідки взяти грошей на лік, бо Іван ще за життя поспродував все добро зароблене єї руками, а по єго смерті жиди вигнали їйї з хати! Стала сама на світі, як стеблина серед безмежного моря. Підтоптана працею а ще більше горем, а ту ще страшний біль розятреної рани не давав їй запра-
овати хоть на кусник хліба; обезсилена знайшла собі Ро^о пристановище — гріб.

Зар Як одиноко жила, так і умерла, бо кого ж могла Придати смерть чужиниці, не їйх роду, не з їйх села?

За домовиною ішло кілька жінок, але ніхто не заплакав над нещасливою щирою душею, лиш як вертали з кладовища, одна жінка заговорила :

— Нема що казати, натерпіла ся сиротище !

— То за гріхи, кумо, за гріхи — відповіла друга.
— Що то, кинути рідню та пійти світами !

На цвинтари виднієсь ще тепер висипана над нею могила. Не протоцтана там стежка, ні жадне людське око, жадна душа там не загляне — лиш комарі заграють сумну пісню та жалібно закує зазуля, бідна, проклята матірю пташина *).

Майдан, д. 25 вересня 1885 р.

Ольга Левіцька.

ЗВИЧАЙНА ІСТОРІЯ.

I.

Грішно бідним любити ся ! Люде насміють ся,
За те й Бог їх покарає, на ніщо зведуть ся.
Гіркі сльози перестудять кров у серці, звіють
Красу з личка, в плачу карі очі споловіють.
Бо любви рожева квітка лиш в сонцю зростає,
А хоч в тіни й прокляне ся, то швидко сконає.

Та на лихо, та на горе хто любов наўчить?
Присилить ся до вбогого і на смерть замучить.
Присилить ся до сіроми чорними бровами,
В серце впе ся у дівоче складними словами, — й

*) Після повірки народної зазуля, се проклята матірю до
Прим. авт. — й
ати
без-
ким

Щоб відтак у нужді, в ганьбі марне спопеліти,
За день втіхи жите ціле жалем затроїти.

Сподобались Василеви чорні брови, очи,
Сподобав ся — та на лихо — стан гнучкий дівочий;
І Ярина що вечера, поки місяць сходить,
На любую розмовоньку у садочок ходить.
Та не довго весні цвисти, не довго, Ярино!
Прийде зима, сніжні бурі, — пропадеш, дівчино!

Прийшов наказ: Василечка у мундур прибрали,
Надягли тяжкою зброю, в безвісти погнали.
Плач, Ярино, та не дуже, — се лиш почин лиха:
У цісаря добра служба, пора нині тиха, —
За три роки ясноокий верне ся твій любко, —
Тяжше лихо в власній хаті жде тебе, голубко!

Зanedужав старий батько, підпора єдина:
Дни і ночі коло него вбиваєсь Ярина,
І знахорок розвідує, і свічки яркїї
Богу ставить, — все на дармо. Не стало надії!
Помер старий, згас як свічка, на груди зболілі
Зложив руки роботящі і спочив в могилі.

Одинока, як билінка у широкім полі
Остала ся Яриночка, без роду, без долі.
В батька статків не бувало; хата кривобока
І садочок малесенькій тутже край потока.
Як не стало заробітків, прийшлось позичати
На недугу і на погріб — тай не стало хати...

Розписали ліцітаційю на святу неділю, —
Заридала Яриночка: „Деж я ся подію!“
Прийшов возний з присяжними, два жидки в додатку:

Сторгували, заплатили і садок і хатку,
 Розвалили хатку живо, стяли груші й вишні:
 Щез, Ярино, й слід твоєї молоді жизні!

Куди-ж тепер подіти ся сироті без роду?
 Серце шепче жалібно: Із моста та в воду.
 Але думка відрікає: Треба в світі жити!
 Поки верне Василечко, найму ся служити.
 Їго неньку старенькую чим можу, споможу,
 А там собі будь що буде! здамсь на волю Богу.

II.

В „вгомосця“ слугів доста, хоч тяжка робота,
 Газдам слугів не потрібно, бо сама біднота;
 Сли не хоче де в чужині роботи шукати,
 Мусить, рада чи не рада, в дворі ся наймати.
 І хоч тяжко йій у пана зносити неволю,
 Но пани чень тоже люде, не зійдять живою.

Говорила, журила ся Василева ненька:

„Не йди доню в двір служити, служба там тяженька!
 „Не йди доню в двір служити, жий ось ту при міні,—
 „Що заробиш, будеш мати“, — говорить Ярині.
 — „Гіркі, нене, заробітки, — дармо руки струджу, —
 „А в дворі я за три роки корову заслужу“. —

Так і сталось: Яриночка найнялась служити, —
 Приняли пани охотно, — тай чом не приймати?
 Дівча гарне — а пан любить гарнії дівчата....
 Ох, бодай же не родились на світ сиротята!
 Радше б були гарні очи виплили з жалоби,
 Поки панови лихому впали до вподоби!

Минув рочок, іде другій, як річка мутнава, —
 Пішла, пішла по всім селі недобрая слава.
 Втікла з двора Яриночка, проплакує очи,
 Клине свою пишну красу що дня і що ночі.
 Слізми мите блідне, вяне личенько мізерне, —
 Та віночок барвінковий вже пронав, не верне.

Плаче бідна, вбиває ся, і всім жаль сірому, —
 А пан собі всеміхає ся: „Дурна, тай по всьому!
 „То ми діло: хлопська слава, хлопській гонори!
 „А я-ж то йій обіцював корову з обори!
 „Чого б дурній утікати, гомін заводити, —
 „Красше б було в дворі жити, ніж тепер бідити!“

Та дарма тепер Ярині про двір споминати:
 Де повернесь, проклинає панські палати.
 Між бідними заробляє на хліба кришинку,
 Нераз голоду притерпить на передновинку, —
 Та байдуже, — один тільки біль у серці лютий:
 Осінь іде, Василеви з війська час вернути!

Ой Василю, Василечку, не вертай до дому!
 Радше згибай у чужині від кулі, від грому!
 З твоім щастем сподіваним таке ту вчинилось,
 Що бодайже й ворогови ніколи не снилось.
 Лекше кластись у могилу з милими згадками,
 Ніж мучитись, катуватись довгими роками!

Та не так то в світі дієсь, як серце бажає:
 Хочє бідний умирати, а смерть утікає.
 Молодому, багатому заглядає в очи, —
 Убогого, недужого притулить не хоче.
 І Василя обминула, минула й Ярину —
 Як то вони спіткають ся? в чи добру годину?...

III.

Іде вояк вислужений, спішить ледве дише,
А надія мов дитину серденько колише.

„Он там верби сіріють ся — тоді зеленіли!
„Блищать бані на церковці, як тоді ясніли.
„І хатина — ні, не видко, не біліє з дали —
„Певно вишні гілоньками ййї повкривали!

„А Ярина — що в тій хвили вона поробляє?
„Стоїть певно на ворітцях, мене дожидає!
„Е, ні! нині день робітний, вона не дармує, —
„Прийшла з поля, батенькови вечерю готує.
„Ох, а як мене забула?... Ні, ні, не таківська!
„От вже й верби! А там хата!... Та ні — се поківська!

„А ту... а ту пустка! Що се?... Чи туман вчепив ся?
„От хтось іде. Скажіть, дядьку, чи я помилив ся?
„Адже-ж ту була хатина?“ — „Та тутка, небоже“.
„І садок був?“ — „І садок був“. — „Чи то бути може?
„Де-ж все ділось? — „А що-ж, сину, жиди закупили,
Як вмер газда; сад зрубали, хату розвалили“.

„Боже милий! Умер газда! Де-ж Ярина ділась?
— „Де Ярина? Та що, сину, у дворі наймилась.
„Наймила ся, бідолашна в лихую годину,
„Тай придбала замість віна малую дитину“. —
Глипнув газда — а де-ж вояк? Вояк мов скажений.
Скрикнув, скочив через плоти, щез в садок зелений.

IV.

От те лихо вїдливее, що сльози спиває,
Та не теє бурне горе, що в тай минає.

Заховають у могилу дорогу людину,
 То й розважать добрі люде тебе сиротину.
 Але сором гірше смерти, — кождий ще й сміє ся,
 А роспука гадюкою коло серця ве ся.

Сидить Василь як ніч темна під вікном на лаві,
 Затав уста, в очей думи блискають кроваві
 „Ні, сли й те ще подарую, то й Бог покарає!
 „Забю вовка! Нехай гине, як вовк і здихає!
 „Забю гадину, розтопчу, — вже ся чень найіла,
 „Перейіла мою долю, щастє затроіла!“

А ненечка журливая утирає сльози!
 — „Бог з тобою, мій синочку! Покинь ті погрози!
 „Не бери гріха на душу! Най го Бог карає!
 „Не нам, сину, доля росте, не нам процвітає.
 „Гріхом слави не викупиш, долі не зголубиш,
 „Тільки себе і Ярину і мене погубиш“.

— „І Ярину!“ — „Так мій сину! Без кута, без хати, —
 „Йій без тебе доведе ся марно пропадати.
 „Вона-ж мене, мій синочку, стару доглядала,
 „Вона мені за дитину, за наймичку стала —
 „Все для тебе... Надіялась, ридала, тремтіла,
 „Що повернеш... Бідна, сину, — много протерпіла!“

— „А де-ж вона?“ — Пішла кудись, певно на роботу
 „З дитиною. Заробляє, не жалує поту —
 „На нас трое. Покинь, сину, замисли грізніі,
 „Остань при нас, бо без тебе нам нема надії!
 „Прикрий сором сиротини, — Бог ти допоможе, —
 „А про пана — та цур ему! Заплати му Боже!“

Сидить Василь як ніч темна під вікном на лаві, --
 Від неньчиних сліз цепають замисли кроваві.
 А хоч в серці гнів налає, ніби жручий пламіль, —
 Та неньчині дрібні сльози підмили би й каміль.
 В дворі танці: пливуть пари по три, по чотири — —
 Гуляй, пане! Не лякайся хлопської сокири!

V.

Іде з поля молодиця стежков по задвірку,
 В руках дитя, а на плечех несе бульби мірку.
 Зігнула ся, із натуги піт лице зливає.
 Дитя плаче, — вергла мішок, сіла й спочиває.
 Задумалась... Коло груди утихла дитина
 Тай заснула. Хто се такий? Се наша Ярина!

Чи се-ж тота Яриночка, румяна ягідка?
 Похилилась, ізмарніла, мов скошена квітка.
 Де подів ся сміх веселий і голос дівочий
 Дзвінкий, тонкий, як звіночок погідної ночі!
 Де подів ся вид розкішний, уста калинові?
 Звяли, зблідли в тяжкім горю, на людській обмові.

Сидить вона серед стежки, дитину хитає,
 А думкою Яриночка далеко літає.
 Нагадує сад зелений і рідну хатину,
 І послідну розкішную, прощальну годину.
 Нагадує своє горе — бодай пропадало!
 Закапали дрібні сльози, дитя заридало.

„Не плач дитя! Бодай би ти не бачило світа!
 „За тобою в лютім горю підуть мої літа.
 „Красше б мені втопити ся і тебе втопити,

„Ніж у горю, у погорді мучитись — не жити.
 „Може б милий на могилу прийшов, подивив ся,
 „Може б сплакав, за мучену Богу помолвив ся.

Заплакала молодиця, аж зирк! против неї
 Хто се такий поспішає в вояцкій киреї?
 Забило ся серце в груди, схопилась на ноги...
 „Василь! Василь!“ — тай не стало голосу в небоги.
 Уся тремтить, похилилась і сльози линули, —
 Лиш дитину плачущую все до груди тулить.

Стоїть Василь перед нею, слова не говорить,
 Сумно-сумно позирає, що зробило горе,
 Що зробила людська злоба із его Ярини.
 „Скарай Боже неситого! Нехай нагло згине!“
 Сказав важко, -- взяв на плечі з мішком бараболю,
 „Ходім, серце!“ Пійшли мовчки в німім, тяжкім болю.

VI

Бодай тобі загинути, надіє, надіє!
 Ледво блисне сонце з хмари, пільма розрідіє,
 Ти вже стукаєш до серця: „Встань! Світає доля!“
 Серце схапуєсь і гонить — вітер серед поля.
 Ох, та серця не навчити мудрими словами!
 Аж тоді воно навчене, як кладуть до ями.

Подружились у зітханю, побрали ся в смутку —
 Живуть собі бідуючи в своїм тихім кутку, —
 Живуть собі, заробляють — чей доля всіміє ся!
 Ні вже, — рана раз утята по вік не замкне ся,
 Раз підточенеє щастє не зазеленіє,
 Згине жито, де зла доля куколю насіє.

Хоч житє йде мирно, любо — Ярина сумує,
 І Василь щось на серденьку, мов стиск кліщів чує,
 Тяжко якось їм минає спільная година,
 Бо між ними наче камінь — панська дитина.
 Годі камінь полюбити щиро, без облуди, —
 Годі єго й відорвати, бо приріє до груди!

Чим раз тяжше Василєви в своїй рідній хаті, —
 Іде бідний до коршмоньки потіхи шукати.
 Іде Василь із коршмоньки, співає підпитий, —
 Плаче жінка, він в нетямі давай жінку бити.
 А проспить ся — лице єї докором му стане, —
 І знов грижа — і знов коршма — — Ех, жите погане!

Іде чутка по всім селі, у двір забігає, —
 Пан до пані за обідом стиха промовляє!
 „І ти кажеш: хлопцї люде! Ні, моя кохана!
 „От бач: в день пє, в ніч жінку бє до самого рана!
 „Де ту, прошу, гідність людська? Ах, мені вже збрідло
 „Все товкти: нема душі в них! Хлоп, то тільки бидло!“

Грїшно бідним любити ся! Люде насміють ся,
 І сам Бог їїх покарає й на ніщо зведуть ся!

Кліментія Попович.

КІНДРАТ.

Новеля з народного житя.

I.

В двадцятому році житя відобрали Кіндрата до війська. Взяли його з дому від старого батька, сивої неньки, молоденької сестрички, та пігнали в Італію, Францію, де, як нераз розказував, бачив Наполеона; засяг оієля

трохи Россії, а Австрію перейшов здовж і поперек. Військову службу закінчав на Уграх коло Мармарош-Сіготу.

В селі Калінфальва дали його на квартиру до селянина Сабарії Шанади; сей не мав жінки, лиш сина Барсона і доньку Ізлію.

Барсон, молодий Мадяр, високий, ставний а прудкий мов Черемош.

Ізлія ні трохи не подобала на угорські чорноброві, товстовиді дівчата. Тоненька, дрібненька, мила мов ясочка, весела мов пташечка, білолиця, ясноволоса, кароока, словом така, яку лиш Кіндрат собі коли небудь в своїй мрії виснити міг. Мов вивірочка звивалась по батьківським обійстю, сама вела у всьому лад і заступала батькови господиню.

А було в Сабарії коло чого ходити; дві стайні з коровами, кошара з сотнею овець, десятки коней, а поля — лани-лани незмірені, дві винні горі, зелені, буйні, як роскішні гаї над берегами глибокої Тиси.

До Сабарії прийшов Кіндрат саме в жнива. Було йому там так добре як у рідного батька, лиш тільки, що в батька не було ні тих достатків, ні чудної Ізлії. Разом засідав до стола, разом ночував з Барсоном в старій хаті за садом; ходив жати, до церкви, на прогульки, на лови та до чарди, а скрізь разом.

Прийде бувало вечір, по вечери позасідають Сабарій з Барсоном на рундуці та радять над завтрішню роботу, а Кіндрат з Ізлією говорять собі та жартують, от звичайно молодий легінь з веселою дівчиною.

Якось раз в вечір, саме в повню місяця, Сабарій з сином на рундуці попивали вино і дещо балакали. Ізлія вхопила кедрову коновочку та побігла до ріки за садом зачерпнути тихцем водиці; за нею назирцем пімчав ся Кіндрат.

— Який гарний вечір! — сказала Ізлія дивлячись на місяць.

— Справді дуже гарний! — відповів з за лози ненадійно Кіндрат.

— А ти тут? хочеш мене налякати? О! Мадярка не така боязка, як твоя Русинка!

— Ні Ізліє! я не прийшов тебе лякати. От так собі вийшов з хати, та щось мене немов понесло на беріг ріки. Я й не знав, що ти ту.

— Ага, не знав! — шуткуючи сказала Ізлія і сіла під кущем лози, що свої зелені віти в кришталі купала.

— А дозволиш коло себе сісти?

— Який бо ти! Сідай, подивимо ся на той чудний місяць. Диви, як брат брата на вила бере за марну вязанку сіна.

Він сів коло неї, і несміло відозвав ся.

— Ізліє! чи любиш ти мене так як я тебе?

— Тебе? А то за що? Ні, не люблю! — і засміялась таким сердечним, звінким сміхом, що хоть би тобі ще раз сказала „ні!“ то ти будеш на все увірений, що вона тебе любить.

— Ізлієчко! скажи мені правду!

— Ха-ха-ха! Не казала б тобі побіч себе сідати, не стояла б з тобою на самоті, не говорила б приязно та мило!

— Годубонько моя! то ти мене любиш? Який же я щасливий! Але — — я бідний...

— Не говори того — на що мені богацького сина? В мого батька в чим відвінувати доньку-одиначку.

— Ізлієчко! Ясочко моя! жите мов! доле моя! перший раз в житю я щаслив! Та чим же я тобі за се відплачусь?

— Щирим серцем.

— Порадь же мене, моя зоре, що мені робити?

— Довго ще будеш у нас на квартирі?

— Казав капітан, ще місяць; та що мені до того — але твій батько...

— Що ж батько? скажи їм все як є, впадь до ніг, попроси, тай кінець.

— Коби то так склалось — а коли ж твій батько... такий неприязний.....

— Але ж Кіндраточку! я в них одиниця, батько мій добрий, не схоче лиха своїй донці. Не жури ся, і...

— Но, що ж?

— Не зволікай, бо вороги — і мов ласичка вирвалася, вхопила повну коновочку тай побігла ід хаті, лиш дрібненькі ві сліди були слідні по росі.

— Гей — гей! — зітхнув Кіндрат. — Мило мені на души, легко мені на серці, любить мене мила дівчина, не цураєсь мною. Добра та люба! Але як згадаю, що я бідний з далекої сторононьки, а вона богачка на ціле село, — то сум налягає на мене.. Пійде відай мій вік марно через кохану дівчину.. Але все одно! я її люблю — вона мене — най іде і вік і доля і щастє і все-все!

В неділю по полудни пійшов старий Сабарій з донькою десь у поле, а Барсон вбрав ся мов кралич на гуляне.

— Ходи Кіндрате до чарди.

— Не піду нині, товаришу, якось мені не до гуляня... Незнає, чи Ізлія пійде? — додав майже шепотом.

— Казала, що не пійде, а на яке тобі того знати?

— Та... та я собі лиш так....

— Ну-ну, лиш так! Ніби то я не знаю, що ся з вами діє!

— Братику, Барсоне, не кажи сего нікому, про-
шу тя!

— Або ж я дитина чи що? — відказав гожий Ма-
дяр і пігнав до чарди.

Кіндратови ще дужше ніяково стало на душі. Темні
хмари мимохить пересувались через голову і закривали
рожеві мрії, понурі думки товпились без ладу, мучили
його, а зворушене серце немов розірватись хотіло... від
чого?... він сам не знав. Розглянув ся по хаті, і так йому
якось стало пусто... не було Ізлії. Вийшов на подвірє,
в сад, та і тут якось ніщо не займало его. Став над рі-
кою коло лози, де колись то був такий щасливий, але
і тут стало йому нудно.

— Нема моєї щебетушки! нема кому розігнати
тяжких дум. Незнать куди вона пійшла.

Щось ніби повело його на гумно. Там здавалось
ему, що чує відгомін голосу Ізлії. Зупинив ся, став під
липою. Слухає... та справді якісь голоси чути... Один
мов голос того чорного ворона, що кракає та людям
смерть ворожить — а другий милий, як голос ластівочки.
Взяла Кіндрата охота дізнатись, хто, та про що бесідує.
Підступив дальше, присів в рові під терням — чує —
говорить Сабарій з донькою.

— Не крий ся, бо нічого передомною не вкриєш! —
говорив крикливо старий. — За ким то ти так зітхала?
за-якого Кіндрата молилась? га? — кажи!

— Батечку, скажу вам все, лиш не гнівайте ся
на мене...

— Кажи! борше!

— Від коли Кіндрат сказав, що мене любить, від
тогда став мені такий милий, як ще ніхто на світі.

— І ти може гадаєш, що я би тебе за него віддав?
Кажу тобі тверде батьківське слово, що ні!

— Батьку! я-ж ваша дитина! чи-ж бажаєте мені недолі, безталання? Батеньку, втоп'їть мене — лиш не розлучайте з ним...

— Що? той заволока? приблуда? чорт зна' якого роду, якої натури та звідки? мужик — він сміє піднести очі до тебе? Я тебе на то ховав, щобись з волоцюгами волочилась по'чужих сторонах, бідила і проклинала твого нерозумного батька, що тебе, вихухану, випещену, за якогось заволоку віддав? Ніколи! чувш? ніколи!! А як ще вас уздрю обоє разом, то єму голову всічу, а тебе — тебе виречусь, — розумівш?

Ізлія заллялась слізма.

— До чого то твоє шльоханє? Нвнї вїїт пришло сватів від свого сина, гляди і міркуй, абись не зробила мені втіхи а собі такого весіля, що ціле жите спам'ятаєш! — буркнув старий, затис кулаки і потік ся.

А сердечна Ізлія як не схилить головку на зелену травичку, як не обіллеть ся рясними слізма, як не заплаче, не заголосить — серце від жалю рвало ся.

Кіндрат вже ні живий ні мертвий виліз з під терня і підійшов до дівчини.

— Ізліє! чи така наша доля?

— Така, Кіндрате!

— І щож тепер? чи ще просити батька?

— Нічим єго не впросиш.

— Ізліє! не покину я тебе до смерти, — стану за наймита у якого господаря ту в Калінфальві — буду робити, горювати, щоб тільки тебе бачити.

— Втікай Кіндраточку від мене. Хиба ти не чув, що батько казав? Ще на моє лихо не вийдеш цілий з отсеї нещасливої кватири...

Кіндрат не чув сих слів, голубив ся дальше з сво-

єю милою. Яка вона гарна, чудово гарна була в тій хвили! Далі схопилась.

— Пусти мене, голубе мій єдиний, пусти Кіндрате — годі вже нам голубитись...

— Чому годі? — підхопив Кіндрат. — Обридло вже тобі? Ех Изліє, не дай тобі Боже гратись з моєю любовою! Горяча вона як огонь, а з огнем...

— Чи мало мені ще горя? ще мені закидами серце рвеш? В мене тепер одна лиш дорога.

— Куди? за богацького сина?

Излія того докору не чула, бо тихцем пішла до хати.

Сидить трійка при підвечірку: насуплений, лютий Сабарій, втомлений Барсон і безвірадний Кіндрат. З під лоба глядять Сабарій на сумне, горем здавлене лице Кіндрата, а єму безталанному ні з рота ні в рот.

— А де Излія? — питає Барсон.

— Лагодить ся. Незабавом надійдуть свати від війта, — відказав старий.

— Що, війтів син до Излії сватаєсь, — аж крикнув Барсон. — Той ледащо, гуляка! А ви не знаєте, що то за зілечко, та такого гольтяпаку брати за зятя?

— Знаю тільки, що богач!

— Ой, борзо минеєсь богацтво в єго руках. В цілім селі нема піяка і забіяки по над него і єго батька.

— Твоїх наук не потребую! А за то єго сестричка раз собі дівчина!

— Може ви гадаєте мене з нею оженити?

— А що ж?

— Хіба би в моїй голові глуздів не стало. Є в мене вже моя дівчина — а війтівських доньок не потребую. Не забув я ще кривди, яку вдіяв моїй бідній Евселі той чортівський війт.

— Яку кривду?

— А хіба ж не була в неї власна хата, поле, за-городь, достатки господарські — а де то все поділо ся? Не загорнув вїйт дла свої ледащої доньки? Але жди!

— Не говоривбись дурниць.

— Не дурниця, але правда. А ви, коли хочете добра для нашої Ізлії, то віддайте їйї за Кіндрата. Я його гаразд пізнав.

— Мовчи! — крикнув Сабарій і гримнув о стіл кулаками, аж чарки задзвонили.

Підвечірок скінчив ся сумно; всім було в хаті тісно, немов стеля вгнулась над ними. Всі встали від стола не говорячи і словечка.

Барсон потяг Кіндрата на улицю дивитись на прохожих. З чарди як на то долітали звуки моторного чардаша; деякі легіні та дівчата прямували туди. І Барсон брав ся відходити.

— Куди товаришу? до чарди? — спитав Кіндрат.

— Ні, не до чарди, а хочу спробувати, в кого твердші кулаки, чи в вїйтівського сина, чи в мене! — і пустив ся долів.

Лишив ся Кіндрат сам з своїми тяжкими думками: одна другу переганяла, а одна від другої чорнійша, пекуча. В души тисло, пекло, серце рвалося, в голові мішалося, а все-все то через однісеньку, малесеньку хвилину любови. За крихітку любови треба було єму покутувати ціле довге жите....

Вернув безталанний до хати, та на лихо застав вже і сватів.

— Ізліє! подавай же ручники любим сватам! — розказав Сабарій.

— Я за Іштвана не пійду, а ви люде беріть собі назад свій хліб, вертайте домів і скажіть вїйтови, що за его сина силувана не віддам ся ніколи! Най собі другої

невістки шукає! Се моє крайнє слово — сказала з притиском і висунулась з хати.

Свати мов попарені споглянули по собі та забрались до дому, а старий Сабарій трохи хати не рознесе, еварить, кричить, лає, клине, аж гомін іде.

Зійшов Кіндрат старому з очей, потяг в сад і сів під бросквиню. Місяць чудно світив, так як тогди, коли він перед дівчиною визнавав свою щирю любов.

— І на що було признаватись, що йїї люблю? по що було дізнатись про єї любов? — питав сам себе. І що ту тепер робити? Вертати домів — по що? лишились — на що? Не знав що діяти — одно знав, що Ізлія не єго.

— Га, треба такой вертати до старого батька, до сивої неньки, до сестрички. — треба покинути сю країну, в котрій пережив я дни першої любови — попрощати те, що найдорожше серцю... треба прощатись з тобою, Ізліє моя вірна, і забути про твою вірну любов... Ні! ніколи того не буде! все зроблю, але єї памяти не видру з мого серця. Вона — може мене забуде... здружить ся з другим... забуде бідного приплуду, стане щасливою... а може... може колись і засмієсь над молодим, нерозважним поривом серця, може собі пошуткує з мене... Але я — буду коротати вік безталанний. Не мені зазнати родинного щастя, не мені голубити любу жінку — ні! я не буду ніколи женитись!

Склонив голову на руку і задумав ся, коли в тім на єго плечі сперлась дівоча рука.

— Ти тут Кіндраточку? зажурений сердечний! Та чого ж сумувати?

— А чого веселитись?

— Я так за тобою шукала, радабим ще наговоритись з тобою доволі!

— Не шукай Ізліє за мною, я бідний, заволока, приبلуда, мужик, чужинець.. я тобі не пара, може найдесь який богацький син..

— Цур та пек богачеві! Кажу тобі, що за него не віддам ся.

— А батько присилує..

— Якої ти нині співаєш? що тобі?

— Ізліє, Ізліє! хіба ж се не правда?

— Хто ж годен нас розлучити, Кіндраточку?

— Розлучать нас, Ізліє, незабавки. Капітан змінив рапорт, позавтра виходимо з Калінфальви..

— Ні, ні, не розділять нас, голубчику! Я душею буду все при тобі!... і приклонила уквітчану головку до него.

— Ізліє! покиньмо сю бесіду і нашу любов — ми не поберемось ніколи..

— Покинути? — покинь, коли-сь годен! Я — негодна.

— Пощо ми пізнались?

— Жаль тобі? мені ні раз не жаль. За щиру любов віддам все — віддам жите своє. А ти коли хочеш, жени ся з другою, забудь про Ізлію..

— І що ж мені з тої любови? Не хочу, щоби через мене дівчина погубила свій молодий вік, запропастила долю..

— Мені не треба долі — в мене лишилась одна дорога.... Ти з відси йдеш, батько буде силувати а вїт чорнити.. Ну, побачимо, хто кого переможе.

— Бідна моя голубочко, що ж ти порадиш? Як переможеш батька?

— Побачимо, побачимо, — шептала дівчина, тулячись до него. — І ти побачиш, чи мав ти право докоти мені богацьким сином.

— Ізліє! мила моя! — скрикнув Кіндрат.

— Годі, Кіндрате! Бувай здоров! Бач, уже пізно, треба мені йти. Прощай!

І біла, дівоча ручка обвила його шию, — рум'яні уста притиснулись до його уст поцілуєм, а в слідуючій хвили усе щезло мов сон чарівний, і Кіндрат був сам з своїм горем. Рясні та гіркі сльози полились з його очей. Їму стало так жалко і важко, як би хто каменем привалыв серце.

— Пропало, все пропало, — сказав сам до себе і пустився йти. Коли нараз в дали, над самим берегом ріки, з за лози майнуло до місячного світла щось червоне, мов Ізлії запаска... Кіндрат зирнув пильно, — ні, не видно нічого, — мабуть їму привиділось. Насторожив слух: чу! мабуть дикі качки плюснули по тихім плесі води. Але чого ж то нараз так важко, трівожно забилося його серце? Що духу кинувся над ріку, до тої лози — Боже милий! При місячнім світлі виразно побачив, як з води раз за разом судорожним рухом виставлялась біла, дівоча ручка. І той привид щез за хвилину. Ніколи було думати. Кіндрат як стояв, так і бухнув до води, та не швидко удалось їму віднайти на дні поринаючу русалку. В кінці найшов, видобув на беріг, але — посивілого трупа Ізлії. На крик Кіндрата збіглись домашні, і Сабарій і Барсон, кинулись відтирати, ратувати, але годі. Загнівалась Ізлія, лежала холодна і безучаствна; ні батькове стогнанє, ні сльози брата, ні риданє милого не могло їй збудити. Тільки місяць обливав своїм сумовитим світлом ві личко, та зелена лоза, свідок короткої а так важкої драми, щось тихо з вітром шептала.

II.

Втихли у світі війни, стало спокійніше, вернуло галицьке військо домів, а з ним вернув і Кіндрат до рідного села.

Милій Боже! якже воно змінило ся! На місці старих хат стояли нові, а колишні нові постарілись, згорбились. Старий хрест на оболоню, під котрим мати благословила Кіндрата в дорогу, розпав ся, криничка під ним засипала ся глиною, заросла травою. Оболоне поране, ліс за селом витятий, викорчуваний, а корчунк поораний, позасіваний; цвітисті левади покопані, а річку стягли у рів — не дали дрібним хвилям з широколистяним лотачем гратись, знать жаль було людям дивитись, як синя незабудька розцвітає та моргає до жовтого яскору. Кіндратове зболіле серце ще дужше заскимвіло на сей вид. Прискорив хід, щоб борше перейти село та дістатись до своєї хати, що колись-то стояла під лісом.

От вже бачить і хату. В округ неї стоїть ще кілька молодих дубів з колишнього ліса. Ступив в загороду — а тут вже не слідно ні плота, ні шіпки, ні лозової ліски, що ще колись в купі з сестрою плів. Довкола хати пустар та голотеча, з вишнику лишилось ще лиш кілька старих посохлих вишень; на грядках місто рути та романцю, що колись пишались, баламкалось сухе бадиле бодяків, оржевя та кропиви; прибік на пів зарив ся в землю, не видно в нім ні воза ні точила — нічоґісенько. А що вже хата — одним боком похилилась, туй-туй валитись; другим сперлась на прибік, а серединою розломилась, згорбилась мов одногорбий верблюд; пошите постаріле, збутніле, подерте; стіни не то щоби не обмазані, але оббиті з глини та вальків; вікна вибиті, позатикані лахами та дощинами, а двері заперті.

Кіндратови пішло морозом по спині від сеї пустарі, він не міг няти віри, що се хата, де живуть ёго родичі.

— Катерино! Катерино! а втвори! — кликнув стукаючи в двері.

В хаті тихо.

— Катерино! пусти в хату! се ж я, твій брат, з війська вернув!

З хати ніхто не виходив, лиш щось болізно застогнало. Підійшов під вікно, трутив дощину та зátкало — і побачив ще сумнійшу картину. В хаті ні стола, ні скрині, ні постелі. На лаві лежала якась нерухома жінка; яка вона та що за одна, не міг Кіндрат добачити, а стони виходили десь з за печі і різали ножами Кіндратове вже й так роздерте серце.

— Гей! чи тут сидить Грицько Гаршенюк? — спитав крізь вікно Кіндрат.

— О-о-ох! Б-о-о-же! — стогнав хтось в-одно.

Пізнав Кіндрат, чий то голос, підійшов до дверей, впер плечима о двері, слабий засув відлетів, двері відчинили ся. Кіндрат вступив в темну хату. Жінка лежала лицем до лави і не рушалась; тіло ёї покривало старезне лахмітє, він думав, що то яка жебрачка. Заглянув на піч, а там лежав сивий, блідий, висохлий сліпий старець...

— Тату, тату мій! оттак я вас находжу? — закликав Кіндрат.

— О-о-ох! сину! ти живий?

— Живий! Що з вами, тату мій любий?

— От бачиш, що. Води, синку, води! Ох!

Чим борше кинув ся Кіндрат за водою. В цілій хаті ні горнятка, ні збаняти — нічого. Виймив свою жовнірську бляшанку, побіг до криниці за хатою, але

і з неї вже сліду не стало. Деся аж на долині в потічку зачерпнув води та приніс недужому батькови.

— Спасибіг сину, мій ти голубе! — і сльози текли з сліпих очей. — Післав тебе Господь у тяжку годину — ох! — я все Його так молив. — Подиви но ся синку до мами — я не годен встати — та хоть би встав, то нічого не бачу. — Три дні вже не чую, що з нею. Чи вийшла куди, чи що?

Аж тепер Кіндрат здогадав ся, хто се та жінка, на лаві; кинув ся до неї а вона вже студена, зако-стеніла...

— А що синку?

— Вийшли, тату, але туди, відки ніхто не вертає.

— Га — най буде імя господне прославлене! На-бідила ся покійна богато, богато! — і нищечком став шептати молитви.

Розв'язав Кіндрат військовий клуночок, виймав пляшку вина і ще дещо, та подав слабому батькови.

— А де ж Катерина? — спитав.

— Віддалась, та таки до пів року вмерла і вона і єі чоловік.

Кинув ся Кіндрат по людях, до попа. Поховали покійну, привезли лікаря, і через кілька неділь старий Гринько троха по троха прийшов до себе.

— Батеньку, — каже Кіндрат, — де ділись наші поля, сіножати, корови, та моя лиса конина?

— Ой сину, сину! як єсь пійшов до війська, пого-ріло наше село, згоріло й наше обійств. Було се в зимі — нігде було старій мамі, мені і молоденькій Катруси голову склонити. Взяв я та продав вдові Петрисі загородне поле, поставив хатину, думаю: літом зароблю тай відкуплю. Настав голодний і холодний передновок. Хліб не зародив, трави не було, — ні нам

що зійести, ні худобі дати. Вилляла ріка, замулила сіножати і пасовиска, напаслась худоба нуждоньки, помотиличилась а затим і погинула. Погинули й наші коровки та овечки, лишилась лиш лиса конина. На се взяла твоя мати хоріти, — хирляла та охкала, ні сили ні цири. Не то щоб сама зробити дещо могла, але бідна Катруся днями тай ночами вешталась коло хорої, а часто і я не міг від неї відійти. Настала друга зима, морозна та люта, що крий Мати Божа! Голод докучав, слаба на постели, все то ліків треба, то ліпшої їди забагає, а з відки набрати? Коровок вже не було — не було і молока для неї, ратунку ні з відки. Катруся ще не здужала, ніяк було їйї за роботою загирити. Вдова Петриха купила середне поле. Прийшов твій побратим Михань, та став мене просяти: позичте, — каже — менї лисої конини, привезу раз собі тай вам з ліса дров. Я їйї доглядати му мов свою! Отже ж я дав тай тільки й бачив. Опісля сказав Михань, що десь в бердо впала і в снігу вдусила ся. Правда, він дав за ню сорок срібних, та що ж, синку, Бог свідком, що я гроші не промарнував! Перша була хоріюча мати, як гроші. Розкотились і вони. По Великодни, на весні, посватали люде молоденьку Катрусю — не хотів я ще віддати, хоть легінь поважний, добрий та на ціле село роботящий, може тамиш Ясквиренькового Андрія?

— Якбим нині бачив!

— Коли ж покійна мати: дай та дай! най стане господинею, то і нам буде лекше. А любились обоє — Боже мій Боже! Тільки за весь час було нам добра, що того ців року, як Катря віддалась. Зять добра душа, і подарував і пожалував. Та що ж? якесь то все, синку, на сім світі нетривке. Зайшла — прѣч би ся казало! — пошесть на людей; вмерла Катруся, за нею єі чоловік.

Оттоді настали для нас злидні. Дав ся мені голод в знаки; цілком я з сил вибив ся, грошей в хаті не було, нічим податки заплатити, а тут такий захланний війт настав, що хотьби душу з хрестянина вилупив, а давай гроші! роби що хоч, а давай! Зліцітували мою сіножать, лишив ся лиш город тай последнее поле... Минуло потім два роки, також не солодких, а на мене Господь зіслав свою благодать: я осліп — і сам не знаю від чого. Тоді стала стара, недужа мати побиватись та журитись. Робила, гарувала, заробляла що могла — від пряденя бувало пучки поранились — та годі було дати ради. Продала поле, город, за тим і все, що ще зісталось, а в кінці така нужда до нас загостила, що таки з голоду і холоду пішла покійна на тамтой світ... Так нам, синку, велось...

Горячою душею взяв ся Кіндрат до діла — та чи ж годен він оден полатати все те лихо, яке заподіяло чотирнацять літ? Працюй кілька хочеш, а не даси ради. Тільки й було признаки за цілорічну Кіндратову працю, що старий сліпий батько подужав, хата трохи випростувалась, задягла новий солом'яний дах, а в округ неї виріс новий пліт з такою як уперед лісковою лісою. Прийшла весна — Кіндрат орав, сів, та не свої ниви; в літі косив, громадив, жав, звозив, та чуже добро; в осени молотив, віяв чуже зерно, а в зимі, як не було іншого зарібку, плів коші, робив граблі, вила, щоб заробити на кусник чорного хліба.

— Слухай синку! — каже раз Гринько.

— Що, таточку?

— О жени ся, небоже! Хоть я не виджу, то таки знаю, як ти коло роботи побиваєш ся. А чи на довго стане тобі сил?

— Стане, татуню! — відказував Кіндрат і втікав до

роботи, щоб і не заходити в розмову о женитьбі. Минала зима, кликали люде Кіндрата орати, сіяти, дальше коєсти, гребсти, відтак жати, возити, а наконєць молотити, віяти, в ліс по дрова. Плив час в роботі, а прирїбку не було. Чим раз частійше налягав старий батько: женись синку, тай женись! Важко було Кіндратови слухати тої мови, але по році й сам побачив, що єго сила і відвага починає послабати. Як на те, лучилась єму пригода. Вдова Петриха, перша в селі богачка, що вже двох чоловіків поховала, залюбилась в нїм. Була то не стара ще, сороклїтна жінка, з різкими очертами лица, червона на виду, висока та здорова. В селі не любили їїї за єї богацтво і острый язик, а по тихо звали чарівницею. Кіндрат часто ходив до неї на зарїбки, і швидко поміркував, що вдова глядить на него особливими очима. Почала вона підходити до него з добротою і ласкою, жалуватись перед ним на своє сирїтство, просити у всїм помочи і поради, і нераз таки недвозначно натякала йому, щоби їїї сватав. Була бездїтна і богата, а хоч Кіндрат не лакомив ся на єї добро, то все таки нераз подумав, що не эле би було, як би єго старий батько на старости лїт хоч рік-другий прожив у достатку та спокою. Почав задумуватись Кіндрат чим раз дужше, аж раз у мясниці в недїлю принїс горїлки, одяг ся і покликав двох поважних сусїдів до хати.

— Що ти, синку, робиш? — питає старий батько.

— Благословїть, тату, — хочу сватів слати.

— Благослови Господи! А до кого?

— До вдови Петрихи.

— Що ти, синку! Бог з тобою! Що се тобі прийшло?

— Щож, тату, така Божа воля. Вона мене вдобала, — і ви проживете свої лїта в достатку при нас.

— Але ж ти за нею свій вік загубиш, Кіндрате! Хвіба ти не знаєш, що се чарівниця. Вище вона кров твою, так як тамтих двох випила.

Мороз пройшов Кіндрата при тих словах, але вертатись годі було. Пішов з сватами до вдови, котра прийняла їх радо. За три тижні й весіле вижили, та таке гучне, якого й старі люде в селі не затямили.

Якось дивно стало єму на души, коли з своєї нужденної хатини опинив ся господарем на Петришинім великім обійстю. Все єму здавалось, що він ту наймит, слуга, і що не довго єму ту бути. Ходив похилений, трівожний, не осмілював ся сам заглянути ні до комори ні до скрині, — просто бояв ся всего того добра і достатку, нагромадженого не єго руками. Навіть єго назва якось стерла ся: в селі не кликано єго Гаршенюком, але по жінці Олійником, а жінку не кликали ніяк, лиш усе по давньому Петрихою.

А вдова й души не чує в своїм третім чоловіці: цілує-милує, очей з него не зводить. Ні серпа ні ціпа не дасть йому в руку взяти. Лиши, — каже — на се є у нас наймити, а ти, мій князю, коли ласка і охота, іди та доглянь їх роботи, то й буде з тебе!

І батька старого обдаровує, хоч старий ніяк не хотів дати ся намовити — перейти до єї хати. Остав ся у себе, прийняв якусь бабусю в комірство і жив в спокою та достатку. Не минуло ані одного торгу, щоб Петриха не привезла єму то вина доброго, то мяса. А чоловікови колачів та медяників понавозить, мов дитині.

— Та чи я дитина, чи що, — каже було Кіндрат, — що ви мене так жалуете та годуєте?

— А вже ж жалую. А хто ж би тебе пожалував, як не жінка. — І припаде своїми повними, червоними губами до його уст, а його аж до кости мороз проходить

від єї поцілуїв. Ніяк не міг осмілитись сказати їй, „ти“, а все „ви“. Чим більше вона до него припадала, тим дужше єго серце стискало ся і відвертало ся від неї. Сам не знав, з якої причини обгортала його перед нею боязнь. Чарівниця, упириця, кров мою ссе, — оттакі думки шибали по єго голові, хоч він і силував ся їм не вірити.

Швидко почав схнути, марніти, мов підкошена трава. Замічав, що люде сторонять від него, з боку поглядають на него, мов на засудженого на смерть, шепчуть і хитають головами. Часами поривала його дика злість: був би кидав ся, душив, рвав і вбивав — не знати кого і за що. А коли отямив ся після такого глухого нападу, ставав ся ще сумнійшим і шептав сам до себе:

— Казав я Ізлії, що не буду женитись, — от на мене й кара, що зломив своє слово!

Оден тільки сліпий батько держав його на світі, а коли батько занедужав, Кіндрат цілий місяць не відступав його, там таки днював і ночував. Помер старий, і з Кіндратом робило ся чим раз гірше. Пожовк як віск, постарів ся перед часом. Почав сторонити від людей, а найлюбійше єго місце було над ставком, де схований між густими лозами сидів нераз цілими днями.

В міру, як він марнів і безсилів, жінка єго ставалась чим раз гіршою та острійшою до него. Почала дорікати йому своїм хлібом і тим ще дужше розранила єго серце. Довго він мовчав на єї докори. Аж одної неділі здибав ся з двома давніми військовими товаришами. Зтягли вони його до коршми, присилували випити пару порцій горілки. Зашуміло в голові у Кіндрата, — розбалакав ся він з товаришами до пізної ночі, згадали про Угоріщану. Кіндрат перший раз заговорив про Ізлію. Дав-

незгоєні рани його серця відкрились і він гірко-гірко заплакав.

Було вже пізно, коли вертав до дому. Вже підійшов аж під Петришин дім. Місяць стояв серед неба і обливав все ясним, блідим світлом. Став Кіндрат перед ворітьми, мов вкопаний. Серце його забилося живо, слух натужив ся. Що се! Чу! В поблизькім ставку немов качки заплескали крильми по воді.

— Боже! Моя Ізлія — крикнув Кіндрат, і кинув ся що духу до ставка, між лози. Вода в ставку стояла тиха, рівна, спокійна; ані одна хвилечка не шевельнулася.

— Ізліє, серце моє, озови ся! — крикнув він і в нетямі кинув ся в воду.

На другий день видобуто холодного трупа.

Олеся Бажанська.

П І З Н О !

Тяжко мені, важко,
 Мабуть я помру.
 Хто ж менеховає,
 Хто стеше труну?
 Хто очі закряє
 Мертвому мені,
 Хто мене оплаче
 В чужій стороні?
 На старії плечі
 Літа налягли,
 Мов той камінь давлять,
 Тягнуть до землі.

Гріх мій, гріх великий!
Що я наробив:
Одцуравсь родини,
Душу загубив!
Ох, як би вернулась
Молодість моя,
Як орел на крилах
Полетів би я,
Маму Україну
Поглядом обняв,
Ворогів на шмаття
Всіх би розірвав.
Своє серце, силу,
Долю, море сліз,
Все б своїй родині,
Все б я їй приніс.
Всі б гріхи в слізовім
Морі утопив,
Праведним би оком
Я на світ глядів.
Ох ви літа, літа,
Літа золоті!
Мамо Україно,
Обізви ся ж ти!

Обізвалась Мати
(Голосок сумний):
— Сину ти мій, сину,
Сивий та дурний!
На що ж свої літа
Марно ти згубив?
Чом тоді мене ти
Щиро не любив?

На що ж свою силу
 Розгубив в гульні ?
 Чом не дбав корісті
 Рідній стороні ?
 На що ж України
 Ти тоді цуравсь,
 З єї ворогами
 Щиро побратавсь ?
 За цяцьки московські
 Душу проміняв,
 Навіть рідну мову
 Кинув, занехав ? —

— Гріх мій, гріх великий,
 Матінко моя,
 Але як би літа,
 Все вернув би я. —
 — Ні, не вернеш, сину !
 Вже не пособить.
 Треба було вчитись
 З молоду любить.
 Треба було думать,
 Треба було дбать,
 Щоб було чим добрим
 Молодість згадать.
 А тепер шкода вже !...

Сивий засмутивсь,
 Наче дуб до долу
 Всохлий похиливсь.
 А в старому серці
 Туга запеклась,
 Мов в дуплі червивім

Гадина звилась,
 Гріх тяжкий марою
 Все в очах стоїть,
 Не дає він вмерти,
 Не дає і жить.
 І не дасть спокою
 Він тому й в труні,
 Хто не хотів служити
 Рідній стороні.

Дніпрова Чайка.

ЗА МНОГО!

(Три сонети).

I.

Коли їх бачу, легких мов з пінї,
 Як у житю лиш ловлять чар вражїня,
 Окрім нудьги не знають більш терпїня,
 Любови ситї, ситї втїх вони --

Коли їх бачу в сьїєві весни,
 У шовках, в блеску жемчугів промїня,
 І як вино їм додає вїтхнїя,
 А їх жите плине, мов дивнї снї, --

Як поверх западнї житя гуляють,
 Мов той метелик в блесках золотих,
 Як делїкатно очї закривають

На вид розвалин, бур і хмар тяжких, —
 Коли їх бачу, — думи налітають:
 За много скарбів має світ для них!

II.

Коли їх бачу, як живуть в журбі,
 За гріш дрібний в ярмо себе впрягають;
 Як одні одним працю видирають,
 Щоб з голоду не вмерти в боротьбі —

Як труд свій в кожній продають добі,
 Чим, де, як завтра жити? днесь не знають,
 Як рідного кубла, кутка не мають,
 Де б мож по труді віддихнуть собі —

І бачу, як дівча в безпуття йде,
 Як сорому клеймом клеймлять дитя,
 В лахмітю мати безталанна мре —

То з болю й жалю задрожить душа
 І перед суд людства жалобу шле:
 За много сліз, журби! За много зла!

III.

І дума ся, мов рана, груди болять:
 За много щастя і нужді за много!
 За много тини й блиску світляного!
 Сміху за много й сліз в округ тремтить.

Сему за много цвітів жизнь маїть,
 Тернів за много коле груди тамтого;
 Любви й вражди, і доброго і злого,
 Красок і хмар — за много має світ.

За много шовку, парчі й скарбів сьєє,
 За много носить наготи земля,
 І розділ той страшний чим раз ширшає.

Куди ж нас рве, несе течія та?
 Знести „за много“, що нас розділяє,
 О людскости, чи ж се не ціль твоя?!

Уляна Кравченко

Родинна неволя жінок в піснях і обрядах весільних.

Не раз уже було сказано, що неволя жіноча починає ся з поступом цивілізації. Хоча б і не брати того в буквальному значіню, то все таки можемо думати, що теперішнє її положенє не конче впливає з самої природи.

Досліди і праці етнографів, котрі подають можливість уявити собі первістний суспільний устрій людей, — бодай о стілько первістний, о скілько то за-для великих на тій дорозі перешкод дасть ся дійти — дійсно доказують, що первістне положенє жінки було зглядно ліпше, ніж в пізнійших часах.

На підставі тих дослідів первістна родина групувала ся коло матери. Зв'язь між матірю а дитиною була виразнійша, ніж між дитиною а батьком, отже і сподірдневе рахувало ся лиш по матери; діти були наслідниками матери і унасліджували навіть єї імя. Се й звало ся материнським правом (Mutterrecht). Неволя жіноча розпочинає ся аж там, де появляє ся рабованє жінок, котре ще й тепер, як констатують етнографи, у деяких диких племен існує.

Примітивні орди нападали одні на других і взаємно собі забирали жінок; пізніше се розвивало ся в нову інституцію женитьби через рабунок (Raubehe). Задля того свої жінки т. є. кожного племене або одного великого роду, перестали бути пожаданим предметом і не могли видержати конкуренції з забраними жінками, котрим велику додавало цінність їх виємкове положенє. Вони прим. за осібною оплатою могли бути уважані за індивідуальну власність, наколи свої жінки уважані були власностею цілого племене, посідаючи при тім усвячене звичаєм пануюче становиско. Противно, зрабована жінка не мала жадних прав; вона мусіла бути власностею, невільницею, у всім послушною своєму панови. Всі ті догідности, які той звичай подавав, виробили широке єго розповсюдженє і надали єму ту тривкієть, котра ще й до тепер заховує многі сліди єго колишнього панованя.

В добі панованя рабунку жінок зачав входити в жите і другій звичай, котрий не менше знайшов широке розповсюдженє, а іменно „женитьба посредством купна“ (Kaufehe). Ми згадували вже, що зрабовану жінку можна було за осібною оплатою набути на виключну власність, З розвитком торгівлі звичай сей змагав ся; жінками проваджено формальний торг, платячи за них батькам і кривним. Діти, а властиво дівчата, котрі в порі пануючого звичаю рабованя жінок бували найчастійше убивані, щоб не становили користи других племен, підчас панованя звичаю купна ставали ся цінним товаром *).

*) Читайте: Lubbock, Anfänge der Kultur, Karl Kautsky, die Entstehung der Ehe und Familie, Dr. Ludwig Gumplowicz, Grundriss der Sociologie і „die Anfänge des Staats- und Rechtslebens“ von Dr. Alb. Herm. Post.

Для нас нема потреби конечно доходити, в яких битових формах застала наших жінок історія, а недостаток матеріялів на се навіть не позволив би. Одно можна твердити без сумніву, що у полудневих і північних Славян є така форма родинного устрою, котра опирає ся на чисто родових підставах і носить на собі сліди дуже старого походження*). На полудні вона зовесь „задруга“ а на півночі „семейна община“.**).

В склад задруги входить кілька родин; поміщають ся вони або в однім спільнім домі, або в віддільних маленьких прибудованях і групують ся коло головного дому, де живе голова задруги, але на зиму звичайно всі перебирають ся до спільного дому. Осібні помешканя служать лиш за часове пробуване родини, а головне житє і праця членів задруги концентрує ся в спільнім домі.

Задруга страшним гнетом лежить на своїх членах. Найменшого проявленя індивідуальности вона не допускає, щоб свобода не нарушила цілість задруги.

Старші однак терплять менше, чим молодші, муштини менше чим жінки, а в кінці є в задрузі одно положене, котре увільняє від усякого гнету з якої небудь сторони, а противно, само дозволяє угнітати всіх прочих єї членів — се є положене старшого. Усі прочі

*) Та сама форма є і у нас в горах сніжних та самбірських, — гляди далше в нашім „Альманакху“ статью пані Ольги Франко.

**) Гляди про се Генри С. Мэнъ, „Деревенскія общины на востокѣ и западѣ“, а особливо его „Древній законъ и обычай“, а також праці Богишича и Краусс'а о звичаєвім праві полудневих Славян. О російській общині написана ціла обширна література, що назовемо ту праці Гакстгаузена, Чернишевського, Соколовського, Поснікова, Каведіна, а з пізнійших Понамарєва (Сѣверный Вѣстникъ, Январь 1887, Семейная община на Уралѣ).

члени задруги, се пасивні знаряди єго волі ; кождий робить не тоді, як би єму хотіло ся, а тоді і так, як приказує старший і як того вимагають інтереси задруги. Правда, що він буде ситий і одитий, але не так, як єму подобало ся, а так як хоче старший задруги. Почує хто охоту вирвати ся з задруги і іти пр. в чужі сторони, задруга може не пустити єго, коли єго руки суть їй потрібні. Коли мущина дійде до повних літ, спішать його оженити, хочаб він не мав найменшої до того охоти, бо для задруги корисно придбати таким чином ще одну робітницю! Вибір жінки залежить також від голови задруги, котрий руководить ся не уподобанєм жениха, а поперед усього розважає, чи достаточна богата і поважана та задруга, з котрої беруть жінку, а потому аж звертає увагу на прикмети невісти т. є. оиять таки на те, що задруга уважає добрими прикметами, значить, на працюватість, здоровлє, силу і т. і. Число членів задруги дуже ріжнять ся у ріжних слов'янських племен і в ріжних місцевостях. Більший або менший обєм задруги залежить від склонности того або другого племене до задружного житя, а головно від місцевих економічних обставин. Задруга в цілій повні розвиває ся лиш тільки в рільницьких місцевостях; пр. в Славонії число членів задруги доходить до 100 осіб; де землі мало і трудно з неї жити, а жителі мусять розходити ся по чужих сторонах шукаючи собі хліба пр. в Хорватії, — там найбільше 20 осіб може жити в одній задрузі*).

Так розвивали ся і змінiali ся рами устрою, в котрім уклададо ся жите жінки. Разом з тим змінило ся конечно і ві положене але змінилося далеко менше, ніж можна би надіяти ся.

Задруга приміром переняла много від інших попе-

*) Александра Ефименко, Исследования народной жизни, т. I

редних битових форм, — так само й теперішня сімя, усвячена усіми цивілізованими народами, відзначає ся поняттями винесеними з задружного житя. А коли розглянемо ся в весільних піснях і обрядах нашого народа, то побачимо, що всі ті нині сімболічні звичаї зовсім подібні до дійстних звичаїв колишнього суспільного устрою, і що в тих обрядах живуть згадки про давно пережиті нашим народом битові форми.

Нема сумніву, що у нас, як в загалі у Словян, істнувала колись форма женитьби посредством рабованя невісти.

Читаємо в літописи Нестора, що Деревляне, Радимичі, Вятячі, Сіверяне не женились після якихнебудь означених правил, лиш кожний мущина при охочій забаві поривав собі дівчану. У балканських Словян уважано давніше, а у Чорногорців ще і до тепер уважаєсь женитьба посредством рабунку правно важною.

В наших піснях і обрядах весільних лишились останки того звичаю, хоч і стратили первісне своє значіне. Так пр. подибуємо в описах весіль з найріжнороднійших сторін звичай, що перед боярами, котрі ідуть по молоду, запирають хату і аж по довгих торгах та розговорах пускають їх до хати. Так само широко є розповсюджений звичай, що молода, заким їйі беруть до молодого, старає ся десь добре сховати, а коли їйі знайдуть, то аж силою можуть їйі взяти з собою, бо вона опираєсь. Здаєсь мені, що не помилю ся, коли в тих обох весільних обрядах будемо видіти останки давного, правдивого звичаю. А іменно в першім натяк на то, що перед шайкою нападаючих, котрі хочуть зрабувати дівчину, запирають двері, щоб їйі охоронити, а в другім то, що мабуть по побореню ві родини дівчина не хоче йти з власної волі, лиш силою мусять їйі брати

з собою. І в деяких піснях весільних пробиваєть ся відгомон о колишнім звичаю рабованя жінки-молодої. Ось хотьби і в слідуячій:

Припадь, припадь Марисуню до стола,
 Обступили боярчики до кола:
 Кіньми грають — двір рубають,
 Шабельками витинають
 Марисуні шукають.
 Гукнули бояре на дворі.
 „Сховай мене моя нене в коморі!“
 — Не поможе, моя доню, комора
 Обступили боярчики до кола! —

(*Навроцкій, Весіле в Котузові, Твори, т. I. стор. 46*).

Беремо на увагу ще одну того рода пісню; їх впрочім в кождім збірнику можна найти чимало:

В неділеньку рано
 В селині зайграно,
 Зайграно, забубнено,
 Бояри побуджено.
 Встаньте, бояре, встаньте,
 Коники посідлайте
 Самі ся убирайте!
 Бо поїдемо ранком
 По під високим замком,
 Будем замки ломати
 Марисеньці діставати!
 І замків не ломали
 І Марисеньку дістали.

(*Головацкій, IV. стор. 230*).

Закінчене сеї пісні належить мабуть до пізнійшого часу, де вже споминка про рабунок жінок перейшла в обряд, в просту формальність. В слідуячій пісні спо-

стерігаємо хоч далекий натяк на перехід від рабунку до купна жінки.

Встане твоя матіночка раненько,
Порахує діточки швиденько:
Всі діточки, всі, лиш одної нема!
Лишень одної нема, бо узяли крегуле,
Узяли крегуле, продали соколови;
На тобі, соколику, сивую зазулечку,
Сивую зазулечку, молоду Оленочку.

(*O. Roszkiewicz, Pieśni i obrzędy weselne z Lolina 36*).

Що і наша жінка Русинка переживала тоту смутну фазу історичного свого розвитку, можуть, здасться мені, послужити за доказ слідуючі пісні і обряди весільні.

Уже сам спосіб сватаня напроваджує нас на тоту думку. Фрази, як пр. „Ходимо та шукаємо купити ялівку“. „Зачуваємо, що маєте на продаж ялівку“ і багато інших, не могли б існувати, коли б справді між купном якоїсь штуки товару а сватанем дівчини не було нічого спільного, щоби наводило на таке порівнане.

Далі загально звістний є звичай, що брат молодой не хоче ві дати молодому, поки той йому за неї не заплатить. По торзі, котрого ту ніколи не бракує, співають:

Татарин, братчик, Татарин!
Що сиродав сестричку за таляр!

Передже приспівують братови:

Братчику, намістничку!
Сядь собі у крісличку,
Учи ся торгувати,
Сестричку продавати.

(*Loziński, Ruskoje wesile*).

Торг не зовсім мирно відбуває ся; деякі пісні на-
тякають на торг з оружем в руках:

Рубай, братчику, рубай,
За гріш сестричку не дай!
Не рік, не два-с йійі годував,
Тай не три одівав, —
За гріш сестрицю не продай!
Хто нам червоним брязне,
Той собі дівку озме. (*Лолли, 29*).

Братчику та голубочку
Возьми собі сокирочку,
Січи, рубай, сестри не дай!
Не дай за гріш, не дай за два
Не дай за чотирі
Щоб ся з тебе не кивли. (*Чубінський IV. 936*).

Може бути, що і дарунки, котрі молодий дає бать-
кови молодій, мали первісно таке значінє. Наводить нас
на тоту думку ось яка пісня:

„Сестриці, порадниці,
Порадьте ж мене,
Чим тестя дарувати?“
„Та даруй, братко, дари,
Собі дівочку бери“. (*Чубінський 895*).

Йїхала вормяночка:
Мянула наші воротечка:
— Йїдь Івасеньку з нами
До Турок на ярмарок:
Дарунки купувати,
Тестенька дарувати.
Пишного тестенька маєш

Великого дару хоче:
 Коника вороного,
 Сіделця золотого. (Чуб. 320).

Ба і сам батько молоді відповідає дякуючи за дарунки від свата: „Як же тепер не годувать дочок — ось які подарки дають!“ (Чубінський).

Слідуючі пісні вказують невільне, служебне положення жінки в родині мужа:

Одчиняй, батьку, двір,
 Бо вже йде синок твій
 З Марусею молодою,
 Буде тобі ворною слугою. (Чуб. IV. 1234).

Ой у полі садочок не критий,
 Зеленою рутонькою обвитий,
 А в тому садоньку ніхто не бував,
 Молодий Івашко в гуслі грав
 І свою Марусю підмовляв:
 „Ходи, ходи, Марусю зо мною,
 Будеш мойій матінці слугою,
 А для мене вірною другою“. (Чуб. IV. 168).

Йїздив Іванко та на вловоньки
 У зелені дібровоньки;
 Піймав собі перепеличку
 Пустив йїї по застолячку,
 Тай питає свого батенька:
 — Чи мила, тату, перепиличка?
 „Нехай тобі, мій синочку, мила,
 Аби мені ділечко робила,
 Аби мені білу постіль слала,
 Аби мене батеньком узвала. (Чубінськ.).

В деяких сторонах, хоч і рідко, стрічаємо виразні останки родових форм. Так приміром читаємо у Чубінського, що в деяких околицях парубок, хочачи женитись, мусить просити о позволене не лиш батька і матір, але і дальших кренних — цілий рід. Далі довідуємось також, що вибір дівчини лишаєсь безусловно волі роду, а у нас в Галичині в околицях над Збручем є звичай, що не лишень молоді обоє заручують ся, але і роди обоїх. Яку підрядну ролю грає деколи дівчина в своїм власнім замужю, як їй ніхто не питає про ві личні сімпатії, переконуємо ся з слідуячих пісень.

Ой гойже, гойже, мій милий Боже,
 Що ж бо я учинила,
 Ой когож бо я вірне любила,
 Стоїть за дверима,
 А Василенька, а короленька,
 Я єго з роду не знала,
 Прийшло до того, прийшло до того,
 Я з ним шлюбойку взяла.

Головацький IV. стор. 210.

Де-сь Гануню очи діла,
 Що-сь таке диво полюбила,
 Кривое, горбатое,
 Ще до того зубатое?
 — Я за пецом сиділа,
 На дивом ся не давила.
 Не була ж бо я в дома
 На своїх заручинах;
 Я в сусідоньки була,
 Ручники торочила.
 По мене післи прийшли
 На вороних коничейках

На золотих сіделчейках :

Иди Ганунь до дому,

Мавш гостейки в дома !

Маю я там батейка ,

Нехай гостейки приймає,

Най на мене не чекає.

(*Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego I. стор. 67*).

Варіант сєї пісні знаходимо в описі весіля села Підберізіці, що війшов в зміст „Альманаха Славянського 1879“. Там говорить ся то все до матери і дівчина кінчить словами :

На матінку-м сі здала,

Сама-м не відповідала.

Найліпше можемо осудити, яке положенє занимає жінка в сімїі, коли послухаємо, як представляють пісні дїм батьківський по відході дівчини з него, а як дїм свекра, коли має прийти невістка :

Тепер же мені, сусідоньки мої,

Лихая та годинонька

Що пійде й од мене, полине й од мене

Хупавая та дитинонька.

Тепер моя хата проти свята

Не буде прибрата,

Уже ж мої сїни та проти неділі

Та не метені будуть ;

Уже ж мої лавки та тисовїі

Та не митїі будуть ;

Уже ж мої ложки та під лавкою,

Та заростуть ще муравкою. (*Чуб. 969*).

У Головацкого IV., 262 єсть варіант тої пісні, котрий кінчить ся :

Плакали столи, лави,
 Мисойки мальовані:
 „Хто ж нас митойки буде?
 Взяли Гануню люде“.

По таким прощенью дома погляньмо, яке чекає йійі прийняте у родичів чоловіка. Чекає йійі тут така ж робота, яку лишила дома. Коли лишень вступить невістка у хату, першою єю роботою є замітати хату, мов би натяк, що від тепер ціле є житє буде заповнювати безконечна робота і прислуга родині чоловіка. (Гл. Чубінський, IV., Головацький, Kolberg, „Pokucie“ і др.). Невістці кажуть також мастити піч, котру наумисне лупають і надто зараз на привитанє питають ся, чи вміє замітати, білити, варити, ліпити.

Дуже правдиво характеризують слідуєчі пісні, що з привідом невістки вступає робітниця в хату:

Ой вийди мати, погляди,
 Що ж тобі бояре привезли?
 Чи вівцю, чи ярку,
 Чи невістку казанку?
 Тобі мати не журити ся,
 Тобі мати веселити ся;
 Тобі мати в печі не топити,
 Тобі мати діжі не місити,
 Тобі мати хати не мести,
 Тобі мати порядок вести. (*Чуб. 1241*).

Невістко моя, жаданко,
 Не рік не два-м тя чекала,
 Не оден пец хліба спекла,
 Нім собі невістку привезла.

(З рукописного збірника пані Федюк з Угерська).

Бачимо отже, що занятя жінки в родині мужа зовсім не уменшають ся, — а противно. В своїй родині все часом батько, а ще частійше мати пожалує. А тут приходить ся жити з свекром „не рідним батеньком“, що

Хоть грозний, хоть не грозний,
Та не такий як рідний. (Чуб. 1102).

А свекорко не батенько — не бє тай болять,
А свекруха не матінка — словами вялить. (Чуб. 171.)

Розумів ся, що ще скорше приходить невістка з свекрухою в конфлікт. Вони обі роздразнені своїм прикритим положенєм, все разом працюють над тою безконечною жіночою роботою, то й не дивота, що мусять гризти ся між собою.

Даєш мене, моя матінко,
Чи між Турки, а чи між Татаре,
Чи між кам'яні гори?
Ой там гора кремнистая,
Там свекруха норовистая.
Куда піду — сліди перемірять,
Зроблю діло — вона переробить,
Скажу слово — та й переговорить,
Сяду їсти — вона скоса гляне,
А у мене яж серденько вяне. (Чуб. IV. 747).

Дай мені, моя мамко, соловятко,
Щоби вно раненько щебетало,
Щоби мене молоденьку збуджало!
Бо в мене свекриця не мамка,
Не буде мя молоденьку будити,
Вона піде до сусіди юдити:
Є у мене невісточка молодая

Спить вона від сонічка до схода:
 Як сонічко над заходом — лігає,
 А як сонце під полудне — вона встає.

(*О. Рошкевич. 35*).

Вже Марисуня по заручинах!

Погадай же ти собі

Та як же буде тобі?

А в чужої матіноньки

Сніданенька не буде.

Обідець під полудне,

Вечеронька о пів-ночі,

Виплачеш чорні очи!

Вечероньку на стів дають,

Марисуню висилають:

— „Іди Марисуню по воду

До далекого броду“.

Нім Марися з водов прийшла,

Вечеронька вже відійшла.

— Помий, Марисю, миски,

Не стало тобі ложки.

(*Навроцкій, гл. також: Гол. II. 217. Łoziński, 136*).

Дівчина сама знає, що в родині мужа треба буде
 на всіх робити і всім годити:

Я свекорку угожу, —

Білу постіль постелю,

А свекрусі угожу —

В головоньку погляжу,

А діверку угожу —

Кониченька запряжу,

А зовиці угожу, —

Русу коєу заплету.

Пісня приготовлює йійі на то, що „не буде у свекорка, як у батенька було“ і що треба виречись тепер всякої розривки, що молодій жінці не так легко приходить.

Да не буде у свекорка, як у батенька було,

Да не буде свекорко гуляти пускать.

Ой хоч пустить, хоч не пустить,

Да ще й пригруститъ :

— Да іди — іди, чуже дитя, не бари ся,

На сінечнім порозі заверни ся,

Увійшовши у світлоньку — поклони ся.

„Ой спасві, мій батеньку, нагуляла,

Що у вічі челядоньки не видала“. (*Чуб. 171*).

Так само радить пісня бути слухняною, бо :

Як будеш ти Марієчко тай упряма,

То буде твоя головка що дня пiana. (*Чуб. 70*).

Вона і словом одним супротивитись не повинна :

Отвори, ненько, ворота

Веземо ти невістку без рота !

(*Снятинський пов. село Белелуя*).

Серед таких відносин і мови бути не може о яким небудь опорі. Жінка не знаходить підпори і в своїм чоловіці, — противно, він далеко більше склонний держати за одно з своїм батьком і своєю матір'ю, а часто ще й сам рад показати свою власть над своєю жінкою.

Ой не бій ся батенька свого,

Ой бій ся мене та молодого.

Батенька гроза як літвая роса,

Моя гроза гірш лютого мороза. (*Гол. IV. 201*).

В колимийськім є такий звичай, що коли молодий бере молоду до свого дому і йійі посадять на віз, то

він обходить тричі на вкруг него і бє свою жінку. Як читаємо у Чуб., на Україні є ще звичай, що він при тїм приговорює: „Кидай батькові норови — та бери мої!“

Коли всі ті чинники, котрі ми више старались по-одинокю розважити, зложимо в оден образ — долі жіночої в народі — то мусимо прийти до переконання, що вона зовсім не легка і що той образ робить дуже пригноблюєче вражїньє. В очах жінки з народу стають слези на згадку о тїй долі, яка чекає їйї замужем.

Закувала зазуленька у лісі на дубі,
Заплакала Марусенька у церкві, при слюбі.
Не плач, не плач Марусенько, добре тобі буде,
Умиєш ся слїзоньками, хоть води не буде.

*Єрина * **

Колись було.

Колись була я весела,
Колись ся сміяла,
Колись була я щаслива,
Свобідно гуляла.

Колись жалю ані смутку
Серденько не знало,
А в солодких мріях щастя
Як в раю витало.

Колись було, минуло ся,
Та більше не буде,
Здерло жите мрій заслону,
Розшарпали люде.

Олеся Б.

В О С Е Н И.

Чом листочки облітають,
Травиця зниділа?
То вже осінь холодненька
До нас ся зближвля.

О, як тая осеночка
Холодна зближаєсь.
Чогось серце моє тугов,
Жалем наповняєсь.

Жаль за тими листочками,
Що в низ облітають,
Жаль за тими літоньками,
Що скоро минають.

І хоч весна, і хоч літо
Знову завитають,
Але літа молоденькі
Більше не вертають.

Як не вернуть літа давні,
Так часом і щастє
Усміхне ся, тай мине ся,
Улетить десь в даль,
Тільки серцю задасть рану,
Тільки лишить жаль.

Єлена Грицай.

Таку вже Бог долю судив.

Народне оповіданє.

В однім невеличкім гірськім селі, перед вечером роздав ся голос церковного звона, — вість о смерти якоїсь щасливої чи нещасливої душі. Церковця положена відсторінь села, на високім сугорбі, звернула в тій хвили на себе увагу майже всіх людей того сілця; всі глянули в той бік затрівоженими очима, і кождому замерещило ся в голові: ба, хто се умер? Але в пів годви ціле село з уст до уст облетіла вістка, що вмерла Марійка, Бирчакова невістка, а дочка старого Оленюка. Ніхто не здивував ся, що молода, 36-літна молодиця так передчасно попрощала ся з сим світом, бо ві довга, тяжка недуга вже давно всім віщувала, що відходу їй не буде. Та все таки майже кождий, почувши сю вість, зітхнув глибоко, підоймаючи очи до неба і шепчучи з глибини душі: „о Богочку, о Таточку!“

Хата Бирчакова стояла в глибокім зворі. Будинки господарські: стодола, кілька стаєн і чотири обороги — свідчать, що ту живе господар заможний, а сад порядно утриманий і старанно обгороджений парканом з смерекового сучя свідчить о дбалости господаря.

В тій хвили, коли звін голосить по селу сумну вість, коло Бирчакової хати всі тихо а швидко порають ся. Хата стоїть на розтвір; сусіди забігають на хвильку, та вибігають відтак, бо кождому треба вперед упорати ся коло господарства, щоб відтак міг на цілу ніч „іти на смерть“, т. є. посидіти при тілі, як звичай велить, щоб колись, як його Бог збере з сего світа, христіяне „і на єго смерть прийшли“.

Вже ніч залягла. На дворі красна, осінна погода;

місяць тихо дивить ся з гори, мов сумовитий свідок людської долі і недолі. Бирчакова хата повна гамору, хоч всі старають ся бути тихо. Але се дарма; кождий хоче щось сказати і щось учути. Хата курна; ціла стеля і стіни до половини цілком чорні від диму. В печі паляхотить огонь на хліб; на печи в діжі кисне вівсяне тісто замішене на хліб на „комашню“ (похоронну гостину). На постели сидить ціла купка жінок, коло них стоять дівчата, парубки; старші господарі сидять на лавиці під образами; коло печі, коло полиці і в коморі порають ся дві молодичі, сестри теперішного вдівця, котрі упоравши ся коло своїх хат, прийшли тепер в прикрім часі брата заратувати. На печи сидить ніби зажурена стара Бирчачка і дивить ся у зашічок, де спить спокійним сном п'ятилітній, білявий, синьоокий хлопчик, єї онука, тепер уже сирота, бо єго мати спить уже вічним сном ондека на лавиці під вікном вишним. Хоч і як дуже схорована, то все ще слід краси остав ся на єї лиці. Дивно якось, і сумно і страшно те бліде лице відбивалось при білім рантусі, при білій рантуховій сорочці і при таким-же білім укривалі, котрим прикрито йійі до половини грудей. На грудех руки зложені, в руках маленький хрест з воску, а жовте, буйне волосє спадало по поясе. В головах стоїть деревляний хрест з розп'ятєм і миготяча лампа. При слабенькім єї світлі хата Бирчакова ще сумнійше виглядає нині, ніж звичайно. В головах у небіжки дяк читає псалтиру, а коло него сидить старенький отець небіжки, сивий як голуб, і ніби вслухує ся в кожде слово. Видно, що жаль кроїть єго серце, але він не дає того по собі пізнати, він ніби спокійний, тільки часом зітхне глибоко і скаже: „Таку вже йій Бог долю судив!“

Сестра і брат небіжки сидять по конець єї ніг;

сестрі котять ся рісні сльози з очей, а брат силуєсь розмовляти їйї, що чого вже тут плакати, коли їй так Бог дав, і т. д. Чоловік небіжки, високий, крепко збудований, сильний бронет, — волосє довге, кучеряве, лице смагле і подзьобане від віспи. брови замашисті, вічно нахмурені, — сидить в куті коло полиці, дає відтам розпорядок сестрам і раз у раз пакає люльку, котру що хвилі запікає в печи, і за котрою раз у раз при куреню спльовує. Далі встав, мовчки почаствував всіх людей горілкою і знов сів на своє місце.

В противнім куті хати, на постели, між жінками іде оживлена розмова, з разу шептом, а чим далі, все голоснійше. Перебирають житє покійної, споминають єї память.

— О, любки мої, любки, — говорить Фенна, небіжчина ровесниця і товаришка, — вже то небіжка Марійка певно навіділа ся на тїм світі не мало, та певно вже відбула всю свою покуту верх землі святої! О Богочку, о Богочку!

— Га, як би була ураз слухала єго, — замічає розсудливо якась старша жінка, — то би було до того не прийшло.

— Йой! говори Олено, говори, — скрикає півголосом Фенна, — ти не знаєш, що то ся діяло, бо і не можеш знати, бо ти, ади, далеко, на кінци села, то не все доходило до тебе. А я хоть і не так в сусідстві, але я з небіжкою все добре заходила ся, ще від давна, як ми ще дівками були. То вже ніхто так не знає єї, небіжки, біду, як я! Не трохи то я й сама єї біди навіділа ся, а не троха й вона мені наприказувала ся.

Всі дівчата почали налягати на Фенну, щоби розповіла, що знає. Бо хоч і самі вони досить знали про житє покійної, та все таки їм хотілось ще раз, доклад-

нійше почути все за порядком. А вже то певно, що ніхто так до прикладу не розповість, як Фенна. Тимчасом стара Бирчачка думала-думала і вснула на печи; Василь Бирчак ще раз почаствував людей горілкою, заговорив щось до когось і не докінчив, скривився якимось дивно, не то на плач, не то на поглум, і пішов спати на під, бо дуже нині зм'ягчався коло отави, а відтак, як жінка умерла, то бігав і до ксьондза і до дяка і до палямаря і до коршми, а й завтра би ще не тільки треба походити. Старого Оленюка щось зачало колоти в боці, то казав синові відпровадити себе до дому. А жіночкам усе те на руку, бо можуть свобіднійше, голоснійше балакати між собою!

— Ба, тай ви дівчатка не можете сего добре знати, — починає Фенна, — бо то вже вісім літ, як небіжечка віддавала ся. А я добре знаю, бо я їй дружчила.

„Вона, знаєте, не хотіла на жаден спосіб за него йти, бо вона кохала ся з Адамом Шутковим. І так вони обоє любили ся, що за такú любу ніхто й не чував. А він був такий легинь, що й раз легинь, не такий, як отсей Василь примховатий. Він бувало в неділю як убере ся красно, як стане з нею танцювати.... А вона була росла, здорова, а що вродлива дівкою!... Очи великі, сині, а веселі, як у ястряба... То як підуть у танець, та аж розступають ся другі, та дивили ся на них, така з них була ладна пара.

„Кохали ся вони щось цілий рік, але не сватав, — якось так їм ішов день по за день, а о весілю якось ще не гадали, бо відай виділи, що тяжко було їм гадати, що не було куди. Бо у єго вітця, адіть, п'ять синів було, а він наймолодший, — то вже двом молодшим не випадало ґрунту, мусли десь шукати пристайства. А вона

небіжечка також не мала ґрунту, — брат мав йійі сплатити худобою.

„Але біда не спить. Василеви онтому сподобала ся дівка, а ще більше сподобало ся віно, бо єму відай все одно було, чи ладну буде мати жінку, чи яку там, коби лиш дужа була робити, та коби мо́цне віно. От старі оба, — уже, значить ся отець єї тай єго, — зговорили ся, щó він дає синові, а той щó дає дівці, тай скортіли одного і другого мастки. Бо старий небіжчик (не снів би ся!) Бирчак розумний був! Мав три доньки, та на бік повіддавав; правда, що в худобі дав порядне віно, але поля нігде не дав і одну скибу, — все лишив для сина, — а то, любки, цілий ґрунт!*)

„То старому Оленюкови аж серце мало не закамєніло, як учув, що єго дівка не хоче за Василя йти. Такого силуваня було, що чуд, — а вона ні, тай ні! А ту ще Адам підмовляє, аби не йшла, каже, що буде сам сватати. Зачав напирати на свого вітця, аби єму уділив пайку ґрунту; та старий би уділив, але щó уділить, коли вже давно поділив помеже трох, а тоті не хотять, кажуть, що яка була умова, то так вони й сплатять молодшим братьом, а ґрунту не відступлять, бо не підуть з своїми дітьми у старці.

„Прийшло ся в осени, шле мій Василь сватів до Оленюка, а старий каже, що добре, най приходять на сватьбу, та як умовлять ся, то підуть до ксьондза. Але вони вже умовили ся, то лиш так ніби Оленюк прикладає ся. Приходять наші Бирчаки на сватьбу, а дівка

*) „Цілий ґрунт“ — за часів панщини значив такий ґрунт, від котрого посідач повинен був відробляти панщину парою коней або волів. В ріжних сторонах „цілий“ або „повдинковий“ ґрунт мав ріжну обширність, але пересічно виносив 14—16 моргів.

таки в очи йому каже, що не піде за него. Але він сміявся з того, ще каже, що „мусиш іти, коли тя беру“. Старі Бирчаки гадали, що дівка лишень так вичиняє ся, а старий Оленюк хоть знав, що его доньці Адам в голові, то собі гадав, що „коби я лиш віддав їйї, а як віддасть ся, то при господарстві забуде за Адама“.

Уплескали ту нещасливу сватбю. Дівка плаче, каже, що не піде; Адама вже не припускає старий до хати, але вони собі таки знаходять, де зійтись; видять ся по кілька разів на день. Бувало вона піде в той глибокий звір просто їй хати на воду, а він уже там і є; він, любки, все мав Оленюкову хату на оці! Бувало ніби піде в ліс, а він тимчасом в нашім зворі; вона ніби піде до сестри, а тимчасом біжить ід нему. І так вони бідні сходили ся. Він їйї закликав, аби не йшла за Василя; вона кляла ся, що не піде. Каже бувало: „Та що, най вони ладять ся ід весілю, коли хотять, а я не піду! Най мя убють, а не піду!“

„Прийшло ся іти до ксьондза, дівка не хоче йти, плаче. Старий бє, нуждує, сварять на ню усіма, цілою хатою на ню, — вона сирота і не стямила ся, як учинила ся у ксьондза. При протоколі питають ся ксьондз, чи хоче йти, чи не силують єї; вона вже хотіла казати, що не хоче, — але старий близько коло неї стояв, та як не подивить ся на ню, а то що? молоде, збояло ся тай каже: „Хочу“. А відтак сама того напудила ся, що сказала, тай в плач. А далі погадала собі: „Та що? Я не піду до сльобу, я ще з ним сльобу не взяла!“ — тай полекшало їй на серці.

„Адам як узнав, що вона казала при протоколі, що хоче йти за Василя, то мало не остовпів. Але вона зачала ему казати, що аби їйї убили, то не піде до сльобу. Але Адам відай уже знав, що коли сказала на

протоколі, то скаже і в церкві, та лиш жалував єї, що так бідна боїть ся. Та того певні було що бояти ся, бо то непевний чоловік, оттой єї вітчище! Той, кажуть, як давно, вже двадцять літ тому, був війтом, то най Бог боронить від него. Той іншого способу не знав, так як теперішні війтя, аби який порядок запровадити в селі добрим способом, — той все лиш бійкою! Не вийде хто на шарварок, — ого! мій Оленюк уже палицею оплітає. А тепер ади! бив людські діти, а от такий найшов ся, що й єго дитину... ну, та що я перехаваю! Слухайте, що то дальше було!

„Ходить моя Марійка ні жива ні мертва, бо дома не сплять, ай ід весілю ладять ся, а мачоха рада, що дівка віддає ся, та швидко сама шукає шевкині, аби до сльобу рубатя шила та молодому сорочку. Що то! Як би рідна мати, то може би й не силувала так. Своя мати якось би запобігла тому, а мачоха рада, що збуде ся, — що то, чужа мати!

„Прийшов Адам в неділю до церкви, чує, а то вже Марійки заповідь голосять. Вибіг мій Адам з церкви, та біжить просто до нас та каже мені: „Ей, бій ся Бога, Фенничко, біжи ми по Марійку!“ Коли я дивлю ся, а Марійка йде сама тай каже те саме: „Ей, бій ся Бога, біжи та заклич Адама!“ А Адам в хаті тата мого молистує: „Ей, стрійку, любку, ідіть, кажіть татови, най ми ґрунту уділять, бо серце ми трісне, серце ми трісне!“ Але тато що мали порадити, коли виділи, що не було що куди діяти? Як увиділа моя Марійка Адама, як не зачне плакати — Богочку! — А Адам лиш цілує та учитькує. А вона знов зачала божити ся, що не піде за Василя...

„Веде ся так три неділі, а у п'ятницю перед тою неділею, що вже має бути весіля, кажуть їй, — ба не

кажуть, а гонять — іти „на сторону“*) просити свояків на весіля. Іде моя Марійка, йду й я з нею, але моя Марійка гей не своїми ногами йде, а все мені говорить: „Овва, та я піду просити, коли кажуть, але най-ко, будуть видіти, чи піду до слюбу!“ Вийшли ми у ліс, а моя Марійка як не стане з жалю співати то Адамови, то Василеви, що аж ліс розлягав ся.

Ой який ти подзюбаный, гради тя побили, —
 Чи-ж я за тя іти мушу? Громи би тя вбили!
 Ой який ти подзюбаный, а я яка пишна, —
 Де би мої очка були, як би-м за тя вийшла!

„В суботу кажуть іти в своє село. Ідемо ми, сходили вже пів села, тай уже не далеко від Адамового вітця хати. Господочку! моя Марійка як не стане ридати! Що я пирію**), що я розмовляю, — нічого не помагає, а ту вже й Шуткова хата близько. Приближаємо ся ід хаті, а Марійка знов своє: „Овва, а не піду до слюбу!“ А я до неї: „Ага, не підеш!“ А вона мені каже: „Втечу дівівіта!“

„Прийшли ми до хати, але Адама не було дома; він у нас чекав на ню, як прийде до нас просити на весіля. Йой! приходимо, а вони мало не помліли. Вона ледви промовила: „Я не піду до слюбу!“..

„Прийшло ся уже в вечір, прийїхали бояре, а моя Марійка і не подивить ся на Василя. Пішла до стодоли і не гуляє — ні! що аж земля дуднить, гуляє, а співає то одному то другому. Бояре над ранком поїхали, а домашні полягали трохи спочити. Попробуджували ся, вже добре зоряло, дивлять ся, а Марійки нема. Чекають, що зараз прийде — нема. Та бо час уходить, вже й до

*) Т. є. в сусідне село

**) Пирити = ганьбити, привстиджувати.

церкви звонять, а Марійки як нема, так нема. Гей, любки, — покмітували щось старі тай розіслали післів по мою Марійку геть усюди, де лиш міркували, що вона може бути. Діти якісь, що були з кіньми в полю, доповіли, що виділи, як Марійка бігла в ліс, у Жолобки. Ту вже зараз будуть на службу Божу ставати, вже сонце геть-геть високо, а по Марійку біжуть гінці в Жолобки. Найшли йійі там, що сиділа під смерічкою. Як увиділа, що йдуть по ню, то таки там скаменіла, що й з місця не рушилась. Парубки зачали сміяти ся та заговорювати, що вона хотіла на весіля підненьків назбирати...

„Беруть мою Марійку, провадять ні живу ні мертву, убирають йійі, а вона стоїть як стовп; прийшло ся вже вінець накладати, а ту ніщо не йде в порядку, як має бути, — от, пята через десяте, аби ще в церкві захопити. Якось-не-якось вийшли ми з хати, ідемо до слюбу, — іду я по при ню, так усі плачемо, як зачали ладкати сирітської, а йій, любки, і слеза не капне з ока...

Прийшли ми до церкви, а наш Василь з своїми свахами і всіма вже давно в церкві. Староста єго вийшов ід нам та став напирати, чого ми так забавили ся, що як би ще трохи, то було би вже за пізно. Лиш він то сказав, а ксьондз виходить на двері. Староста швидко подрулив молодих, аби стали порівно. Ксьондз питають ся єі, чи має добру і непримушену волю, а старий єі отець і староста близько коло неі, а старий аж трясе ся, аби не сказала „ні“. Але вона сирітка (як мені відтак казала) не стямилася, виділось йій, що то все в сні діє ся тай сказала „маю“. Приступили до престола і взяли той нещасливий слюб...

„Прийшли до дому, сідають за стіл обідати, а вона не хоче йти за стіл. Тай таки не пішла; молодий сам якось мамляв. По обіді молодий з своїми забрав ся, а моя

Марійка не гуляє — ні, з Адамом, що аж гуде, а все приспівують собі одно другому. Богочку, як зачали ото нині звонити по єї душеньці, а я як раз у той час колонні стелила, — так таки мені в тій хвили привиділа ся небіжечка, і співанки єї причули ся!... То він затягне :

Ой люблю тя, моя мила, люблю тя, люблю тя,
Через лихі вороженьки уже не возьму тя.
Тече вода із города по під колосечко;
Чеши любко що недільки жовте волосечко!
Тече вода із города, тече вода рясна,
Буду, любко, любити тя, бо ти така красна!

А вона єму відспівує:

Буду тебе, мій миленький, любити, любити,
На твої ся чорні очка не буду дивити.
Чорні очка із сивими то ся закохали, —
Бодай були чорні очка за сиві не знали!

„Настав вечір; йдуть по молоду, привіхали, війшли до хати, уже, значить ся, жадають, аби молоду вивели, — йой! — за молодую, нема молоді. Цілу ніч єї шукали, коли якийсь глипц на яблінку (там була близько хати яблінка, така дуже кріслата), — а на яблінці щось чорніє ся: він близше, а то Марійка! Ну, він каже: „Гей, дивіть ся, шукаєте молоді, а молада сидить над вами, гей ворона ондека на яблінці!“ Казали йій злізти, вона злізла, тай за малий час взяли йійі тай повезли.

„От так тото весіля докапарило ся без ладу і без веселости. Але прийшло ся господарювати, а моя Марійка не може ні до чого взяти ся. Ні єї робота не бере ся, ні йіда, ні спаня; ходить як блудна вівця, лишень дивить ся, коби яким способом з Адамом увидіти ся. На Марійку цілою хатою дивлять ся кривим оком, ба, зачинають уже сварити, що Марійка хати не держить ся.

Василь донильнував, що вона сходить ся з Адамом, зачав їйі бити, але то не помагає. Марійка вже нінащо не зважає, ні на людей ні на мужа. Він бє, а Марійка утікає до вітця. Вітцєви жаль, тай уже нічого їй не каже. Старий Бирчак іде до Оленюка та каже, аби не припускав доньку до хати, а Оленюк єму каже, що вона ще молода та не може привикнути у них, що вона привикла все на танці ходити, то що, то най вони вечерниці заведуть у себе на якийсь час, подеколи музику най завізвуть, то може чєй вона привикне. Старий Бирчак олютив ся тай каже: „Мій син брав господяню до хати, аби господарювала, не гулянки буде їй справляти!“ Колотня велика завела ся між старими. Оленюк кривдує, що єму дитину збиткують, — Бирчак марикує, що Оленюк не пригрозить доньку, а Марійка не питає на нінащо.

Веде ся так до мясниць зимних. В мясниці Марійка лиш учує, що музыка в сєлі, зараз іде на гульки, танцює аж гуде. Василь лютий-лютвій летить тудя, а вона як єго увидить, то не то що не боїть ся нічого, а ще єму присєпівує:

Сидить кітка на порозі, чятає на мишу;
 Не бий мене, бибайкайле, бо я тебе лишу.
 А я буду утікати білими ногами,
 Не погониш, бибайкайле, сивими волами.
 А я буду утікати гасм зелененьким,
 Не погониш, бибайкайле, конем вороненьким.

„Як тогди назвала його бибайкайлом, так він уже і до нині з таким прізвищем зістав.

„Мій Василь тогди жінку навперед себе, та як не стане палицею гонити. Боже! то уже так їйі тогди убив, убив, що сили мав. Але ніщо не помагало. Тота утікла до вітця, а як отець зачне собі сварити, а вона

до сестри. Сестра боїть ся свого мужа, бо той пиріть, аби єї не цестати, бо з неї господині не буде, — вона тогда до нас. Але тато собі гадають, що на що їм клопоту на здорову голову, аби їй той ще коли виганьбив добре, — тай кажуть їй, аби собі йшла, та най так господарює, як Бог приказав, то буде їй добре. А вона свіртка постояла, а далі пішла. Іде греблею, а він біжить єї шукати. Богочку, як тогда єї надибав, як не стане тягнути за чівку домів, як не стане бити, то вже так бив на дрантя. Затягнув домів, і ще дома бив, кільки уже влізло ся.

„Веде ся так до марта, що вона більше була у свого вітця, як дома; по тижню, по дві неділі не наvertsала ся ід хаті чоловічій. Так то вело ся, поки Оленюк не погорів. Але то (як знаєте) так погорів, що нігде єму не лишило ся й кусника нитки, аби раз чим коло пальця обвинути. Худоба, най ся преч каже, цілком до найменшої штуки згоріла; всі статки, маєтки та богацтва, все пішло з димом, всі будинки, хата, кошара з вівцями, ну, все та все. Йой, Богочку, що то за страхи були! Не могли люде вгасити, бо то все разом ймило ся, а ще пізно в ночи, як всі люде по селу спали. Прийшло ся до рана, а там де Оленюкове обійств було — лишень попіл. Оленюки ходять як потроєні, сусіди їй забрали до себе. Як то Бог дає! Вчора був богач, а нині беруть усіма торбинки та йдуть на віпроси, бо нема що раз укинути ні собі ні дітям. Хрестіяне скидають ся по чвертині вівса, кождий дає, що хто може; котра господня проміжна, дає клин полотна, бо не мають раз що убрати на себе. Оленюки пішли в комірне, доки собі хату яку не поставлять, а Марійка пійшла вже там, де їй належало ся, до газди до свого.

„Але гаразду нема між ними. Марійка за Адамом

загибає, а Василь знов бє. От раз якось бив він йїї в вечір, а вона втекла перед ним тай сховала ся в стодолі на пóдру і там чяпіла аж до рана. Рано виходять оба, отець з сином, до стодоли, а вона прислухала ся, що старий казав: „Коли ти палив, то було так палити, аби і тота біда була згоріла!“ А вона як се вчула, то відти темлять*) до свого вітця — все розповіла. Отець до вітця, сюди не туди, — вийшло таке, що й комісія зїїхала. Вона присягла, що то чула, а старий зарікав ся, як світ світом, що того не казав Котрийсь з господарів обізвав ся: „Він може казав, що коли горіли, то найби була й тота біда згоріла, а йїї могло причути ся інакше“. Взяли йїх до арешту, сиділи вони щось там з пів року, а далі йїх випустили, бо не було свідків чи що там...

„Як йїх взяли до арешту, то вона тогди від них зовсім уже і з віном забрала ся і пішла там, де єї отець сидів. Прийшли вони з арешту вже в пізну осінь, і вже не сходили ся з собою. Аж на весні іде старий Бирчак до ксьондза та каже: „Що, прошу єгомостиної ласки, робити? Може би так зробити, або вона йшла туди ід нему? Чей би сиділа вже раз, чей може йїї біда навчила та устаткує ся! Мав я, прошу єгомостиної ласки, три доньки, та не мав з ними всіма тільки клопоту, що з тим одним сином. Волів би я мати ще три доньки, як того одного сина. Може би ви, єгомостеньку, йїх до себе прикликали, тай я прийду, і єї отець, і ще яких людей возьму, аби йїх погодити. Що вже було, то най з тим часом іде, най забуває ся, коли нам так Бог дав чи лиха душа. Та най уже помалу господарюють, най йїм марне вік не минає!“...

*) В одній хвили.

„Погодили їх, пішла вона 'д нему сидіти, зачали ніби якось господарювати, але гаразду їй там не було. Хоть вона вже з Адамом не сходила ся, бо Адам як раз тої осени оженив ся, і то аж на друге село на пристайство пішов, але Бирчаки не забували Марійці давного, випоминали їй все, що присягала на свого чоловіка. Василь на ню ніколи не подивив ся ласкавим оком, усе лиш з фуком та з криком до неї. Старий, поки жив, і стара ота аж до послідного часу все направляли сина на ню, а той і без того на кождім місці тільки приклячки шукає тай бє, і то вже певно не жалуючи.

Вона вже відтак мовчки терпіла, не жалувала ся перед ніким, хіба мені свою бідку розкаже. Бувало каже, що їй ніколи, від коли свою нещасливу голову завила, не є легко на серці, а все так тяжко-тяжко, як би їй камінь до серця присилив. І так нудила своїм світом, нудила, аж раз зачала щось кашлати, а відтак бо зачала й схнути. А дозору не мала, не вважали, чи годна, до роботи усіма гонили, а до того ще й бійку відбирала. Аж сеї весни вже до решти знемогла. Як лягла в Зелені свята, то вже більше й не підоймила ся на свої ноги.

Нераз небіжечка водиці була жадна... Підуть усіма в поле, а їй хіба отой дівчак услужить. Бувало вона його все коло себе бавить, дивить ся на него та плаче кровавими сльозами. А Василь бувало до неї каже: „А доки ти будеш лежати? Чи ти не гадавш умирати? Та ти не знаєш, що мені треба такої господині, аби робила? А доки я тебе буду заходити?“ А вона небіжечка каже: „Та ти собі жінку найдеш, але дитині мами не найдеш!“

„Нині рано ішла я до млина тай повернула до неї, але вона вже дуже була ослабла. Я ві питаю ся: „А що робиш, Марійко? Чи вмираєш?“ А вона мені: „Не час

уже? Чи мало то я бідки навиділа ся?“ А я їй кажу: „Ба, та не жаль ти дитини?“ А вона мені мовить: „Ні, то хлопець, то чей не буде єму біди на світі“. Відтак просила мене, щоб я подала їй води. Я їй подала, а вона небіжечка вже не могла руку піднести: я їйі своєю рукою піддержала і напоїла. Постояла я коло неї, але вона нічого не говорила, лиш уже на відході сказала: „Видиш, яку мені Бог долю судив, — але дякувати Богу і за то“. Аж ось вечером чую — звонять. Ну, гадаю собі, — то певно по моїй Марійці“.

— — — — —

Пізно вже. Декотрі люде зачали рушати ся виходити, поприклякали „Отченаш“ зговорити. Василь зійшов з поду заспаний, пішов до комори, вніс відтам горілки людеЙ почакувати. Входить до хати, подивив ся на жінку тай каже:

— Чи спиш, Марійко? А встань но, встань, та глипни на Адама, та моргни на него!

Всі в хаті разом зареготали ся якимсь нещирим реготом, — і Василь засміяв ся, мов не знати яке мудре слово сказав.

Сміх той збудив стару Бирчачку і малу дитину. Бирчачка підоймила ся, протерла очи, злізла з печи і зачала в голос плакати. Доньки приступили до мами і зачали розмовляти їй, аби не плакала, аби собі голови не збавляла, але стара плакала далі, що їй не буде кому рубатки випрати, — забула в тій хвили, що вона вже сама ціле літо рубатку прала. Але треба плакати, аби люде сказали, що красенько за невісткою заводить.

Дитину сміх перепудив; дитина з плачем збудила ся: до неї приступили майже всі жінки. Кождїй жаль сирітки, кожда хотіла би їйі на хвильку до себе приголубити. Але дитина плаче до мами, рве ся до мами. Їй

кажуть, що мама вмерла, що мама вже не встане... Дитина не розуміє того, що то значить „не встане“ і чим раз дужше плаче, що мама так довго спить. Далі побачила тата і каже до него:

— Тату, бий маму! Най мама взе встає!

Василь засміяв ся, але й єму самому якийсь холод перейшов по тілі.

Долин, в жовтню 1884.

Міхаліна Рошкевич.

Л Ю Б К А.

Була в мамі доня, любка чорнобрива,
 Розумная, гарна, та нетерпелива.
 Було часом мама в місто виїзжає, —
 Там то вже пильненько доня виглядає!
 От підросла любка, віддали в науку.
 Не зле було вчитись, — одну мала муку:
 Хотіла дізнатись — життя яке буде,
 Як в світі широкім живуть тіі люде...
 Скінчила науку, — вже весілле мали
 Справлять — аж коханця у військо забрали.
 Любка дожидала, потім захоріла —
 Розважила любку ранняя могила.

1884 р.

*

*

*

На зеленому горбочку,
 У вишневому садочку
 Притулила ся хатинка,
 Мов маленькая дитинка

В садок вийшла виглядати,
 Чи не вийде єї мати.
 І до білої хатинки,
 Немов мати до дитинки
 Вийшло сонце, засвітило,
 І хатинку звеселило.

1885 р.

Леся Українка.

ПАНІ ШУМІНСЬКА.

Образок з життя.

Був мрачний, зимовий день. Грубі, сиві хмари низько висіли над землею і все від них темніло та сіріло. Замерзле болото вкривалося пластинами білого снігу, котрий злехка укладався в грубу верству.

Пані Шумінська замість пообіднього сну взяла до рук панчішку і сіла при вікні. Ніщо не мутило ні в округ неї, ні в ній тихого настрою. Вона знала, де, що і як робить ся в господарстві. Знала, що дівка мила начине в кухні, а парубки чистили стайні та крутили ся коло худоби. Впрочім в зимі не перестерігає ся так остро челяди. Весна, осінь, літо. то пора праці, де пильненько треба прикладати руки до роботи.

*

Вона вже була не молода, близько шістьдесятилітня жінка — очі вже недомагали. Витягнула з кішені оправлені в ріг окуляри, поклала їх на ніс, кинула в кутик клубок з бавовною, розложила дроти і зачала жваво ними перебирати. Нитка бавовни вязала ся

в ключки, котрі безповоротно чередували ся новими, як дні, місяці, літа в житю людськiм. А кiлько тi днi понесли з собою хвиль прикрих i милих, смутку i радости — хто ж годен спам'ятати! Одностайна робота навела однакож задуму на неї. Давно пережиті дні i дії зачали відживати, набирали давних красок i життя, ясніли давно зблідлим промінєм. Пані Шумінська полинула думкою в далеку минувшість, десь в хвилі наймолодших, дитинячих літ; відгрібали ся вони в притупленій пам'яті, як би то було недавно — ніби вчора.

Перебираючи дротами нагадала собі, коли ще маленькою дитиною учила ся тої штуки від своєї старшої сестри. Як незручно путали ся їй тогди пальці, зачіпали дроти, витягала ся нитка, притримувана рукою учительки. Думки з далекої далечини мінняють ся як сонні мрії. Тут зависнуть на стебельці квітки, залепечуть невиразною мовою дитини, та переходять до поважних моментів i подій, а потім знов звертають до невиразних дрібниць, та заривають по дорозі те, що було найбільше i найважніше в житю. Як би хто був дивив ся в лице задуманої жінки, то міг би по єго легоньких судорогах пізнати, що єї думки зробили великий перехід. I дійсно, їй стала перед очима найважніша хвиля в житю жінки, хвиля, коли вона стає під слюбний вінець.

*

А мала вона тогди заледво шіснацять літ. Суджений єї, укінчений алюмнус, був сином священника з того самого деканату, що i єї батько. Вона не знала єго, а бачила лиш всего раз, коли прийїхав з батьком своїм до них на празник. Пробули тогди обоє цілий день, бо по набоженстві, в котрім єго батько celebрував,

остали ся на обіді, а там аж до вечера. Не могла вона знати, що на ню впаде єго вибір, але і не мала нічого против того. Всі єї близькі уважали се зовсім доброю партією, єї і єго родичі, і вона також не мала причини інакше дивитись на се діло. Не було з чим довго возити ся — пібрали ся як Бог приказав, а щоби лише пізнати ся, мали досить часу по весілю. На єї чолі зарисувала ся груба зморщка. Нитка одностайно снувала ся з клубка і вязала в ключки, а гадки плили все дальше і дальше. Перші чутя материнства переняли їйї встидом і переляком. Встидала ся кожного чужого ока, встидала ся сама себе, зненавиділа майже свого чоловіка. А коли їйї мати представляла, що власне єї стан повинен бути для неї почестею, що гідність жінки мірять ся числом дітей, не була в силі згодитись з поглядами матери і мала жаль до неї за недостаток чутя. Аж по кількох роках, коли вже до всего того привикла, переняла ся сама думками матери і згодила ся зовсім з єї поглядами. — З разу єї материнський небосклон був і тим заморочений, що приходили на світ самі доньки.

Від віків принято так, що син більше чести робить матери від доньки, але що вона була ще молода, то не могла тратити надії, що Бог обдарить їйї і сином — та рада була як світу, коли єї бажання сповнились. Хоч пістувала уже трох синів і сердечно любила свої маленькі донечки — все таки вона воліла би, щоби вони переміняли ся в хлопців, уже не тільки для власного вдоволення, як радше для їх добра. — Хлопець щасливіший від дівчини, говорила собі з-тиха. Вона порівнювала себе з мужем, батька з матірю та інших знайомих жінок насупротив мушци, та щось ніби укритий червяк точило їйї коло серця.

Та все таки потішала ся думкою, що їйї Бог по-

може приврати для них добрих мужів . а хороших та щирих для себе зятів .

Рідко котра мама доховала ся усіх діточок , котрим дала жите , тож і пані Шумінській з осьмеріх лишили ся лиш дві доньки і два сини — друга половина полетіла в край вічного супокою , не зазнавши житя .

*

Смерть і жите випадали на переміну між єї дітьми і мішали в ній почутя жалю і прикрости , радости і утіхи . Але хоч і як вона побивалась за помершими дітьми , то все таки з кождим житєм вяжесь тільки надії , що дивлячись на живі діти , забувала страту . Роздумувала о їх будущині , о собі , о тім , як колись окружена вінком дітей і внуків тішити ся буде їх щастєм , привязанєм і шанобою , сидячи в їх кружку , де кожде єї слово , кожда забаганка сповнена буде ; а вона — горда і щаслива своїм материньством . А навіть коли б на віки замкнула очи , то ті діти , що дала Богу на услуги , вийдуть напротив матінки з свічками , і заведуть перед престол Всевишнього .

Будущина дітей була для неї цілим світом , одною думкою , одним бажанєм . Але тота будущина , о котрій так часто думала , не була для неї нічим таємничим і недосягненим , а противно , вона представляла собі все ясно , як яєві і обдумані були єї пляни . Вона хотіла , щоби всі єї сини були пошами , а доньки попадяма , та щоби всі добре та в достатках жили . — Вона не відоймала рук від праці , над всім сама стояла і надглядала , щоби лиш як найбільше приспособити діточкам добра ; а щоби і другі єї бажаня сповнили ся , те поклдала на поміч Бога . Ніхто бувало не молить ся так щиро і не

переклячить так примірно через цілу службу Божу, не відриваючи очей від грубої польської, в спадщині по бабі одержаної молитовної книжки. „На інтенцію“ кожної дитини давала жертви до церкви, скатерть, подушку на вітвар або букети до свічок. На інтенцію найстаршого сина мережала сама широку, красну вставку до альби, щоби Бог повів його після єї бажаня. На найстаршій сині спочивав майже найбільша надія матери-попаді. Не дай Боже, аби найстарший син як небудь звихнув ся, бо хтож би в разі нещастя притулив бідну матір і молодшу братію, вели би принаймій одна дитина не мала певного кусника хліба. Хотяй єї муж був молодий і здоровий, та все таки майже щоденний вид людської смерти наводив їй на тямку образи розкладу і нужди родин по смерті голови. З посеред тих сумних гадок виринали також веселійші і гарнійші. Коли нераз сиділа над своєю роботою і уклдала штих за штихом, нитку за ниткою, а з під єї пальців виходили гладенькі, красні люточки і цвіти, то й думки єї хорошіли і прояснювали ся. Вона представляла собі в тій альбі свого сина при першій службі, як він співав, виходив та стискав людям голови, їй, та молоденькій сидячій при ній невістці. Як вона і єї муж гордо виходили з церкви, як господарі і господьні заступали їм дорогу, цілували в руки та „віншували“, що дочекали ся такої потіхи. „Ти будеш ксьондзом“ — говорила вона до малого хлопчика, що грав ся при єї ногах. „Я буду ксьондзом“ — відповідала з повагою дитина, за що їйї мати сердечно цілувала. І тепер ще, коли від того часу тільки минуло літ, єї губи складають ся до усміху, коли нагадає, як раз єї любий синок, що заледви відник від землі, дає своїй неньці кусник шнурочка і каже, щоби собі його

сховала, бо як він буде попом, то дасть їй повний міх колачів, отже аби мала чим завязати.

*

Літа скоро манають. Не оглянула ся пані Шумінська, а діти вже гарненько підросли. Синів віддали до школи, молодша донька учила ся при гувернантці, а старша виходила вже з дитинства і вступала в пору дівованя. Та яка хорошенька була з неї дівочка! Складна та гнучка, як лиш що розцвила весняна квіточка. А очи! ох, які гарні були єї очи! блакітні як небо, тихі та задумчиві, як вечірна зірничка. Пані Шумінська зітхнула глибоко, а дроти нервно задрожали в єї пальцях. З тою дитиною дізнала вона найбільше радости та поважання, але також найбільше жалю та смутку. Уже в шіснайцятім році свого житя мала вона, так само як єї мати, женихів, але матери жаль було так скоро розставати ся з донечкою; хотіла їйї ще хоть зо два роки мати при собі. Згадавши про тяжкі обовязки, які на ню саму через замужє спали, нераз говорила, що лиш тільки щастя жінці, що при мамі. Але швидко прийшло ся пані Шумінській пожалувати свої мудрої ради. Женихи перебували і пощезали; на вісімнайцятім році житя єї доньки не було вже жадного, аж на девятнайцятім стали їйї сватати аж два нараз. Але і тут не стало ся так, як мати хотіла. Вони оба були кандидатами духовного стану, та не одного були походження. Перший сватач був син статочної попівської родини. Родичі були раді єго сватаню і дівчина не мала що єму закинути, зволікало ся діло лиш про людське око, аби не сказано, що хапає ся жениха. По празньку, котрий випадав за пару неділь, мала та ціла справа рішити ся і закінчити. Аж тут вла-

сне стало ся щось таке, що помішало усі пляни. На тім празнику пізнала вона свого пізнішого чоловіка, та вже і чути о іншим не хотіла. Хороший він був та гладкий муштина, ані слова, але мав в очах пані Шумінської дві великі хиби. Одно, що був сином мужика. а друге, що кінчив аж за два роки. Хоть пані Шумінська не належала до тих, що низших від себе не уважають за людей, але була переконана, що все-ж таки се відбирало єму трохи важности. Се чуте не було би може їй так допікало, а навіть ледви чи давалось би їй було почути, коли би у попів, як то нераз буває у панів, був звичай брати слюб лиш при свідках. Але попівське весіле, то амбіція дому, а ту місто ксьондза добродія і пані добродійки сидіти будуть тато в кожусі і мама в перемітці, а при благословеню єї донька буде їм цілувати руки! По весілю, то вже все одно, най будуть родичі які хочуть, вона не буде з ними жити, лиш з чоловіком, а чоловік був священником так як другі, і вона не виходила з свого стану.

Але той день — той оден день! Вона говорила о тім з донькою; коли старала ся як найдокладніше представити їй клопітливість свого положеня, тота блідла і червоніла, але відповідала рішучо, що не думає зміняти своїх замірів і що для одного дня не думає посвятити цілої будучини і цілого жятя. Та коби хоть зараз міг женити ся, а то аж за два роки — пані Шумінська з засади була противна такому очікуваню. — Вже то вона давно чула, що то не добре такі річі відкладати; два роки — та то кусень часу! Бог знає, що може винасти, кілько сплетень скласти ся, весіле розійти ся, а панна лишити ся на леду. Двайцять і однолітна панна, то не жарти, то пахне старою дівкою! І почала жалувати, що не віддала єї в шіснайцятім році,

що відступила від тих вікових традицій, що чим борше дівчину віддати, тим ліпше. О, старі люде все добре знали! вони мали досвіди! Коли б вона вже зо двое діточок до того року мала, як ві мама, то би ніякі „романси“ не приходили їй до голови, і родичі були би спокійні, що вже дали одній дитині забезпеченє.

Та все-ж таки вона була ще найщасливійша з тою дитиною. Два роки минули як одна хвиля, а вона бачила свою донечку раду і веселу при тім, котрого любила. — Ах, як мало, мало котра мати має таку радість!

*

При душевнім вдоволеню чоловік забуває о тім, що перебув і мусів терпіти, аж знов нові неудачі розранюють старі, давно загоєві рани. В тім році пані Шумінська мала поводженє; донька віддала ся, син зробив матуру, все якоесь складало ся. Гроші видані на весіле доньки мали уже тм нагородити ся, що син піде до семінарії і видатки зменшать ся. Аж тут нараз новий клопіт: син заявив, що не думає бути попом. Той син, що ще дитиною дав неньці мотузок, аби мала чим колачі завязати, той син, на котрого інтенцію вона дарувала альбу, той син з діда прадіда попович, не хоче бути попом! То не могло в єї голові помістити ся!

— Що тобі сину такого? — питала мати. — Чого цураєш ся твого стану? Чи може бути красший стан як попівськвій?

— Що ж, мамочко, — нехай і так, що нема красшого, та мене до него не тягне.

— Як то не тягне? Що то значить: не тягне?

— А так, що не маю до него покликаня.

— Алеж до недавна ти о нічім і не думав, як тільки о тім! Відкиж нараз така зміна?

— То правда, що я не думав о нічім інчім, але що ж пораджу, коли тепер думки мої змінили ся? Такий вже дух часу повіяв! Я дуже поважаю той стан, але бачу, що мені було би в нім за тісно, що там моім думкам положено би певну границю, а я потребую простору, свободи в набуваню відомостей, науки!

„Більше простору, науки! Дух часу такий!“ промовила пані Шумінська, остовпівшими очима вдивляючись в свого сина. „Дух часу такий!“ повторила ще раз і ще раз. Та хоть не вимовляла устами, то з думки єї не виходили ті слова: „Дух часу такий!“ Що се за такий дух часу? І щось неясне, величезне і могуче мелькало перед єї очима, щось, що уносило і поривало цілий єї спокій, перед чим гинув старий порядок, якийсь розклад відчужував від себе ті частини, що недавно близько і дружно до себе прилягали. Навіть в сні виділа побіч себе неумолиму зміну. Бачила якусь тайну руку, що переносила посуду з комори до покою, а з покою до комори, усе з поду зсувало ся до цивниці, ліжка і столи рушали ся, крісла укладали ся в одну піраміду, образи виступали з своїх рам, а навіть пружини старого годинника тріскали і відлітали, колісця і дрібні огнива ланцюшка кудись розкочувались на ріжні сторони.

*

„Дух часу такий!“ Га, чи не знала вона єго досить? Чи не він то був, коли єї донька мала відвагу признати ся, що любить і що лиш з любви віддасть ся? Яку то немилу робило сензацію, коли вона з донькою бувала по вечерках і забавах! А при тій доньці ніколи

не відступний єі „милий“! Як люде шептали поміж собою, що мати „позволяє“ на такі романси! „Романси“, то страшний закид для добре, морально вихованої дівчини, той закид ще тепер обливає встидом лице пані Шумінської. Добре, морально вихована дівчина не кохавсь перед відданєм! а мати повинна уважати, щоби дівчина не „авантурувала ся“. Як би їй був хто сказав, що єі донька буде романсувати, коли ще над єі коліскою сиділа, то була би того певне не стерпіла, — а потому мусіла слухати насмішок, та терпеливо зносити злосліві уваги, бо іншої ради не було! — „Нехай“ — думала собі — „які мені розумні, про других шепчуть — а як би їм таке трафилось, то би так само мовчали та тихо сиділи, як і я!“ Але та потіха не дуже їйї тоді успокоювала і якась безсильна злість підступала до серця. А найбільше те їйї боліло і гнівало, що єі чоловік, природна підпора жінки, не тільки що своїм мужицким розумом не радив нічого в єі немилім положеню, але як би не видів і не чув, щб коло него діє ся, а коли зачала єму оповідати, щб люде говорять, що сама донька дав до того повід, то так розсипав ся, що не тільки мусіла сама його помалу рефлектувати, але в кінці все ще перед ним покривати.

*

Дроти чим раз скорше порушували ся, робота в руках росла, а нитка вязалась в що раз нові ключки. От так житє плине, думала пані Шумінська, так спішить ся до кінця, і як ті спущені ключки, лишає за собою сні, надії та дорогі серцю особи. Кілько то вона таких жертв перенесла? О Боже! яка гірка судьба чоловіка! Чим довше живе, тим більше смутків і страт влітає

ся в его житє. Але зі всіх страт на світі ніщо не може так діткнути, як страта дорогої особи. На чолі задуманої жінки прибуло кілька зморщків, що уложились в грубі фалди. Вона зітхнула глибоко і старала ся прогнати смутні думки, але на дармо. Давні, ніби притихлі і погибші в серцю чутя дрогнули роздираючими тонами і глибоше проникали душу. Тяжка безвладність огорнула ціле ві тіло, а зівялі руки безсильно упали на коліна. Бідна мати не могла ніколи думати спокійно про люту смерть, що забрала їй в самім розцвіті літ найщасливійшу дитину. Смерть родичів і маленьких діточок, хоть боліла, та все видавала ся для ока чимсь природним, але смерть в силі віку, в тридцятім році, що мовби скосила є найстаршу замужну доньку, була для неї чимсь так страшним, так прошибаючим, що не могла того ніколи ані забути, ані нічим заступити. Роздираючі образи є конаня, розпуки чоловіка і смутне вражінє, коли привезли їй на вихованє малу сирітку, одиноку дитину є доньки, станули перед нею так живо, як би то все учора діялось. І довгу хвилю було лиш чути хлипанє нещасної матери.

*

Нарешті підняла спущену голову і взяла назад до рук випавшу роботу. З початку поволі і лїниво порушували ся дроти в єї пальцях; але те саме питанє, що кинуло на неї хвилю сумних згадок, відбило їйї назад. Біль, що підносєв грудь сплаканої жінки, почав утихати. Порушений ум утишував ся, мов скаламученє полеве жерело, де збвтаний чорний намул осїдав помалу дрібними пилинками на дві. І от на дрожачій ще прозїрчєстїй шибї зачинають знов відбивати ся найближше стоячі

предмети: зломаний пенє, китиці трощі, та синя або жовта квітка. І в дрожачій ще від зворушеня душі пані Шумінської зачали рясувати ся в тисячних зарисах і заломлах контури предмету, котрий їйї завсігди займав. Був то єї дїм, єї цілий світ. Не бачила вона більше простору, лиш що з-за єго вікон, не вибігала гадкою по за єго стїни. В нїм замикало ся ціле єї жите, вона нічого не бажала над те, що входило в єго обєм. Той дїм, на вид такий тихий, був цілим єї щастем, вистарчував їй у всім. Як би не він, не дух часу! не той демон, що все дороге псував і нищив! Він всеував ся в усіляких видах в щїлини єї дому, визирав з кожного кута, бував віковий порядок; він був закваскою вкравшого ся під єї дах розкладу, опсєував магічні круги своєї незмінної волі, холодний на гіркі сльози і жалі жіночі. Все, хоч і як противне єї волі, сповняло ся, коли він того хотів. Всі єї діти, сини, доньки, внуки пішли інчими дорогами, ніж вона думала і бажала. Він ломав найдорожші і наймильші надїє єї серця.

*

Сини повстали насупротив вітця, а доньки насупротив матери. Чи-ж той син, котрий перший назвав страшного демона по імени, не міг бути далеко щасливійший, як би був пішов дорогою своїх батьків, ніж тоді, коли пішов за покликом того духа часу? До тепер був би уже давно попом, жонатим, мав свою родину, а так що? Пішов на того „професора“, та відай уже і лишить ся вічним суплентом та старим кавалєром, а тим часом кїлько то треба було перетерпіти клопотів та домашнього непокою! Сама прибита і зломана, мусїла без згляду на свій смуток годити батька з сином, котрі остро

і уперто станули против себе. Старий аж розболів ся, син побачив, що в кінці не ма що робити, та пішов до семінарії, але однако записав ся на той нещасливий виділ філософічний, а потому таки відрік ся попівства.

Та сама таємнича а могутча сила заволоділа і єі молодшою донькою Ольгою. Йій, як і братови, прибрид попівський стан. Мала кілька стараючих ся о єі руку семінаристів, та всі були йій не до смаку; вона бажала вийти лиш за цивільного. Той стан видавав ся йій якимсь ліпшим, догіднійшим, та мабуть хйба лиш для того, що в нїм не жила. Що би то була дала панї Шумїнська, коли б Ольга була залюбила ся, як єі старша сестра, але на то навіть не заносило ся. Усі гадали, що як вийде за-муж, то змінить ся. Але де там! Хоть має доброго чоловіка, красні діти і не-злу парохію, але все чогось не вдоволенна і не своя. Вона опанована якоюсь самовільною, блудною химерою, як би на перекір тихим, статочним та спокійним жінкам. Та єі дика фантазія затроювала йій ціле жите та безжурне і щасливе дівованє в домі родичів. Помалу і незначно за-для ма-ловажних на вид, а гірких в наслідках дрібниць виро-било ся між матірю а донькою ненастанне непорозу-мінє. Коже „новаторство“ впроваджене донькою, коже не так поставлене крісло, затримана по новому етикета або нова книжка, дразнили і гнівали матір до найвис-шої степені. А найбільше сердили йій книжки, котрі не знати відки брали ся завсїгда в руках доньки. Панї Шумїнська ніколи собі того не може дарувати і нага-дати без ветиду, як раз в нападі нервового роздразненя видерла у доньки якусь новісіньку книжку і подерла на дрібні кусники. Але вона сама була така бідна, в та-кім близькім до розпуки настрою духа, що не знала, що робить. Вона перечувала, що з тих книжок віяло чимєсь

чужим, що се були висланці та знаряди ворожого йій демона, що з них плила струя, котра що раз більше підмулювала беріг єї тихої пристані.

*

Пальці пані Шумінської жваво порушали ся, блискучі дроти лиш мигали в дрібних ключках, а гадки торочили ся разом з ниткою, що тягнула ся з клубка. Як наймолодший син зробив матуру і заповів родичам, що йде на права, уже єму ніхто не супротивляв ся.

— Най вже буде чим сам хоче — сказали обое старі, — аби лиш потому на родичів не нарікав, бо нема нічого прикрійшого, як коли діти нарікають, що родичі йім будучність поцували. — Але з тяжким серцем вирижала його мати на університет. Доси він був дитиною, та хоть не дома, то все ближе родительського ока, але тепер сам оден без жадної опіки, буде кинений в вир великого міста, в ту пропасть безмірної деморалізації. Ох! кілька то добрих хлопців, дітей порядних родичів впало жертвою великого міста! І знов жите одной дитини закривало ся мглою безмірного віддаленя, де губили ся всякі напімненя і голос матери.

*

З обавою і непокоєм в серці слідила мати за кожним словом і рухом сина, коли той прийїзжав з колегами на вакації до дому. Не перепускала жадного слова йій дружних розговорів, та чим більше чула, тим більше єї серце заливало ся кровю. Ловила недокінчені слова і фрази, котрі аж надто ясно говорили о житю молодіжи, котрого вона так бояла ся. Крім того відбивали ся о єї уха ще ре-

чення і восклиця цілком для неї незрозумілі: „Народ, рівність, свобода, революція французка, експльоатація мужика, сорок осьмий рік!“ ось що заєдно виходило з уст молодих людей, і тим більшим страхом наповняло її, чим менше з того розуміла. Найбільше однак тривожили її уваги о Бозі, о правді єго ієтнованя і опіки. Вона також дійшла, що син не молить ся і що в церкві заховує ся як поганин, без побожности і скрухи християнської. „О Боже!“ говорила нераз про себе, „з відки має взяти ся ласка Твоя, коли люде не узнають Тебе! О мудрці, мудрці! лиш гнівите Бога та спровадити Єго кару на других людей! Нема Бога! а звідки взяло ся все на світі, дерева, птахи, звірята? Хто все те сотворив як не Бог?“

*

Завсїгда, коли буря повставала в єї душі а серце дрожало болем дїткене, вона висилала невидимого шїсла до Бога — молитву. І чула, як викликаний нею ангел божий зближав ся і приносив спокій. Тогди сила молитви була їй ще потрібнїйша, як коли инодї. Щоби відвернути справедливий гнів Божий від невірнго сина, вона брала до рук свій молитовник і відмовляла молитву приписану на смуток і терпїня. Але слова молитви мїєто лагодити єї смуток, ще більше його змагали. То був гимн до Бога, що прославляв єго всемогучїсть, силу та безконечну доброту, котрої люде не пізнають, і кїнчив ся просьбою найнизшої рабїні:

В тих най лиш Твої громи ударяють,
Що Ти їм жїзнь дав, а вни Тя не знають, —
Се моя просьба щоденна, покїрна, —
Тим Тебе славлю я, рабїня вірна.

Слова гимну запалювали ся поред її очима огненними стрілами, а зимний цїт виступав на чоло. І вона тільки, ох, тільки літ молила ся і просила о пїмсту на невірних, а тепер та пїмста суне ся до неї самої, зависає чорною хмарою над її власним гніздом і грозить громом...

*

І виділось їй, що той грім уже недалеко, що вже чує відгомон єго глухого гуркоту в повітрі, що перші блискавки вже продирають небосклон. Якось раз читав єї чоловік в газетах, що „теперішна молодїж віддає ся фантазійним мріям і побиває ся за змінами в суспільности, але се дійсно лиш фантазія та уроєне молодих голов. Вікового порядку ніхто змінити не може, а зміняє ся він сам собою, промислом та відкритями. А тоті, котрим здає ся, що суспільні відносини можна змінити як одїж, ніби офіцерський мундур переробити на фрак бальовий, або коротку куртку на поважну чемеру, ті не знають, що тим спровадять лиш кроваву катастрофу, нічого не осягнуть ані для себе ані для загалу, та стануть ся лиш жертвою свого хвилевого блуду, знярядом в руках людей гонячих за почестями“. Мало вона з того розуміла, але перечувала серцем, що то стоїть в якійсь звязи з тим, що чула з уст свого сина і єго товаришів; і з того може вийти щось дуже-дуже злого. Бог очевидно опустил тих, котрі Його зневажають і ідуть на бездорожа, не освічені єго мудростю і ласкою. Затрясе ся земля від шуму боротьби, гуку тяжких ударів; одні упадуть трунами на місці, другі зависнуть в воздуху, лиш круки закричать над їх тілами, зогниють в бездонних горлах тюрем, завалених зелїзними брамами.

А чому-ж не сидіти тихо та не хвалити Бога, котрий нами усіма володіє?! А хто все робить, хто спроваджує гнів Найвисшого, як не він, як не той дух часу, котрого ніщо заспокоїти ані вдоволити не може? О Боже! на що ти дозволив чортови ввійти в таку силу, котра лиш всюди ширить заразу злого?

*

Плетене уже доходило до кінця, але як палець так і думка старої жінки не переставали працювати. Дух часу стояв перед нею в цілій своїй грізній поставі, стояв як на згарищі усіх її плянів і надій. Він не лишив їй жадної потіхи, не ощадив жадної дитини. Він скинув оком вже навіть на її внучку, одиноку донечку її помершої доньки, таку ще молоденьку, без претенсії до світа. Ах, як гірко, як тяжко стратити останок надії! А вона все ще думала, що хоть ту рослинку потрафить охоронити. Аж ось недавно, кілька місяців тому, дізнала ся, що той клятий дух часу і їїї опутав своїм заразливим дотиком. Вона сиділа так як і тепер, і перебирала насіне до засіву ярини, коли її внучка зближила ся до неї.

— Добре, що-сь прийшла, — сказала бабуся, — можеш мені насіне перебирати.

Дівчатко зачало бабуни помагати, але пальчики її дрожали, а личко було блідше як звичайно.

— Що тобі, моя дитино? — питала журливо бабуня, — чи ти не слаба?

Дівчатко заперечило головою, але дві грубі сльози упали на звиток паперу. Бабуня занепокоєна закинула їїї питаннями, на котрі внучка лиш що раз густішими сльозами заливала ся. На кінці з трудом відповіла, що вона хотіла би більше вчитися.

— Хіба ж ти ще не досить навчила ся? — питала здивована бабуня, — чи не мала сь гувернантки?

— Правда, — вишептала дівчина, — але я — я — хотіла би так учити ся, щоби мати свій власний хліб — я хочу бути учителькою.

Бабуню як би хто ножем в серце пирнув! Кошик з насінем захитав ся, довгі і круглі зернятка розбігли ся по землі, а потік гірких слів вирвав ся з її уст:

— Донька моєї доньки — учителькою! О, ти недячна дитино! Чи ти уже така бідна, щоби-сь мусіла сама на себе заробляти? Чи ми не в силі уже тебе відвінувати? Врешті маєш батька, чи він не старає ся на тебе?!

Дівча притиснуло руку до губ, щоби стримати голосне хлипанє і тихо вийшло за двері, а забившись в найтемніший кут сусідного покою, довго-довго плакало...

*

Тяжко було би описати, як ті сльози боліли паню Шумінську. Вона бачила, що розбрат між нею а тими, котрим дала житє, ставав ся що раз більший і що раз ширші обнимав круги. Всі вони від неї відломлювались і гуртувались в інші, осібні гурти. Ах! який неподібний був сей вид до того, що вона собі уклала, коли все те ще маленьке крутило ся у єї ніг! Який контраст був між дійстністю а тим, що вона представляла собі: як то сидячи в крузі дітей буде для них найпершим авторітетом, як кожду єї увагу, кожде єї слово сповнить послушне і шануюче досвід віку поколіє. Не була вона і тепер позбавлена йїх любови і пошанованя, але та любов не була така, о якій вона думала, а пошанованє було більше прийятою формою, віж впливом дійстних відносин.

Чи не була вона похожа на ту курку, що вивела качата? Вона бідненька так довго відмовляла собі всяких приемностей, сиділа мов прикована до одного місця, вставала лиш за-для заспокоєня голоду, аби лиш колись окружена своїми писклятами могла вийти на широке поле, учити їх дзьобати маленькими дзьобками, скликати до найденої добичі і загортати під свої опікунські крила... А дочекавши ся того, коли ві усі діти увільнили ся з тісних шкаралущ і могли свобідно рунати ся, вдоволені і щасливі випроваджує усіх над беріг потоку. Молоденькі сотворіня несміло і зо страхом зближають ся зразу до несвідомого собі елементу, але скоро тільки умочили дзьобки, осмілили ся, і місто з берега витягати головки, цілі пішли в воду. На дармо мати бігає берегом і кличе роздираючим голосом. Молоде покоління не оглядає ся і не чує ві поклику. Його пориває рвуча хвиля, що ніби тоне — підносять — пропадає. Тут заграє блискучим світлом, там замаячить таємничою тінню, а все дальше і дальше пориває, колише, голубить, моргає, манить і шепче з тиха:

Du liebes Kind, komm, geh' mit mir,
 Gar schöne Spiele spiel' ich mit dir!
 Manch' bunte Blume wächst an dem Strand,
 Meine Mutter hat manch gülden Gewand...

На дротах остало ся лиш кілька ключок. Нитка випружила ся, звязала послідну ключечку і урвала ся. Усему на світі приходить кінець.

Наталія з Озаркевичів Кобринська.

СЕСТРИЦЯМ-УКРАЇНКАМ.

Одна я, все одна на світі,
 На чужині, мов сирота!
 Нема з ким туги розділити, —
 І хто про тугу ту пита'?
 І між ріднею, мов чужая
 Бродю я, слухаю й дивлюсь:
 Моя Україна дорогая
 Для їх чужа! А я томлюсь,
 Пала' душа і думка веть ся,
 Мов чайка веть ся, та пита':
 Коли-ж крізь сльози усміхнеть ся
 Україна, матінка свята?
 Свої думки, свій пал і сльози
 Не знаю, з ким би поділить,
 І по якій іти дорозі,
 І чим би Матері вгодить?
 І хто мені той шлях покаже,
 І хто сестричним голоском
 Мені „не бій ся, сестро!“ скаже, —
 „Ми підемо усі гуртом!“ —

До вас, українські дівчата,
 Мій сумний поклик сей летить:
 Чи живі ви? Де вас шукати?
 Озвіть ся? Чи і в вас болить
 Так тяжко серце за Україну
 Чи й ви блукаєте в ночі?
 Чи може зірку хоч єдину
 На небі бачите йдучи?
 Озвіть ся, сестроньки! Не гоже
 Одна нам другої не знать.

Обіймемось, — тоді не зможе
 Нас хуртовина розігнать.
 Зйєднаймось, сестри! Рідну Неньку
 Тоді ми й по-ночі знайдем,
 І витчем хусточку новеньку,
 І сльози Матері утрем.

Дніпрова Чайка.

Дівка й княгиня.

Народні обичаї в Косівщині.

Коли дівка починає дівочити, то й думає собі: „Як би вбрати ся в що, аби знали, що я потрібна“*). От і вбрав ся: кацавайка, фартушок, запаска, платина в руки**). Без платини не йде, бо як гарна платина, то й парубок хватає за платину, тай так пізнає ся з дівкою: обзирає, хоче вирвати. Котра дівка не дасть вирвати, тота вважає ся ліпшою. А декотра, як лиш парубок торгнє, так зараз і пустить; то він озме тай сміє ся з неї, посмішковує ся. „От яка — каже — та дівка! Я лиш на збитки, а вона гадала, що за нею гину!“ Так само і з перетепем: парубок силує ся зняти з пальця, а котра дівка не дасть, тота найліпша. А як від котрої озме перстїнь: — „Ото, — каже — дівка! Вона гадає, що я би їйї взяв? Тогда би вона й віддала ся“.

Таке то перше розпізнанє з дівкою.

До тої, що не пустить платини, або не дасть пер-

*) Роботяца.

**) Платина — хустина домашної роботи; хустка — крамська, купована.

стінь, іде парубок на вечерниці, щоб їйі ближше пізнати. „Що вона — каже — такою мудрою обирає ся?“ Сам один не йде, а добирає собі товаришів, бо як би сам прийшов, то дівки кажуть; „Ади, віволаний, остатний, сам прийшов!“

Прийдуть в вечер, тай уважають. Скоро стариня*) дасть парубкам йіети, то вони посмішковують ся. „Ади, — гадають — ради, що ми ввійшли. Гадають, що ми за йїх дівкою згоріли“.

Посидівши та поговоривши тільки з старинею, парубки виходять, а дівка виходить за ними з хати до сіней, випроважає гостей. Тоди парубки запрошують йїй на музики. Запрошує той, що привів товариство, і, розуміє ся, туди, де звичайно гуляє. Як дівка має гадку, що може за него йти замуж, то піде на музики, а як ні, то би не пішла, для того, аби він більше не йшов до них.

Другий раз знов він прийде з товаришами, вивідати ся, що такого, що вона не була на музиках. Тепер уже як виходять з хати, то всі йдуть на двір, перед хату, а лиш один у сінех розмовляє з дівкою. По нім іде другий, а тот віходить на двір і т. д., аби один не знав, що з другим говорить ся.

Коли йїй подобає ся котрий з товаришів, то йде на музики, де сес просять. При тім дівка мусить стеречи ся, як ока в голові, аби перед тим, що з нею говорить в сінех, не обмовляла тих, що на дворі. Як же не обмовляє і подобала ся товаришеви, те сей потім хвалить ся другим товаришам, що, мовляв, дала ся дівка мені на покору (обіцяла ему бути на музиках). „Ото, — каже — з неі буде господиня“.

*) батьки дівчини.

З сего той перший, що вів на вечерниці, має піз-
 му*) на товариша. „Чекай — каже — я його завів, а
 він...! Пережену я його через гречку“. Нераз
 товариш і не змовив ся з дівкою, лиш хоче йійі перед
 ним прихвалити таї каже: „Ото — каже — з тої буде
 господиня. Я би хотів з нею оженити ся“. А перший з того
 думає, що вона з ним ліпше, щирійше говорила, єму
 ліпше звірилась. Як же на правду товариш сподобає
 ся з дівкою, то вже до неї не йде з попереднім то-
 вариством, бо те звичайно тримає з першим, але шукає
 собі нових товаришів. Отже як сі виходять з дому дів-
 чини, то тамті підсядуть на них та кидають ся бити,
 а сі втікають через гречку чи загалом через ца-
 рину, — відси то й пішла поговорка: перегнати кого
 через гречку.

Декоотрий з товариства вивідує, що каже дівка за якого
 парубка. Напр. питає ся йійі, чи пішла би з тим а тим
 в танець. Як дівка скаже що ні, а сей доновість тому па-
 рубкови, то потому тот може єїї за обмову вигонити
 з музик. На музиках той обмовлений кличе йійі в та-
 нець. Коли ж вона тямує, до чого воно йде, то не йде
 в танець ані з ним, ані з ніким другим, — тоді той па-
 рубок не може йій нічого зробити. А як піде з другим,
 то той обмовлений приступить, ударить йійі в лице,
 а музикам каже грати марш. Але уперед мусить
 підїеднати усіх парубків, аби на то пристали: скоро лиш
 кілька парубків за нею оступить ся, то вже він не може
 йійі вигонити, бо міг би сам бути побитий. Тота змова
 робить ся перед танцями, так щоби дівки не чули. Об-
 мовлений купує парубкам око горівки, аби дозволили
 йійі вигнати. Скоро то правда, що він на неї каже:

*) завзяте, гнів.

скоро дівка брехлива, то зараз пристають. Як же парубки знають, що то не може бути, то не дозволяють. Бо то й з ненависти дівки й парубки можуть одні на одних наговорити, власне на таких, що найліпше обходять ся. Таким способом хотіли би нераз роз'єднати дівку з яким парубком.

Щоби не доводити до встиду, до вигонюваня з музик, зачинають прихильні вговорювати дівку й парубка і кажуть: „Зведіть ся до купи і віговоріть ся!“ Коли одно і друге на то пристане, то назначає ся день і місце, де мають відбувати ся зводи. Дівка стереже ся і старає ся, аби тато й мама о тім не знали, бо то встид. Парубки й дівки вибирають днину і місце, де мають відбути ся зводи, і мають поставити до очей того, хто чув від дівки обмову. Коли дівка винна, то не йде ні до зводу, ні на музики, і тогди сами йїї узнають за винну. А як парубок винен, то зараз дістає в лице від тих, що за дівкою оступають ся. Бути винним на зводах, се щось найнечеснійше межи парубками і дівками, тому то кожде, що живе правдою, каже нераз із серця против брехливого: „Я з ним на зводах не був, чи там не була“.

Але однако винний парубок важить на дівку, щоби з неї сміх зробити за то, що вона ему встиду наробила. З того заїде рєспра, суперека. Але справедливу дівку ніколи не дадуть скривдити ті парубки, що хотіли б йїї взяти. Так і побезпечуть йїї, щоби на безпеку йшла на музики. „Іди, кажуть, — хоть би він дуба скакав, то тобі нічого не буде“. Дівка йде на музики, а винний як перезнає, куди вона пішла, тай іде тудя. „Чекай — гадає собі, — я піднайму чужих парубків“. Але й там парубки пізнають, що дівка не винна, бо то лиш оден єї гнівник, а більше таких, що за нею оступають ся. А ще

той товариш, котрому вона найліпше впала до вподоби, прийде туди вперед і обвістить всім, що „як прийде та і та, то не робіть їй нічого. Се господарська донька. А як не вірите, то йдіть до неї до дому і переконаєтеся“. Приходить опісля гнівник, і коли він з другого села, то мусить візволити ся, аби ему було вільно танцювати, — мусить купити парубкам око горівки*). То парубки горівку вишють, а ему кажуть: „Ми за ту дівку ще ліпше довідаємо ся, яка вона, а ти хоч — то танцюй спокійно, а ні — то йди собі“. Коли він обстає на тім, що дівка винна, то беруть на пляц, на двір дівку і його, аби віговорили ся, що межі ними є. А коли дівка невинна, то гнівник мусить перепросити їй і парубків поїднати оком горівки. Всі припрошують, аби собі були добрі, але вона однако вже до него серця не має, ніколи ему не звірить ся. Він потому йде несміливо на вечериці, тай ще раз дівку перепрошує дома, старає са взяти від неї перетінь або хустку або їй дати. Але котра справедлива, то цілком не хоче ані від него взяти ані ему дати. Лиш котрі самі межі собою брехні тнуть, то беруть і цілком еднають ся, але за таких потому кажуть парубки, що „вони обоє однакі“, а дівки кажуть: „Ади, які недобрі були, тай уже ся полизали!“

Той, що залицяє ся до дівки, каже їй, аби не заходила собі з другими, бо „я — каже — пізнаю“. Як би найшов ві перетінь або хустку у другого, то й каже: „От, яка то вона справедлива!“ Аж як за цілий час свого знакомства з нею переконає ся, що вона справедлива,

*) І в своїм селі парубок, як перший раз стає парубком (починає парубочити), мусить також візволити ся, т. е. купити парубкам око горівки. *Прим. асторки.*

що з усіма добре обходить ся, то прийде до skutku (освідчує ся). Каже дівці: „Кажи мамі, чи не дали би тебе за мене“.

— Кажи ти! — відповідає дівка. Бо вона ветидає ся, бо тато та мама сказали би: „Ади, ми від него нічого не чути, а ти сама!“...

Як парубок гарніщий і богатіший від дівки, а таки доходить свого, то другі кажуть: „А тó-ж му сподобала ся дівка, що він так за нею дотуцує всего!“

Так от він приходить до тата та мати. А вони кажуть: „Кажи ти дівці, чи піде за тебе? бо ми силувати не будемо!“

Він сли ще не казав дівці, то говорить з нею, як вйде за ним, по тихо. А вона (тілький час, а ще не може єму звірити ся!) каже:

— Не знаю, чи се направду, чи ні?

-- Та як бих не міркував, то бих не казав!

Коли родичі хочуть дати дівку, то пристають, тай посватають ся. А парубки говорять тогди на обох, то тому, то тому: „Фе, — кажуть дівці, — то такий та такий!“ а єму: „Фе, то така, та така!“ Дівки кажуть: „Отó собі бере! такий парубок, а бере собі яку!“ Або кажуть: „Віна багато бере, не дівку“.

Котра дівка розумна, тямув, яка вона на вроду або яке має віно, то знає, чи тот, що говорить на нареченого, взяв би ййї, чи ні, — то й не слухає намови. А як дурна, то жалув й молодницею, тай з того герезія, бо то потому парубки на грижу кажуть ййї: „А ти дурна, що-с пішла за такого! Я би був тебе взяв!“ Як молодиця розумна, то думає собі: „Мав час!“

Засватаній кажуть ще парубки: „Не йди за него! Він тебе буде бити.“ А то більше на збитки кажуть;

а вона як розумна, то каже: „Овва! Від мого пана, мила мені й рана! Що кому до того?!“

Тогди уже не чіпають ся. Дівоване таке, як го сподарство: коли дівка добре заходить ся, то й їй добре.

Потому вже лиш наречений приходить сам — жаден парубок.

Перед весілем він питає їйї:

— Яка в тебе одéжа є?

— Та яка?! що дадьї, то я озму!

— То повинни бути, — каже він, — коралі, сорочок одних сім-вісім, кожух або футро, сардак, спідниці (найбільше 3).

— А як нема відки, тай не буде того?

Котрий убиває ся лиш за тим, аби праці*) більше, а за дівку не дбає, той вимагає, аби конче було все; а котрий дбає лиш за те, щоби мати господиню, той каже:

— Що буде, то вже на тім буде, але сорочок коби хоть кілька, бо сорочка близніща від сардака!

Дівка однако не вірить ему, і каже:

— А як не буде, лиш дві-три?

— Таже преці десять не озмеш на себе!

Як вже вийдуть заповіди, то він їй каже, аби йшла з ним в місто, аби купив їй хустку. Котра встидає ся тай каже: „Сами можете купити“ — „То знак то́му, що мене не любиш!“ — каже він.

Зійдуть парубок і дівка за хусткою. Котру він хоче, тоту платить; вона не втирає ся, бо би казав, що лукава, що вго не послухала.

*) добра, маєтку.

Приходить він у вечір, тай питає єї (все на дворі, в сінях, так аби не чули ні мама ні тато):

— А, що? вдала ся тобі хустка?

— Ой, йой: чому би ся не вдала!

— Так я тобі кажу тепер: аби-с не казала, що „я в свої мамі йїла то та то“, бо в нас буває усяко!

— Або ж ти гадаєш, що в нас інакше?! Часом — з квасом, а порою з водою!

— Добре, то не будеш противити ся!

— То не дивна біда!

— Що тобі буде хибувати до одежі, то нічого собі з того не роби, бо як здоровле своє втратиш з журбою, то й що буде? — каже, котрий розумний. — Добраніч!

— Добраніч!

Потому знов приходить, тай питає ся:

— Чи тобі не жаль віддавати ся?

— Та чого би мені жаль?! дівочього монастирү нема нігде!... А тобі не жаль женити ся?

— Мені коли-тогди впрягати ся, як тому волови; бо малженство, як супрүг, що обоє рівно тягнуть. Диви ж ся! Як я тебе вздру, аби-с заговорила з яким парубком, то памятай собі: я тобі то нагадаю коли-тогди!

— По, а що ж то шкодить, хоть я заговорю? то чей не вкусить мя кавалок! А як би ти говорив з дівкою, то що би було?! Нічого!

— Я хоть буду говорити, то мене вже ніхто не розрадить; я, як тот, що зібрав ся в дорогу, що мусить дійти до свого! А ти як будеш говорити, то тебе борзо мож розрадити.

— Та що: в мене як уже слово, то слово!

— Ні! в царубка — одна гадка, а в дівки — десять!

Дівка за то не гніває ся, лиш думає собі раз-у-раз: як мені з ним буде жити, коли він се каже?

Як другий раз прийде, то дівка каже:

— Вже було би за все, лиш бою ся, аби не було сварні та бійки!

— Ой, ти вже щось мініш бесіду! Що ти собі дібрала таке до голови?

— Я собі то дібрала до голови, що „в парубка одна гадка, а в дівки десять!“ Що то значить?

— Та ти того не бій ся! Бо дівку мож борше розрадити! Але маханє за вдаренє не рахує ніхто, (що ніби говорить ся, а так не буде).

— Добре, що маханє за вдаренє не рахує ніхто, але коли тепер так говорить ся, то що буде далі?!

— Ти тим не жури ся, лиш май свій розум!

Потому знов приходить, як треба вже на весіле просити, або вже як просить (першої днини), — то дівці так, як камінь на серце сів: уже так стане, що не знає, що робити? Все одно думає: „Яке моє житє буде? як я озму єго натуру? аби я єго чим не образила!“ Ходить дівка, як під обухом. І до него говорить лиш, як кріз-плач; вже якось так, як острахає ся. І він не може вже так говорити: затыгає в себе бесіду; лиш дещо говорить, а більше мовчить.

Як вийде він з хати, а дівка виходить за ним, то вже лиш тяжко здихає.

— А чого ти так тяжко здихаєш?

— А, здихаю, бо сама не знаю, як буде?

— Не бій ся: я тебе аби в чім ваступлю, лиш аби-с так робила, як я тобі скажу (він також кріз-плач говорить, бо й єму ві жаль).

— Та добре — ти! але що будуть решта (твої крєвні) казати?! Буде (від них) тобі, тай буде мені!

— Та ти лиш то собі до голови не приводи, бо то все пусте! Що кому до того, як ми будемо обходити ся?

От, все те покинь, ті гадки, бо як ти будеш віглядати, сли ти собі все приводиш до голови від тепер?

— Та як мені не приводити, коли я знаю, що то так мусить бути усе, що будуть твої кривні нарікати?

— Та чей не все то правда, що на весілю плещуть.

— Та не все нараз прийде; але через ціле жите буде час нагадувати..

— А як я скажу кривним: ша! тай мусять тихо бути!

В вечір по слюбі (на привідинах) приходить, молодий, тай уважає, чи вона плаче? Як плаче, то він злить ся, бо то люде кажуть: „Ой, гіркий єі світ буде за ним, коли вона плаче!“

Скоро вже скупить брат (ніби дістане за неї від молодого гроші), то як княгиня не плаче, то князь борзо йійі підоймає з хліба, на котрий вона склонила голову; а як плаче, то він злостить ся і каже йійі брати, навіть музикам не каже грати. Потому княгиня цілує ся з татом і з мамою, тай плаче, тай дякує; нічого не може казати, лиш: „будьте здорови“. І він так робить. Тато ж та мама кажуть: „Любіть ся й слухайте ся, аби ся з вас люде не сміяли! Що було, то ся минуло; а що буде, то будемо видіти“.

Обоє йдуть по-ровень, то він каже йій: „Диви ж ся, не плач!“ Бо єму встид, котрий господарський; а котрий таки думає зле з нею обходити ся, то з того сміє ся.

Як приведе перед поріг своїх родичів, то єго мама віходить, тай дає йій платину, і веде йійі за стіл, а він лишає ся на дворі. То вона ввійде до хати, сяде, а єго мама каже: „Не жури ся, синку, не плач! Та й я колись була дівкою, і мені так було тяжко на серці, як тобі! то все проминє. Коли-тогда треба тяжчим кинути на землю“.

Вона відступить ся від стола, а его кривні покладуть перед ню кісток: „Ото — кажуть — будеш йісти!“ А йій не можна нічого йісти тогди. Котра дурна, то сфуріяють ся, що йійі на сміх мають; а котра розумна, то нічого собі з того не робить, бо знає, що то „весівна річ“. Як змече ся й розкидає то, то з того перша сварня буває, таки того самого вєчера, як розваже молодому. А котра розумна, то знає, що аби щó йій тогди наклали, то не можна йісти, бо як би йіла, то, — кажуть, — его роді йіли би йійі через ціле жите.

Манастирське, Грудень, 1882. р.

Катерина Довбенчук.

На новий шлях !

Куди, о сестро, смілий лет звертаєш ?
 На новий шлях! — А чиж то ти не знаєш,
 Що там тя холод самоти пройме ?
 Покинь новий, на втопаний зверни ся
 Забав і сплетень кормом лиш корми ся,
 А то тя „світ“ — ледащою назве.

— Ледащою ? І за що ? — ти питаєш.
 За те, що духом світ весь обнимаєш,
 Що хто лиш чоловік — для тебе брат,
 Що серце красшої всім прагне долі,
 Що бунту повне против самоволі,
 Що людські рани всі його болять.

Покинь ті божі, ясні ідеали,
 Що в твоім біднім серці запалали,
 Покинь для спільного добра свій труд!

А ні, то погорді сучасних судом,
Жий для ідей, працєю кровавим трудом,
Віддай усе, усе за рідний люд.

Та сли крім жертви й сліз ему нічого
Ти не несеш, то розчаровань много.
Зазнаеш, і пропадеш у журбі,
І заким тіло ляже ще в могилу,
Душа утратить одіж сніжнобілу
І віру чисту в лютій боротьбі.

Не сліз потрібно, щоб ставать до бою!
Не сльози — силу й жар возьми за зброю,
Ту силу, що любов у груди ле,
Той жар, щоб думи в діло осуцати,
Ту міць, щоб з злом боротись, а прощати
Все, чим тебе невіжа й злоба бе.

Ту міць, щоб вірить в правди світ, і ждати,
І йти на труд без слави, без заплати,
Як сонце й дощ працюють по лугах,
Як роси ті на пупінки дрімучі
Падуть, щоб квіти з них розвить пахучі, —
Сли маеш тільки сил, то йди на новий шлях!

Уляна Кравченко.

Пісок! Пісок!

— Пісок! пісок!“ кричало маленьке хлопця, біжучи по одній з порядніших улиць Львова. Був зимовий, похмурий день. Студений вітер завивав по улиці, дзеленькотів шибами вікон і сипав сніг у очи. Хлопчик був легенько убраний; старенький полотняний сурдутик такий був подертий, що ледви держав ся на плечах. Такі ж штанці і діряві черевики, убрані голубіськи. Лице маленьке, замізероване, натрудоватіло з голоду, посиніло з зимна. Малі, закоценілі, поранені руки ледви держали вузкий довгий мішок піску на плечах. Малий піскар зайшов на подвірє якоїсь камениці і крикнув „пісок, пісок!“ Він дивив ся пильно, але ані одні двері не отворились, ніхто не показав ся щоб сказати: „Ходи ту, нам треба піску!“ Нікому з мешканців партеру і поверхів не хотілось отворювати дверей на таку студінь. Кождий собі думав: „ей, та ще якийсь піскар прийде“, а бідакам, що мешкали по пивницях, не треба було піску, ніщо було шурувати.. Хлопець пішов сходами на поверх і ідучи по коритарях кричав своє „пісок, пісок!“ Знов нікого. Нарешті застукав до перших ліших дверей. Ніхто не отворив. Блукаючи по коритарях зайшов знов перед якісь двері, з-за котрих чути було стук і людський гамір. Він отворив двері і кланяючись сказав: „Чи не треба піску?“

— Ні, ні! Іди, забирай ся! — відповіла одна з жінок, що стояли в кухні, акцентуючи сильно з жидівська.

— Прошу пані купити, такий великий мішок лиш за три крейцарі! прошу, прошу, купіть! — жалісливо, не сміло говорив хлопчик.

— Іди, забирай ся, бо як не уступиш ся, то

тя віддам до поліції! — кликнула остро жидівка, за-
триснула і засунула двері. Хлопець пішов далі.

Знов блуканина по коритарях, знов зайшов до
якихсь дверей. Відчинив їх і кланяючись ще низше
спитав:

— Не возьмуть паньство піску? Такий великий
мішок лиш за три крейцарі!

Служниця відчинила двері від покою і запитала:

— Прошу пані, піскар приніс піску — взяти?

— Ні, не треба. А чого ти відходиш з кухні?
Ще той вагабунда що потягне! — почув ся голос з по-
кою, а рівночасно вийшла і сама пані до кухні, щоб
переконатись, чи „вагабунда“ чого не потягнув.

Вагабунда трясє ся з зимна за дверми, а тепер
знов їх відчинив, побачивши, що хтось новий увійшов
до кухні.

— Вельможна пані, купіть пісок! Такий великий
мішок лиш за три крейцарі. Дайте вже і два крейцарі,
лиш дайте! я такий голодний, ще сьогодні нічого
не їв...

— Але дай мені спокій! Кажу, що не треба, то
не треба. Іди собі, замикай двері і не напускай мені
зимна до хати! — сказала енергічно пані.

— Але я такий голодний! — ще раз вимовив не-
сміло хлопець, а побачивши, що і той аргумент нічого
не помагає, повернув на сходи.

Пані вернулась до покою, кажучи до свого чо-
ловіка:

— Тоті піскарі завсігди мене іритують. Так на-
прикряють ся... Кажу йому, що не треба, а він все
таки лізе!

— Так, так, — той пролетаріят, то найнезнос-
нійша річ на світі! — відповів поважно єї чоловік, ц. к.

урядник політичний. Висказавши таку глибоку сентенцію, пан ц. к. урядник, немов хочаби винадгородити свій організм за таке напружене мозгових сил, сів до' стола і взяв ся за тепленький росіл.

Малий вагабунда пішов тим часом далі, кричучи майже з роспукою :

— Пісок, пісок!

Він сьогодні справді ще нічого не їв. Хотяй він навик до голоду і холоду, але так студено ему ще ніколи не було. Се перший день, що він повіс пісок на продаж і знав, що нема тепер уже до кого ему іти, хто би в разі неудачі в продажі дав йому їсти.

Его мама перед кількома днями умерла. Тата свого він не знав. Пригадує собі лиш як крізь сон, що давним давно приходив до них яквись обдертий, високий чоловік і казав его мамі давати собі їсти, а відходячи жадав від его мами грошей. Мама его звичайно божила ся і казала, що не має. Високий чоловік кричав і бив їйї, а відтак відходив, затріскуючи за собою двері. Він дуже бояв ся того чоловіка..

Его мама була прачкою. День у день ходила на роботу і день у день приходила п'яна до дому. Може се був ще найдешевший спосіб задурити збідоване тіло, запаморочити голову.

Вона била часто свого хлопця — він сам не знав, за що. Але все таки було бодай деколи що їсти, було де спати. Він від найменчої дитини виховував ся на улиці, з такими-ж бідними дітьми, як і він сам. Було їйх багато, і одно, що мало кавалок хліба, не раз розділювало його між цілу громаду товаришів.

Перед кількома днями прийшла его мама з роботи, скаржучись, що їйї коле. Прачка, що з ними разом мешкала, вдова з цілою чередою дітей, радила всего.

Видів, як терла хрін, посилала його по горівку. Через два дні лежала его мама, тяжко дишучи. Третої ночі він збудив ся перестрашений криком. Був се остатний крик его мами. Коли прибіг до ліжка, вона лежала бліда і недвижна. Він бояв ся єї такої, розплакав ся і просив, аби до него заговорила. Стара прачка Францішкова взяла його за руку і гладючи по головці сказала:

— Тихо, тихо, дитинко, мама умерла.

-- Умерла? умерла? — повторив хлопчик. Він не розумів добре значіня того слова, але єму чогось було дуже жаль. Довго ще плакав, а далі і уснув змучений плачем, лиш ще крізь сон чути було его хлипанє.

Збудив ся пізно. Мама его все ще лежала на ліжку; Францішкова поралась коло обіду. Небавком зайіхав перед дім караван, ввійшли два чоловіки, вложили его маму до трунви і положили на віз. Караваняр затяв коні і скоро поїхав улицею. З такими бідаками, що йіх за дурно ховають, хто би там ще поволи йіхав? Впрочім на що? Ніхто-ж і не йшов за караваном, а дитину не мож було рахувати, що бігла за ним кричучи з цілої сили: „Не беріть маму!“

Францішкова ледви завершила його. Ще тиждень був він у Францішкової. Як довго було що йісти — вона і єму ураз із своїми дітьми давала. Але ставало все менче йіди — а зарібку якось не було.

Не дивно, що Францішковій не подобав ся прибуток одного голодного рота і що вона від часу до часу воркотіла:

— От таке! не доста своїх бахурів, ще й чуже годуй!

Але вигнати його на улицю було йій все таки жаль. Одного вечера прийшла єї кума Юзефова.

— А хлопець у вас? — спитала Францішкову.

— Та бачите, у мене! Не знаю, що з ним робити. Вигнати гріх, а годувати ні з чого.

— Ой, правда ваша, що ні з чого, — зітхаючи сказала Юзефова, — де вже вам його годувати! тепер тяжкі часи!

— Ой тяжкі, то тяжкі! Я вже, кажу вам кумо, від тижня роботи не маю. Ходжу і по хатах та питаю. та де тобі! Все або до прачкарні дають або вже іншу прачку мають. Роботи нема, а йісти все треба. Тепер же ще і той хлопець. Уже більше не знаю, що робити!

— То може би-сьте його де дали? — сказала Юзефова.

— Та хто його візьме? Майстер ніякий не схоче, ще за малий, з такої дитини що за робота?

— Та правда, що роботи з него нема... А може-би-сьте дали його до піскарів? буде носити пісок, от собі щось і заробить.

— От бігме, я й забула! Таки так, най носить пісок!

Ще того самого вечера Францішкова зшила з старого якогось лахмітя довгий, вузкий мішок, принесла рано піску, наповнила його і завдала хлопцеві на плечі кажучи:

— На, іди тепер та кричи: Пісок, пісок! так як піскарі — знаєш?

— Знаю!

— Ну, то йди-ж! Прав 4 або 3 крейцарі, кланяйся низько і кажи: „Вельможні паньство“. Як прийдеш до дому, то куплю тобі за ті гроші хлібень, а поки не продаш, то не важ ми ся приходити до дому, бо буду бити. Розумієш?

— Розумію, — відказав хлопчик і пішов з мішком

на улицю. Що значить „буду бити“ — він аж надто добре розумів.

Він довго блукав по улицах і не міг зважити ся кричати: „Пісок!“, але его ніхто не питав, ніхто не хотів купити піску, а ему так дуже хотілось їсти. Голод переміг несмілість і він зачав з початку тихо, відтак чим раз голоснійше виводити: „Пісок, пісок! — Далі зачав заходити на подвіря, а в полудне зайшов на сходи і коритарі камениці.

Але з того тільки хиба було хісна, що дістав, як ми бачили, прозвище „вагабунда“, та що загрозили ему поліцією, коли буде наприкрювати ся.

Він вийшов з тої камениці і перейшов на другий бік улиці, до якогось дуже гарного дому. Брама була вітверта. „Тут певно куплять, вони десь мають гроші!“ погадав хлопець і справив ся на сходи, кричучи: „Пісок!“

В самій річи отворились якісь двері на першій поверсі, вийшов якийсь пан і закричав на ціле горло: „Яне, Яне.“ Хлопець ще ліше зачав кричати: „Пісок!“ бажаючи, щоб пан його закримітив „Він певно кричить, аби мені слуга зніс три крейцарі за пісок — ей, я й сам піду на гору“, подумав хлопчик і попрямував на галерію, де стояв пан. За ним у слід вибіг і чорний, малий, з запитим лицем сторож, Ян.

— Що то за порядки? — закричав на него пан. — На якого дідька я тебе тримаю, аби мені ту всякі драби до хати налазили, та кричали, що-м аж збудив ся, а пані спазма дістала! Га?! Як ти мого дому так пильнувати будеш, то швидко ти, мій коханий, службу стратиш!

Хлопець, побачивши, що пан так кричить, утік назад на сходи, але ще не встиг цілком з них збігти, як учув, що за ним хтось біжить і клаче. Він обернув

ся — був се Ян. Їго лице стало ще червонійше, а очи аж палали зі злости. Хлопець ще дужше зачав бігти, але він уже прислаб з голоду, а мішок був тяжкий. Перед брамою упав. Сторож підняв його в гору і з мішком викинув на тротоар. Хлопець упав на каміне; ему заперло віддих, почорніло в очах, аж по довгій хвили прийшов до себе, і коли отворив очи, побачив перед собою „служу справедливости“ з місяцем на грудях. Він дуже перепудив ся. Їго мама завжди лякала його поліціантом, бо поліціант був і для неї самої пострахом. Поліціант остро сказав до него: „Чого ту лежиш? не знаєш, що на дорозі лежати не вільно? зараз собі йди!“

Хлопець підняв ся і що мав сил зачав утікати. Зупинив ся десь аж на другій улици. Його знов опустили сили і він припер ся до якоїсь каменниці. З переляку забув було і про голод, але тепер він ему зачав з подвійною силою доскулювати. До Францішкової не було чого йти, бо піску ще не продав. Знов отже зачав з цілої сили кричати: „Пісок, пісок!“ Ходив від хати до хати і тепер справді уже наприкрив ся. Його відгнали від дверей, він знов вертав і знов просив; його ганьбили, він на ніщо не зважав; хотів лиш їсти...

Уже цілком смеркло ся. Мороз ще сильнійше зачав потискати, а вітер ще гнівнійше вив, ніж за цілий день. Хлопцєви було страшно зимно. Він бояв ся йти до Францішкової, бояв ся і поліціанта. На кєнець так знав з сил, що мусів сісти на тротоар, аби не упасти. Він скорчив ся і притулив ся до ринви, аби бодай троха заелонитись від вітру.

Не чув уже голоду, лиш хотів дуже спати, і уснув.

Другого дня рано сторож тої каменниці отворив браму і вийшов, аби позамітати сніг на тротоарі перед

свою каменцею. Коло ринви побачив щось чорного. Відгорнув нав'язаний сніг і побачив маленьку людську статть.

Був се малий „вагабунда“. Їго руки ще тримали конвульсійно стиснений мішок піску, а уста, викривлені з болю, мабуть і заніміли вимовляючи з роспукою: „Пісок! пісок!“

Д. 25 марта 1886 р.

Єрина **

НІЧНОЮ ДОВОЮ.

Серед неба високо
Срібний місяць став,
Тихую — претихую
Нічку Бог послав.
Задрімали клопоти,
Праця засипа',
В мріях пишно-радісних
Щастє потопа'.
Тільки горе-гадина,
Що лякалось дня,
Ворушнитись в темряві
Дужче почина'...
Ширше-ж срібний місяцю
Промінем сипни,
В вікна бідолашнії
Пильно зазирни!
Може, як осьяєть ся
Темрява німа,
Горенько вгамуєть ся
Й серце задріма'.

Дніпрова Чайка.

Карпатські Бойки і їх родинне житє.

I.

Літом 1886. року лучилось мені побувати в горах Самбірського округу, в селі Дидьові Турчанського повіту. Там мала я нагоду придивити ся народному житю, а особливо деяким звичаям, на котрі у нас досі звернено дуже мало уваги. Маю ту на думці житє великими нероздільними сім'ями, похоче на сербську за другу або на московську семейную общину. Про той звичай Русинів, живучих в карпатських горах, згадують побіжно деякі писателі, як Бідерман і де-Воллан*), але, о кілько знаю, ніхто не заняв ся досі докладним єго розсліdom. На підставі власного огляду а також звісток ласкаво достарчених о. Іваном Кузьовим, священником в Дидьові, подаю тут короткий очерк тої цікавої і давньої форми житя родинного, замічаючи при тім, що матеріал мій доволі скупий, бо відносить ся тільки до двох сел: Дидьови і приналежного до неї Ліктія.

Поки перейду до властивого предмету, уважаю не лишнім сказати кілька слів про місцевість і про єї жителів.

Село Дидьова лежить в горах на границі Турчанського і Ліського повітів, — віддалене о одну милю від місточка Лютовиск, а около три милі від місточка Турки. Лежить воно в вузькій долині над рікою Сяном, а около $\frac{3}{4}$ милі у верх по ріці Сяну лежить сільце Локоть. Дидьова тягне ся здовж берега ріки, а Локоть лежить в поперечній долині, так що Сян перетинає його

*) Biedermann, Die ungarischen Ruthenen, і Г. А. Де Волланъ, Угрорусскія народныя пѣсни, стор. 9. 19.

на дві половини, котрі від ріки розходять ся мов крила. Сян ту ще невеличквий — від Ліктя до его жерела числять 2 мвлі. Села ті лежали колись в глибоких лісах, але тепер ті ліси по найбільшій части вирубані і винищені; орне поле тягне ся аж під самі вершки г'р. Такі високі поля управляють так званими „п'асіками“: вирубують в лісі корчі і сухе дерево, розкладають купами по полю і в осени запалюють; на весну на тій „п'асіці“ засівають овес. Пасіка така родить першого року добре, другого вже слабо, а там лишають їйї під пасовиско так довго, доки не поросте ялівцем і смерековими корчами, котрі по кільканайцяти літах знов рубують. В віддали 2—3 миль від Ліктя находять ся полонини, т. е. безлісні верхи центрального пасма Карпат, що служить місцем винасу для тисяч прекрасних волів і овець. На волі буває в Лютовисках що року 4 ярмарки. Вівці пасуть гуртовно так званими „салашами“: оден хто небудь богатший в селі (дідич, піп, жид, або котрий з господарів) „держить салаш“. Вибирає він великий кусень толоки або перелога близько ліса, будує на нім салаш, т. е. хату для вівчарів, і кошару т. е. огорожу для овець, нанимає вівчарів і баца т. е. отамана, котрий займаєсь виробкою сира (бриндзі) і дає порядок вівчарям. До такого салашу дають свої вівці біднійші господарі звичайно з кількох сел, на літо „від Юря до Здвига“ (Воздвиження чесного хреста). За пасене не платять нічого, а получают від кожної дійної вівці певну означену мірку сира. За то властители салашу припадає прочий сир, а кошара, що день переносена в інше місце, згноює ему за ціле літо кільканайцять моргів поля.

Село Локоть, котрим ми ту особливо займемо ся, числило, як показує „Схіматизм Перемишлской епархія“, в 1880 році 486 душ християн і 25 жидів. Село те обій-

має 54 хат; відрахувавши 12 халупників, остане ся 42 господарі ґрунтові, між котрими 29 посідають так звані тринднівні ґрунти, обнимаючі пересічно по 18 моргів. Локотські як і Дидівські селяне — Бойки — на перший погляд являють не дуже то принадний вид. Світле, довге волосє спадає на плечі; лиця подовгасті, з вистаючими вилицями, очи сірі або сині, ріст середній, частійше низький ніж високий, вся постать приземковата і незграбна; рідко трапляють ся між мущинами красиві лица. В їх обходженю немало вдарили мене низькопклонні та принижені манєри. очевидно наслідки довговікового гнету і свідки мало розвиненого почутя власної гідности. Також о. Кузів описує їх характер не дуже то сімпатичними красками, закидує їм фальшивість, облесливість, недовірчивість, грубість в обходженю, велику забобонність, а при тім користолобіє і хитрість де йде о якийсь зиск; в таким разі Бойко і унижить ся і уцідлить ся навіть. В загалі замічаємо в їх характері признаки народа, котрий тільки що переходить від пастирської форми жвтя до рільничої; відси походить їх неспривичність до тяжкої праці, котру на перший погляд можна би прийняти за лінявство. Із праць хліборобських вони найздатнійші до кісьби, і яко косарі ходять на заробітки „на доли“. Властива рільнича робота, як оране, копанє і т. і. находить ся у них в дуже примітивнім стані. Жнив майже ніяких не знають, бо на своїх гірських полях сіють переважно тільки овес, котрий також косять. Крім вівса головним предметом їх рільництва є картофля („буля“); садять її в погано справленій і не добре унавоженій землі, але про те вона родить ся досить добре і виходить дуже смачна. Крім вівса, котрий тут раг excellence називає ся „збіже“, сіють також по троха ярого жита, бобу і ячменю; ті роди

збіжя називають „голиною“; крім того садять по над рікою троха капусти. Те, що по долах називає ся „робота“ (лѣтняя страда), ту становить властиво косовиця, котра починає ся в половині Серпня і тягне ся 2—3 тижні. На косовицю ідуть чоловіки на весь час із села, а прийшовши на луку, ставлять там із галузя та кори салашки і живуть в них, доки цілковито не зроблять і не зберуть в обороги усього сіна. Обороги ті, або стіжки, остають ся на луці аж до зими, бо тільки в зимі можна на санях привозити сіно до села. Підчас тої роботи ціла праця жінок полягає на тім, щоб варити дома обід і носити його чоловікам на луку.

Жінки звичайно бувають красивійші і більше премодушні від чоловіків, хоч під зглядом духового розвою ні чим від них не висші. Я бачила, як лікар, що прийїхав в село Дидьову щепити дітям віспу, мучив ся і бідкав ся з жінками, котрі ніяк не хотіли дати своїх дітей „різати“. „Най скорше воно само умре, ніж його мають різати“ — відповідали вони на всякі лікарські докази.

Помешканя Бойків мають доволі оригінальний вигляд. У кожного господаря „обійсте“ складає ся звичайно з одного довгого будинка, в котрім під одною стріхою містять ся: хата, сіни, комора, стайня одна або кілька і боіско (тік). У біднійших боіском бувають звичайно сіни. Збір (зіbrane збіже) складають на поді (горіщі), котрий тягне ся через цілий будинок. Гній викидують туй таки перед стайнею і перед вікнами. Помимо многоти каменя, на оборах богато грязі і бруду. Коло хати находить ся звичайно ще оден або два обороги з сіном. Кімнати, де живуть люде, обширні, темні і курні, — великі глиняні печі без коминів, тільки в стелі є віконце, куди виходить дим.

Головна страва Бойків, се хліб вівсяний, званий

„ощипок“, вівсяний або ячмінний „чир“ (водою, а рідко коли молоком розведена лемішка), буля і капуста. Буля (друцкана або колочена) вважає ся ліпшою стравою від чыру, і для того звичайно починають їйї їсти зараз в осени по викопаню і їдять без переміни доти, доки стане. Як не стане булі (окрім тої, котру заховали на насінє), починають їсти чир і їдять його знов, доки стане. Житнього хліба не вживають, хіба що на Великдень, коли печуть житню „паску“, та на Різдво. М'яса крім тих „рокових“ свят також ніколи у них не буває.

Одіж мущин є: в літі сідрак з грубого самоділкового сукна, в зимі кожух і також суконний лейбик. Обувє літом і зимою у мущин і жінок одно — ходаки. Роблять вони їх дуже просто і скоро, з товстої волової шкіри. При мені пастух зробив ходаки в кілька мінут. Із вимоченої в воді та зовсім розмяклої шкіри вирізав чотиригранний кусник $2\frac{1}{2}$ пяди довготи і відповідної ширини; оден рожок обрізав кругло, загнув з другим в носок і стягнув їх вирізаним із тої-ж шкіри ремінцем. Крізь поперорізувані в краях дірочки продягає ся вже на носі „воліка“ т. є. довгий ремінний або вовняний шнурок, котрий стягає ходак на носі до ладу, а затім щільно обмотує ногу (обвиту онучею) майже аж до колін. Жінки носять білі спідниці з домового полотна, вишивані або викрашені осібногo рода чорнилом через захожих жидівських „малярів“. Єсть се давний промисел. Малярі такі носять з собою по селах чорнило, а за плечима кілька пар великих дощок, на котрих ножиком по вирізувано всякі узорї. а також валок, при помочи котрого віддруковують ті узорї на скропленім водою полотні. Спідниця ушита з так помальованого полотна називає ся мальованкою або димкою. Дальше носять сорочки вишивані і такі-ж запаски; літом і зимою

носять сіраки з чорного сукна, короткі, зграбно вишивані купним тоненьким сукном жовтого і червоного кольору, або білі сіраки вишивані гранатовим і червоним сукном. На шия навішують богато скляних та порцелянових пацьорок і дрібних різаних коралів, а також носять „гердани“. Волося заплітають жінки і дівчата однаково т. є. в дві коси, але в той спосіб, що між волосся влітає ся червона заплоч так грубо як коса; кінець коси виходить плетений зовсім із заплочі; оба кінці сплітають ся до купи і спускають ся аж до пояса. Вояки, котрі служили в Боснії, оповідають, що такий сам спосіб плетеня, зовсім не звістний на долах, існує в Боснії і Герцоговині. Жінки носять чіпці зелені, обшиті червоним сукном в формі низенької шапочки; на те приходять біла хустка в червоні квіти, зложена дуже вузенько і рівно, і обручем повязана на голові, так що покриває червоне сукно, лишаючи незакритим на тімю зеленій чепець; так зложена хустка називає ся „к о ц и к“. Поверх хустки і чіпця повязують білий тонкий платок (рантух), такий довгий, що оба кінці затикають за червоний пояс. Платок сей називає ся „з а в і й к о ю“. Дівчата не носять чіпця, а тільки повязують голову так само в обруч зложеною білою хусткою, а поверх неї завійкою.

Головна підстава багатства Бойків, се годівля худоби; тільки з худоби добуває Бойко гроші. Для того то ярмарки в Лютовисках мають таку вагу для економічного стану цілої околиці. Там купують звичайно весною молоді бички добрих пород на випас, і продають випасені в осени: за пару гарних, випасених волів беруть нерас 200, 300 і більше гульд. Се одиноке жерело доходів звабило много пявок: жида визискують Бойків таким способом, що купують весною бички і дають їх

на випас мужикови з тою умовою, що як продадуть їх в осени, то мужик за свій труд і пасовиско дістане половину зиску. А що жиди властители і жиди купці — одна рука, то ті воли про око мужика продають ся звичайно так, що ему за цілолітний труд прийде не більш як 4 або 5 гульденів; натоміць в таким разі, коли воли у мужика пропадуть або медвідь побє, то страта паде зовсім на мужика. Для винасування волів локотьські селяне не мають своїх полонин і мусять наймати полонину у місцевого дідича. Найм сей роблять вони гуртом: збирає ся 10 або 12 заможнійших господарів і торгують у пана полонину на спілку, звичайно за ціну около 400 гульденів. До своєї спілки приймають вони опієля ще других господарів, а надто беруть із інших сел на випас воли по 6 до 7 гульденів від пари. Ті перші спільники виходять на таким гуртовім наймі найліпше, бо на кожного винаде заплатити по 3—4 гульдени (решта плати панови за полонину покриває ся грішми добутими від посторонніх за випас), а за то кождий винасе собі по парі волів, і крім того ще обженуть тільки трави, що для кождого винаде по 8 або й більше фіри сіна.

II.

О початку села Ліктя нема ніяких вірних переказів. Майже третю часть села займає родина Лимичів, котра ділить ся на три галузи: Огородників, Мельників і Муликів. Є перекази, що Огородники походять від якогось зайшлого панського огородника, а Мельники від зайшлого панського мельника; але перекази ті вже хоть би для того не мають ніякої підстави, що і Огородники і Мельники носять одну спільну назву Лимичів, значить, на-

лежать до одної родини. Є тут також Коростинські, о котрих говорять, що зайшли з місточка Коросна. Родина Лимичів є найбільше маюча в цілім селі.

Локотьські Бойки живуть великими сім'ями по дві або по три родини в одній хаті. Найчастійше буває так, що живе отець, а при ньому два жонаті сини, або два жонаті брати, або оден жонатий син чи брат. По чотири родини в хаті не живе нігде. І так напр. Лимичі Мулики живуть три жонаті брати в одній хаті. Найстарший Петро, має около 58 літ і четверо живючих дітей; молодший Федьо має около 53 роки і також четверо дітей, а наймолодший Кость має 48 літ і двоє дітей. Всего в хаті, як бачимо, 16 душ.

Ціла родина живе в одній кімнаті. Все добро є спільне і ніхто з родини не має жадної відрубної власности. Головою є отець, котрий має у всім повну деспотичну власть. Він назначує всім роботу і пильнує єї виконання, він заступає сімю на вні. Сам на власну руку робить всякі інтереси, приміром продажі, позички і угоди, з ніким з сім'ї не радить ся і ні перед ким не здає рахунку. Коли є які гроші, то вони находять ся в єго руках, а сини навіть не знають, кільки їх є. Коли хоче, може забавити ся, готовити для себе ліпшу їду і одіж, а синам до того зась. Обовязаний він тільки постарати ся для дому о все, що потрібно: о сіль, одіж, обув, їду і проч. Одним словом, все добро добуते спільною працею цілої сім'ї уважає ся немов би повною власностею вітця. Коли отець умирає, то назначує по собі головою родини чи то брата чи найстаршого сина, і такий голова зове ся в сім'ї „завідця“. Місцева етимологія толкує се слово — „за-вітця“. На завідцю переходять майже повні права вітця. Так само як отець, має він право порядкувати господарством, купувати, продавати і позичати,

так само представляє на вні інтереси сім'ї і роздає дома роботу. Коли напр. у молодшого брата вродить ся або вмре дитина, то в справі хрестин чи похорону іде до попа не батько дитини, а завідця. Він також приймає дома людей, тим часом коли властивий батько або находить ся на роботі десь по за домом, або хоч і єсть дома, то ні до чого не мішає ся. Так само жінці брата має він право розказувати, що і де повинна робити, а не муж. Очевидно, що за непослух сам він і карає братніх жінок і дітей. З родинним добром може він, коли має до того спосібність, робити всякі спекуляції, щоб тільки дома нічого не бракувало.

Однакож між властю вітця а завідці є також дуже важні ріжницї, бо коли все прироблене добро уважає ся майже в повні власністю вітця. то при господарюваню завідці все уважає ся спільною власністю цілої сім'ї. Молодші члени родини уважають себе співвласителями, і для того завсїгди жадають від завідці рахунку. Коли завідця хоче щось важнішого предприняти, а не почуває ся в силі добре те діло перевести, то радить ся з прочими членами родини. Так само не може завідця нічого собі дозволити для своєї власної вигоди і мусить держати ся зовсім нарівні з прочими членами родини. Не може приміром сам забавити ся в коршмі, ані готувати собі ліпшу їду, не може сам для себе або для своїх дітей справляти ліпшої одежі, не може для своєї дитини справляти богатших хрестин або похоронів, але мусить у всім утримувати цілковиту рівність. Якї хрестини для своєї дитини, такі самі і для братньої; коли сам курить, то мусить старати ся о тютюн і для всіх, хто курить в родині. Молодші члени родини у всім послїдують прикладови завідці, поважають і слухають його як батька, коли тільки він їх не кривдить.

А коли би хотів їх кривдити, то відмовляють йому послух і грозять поділом. Противно, коли завідця жие ощадно, то єго примір стає ся для других правилом: коли сам не курить, то не має обовязку старати ся о тютюн для других і заказує усім курити.

Коли би хто з молодших задумав бунтувати ся против власти завідці і домагати ся ліпшого та вигіднішого житя для себе, то завідця звичайно відповідає йому в такий спосіб: „На, якийсь ту крейцар маю, на-ж тобі його та ряди, а я буду тебе слухати, буду молотити, худобу кормити, гній зсувати“ і т. д. На такі слова непокірний звичайно мусить замовчати, бо знає, що йому се не належить ся, а по друге боїть ся тої великої турбації, яку має завідця, котрий не тільки все мусить мати на голові і о все дбати, але крім того мусить ще й робити на рівні з молодшими, тим часом коли молодший ні про що не журить ся і має все готове. Але найважніша причина, для якої молодший не важить ся прийняти на себе становища завідці, се загальний осуд людей, котрі за ніщо мають такого, що безправно вдрає ся в права старшини. (Старшиною називають завідцю посторонні люде). Очевидно, що при таких обставинах молодший член родини становища завідці не прийме, але домагає ся поділу. І тут завідця старає ся його зупинити, а коли той доконче налягає, то завідця говорить йому: „Добре, я тебе відділю, але відділю так, як сам знаю. Все те, що є, то я своєю головою і ощадністю приробив“. Такими способами завідця удержує молодших і буйніших членів родини в послусі. Доки сам він тверезий і ощадний, доти йому се в повні удає ся, бо коли оден член родини бунтує ся, то не тільки завідця, але й прочі члени повстають против него і утихомирюють його. Але коли завідця хоче сам для себе ліпшого житя, коли напиває ся

або яким іншим способом розтрачує родинне добро, тоді всі молодші члени родини виповідають йому послух і грозять поділом. Коли та грозьба не помагає, то справді ділять ся. Але се буває так рідко, що годі мені було допитати ся случая, з котрого було б видно, в який спосіб і на якій основі той поділ dokonує ся.

Звичайно сам батько устанавляючи при смерті завідцю дбає о те, щоб установити найспособнішого і найліпшого. Здасть ся, що давній звичай накладав на батька обовязок — лишати на своє місце найстаршого в родині. Новійшими часами батьки для добра родин старають ся обійти той звичай. Коли отець за життя пізнає, що найстарший син не підходить під его лад, то такого сина ще за життя відділює від своєї родини, будує йому осібну хату, дає кусень поля і дещо худоби. Звісній мені напр. такий случай. Федьо Драгич числить тепер 70 літ і має двох синів: старшого Андрія і молодшого Юрка. Андрія уважав він за пустого і не господарного, тож оженивши його, зараз відділив. Андрій справдив батькове прочуте, продав свою частку жидам, а сам пішов служити за мельника. Оден з Андрієвих синів утікає від батька і вирощуєсь на ново в сімью діда. Дід приймає його, а бачучи его послух, женить насамперед свого сина Юрка при собі, а потім і того внука, і вони всі живуть разом.

Жінки не мають нічого віддільного і не ведуть жадного т. зв. „жіночого господарства“. Жіночим так як і чоловічим надбанем заряджує отець неограничено, а завідця з такими ограничениями, про які висше була мова. Головна сила і надія родини, се сини, а дівчата, се чужа поміч, або, як кажуть в Лікти: „дівка то жидівський довг“, бо їйї треба віддати замуж, при чім не обійде ся без того, щоб не заплатити жидови кільк-

найцять гульденів за горівку, а надто ще треба дати за нею віно, т. є. дещо одежі, худоби і грошей. Для того батько старає ся доньку як найшвидше віддати за муж.

Коли приходиться ся чи то женити чи віддавати кого з родини, в котрій батька нема, то завідця радить ся цілої родини, котра повинна зробити вибір. О тім виборі оповіщають інтересованого, котре звичайно пристає на вибір родини, але коли опирає ся, то не силують. Син звичайно бере жінку до себе, хіба що батько хоче його опісля відділити. Дівка відходить на чужий ґрунт, а єї придане остає ся спільною власністю цілої родини єї мужа, так, що вона пізнійше не може його ніяк відобрати. Коли невістці в домі мужа не добре, і вона втікає до свого батька, то там єї не приймають, але говорять: „Ти забрала все, що тобі належало ся, іди і слухай старшини“. Коли остане ся вдова і не трафить ся їй вийти другий раз за муж, то остаєсь в родині чоловіка. А коли хто їй посватає і вона на то пристане, то завідця в родині покійного мужа віддає їй за муж, а діти лишають ся в родині свого батька.

Однакож не завсігди займають жінки таке підрядне становище в родині. Мені лучилось чути в Дидьові про оден з доволі рідких случаїв, де жінка в спілці з старшим сином усунула свого чоловіка із старшинства і сама обняла заряд в родині, а чоловіка, котрий був недотепний та недбалый, повернула в підрядне становище.

Жінки бувають звичайно причиною розділу родин, бо коли їх чоловіки працюють переважно в полі, то вони, примушені раз у раз пробувати в хаті, заводять між собою безконечні сварки. І звичайно, коли запитати якого господаря, що розділив ся з своїм братом, для чого се вчинив, він відповість, що через незгоду жінок, котрі раз у раз сварили ся, домагали ся розділу, а коли чоло-

віки не хотіли вволити їх волю, то в найбільші і найприкріші роботи обі робились слабі.

Спільне родинне жите вважають Локотьські Бойки святим заповітом своїх батьків і дідів. „Наші батьки і діди так жили, і нам так казали“. Головно економічні причини піддержують те жите. „Доки-сьмо в купі, то всі робимо і всі маємо чим жити, а як ся поділимо, то всі підемо у старці“. Та все таки з часом та давна форма жита родинного розпадає ся. В селах, що лежать близше міст, фабрик або багатолюдних шляхів, вона вже тепер майже зовсім щезла. В Дидьові держить ся ще в меншій половині села. Молодіж, котра побувала в містах на заробітках та на фабриках і привкла сама розпоряджувати собою і своєю власністю, не радо піддає ся волі завідці, а навіть волі вітця. Я чула про одну дівчину, що служила з малку у дідича в дворі, а опісля вийшовши за муж, стала членом такої великої родини. Їй видалось чимсь нечуваням, коли побачила, що у всім підлежить розказам не свого чоловіка, але завідці, і за кождим разом вона знімала таку бучу в хаті, що по кільколітній безплідній війні мусів їй завідця разом з чоловіком відділити.

Отсе й усе, що удалось мені розвідати про родинне жите карпатських Бойків. Хоч і як сего мало, а все таки я надіюсь, що ся коротка звіетка спонукає других людей до близших розслідувань, котрі тим більше були б пожадані, що звичай сей, як сказано, чим раз більше переводить ся. Думаю, що досліди над тим задружним житем наших карпатських Бойків поповнили би значну прогалину в нашій етнографічній роботі, котра досі ще часто доводить до заключень в роді напр. того, що русько-український народ по природі своїй індивідуаліст і що одним з головних признаков его від-

рубности від московського є власне те, що Москалі живуть общинами, а Українці ніколи. Такі досліді про-родинне жите карпатських Бойків помогли б нам ви-яснити собі також де-які явища давного народного житя, от хоч би наприклад те підневольне положене жінки, яке малюють нам весільні пісні і обряди. А на послідок чи не дає той звичай задружного житя якої небудь підстави до етнографічного зближеня наших Бойків з Сербами і Хорватами, котрі, як звістно, вже в досить пізній, істо-ричній добі вийшли зь карпатських гір до своєї нової вітчизни?

Ольга Франко.

П О Л Е.

Літо краснее минуло,
Сніг лежить на полі,
Діти з хати виглядають
В вікна — кінець волі!
Діти нудять ся в хатині,
Нудять, нарікають:
„І на що зіма та люта?“
Все вони питають.
„Он все поле сніг завіяв,
Хоч не йди із хати!
У заперті дивись вікна,
Ніде й погуляти!
Сніг з морозом поморозив
Всі на полі квіти...
Деь зіма та не скінчить ся!“
Нарікають діти.

Ждіте, ждіте, малі діти!
 Знов літо прилине,
 Прийде мила годинонька,
 Як зіма та згине.
 І процвите ваше поле
 І зазеленіє,
 І знов його весна красна
 Квіточками вкривє.

1884 р.

Леся Українка.

Т О В А Р И Ш К И.

(Оповідання).

I.

— Так що ж се ви, Маріє Петровно, — не вже таки справді пустите дочку за границю?

— Ох, нічого я не знаю, Катерино Пантелеймоново! власне таки не знаю, що мені робить!...

— А що-ж там вам робить? Не пускайте, тай годі!

— Так-то вам говорити, Катерино Пантелеймоново! а як-же я не пущу, коли у мене серце болить, дивлячись на дівчину... Звичайно, вона не то, щоб напоїдала ся, а все-ж я бачу, що у неї тільки й думки, що про ту науку, та про мандрівку в той Цюріх, чи як там він...

— Ото-тото, Цюріх, Цюріх! Подуріли вони з ним! Вчора й мій Кость все провадив мені за його! Ну, та хлопцеві інше діло: мущина собі всюди раду дасть!.. А дівчині зовсім не подобає віятись не знати куди й що, учитись на якусь лікарку, -- Бог знає, що таке!

— Ну, от говоріте-ж ви!... Я й сама так думаю, а заперечити Любі не можу! Бачу, нудить вона, часом навіть плаче нишком... Боюсь, щоб ще сухотів не достала!

— О, вже так і сухотів! нехай Бог милує! Перебула б який час, поскучала, та й забула ся-б!

— Ой, де там! я боюсь щоб ще не було так, як з покійною сестрою моєю: що як не віддали заміж за того учителя, то вона як засумувала, як засумувала, та й... на той світ пішла сердешна!

— От такі! прирівняли ви! То таки шлюб, а то наука! Ще з роду й не чути, щоб хто небудь достав сухоти через те, що не дали богацько учитись!

— Е, не кажіте, Катерино Пантелеймоновно! не знаєте ви, як моя Люба кохавть ся у тій науці — і яка в неї вдача; а я їйі з-малу знаю! буде мовчати, буде мучитись, а вже як що наважить, то з-лєгка не покине!... Та мовчімо вже, Катерино Пантелеймоновно, бо вже вона ондечка йде!... Ви вже, будьте ласкаві, й не кажіте їй нічого!...

— Ну, мені яке діло встрявати! Моє діло сторона!

Так розмовляли проміж собою дві старі паніі, сидячи в „гостинній“, а по просту сказавши, в невеликій світлиці, побіленій крейдою, з трьома малуватими вікнами; хата тая була густо заставлена старенькими стільцями й столиками, котрі й не думали здаватись модними. Правда, канапа, що стояла в глибині хати, з округлим столом наперед нею, мала мов-би то штучнійший вигляд, з тою деревяною спинкою, вирізаною закрутками в горі, та з тими те-ж деревяними бильцями, так званими „ручками“, закрученими верчиком. Але-ж канапа була хоть і штучна й пукняста, та без тої новомодної „вигадки“, пружин, — і таки тверденька. Ото-ж

на тому у всякім разі найчільнішому місці в хаті сиділа одна з пань, Катерина Пантелеймоновна, — очевидно гостя, бо вона була в більшому й штучнійшому чіпку і в „мантілі“, а друга просто собі в хатньому ситцевому капоті і в примятому серпанковому чіпочку, обшитому зовсім маленькими кружевцями.

На вроду обидві пані теж були розмаїті: гостя була така, нівроку йій, в тілі, з чималим підгорлем, і хоть у чорному волоссі єї, котре видно було з під чіпка, й маячіло трохи сивізни, про-те пані була собі червона на виду і темні очі єї мали такий бистрий погляд, що хоть би й молодій! Друга ж пані, господиня, була собі тендітна жіночка, шупленька, з невеличким, вицвівшим видом; сивоватий волос мав слід, що пані була колись русявою; тонкі уста, довгенький носик і лагідні сірі очі мали наче журливий вигляд, найпаче коли пані говорячи похитувала головою.

Отож розмова була перервана приходом дочки господинної, Люби. То була молода, струнка постать, убрана в просту сивеньку спідничку густо фалдовану, в біленьку серпанкову сорочку з широкими збираними рукавами, без жадних покрас, опріч невеличкої шпильки коло шийі. Узькі плечі і гостренький вид панночки нагадували пані-господиню, наскільки вісімнадцятилітня особа може быть подібна до пятидесятилітньої. Головку дівчини не можна було назвать дуже красивою, і очертї не мали великої правости, і вся вона була більше симпатична, ніж гарна; йійі оздобили каштанові кучері, котрі були підрізані й стояли вільною короною над невеличким чолом; темно-сірі, немов-би чорні очі дивилися з пильною думою; невеличкі й нерівні, наче куцатенькі брівки надавали якийсь одмінний, принадний ви-

гляд обличчю, так само як і дві темні родимі цяточки на ніжній щіці й коло узького ротика.

Дівчина ввійшла в хату, делікатною, плавною ходою, скинувши на порозі тальмочку й бриліка і попрививши свої кучері. Далі скромно підійшла до стола і повиталась з гостею, простягнувши їй руку; в другій руці держала велику, товсту книжку в оправі.

— Де це ви ходили? — спитала гостя.

— В бібліотеку ходила, книжку міняла, — одповіла дівчина, сідаючи коло вікна й починаючи перегортати свою книжку.

— Що-ж то вже й за книжка така! — мовила гостя, споглядаючи: — така здоровезна, моя матінко!... мусить бути роман який?

— Ні, не роман! — одказала дівчина усміхнувшись.

— А що-ж би воно там таке могло бути писано в отакій книжиці? — провадила пані, киваючи головою.

Дівчина повела брівками, як би затрудняючись, що одказати, потім промовила: — Се учена книжка!

— Учена! — переказала гостя з якимсь одмінним виразом. Стара господиня, постерігаючи в ві розмові якусь непевну ноту, турботно поглянула на бесідницю; але та, не вважаючи на се, з тим же самим гострим поглядом спитала в дівчина, мовби-то просто:

— Скажіте мені, Любочко, будьте ласкаві, — чи то правда, ніби то тепер в учених книжках пишуть, що люде походять од мали?

Старенька господиня глянула на гостю вже зовсім перелякана; але та одповіла їй поглядом: „чого ви лякаєтесь? се зовсім не про те річ, що ви думаєте!“

Дівчина на питання гостине усміхнулась знов, не підводячи голови од книжки, й сказала: — Та що-ж я вам буду казати! ви все одно не повірите!

— Чому-ж не повірю? — одповіла пані голосно. — Допровадьте мені, щоб й до чого, як там воно виходить, то я й повірю, — чом же не повірити?!

— Та бачите, — мовила дівчина, — щоб допровадити як слід, треба богацько говорить і багацько слухати, а так одразу воно, звісно, чудно здасть ся...

— Кажіть! я слухаю! — проказала твердо пані.

— Бачите, се залежить від того, з яким поглядом приступати заранше до сього питання. Коли думати, що чоловік єсть зовсім окреме створіння, з вдачою мов би „не од сього світа“, то звичайно, як же тоді переконатись, що він може бути похожий на друге світове створіння! Коли-ж допустять, що чоловік живе на землі так як і все інше, що він має таке-ж живе тіло, що для сього тіла треба всього того, що й для інших створінь — скажімо, звірів, — то чому-ж би між строем тіла людським а звірячим не було східности? Чому-ж нас не дивує, що одна звіряча порода похожа на другу? що наприклад вовк похожий на собаку, хоть при всій східности вовк має й свої одміни, а собака — свої!

— Ну, бачите, то таки вовк, а то людина! — встала гостя. впрочім зовсім не задирливим тоном.

— Так же чоловік єсть той-же звір, тільки розумніший! — провадила дівчина, оживившись. — І сього в його ніхто й не одбирає; зовсім навпаки, нехай він пильнує, щоб стати ще розумнішим, але нехай знає, щоб він таке єсть, яке єго місце в ряду всього живучого! Жадної образи для чоловіка в тім нема, що колись єго порода була ще більше „звірячою“ ніж тепер, дуже подібною до породи малпи, котра до якої міри зостаєть ся й тепер похожою, „рідною“ людській. Чого-ж ображатись, що малпа має „руки“, що у неї похожий череп голови на наш, що в загалі од сеї найподібнішої по-

роди пішла й людська, котра потім все розвивалась і стала далеко досконалішою?

Пані слухала уважно й замислено, нахиливши голову трохи на бік. В очах еї виявилась правдива цікавість. Згодом вона промовила:

— Лиха година йїх знає, тих малц, які там вони! Я йїх так як і не бачила!.. Якось у Полтаві бачила, що водили по ярмарку, та так була заклопотана, що й не завважила, яка там вона була! Чорт йїх знає, може й справді похожі!..

— От стрівайте, я вам покажу у книжці! — мовила дівчина усміхнувшись і вийшла в другу хату.

— І охота вам, Катерино Пантелеймовно! — стиха шепнула стара господиня по виході дівчини.

— Що-ж таке! — одповіла голосно чорнява бесідниця, — я хочу знать! Що-ж тут такого?!

Дівчина принесла книжку з малюнками і сівши біля гості стала йїй показувать різні породи малц. Пані дивилась з цікавостю, котру вона одначе мов-би не хотіла показувать вповні; часом же у неї виривались такі уривчасті поклики: „О, — яке!“... „Дивись ти!“... „Скажіте!“ і т. і. Далі показуючи пальцем на одну з малц, вона жваво промовила до господині: — Дивіть ся лишень, Маріє Петровно, отсе зовсім Лука Васи́левич!

— Ет, уже ви, Катерино Пантелеймовно, завжді щось таке видумаете! — одповіла господиня махнувши рукою й не дивлячись у книжку.

— Та подивіть ся-ж бо, коли не похоже! Не-стеменисінько Лука Васи́левич! І голова така й ніс зовсім таквй! Чистий Лука Васи́левич! Дивись ти, — ще й кійком підшираєть ся. Чудасія!..

Дівчина сміяла ся, спершись ліктем на стіл і даючи короткі пояснення малюнкам; мати-ж еї вийшла

в другу хату й почала поратись коло поданого самовару. Незабаром чай положив кінець зоологічним студіям гості. Книжку, — правда, в інтереснійшій часті уже переглянуту, прийшлося прийняти, бо господиня й служниця Титяна внесли й поставили на стіл ставніцю з солодким смаженнем у скляних мисочках і з чашками чаю, — свіжим маслом і бубликами. Тема розмови за йдою якось сама собою змінилась. Коли старі пані обговорювали вже питання, в кого ліпше брати „пісок“ на смаження, — у Бігунова чи в Юдки, — дівчина, випивши хутенько чашку чаю, взяла свою першу грубу книжку й пійшла з нею із хати.

На простенькому ганку з двома потемнілими, дерев'яними стовпами й скількома сходками, що спускались у тихий двір, — дівчина сіла і почала пильно читати нахиливши кучеряву головку.

Двір був просторий; опріч головного будинку був у йому ще другий, менший domek, дві комори й інші будови; все в порядку, не опущене; стріхи були соломяні, в дворі по декуди росла зелена травця, на покрівлі ледівні, прибитій землею, зеленів мох. Оселя була на рівній горній планині, але на самім краю єї; зараз-же за крайними господарськими будинками планнина обривалась досить крутим узгір'єм. Ставши отам під дичкою-грушою біля комори, на краю узгір'я, видно було й інші склони міста, укрите панськими й міщанськими оселями та садками, переривані ярами, долинами. І все те спускало ся до широкої оболоні, по котрій протікала химерними закрутами чимала річка, з своїм притоком Брунью і меншими рукавцями. проміж зеленими луками та білими пісковими косами. За Брунью, ліворуч, видно було близькі села, з'єднані одно з другим у веселу панораму: вони мріли при західньому сонці, поблискуючи хрестами на церквах. Прямо за

оболонью темнів великий бір, замикаючи краєвид довгою стягою. За тим бором зникали другі села, він же приймав між свої таємничі стіни й дальшу поважну течію річки — і стояв могучим, думливим велетнем, різко одбиваючись верхнім краєм од чистого, синього неба.

Гарний був вигляд з двора, та ніхто не любував ся ним на ту пору. В дворі було самотно, лиш інколи перебігала з покоїв у супротивний менший домочок служниця, несучи що-небудь. Ніхто ж не заважав молодій панні у єї читанню. Хочай ганок, де вона сиділа на низеньких сходках, приходив ся близько воріт од улиці, але та крайня улица глухого повітового міста була те-ж самотна й тиха, — ніхто ні йїхав ані йшов нею.

Часом дівчина одривала погляд од книжки і переводила його в широку просторінь між будовами, туди, де з далека виднів край оболоні, залитий сонцем, і синій бір; але погляд спочивав там неспритомно, не милуючи краєвид, а одбиваючи в собі лиш глибоку думу, що перейшла з книжки в ту молоду головку і вчиняла в ній загарливу роботу. Та й знов нахилялась, знов поринала в читанню.

Власне отак сиділа, зачитавшись, коли в дверцята біля воріт ввійшов молодий гість. Дівчина оглянулась на його. коли він був уже зовсім близько біля неї. Глянула, відкрила книжку й усміхнулась, стрепенувшись та мовивши збентежено:

— Ах, се ви! — І подала гостеві свою тендітну, тонку ручку.

— А ви так зачитались, що й не бачите перед собою нічого! — одповів делікатним, співучим голосом паннич, витаючись. — Так от як се дивно вийшло! Приїхавши з мамою, та узнавши, що вас нема дома, я пішов вас шукать, а тим часом ви уже дома!

— Розминулись! — одповіла дівчина, з краскою втіхи у виду. — Я тільки книжку взяла, та й до дому!...

— Читайте, читайте! — мовив гість сідаючи поруч з дівчиною й пильнуючи то книжку, то йійі злегка прижмуреними очима і з привітним усміхом.

— Ах, читаю!... І знаєте, — додала дівчина з баламучено одвернувши головку, — що чим більше читаю остатнім часом, тим більше бачу, як мало я знаю!...

— Що за парадокси! — мовив гість, знов усміхнувшись.

— Ні, справді!... Часто зупиняюсь над тим, що для іншого було-б зовсім зрозумілим! А навіть і з того, щб одразу розумію, багацько де-чого являєть ся для мене таким новим, таким несподіваним!... Неначе зовсім інший світ мені одкриваєть ся!...

— Щож! тим інтереснійше!...

— Інтересно, се правда! — мовила дівчина і очі єї заблищали, личко пройнялось одушевленнем. — Згадую, що ті романи, котрі я перше з такою охотою читала, не так похвачували мене, як отсі книжки!... Там чудеса фантазії, а тут справжня світова область, з такими близькими явищами, з такими дивними законами! І так цікаво досліджувать орудуванне тих законів, сплетінне тих фактів! Так хочеть ся пильнувать їх!... Вчора я кінчила „Фізіологію щоденного життя“, Люїса. Що за чудо! Вона очарувала мене!... Знаєте, в кінці кінців ся область найбільш принажує мене! Що може быть інтереснійше: пізнавать життє самого нашого життя!... Ах, я плутаюсь у словах, я не можу вам добре висловить мові думки!...

— Я вас розумію!.. Ваше реченне здалось би навіть іншому вигадливому красномовцю!... Щож! от і ви-

беріть сю область своєю спеціальністю! Отже пойдете, будете учить ся медицини!

— Пойіду! пойдіду! — журливо протягла дівчина. — Се ще по воді вілами писано!... Ах, а так би хотілось! — додала стріснувши кучерявою головою. — Уже так би училась, так би пильнувала, що мабуть би таки зрозуміла все, дійшла всього, що схотіла б! —

З дверей на ганок вийшла молодиця Титяна і промовила статочно:

— Казали пані, щоб ішли чаю пить! —

— Ах, я й не кличу вас!... заговорила!... Ходіте! — мовила панночка гостеві, хутко встаючи. Він теж устав якомсь безтямно, і не відриваючись од розмови сказав ідучи:

— Що-ж, не залишайте свого бажання, то й пойдете! Се конечно потрібно. Я певен, що Марія Петровна не стане вам на перешкоді!

Сидячи при столі за чаєм, молодий гість мало піддержував розмову з старими, хоть чорнява пані й удавалась до його з різними питаннями:

— Ти, Костю, бачив мирового? говорив з ним? — питала вона.

— Ні, ще не заходив!...

Катерина Пантелеймоновна, котра ото власне й приїхала з села в купі з своїм сином, щоб він справив їй у місті де які діла, була дуже невтішена тим словом; вона кидала бистре й проникливе око на свого Костя, коли він давав їй ті короткі, наче безтямні відповіді, ведучи розмову з панночкою, котра теж уділяла йому далеко більше уваги, ніж паням.

Та таки й можна було уділяти увагу такому хлопцеві! Обличчя его було таке гарне й змислене!... Праві очерти лица мали артистичну тонкість, карі очі були

були вдумчисті і мов би вітали у якихсь мріях, одтінялись темними бровами, довге каштанове волоссе, одкинута назад, хвилею збігало аж на плечі, оказуючи високе чоло, з боковими забігами, ніжного обрису. Біле лице его не було однак безживним: в лиці проби-валась краска, уста нагадували повні, червоні уста матері, пані Катерини; але вираз тих уст, визиравших з під шовкового уса, був зовсім інший, — так само як і рухи паничеві, тонкі, делікатні... Кость, чи як називала його господиня, Константин Михайлович, при всій лагідності свого поводіння мав якусь покоряючу вагу на матір: пані Катерина при йому навіть говорила не так голосно і без жадного гострого тону.

Тож обидві пані і не подумали заперечати, коли панич, допивши чай, мовив виглянувши в відчинене віконце на тиху улицю з зеленими садками, по котрій уже лягали вечірні тіні:

— Любов Василівна! Ходім-те на проходку! так гárно!

— Підіте, підіте, Любочко! — проказала й собі Катерина Пантелеймоновна: — чого маєте сидіть у хаті? А ми собі тут посидимо з Марією Петровною!...

Любочка встала, накинула на себе чорненьку тальмочку, наділа сірого брилика з скромним перцём і вийшла з паничем. Пані Катерина провела їх своїми чорними очима, — повернула голову, споглянула назирцем і на улицю, як проходили поуз вікна. Марія-ж Петровна сиділа нищечком, опутивши свій ніби зажурений вид та дивлячись у землю.

Молода пара, вийшовши на улицю, повернула перше в бік поза оселю і стала на краю узгір'я, на тому шпилі, з-відки було видно знайомий нам широкий краєвид. „У бéрезі“ замічав ся чималий рух: там маячили

людські постаті, що прийшли до річки чи то з пранням хуста, чи до купелі. На греблі коло млина спинився як раз довгий ряд навантажених возів, — либонь чумацька валка. А далі ті луки, той бір були такі спокійні... Вода там далеко в берегах стояла як свічадо, тиха, ніби нерухома. В боковий приток Брунь видивлялись молоді верби, а сама тая Брунь смужечкою тяглась проміж зеленими луками, десь туди похід села, повіті прозірчастим маревом.

— Що так задивились, Любов Василівна? — питав панич.

— Люблю сей краєвид!... одказала дівчина і ще більше втопила втішливий погляд в далеку просторінь.

— Побачите кращі краєвиди!... Там!...

II.

Наші повернули назад і щиро бесідуючи пішли собі містом. Перейшли вздовж майдану, з гарною мурованою церквою по середині, з двома рядами доволі чецурних крамниць, біля котрих та біля перéкупок замічалось трошечки руху, — в загалі-ж і на майдані і похід боковими одноповерхніми будинками з просторими тінистими дворами було пусто, самотно, панував якийсь лінійний спокій. Далі наша пара вступила в широку улицю, котра мала славу „арістократичної“, — на ній бо замічалось скільки висчих, доволі таки „панських“ будинків з оздобними деревами. І тут було глухо: улиця була невимощена і вкрита густим пухким шаром пилу, по боках під будинками тяглися узенькі стежечки, протоптані пішоходами в зеленім муріжку.

— Зайдімо за Раїсою! — дорадила панночка своєму кавалерови.

Вони наблизились до одного панського будинку, що виходив на улицю мурованим ганком з балясами і двома товстими білими стовпами. В одчнене вікно йшла на улицю луна співу з провідом фортецяно; далі можна було розібрать і слова пісні: досить гарне, хоть уже й не дуже-то свіже сопрано виводило:

„Я мастіку зажіла́

„Я цвeтов нарвалá, —

„Пріхаді на свіданье любві!!...

— Віра Николаєвна у Брагових, се ві голос! — мовила дівчина і разом з паничем увійшла через ганок у будинок. Там в світлиці з старою але панською постановою вони знайшли цілу громадку: коло фортецяно стояла висока брюнетка з трохи вже помарнілими очертаннями лица, в білій сукні з пунсовими стьонжками, — вона-ж то й співала; за фортецяно сиділа далеко молодша й свіжійша брюнетка в доволі простому церкальовому одінню, однак зграбно пошитому й оздобленому разком чорних великих гранат; тут же містили ся коло стола: сухорлява незначна блондінка в незначному одінню і пан середнього віку, з круглим, блискучим обличчям, веселими сірими очима і рудоватою чуприною, зачесаною на бік; — убранне его, з яеного суконця, оздоблене блакітним галстухом з широкими кінцями, щось більше показувало на кавалерський стан; трохи одеторонь сидів з книжкою в руках у скромній поставі, молодий гарненький собі офіцер.

З прхходом нашої пари співанье як раз скінчило ся. Почались витання. Всі оказались знакомі між собою. Панночка Люба поцілувала ся з брюнеткою, що сиділа за фортецяно, і мовила їй:

— Ми зайшли за тобою, Раїса, — чи не підеш ти на проходку; не знали, що у тебе гості!...

— Се нічого не вадить! — одповіла Раїса встаючи з за фортецяно. — Ми можемо всі піти! — Далі пішла на зустріч прибувшому паничеві Костеві, мовивши йому голосно з привітним усміхом:

— А! Константин Михайлович! Дуже рада! Давно вас не бачила! Ну, сідайте-ж, панове, тим часом, — додала Раїса, яко господиня.

Але сидіти не прийшлося: у світлицю ввійшла невеличка панночка і, зробивши „кнікс“, промовила:

— Мамочка просять на чай!

— Ходіте, панове! — гукнула Раїса, перебиваючи руському панові его кавалерську розмову, котру він уже розпочав з переспівавшою панною, Вірою Николаєвною. Потім вдала ся до офіцера: — М-е-е! Богдашевич! дайте вже спокій Карлу Фогтови та ходіте п'ять чай!

Офіцер соромливо усміхнув ся, положив книжку на столик біля купки інших книжок, і рушив з місця. Люба й Кость, хоть одмагались, що вже п'яли чай, мусіли те-ж подати ся за гуртом.

У столовій коло біло-накритого стола сиділа пані поважного віку, (хоть вона ще не хотіла здавати ся старою), у стрійному, чорному кружевному чепці на темному настобурченому волоссі. Вона держала ся з привоїтою стромкістю; довгий ніс висторочував ся гордовито вперед. Пані з-пишна повиталась з новоприбувшими і поважно запросила всіх до налитого вже чаю. Всі розмістились біля стола, спорядженого по панськи, але трохи скупю. В столовій весь гурток почував ся не так вільно. Сама тільки панна Раїса бажала й тут видаватись сміливою й непригніченою. Вона говорила більше всіх, голосно, твердо. Сидячи біля Люби, вона одбивалась зовсім іншим характером вроди: досить міцно збудована, з чорним лискучим волоссем, заплетеним у дві

коси, з правими обрисами, з свіжим румянцем, що пробивався на повних щічках, з темно-карими, не дуже великими але бистрими очима, з сміливими чорними брівками, котрі так оддавались од білого рівного чола, — панна Раїса здавалась дуже гарною. Правда, блеск очей мав у собі щось холодне, усміх гарних уст був ніби погордливо-спокійний; рухи в своїй сміливості були трохи різкі, так само як і в голосі єї при всій єго свіжій гучности брєніла ніби якась металічна нота; але врешті хто не дбав би о вираз м'якості, сердечної теплоти, а давав би перевагу красі тіла, енергії, певности в собі, той мусів би признать панну Раїсу дуже хорошою і вподобною.

Русявий пан у ясносиньому галстуху, називаний у гурті Петром Степановичем, сидячи між Раїсою й співачкою Вірою Николаєвною, часом з дуже солодкою міною поглядав на Раїсу; але тверда, трохи насмішлива мова єї, з котрою вона інколи вдавалась до його, збентежувала, ніби лякала його, — і він ледви знайшовши що одповісти, повертав ся до другої своєї сусідки, панни Віри, котрої тонкий усміх на блідніючих устах був для його не такий страшний.

— Ви, Петро Степанович, дуже добре зробили, що прийїхали сььогодні до міста, — говорила Раїса: — я вас заставлю писать мені прошеніє!

— Прошеніє? — перепитав панич, уже й справді трохи переляканий.

— Єге-ж, прошеніє до губернатора, щоб відали мені паспорт!

— А се-ж нащо?.. Куди се Раїса Павловна збіраєть ся? — спитав Петро Степанович у старої пані-господині, поглядаючи й на панну.

— Раїса йїде за границю! — одповіла пані по-

важно, вимовляючи слово „за границю“ з притиском і надто по російськи.

— В університет йіду! — додала дочка. — Так! Тут не пускають, пойдімо за границю! Ще й ліпше! Як прийдімо назад, то заграничним докторкам ще більше будуть кланятись!

— А ви так певні в докторстві? — спитав паннич Кость.

— Звичайно! — одповіла Раїса, — а то чого ж би так провадитись! — Ми з Любою іначе й не думаєм!

Люба тихо веміхнулась і підвівши очи зустріла теж усміх Костів.

— То й ви, Любо, йідете? — спитала панна Віра. — Щасливі!...

— Не знаю ще, — одповіла Люба, червоніючи.

— Вам буде трудно! — вкинула пані-господиня. — Раїсі інше діло, при єї знаттію чужоземних мов!

— Всі йідуть, всі йідуть! Нас покидають! — мовив між тим Петро Степанович, не то журливо, не то жартами.

— Чого-ж в єї? Багацько застаєть ся! — одповіла Раїса, скинувши погляд на друге сусідство Петра Степановича. — Врешті, коли так журитесь, то забирайте ся й собі з нами в Цюріх!

— Куди там нам у Цюріх, — одповів Петро Степанович зовсім збаламучений, поправляючи свою кудлату чуприну.

— А знаєш, Раїсо, — мовила Люба, — є справді товариш у мандрівці: Константин Михайлович йіде!...

Раїса з втішливим дивуванням глянула на панничу.

— Йіду! се річ певна! — одповів він на той погляд: — і готов на скілько можу стать до помочи своїм землячкам!

— Раїса щиро втішилась почувши новину про панича Костя. — Ах, чудесно! — мовила вона од серця: — Прекрасно! А я і не знала сего! — Очи їй блиснули теплішим світлом. — Ну, ходіте, будем обмірковувать подробиці: коли йдемо, як і що!... Панове! здасть ся скінчили чай? ходімте-ж, трохи пройдемо! — Вона раптово встала, за нею охочо поспішили всі інші, уклонившись поважній пані-господині. Панни почали збиратись на проходку: Раїса десь там у себе, а панна Віра в гостинній, уважно ладнуючи на голові перед великим зеркалом бріль з широкими крилами. Незабаром всі рушили з хати. Вийшли говіркою юрбою, всі вкупі, але за для узькості стежки мусіли розбитись на пари.

— Так ви йдете з нами! — заговорила до Костя Раїса і забрала його з собою вперед.

— А ми з вами зостаєм ся! — щиро мовила Віра, держучись у парі з Петром Степановичем, котрий охочо повів розмову далі, але виводячи на перший план просто зоставання а не слова „ми з вами“...

Люба й висока блондінка пішли в близькім товаристві молодого офіцера. Але русявій панні прийшлося і тут бути більше мовчазною товаришкою. Люба з офіцером спомянувши о своїм спітканню того-ж дня в бібліотеці, заговорили о книжках, звісних їм обом з читання; вони обоє брали їх з мійської бібліотеки. Молодий офіцер говорив з-тиха, трохи бентежив ся, але далі одушевив ся, вимовляв свою думку тепло, од серця. Обоє говорили як неофіти, з похватом, загарою, але тим щиріше, що власне одно не мало повздержуватись перед другим яко перед авторитетнішим, ученішим бексідником.

Розмова ставала голоснішою. Панич Кость оглянув ся на розмовців і затримав свою ходу, щоб зрівня-

ти ся з ними. Тим часом вийшли в чисте поле, тихе, повите білястим світлом ясної ночі; лиш од високих окопів по над шляхом лягала глибока тінь. Мова говоривших гучно лунала в тому німому просторі. Близько вітряка, що неначе який велетень простягав свої крила в польову просторінь, наш гурток сів одпочити на розриві окопу і довго сидів там. Розмова часом утихала, молодь втішливо дихала чистим повітрям. споглядала на вільний краєвид, з заснувшими в дали крайніми оселями місьськими, окритими темними купами дерев, — з них де-не-де високо виступала тополя, одбиваючись думливою постатю в чистому зоряному небі. Он зірвалась зірочка і ясною бистрою стягою покотилась до небесного краю...

„Звезда покати́лась на запад, —

„Прості, золотая, прості!“ —

з-тиха промовив Кость, слідкуючи поглядом зірочку.

— Ах, Констатин Михайлович! Ви бредните віршами! — мовила Раїса, голосно засміявшись і скидаючи близький погляд на панича. — Та й чого прощаєтесь з тою зіркою? Хіба-ж вона зникає? Переміняє лиш місце в світовім просторі!

— Де-ж поділась би поезія, коли-б те розбирать? — одповів Кость. — Поезія єсть суб'єктивний погляд чоловіка на речі і яви природи!

Завязалась знов загарлива розмова, в котрій сперечники однак не прийшли до згоди. Кость лиш придбав прихильницю в особі Люби.

Нарешті знялись і пішли назад. Хутко голосний сміх Раїси лунав уже коло самого ві будинку, де гурток розлучав ся.

— Прощавайте, поет і поетесса! — гукала Раїса Костеві й Любі, коли вони, зоставивши всіх інших біля

Раїсної господи, пішли до дому в супроводі лиш офіцера.

Мало розмовляючи дійшло наше тріо до двора Любиного. — На добра-ніч! — мовив офіцер, прощаючись з Любою коло воріт. — Приємного сна! Вам повинні снитись милі сні, — додав усміхнувшись, — ви така ідеалістка! Приємного сна!...

— Спасибі!... Тільки чого-ж ви думаєте, що ідеалістам мусять конечне снитись милі сні? — кинула на одповідь Люба. Офіцер був уже подаль, почув ся лиш сміх его, голосний але беззлостний.

Люба й Кость увійшли на подвірє. Люба швиденько зійшла на ганок, вступила в незамкнуту господу; там на тій канапі де сиділа над вечер пані Катерина, було постелено для приїздного гостя панича; нагорілая свічка освічувала самотну хату.

— На добра-ніч! — мовила Люба, вернувшись на ганок до Костя, котрий стояв в задуманій поставі, спершись на стовп ганочка. Він не спішив ся прощатись з Любою, що стояла перед ним, облита місячним світлом, з опущеним поглядом, з простягнуною рукою.

— Мама буде ждати!... Завжді не спить, поки не прийду! — мовила тихо дівчина, в одповідь на той погляд, котрий вона чула на собі. І наче вихопивши свою делікатну ручку з руки Костевої, швидко пішла двором до другого бокового ганочку, на простійшу половину хати. Там на тій половині їй обхопило душевє, хатнє повітрє. Перший покій не мав віконниць — і місячна стяга показувала Любі просту путь далі мимо спавшої Титяни. В другім малім покоїку Люба спинилась коло невеличкої, простенької канапки, де їй було постелено, і заглянула через одчинені двері в сусідню спочивальню,

мляво освічену малою лампадкою в кутику перед образом. Там на звичайному Любиному місці спала і похрапувала Катерина Пантелеймоновна; ліжко старої господині, перестелене, було порожнє: Марія Петровна стояла на колінах перед образами, молячись; білий чіпочок її був низько нахилений. Оглянувшись на Любу, котра почала швиденько розбиратись, Марія Петровна ще нижче схилилась, ще з більшою чулостю зашентала слова молитви. Люба, кладучись, зітхнула, споглянувши на ту похилу постать, облиту лагідним світлом лампади...

III.

Колі-ж і де дієть ся та дія, що почалась отсе? питаєте мене, мої любі читальниці. Думаю, що до якої міри ви вже й угадали і те, і друге. Дієть ся дія коло половини 60-тих років, у повітовому, ну, скажу вам, — полтавському місті.

Панночка Люба Калиновська походить з невеликої дворянської сім'ї. Батько її служив трохи по виборах, але хутко втомив ся турботами тої виборової служби, вийшов у одставку й жив на своїм господарстві, котре було не велике, але забезпечувало спокійне і не то щоб нужденне проживання. Пан Василь Калиновський був для свого часу доволі освіченим чоловіком, виписував альманахи, газету, надзвичайно любив Гоголя, зачитуючись ним у своєму садку під тінистою грушею... Сусіди мали пана Калиновського навіть за чоловіка „ученого“. Певне було те, що пан Василь поважав науку, і хоть не мав синів, а тільки дочки, однак хотів, щоб діти его були освічені. Тож первістну науку грамоти російської і навіть французької давав сам, а далі, щоб учінне йшло

пильнійше, вдавав ся до людей. Отже старша дочка, котру ходив учить сусіда учитель з мійського училища, закохалась не тільки в науці, але й в учителеві — і вийшла за його заміж, після чого вийїхала з мужем в Полтаву, де він одержав краще місце. Середня дочка була віддана в полтавський інститут, де, як говорили, „заскучала“ і вмерла. Зосталась найменша, Люба, котру ще за життя Калиновського оддали учитись в своєму місті, де дві статочні панночки одкрили „пенсіон“. Учили в тому пенсіоні російської граматики, історії і навіть географії, при тім звичайно й французької мови і мўзики, се-б то грання на фортепяно. Потім прибрлудилась до пенсіону якась стара Німка, то которі дівчата хотіли, то могли учити ся й по німецькому. Наука собі по троха йшла. Дівчата учились і при тім не дуже нудились, бо були так близько від дому. Прийде було Люба до дому, учить свої завданки, а коло неї плете чулку мама, або шие, голосно виспівуючи Титяна, „Валдайская возвишенность“, „Валдайская возвишенность“, „Уральській хребет“ затвержує Любочка і мимоволі думає: „Чого у мами таке смутне обличє? чи вона все жўрить ся за бідньєкою Манею, що похована там у Полтаві, чи за татком? Бідний татко, як він тоді нагло простудив ся на водохрищі й так швидко умер!“... В думці Любоччиній встають всі сумноурочисті обходини тої пригоди, таткового похорону, далі думка переходить на інші речі. Он Титяна співає:

„Ой що біжить без повода?

„Ой що росте без кореня?...

Любочка знає з тої-ж пісні, що без повода біжить — вода, а росте без кореня — камінь; але як може рости камінь без кореня? як він росте?... Люба задумуєть ся, та не знаходить відповіді... далі стрічує стриженою головою, згадує, що треба ще вивчити французькі

слова. „Маліновка — la fauvette, la fauvette, соловей — le rossignol, проказує Любочка. „Красиве слово rossignol“, — думає вона, — „та тільки якось не підходить!... Соловей, соловейко!... Як то там у тій пісні: ой ти соловей пташко маленька, та й не щечечи, в гору летючі!... Та й не обтруси ранньої роси!... У Бакая в садку так гарно співають соловії.. і у нас у хуторі... Славно теж кує зозуля у ліску за хутором: куку, куку!... Як вона може вгадувати, скільки кому год жити? А може тому не правда, що зозуля вгадує літа? Як пташка може знати?... А нащось-то кажуть!“ — Люба знов задумується; розпитатись докладніше нема в кого... в пенсіоні навіть сміяли ся-б, як би спитати...

Підростала Люба. Часто бачила вона у комірці скриню з книжками; було як порастєть ся в комірці мама, то й вона загляне в ту скриню, — там поверх книжок мама клала клубки ниток та інші делікатні річі; візьметь ся Люба за книжку, а мама зараз: „Не руш, не руш, Любочко, то татові книжки, дітям вони не здатні!“ — Любочка й одкиветь ся. Але от далі Любочка таки зважуєть ся брати ті книжки і виносить їх на світло. Книжки мають якийсь цвілий дух, листки посіплювались... Любочка читає заголовки, прочитує цілі картки.. Часто, часто стала вона довідуватись до тої скрині з книжками! О, богацько вона знайшла там до читання: там були журнали за цілі роки, окремі романи, такі цікаві, з дивними пригодами. А в іншому оповіданню й просте що небудь розказуєть ся, та тільки так жалосно, — Люба аж плаче над книжкою, там у садочку під шовковицею. Якось же Люба витягла з скрині прекумедну книжку, спершу аж якось очам не вірила: що таке? Так зовсім по простому виходить! На першій-же картці стоїть: „Еней був парубок мотор-

нвий, — еге-ж бо так, парубок моторний, — і хлопець хоть куди козак, удався на всеє зле проворний, завзятіший од всіх бурлак“... Що се таке?... Очі в Люби заблищали. — Мамо? звідки в нас ся книжка? теж таткова? — питає Люба. — Таткова, серденько, таткова! він було в госос із неї проказує... смішне там! — І справді й Люба щиро сміялась, навіть скінчивши, — щось таке й Титяні прочитала з тої книжки! Титяна все чисто розібрала, теж разів зо два засміялась і навіть потім, здивавши Любочку, спитала: — а що-ж там далі, панночко, в тій казці?

Більше таких одмінних книжок Люба не знаходила. Тільки й знов здибала ся з тою простою мовою у письменному обході: прийїхала якось на літо сестра з чоловіком і привезли з Полтави якісь писані вірші, такі вражаючі; на завжді одпечатались в Любиній головці такі вірази, як „червоною гадюкою несе Альта вісті!“... „Хоча серце замучене, поточене горем, принести і положити на Дніпрових горах“... Говорили, що той письменець, котрого були ті вірші, — переписувані на аркушках, — все тільки так і писав по простому, по „малоросійському“, що сам він простий селянин — і за своє писання засланий кудись далеко...

Люба сказала про ті вірші своїй товаришці по пенсіону, Раїсі Браговій, виголосила при їй цілий шматочок з їх; але Раїса сказала, що то зложено по мужицькому і щось таке неприличне!

Раїса, бачите, була „велика панночка“. Се-б то не дуже й велика, але рід єї бундючив ся, удавав з себе „арістократів“. Колись-то ще дід Раїси, старий Брагов, — чи, як мужики називали, старий Брага, — був справді дуже багатий та поважний, його навіть предводителем вибірали; але син єго, Павел Брагов, військо-

вий чоловік, — як то кажуть, таки добре „протер очі“ батьківщині! змотав ся, доти заставляв та перезаставляв свій маєток, поки довгу стало чи не більше ніж маєтку! Однак все-ж був „такого роду“, та й жінку взяв теж таки з важнішої сім'ї, то й не переставав належать до аристократів. Якоісь його й на уряди статочні вибирали, — то судією, то яким там депутатом, — і в загалі якось воно велось у сім'ї по панському. Панночки, — Раїса найстарша, — говорили по французькому. Все-б воно тягло ся так-сяк і далі, та ота „воля“ наспіла. Се в кінець підкосило діла Брагових... Пан Брагов сяк-так „зліквідувавши“ свої діла по маєтку, десь затер ся, — до якогось родича служить вийхав, інші говорили, що якась і сімейна „історія“ замішалась, досить того, що пані Брагова зосталась у нашому місті сама з дітьми, та з якимись невеликими окравочками колишнього маєтку. Однак панська традиція і колишня пиха зосталась. Отже хотіло ся-б дати підрісній „Раїсочке“ „прілічне веспітаніє“, та ба!... Прийшло ся оддати їйї в той пенсіон, куди ходила й Люба Каліновська. Дивне діло! Були там далеко заможніші дівчата, багатеньких панків або купців, — однак Раїса Брагова вважалась таки проміж ними „великою панночкою“ і сама мала себе за таку, чуючи од мами, що вона повинна пам'ятати, якого вона роду!

Отак, часом з-коса поглядаючи одна на одну, а часом по дитячому або пізнійше по молодому щиро зіходячись на який час, дівчата скінчили свою науку в пенсіоні. У живу ю хвилю життя вступили вони од разу! Яким глухим, патріархальним не було наше маленьке місто, а й туди міцними струмками прикотилось „нове життя“ тих років. Старі основи громадського життя, міркування, хисту, як крига на весні поламались, закрути-

лись потрошені, наганяні теплою, вільною течією. Таким свіжим, молодим повіяло в повітря!... Старі руки й голови, здивовані, прибиті, приголомшені, опускались, — молоді ж так сміло, бадьорно підіймалися, ретельно шукали праці! Молодь з сяючим поглядом дивилась просто на зійшовше світло правди й волі — і не гадаючи, що світло те може колись примеркнути..

Любі не треба було вже шукати книжок у давній батьківській скрині: вони мов би самі шукали йійі й подібних молодих голов. Хто сказав-би, звідки й як склався гурт „любителів“, котрий почав грати спектаклі, для того, щоб на зібрані гроші завести в місті бібліотеку. Де вона й вродилась, тая бібліотека!

Отам-же як Люба, так і Раїса найшли годівлю, котра відкрила їм „новий світ“.

Хто саме промовив те слово, „їїхати учити ся за границю“, трудно сказати. Та думка бродила сама. Раз-у-раз приходила чутка про їдучих, про поїхавших туди. Зоставалось одно: як „вірватись“ із рідного гнізда, котре все-ж, — хоч і як розхитана була его влада, — мало свою вагу! Тяжкого жалю завдала матері Люба, сказавши їй у-перше про своє бажання, їїхати учити ся за границю. „Одна-ж вона при мені зосталась, моя Любочка, мизиночка дорога“ — думала з сльозами в очах Марія Петровна: — „як-же я зостануся сама, як-же я їїї так далеко однушу?!... Але як же й не пустити, як не знайти способу спорядити дитину, коли вона так рветь ся у ту путь!... Та й каже-ж вона, що поїде не на довго! Може-ж Господь продовжить віку, дасть побачити їїї знову, голубоньку рідну!.. Спромогу тільки треба знайти, з чим би мала виїхати й там жити Любочка! — Ну, щож, уже якоє би то можна було зарадити справі: ґрунти оддані людям в орудю за певну

річну плату; а їй старій хіба багацько треба? однаково все, що одбирала-б річно, витрачала б більше на Любочку, — ну, все-ж одно можна те саме, чи там троха більш, уділяти їй тепер, на той Цюріх, — де він у лихой години виврав ся!...

А „мамаша“ ж Раїсина? Як же сая?... Та що-ж, в загалі мамашам трохи ввірвалась нитка розпоряжатись долею дітей, та ще таких одважних як Раїса! Ну, і не одна-ж вона була при матері, — хвалить Бога, у пані Брагової сім'я чимала, — всіх четверо діток... Що може Раїса „висидить“ тут, у глушині, без одповідних своїй родовитості способів житя? А то все-ж таки поїде „за границю“, вернеть ся значною між іншими панночкою, ученою, — тепер се в моді, — хто знає, може тим побитом Раїса знайде своє щастє! І пані Брагова скінчила на тім, що не тільки з пишністю звічала знайомим о мандрівці Раїсиній „за граніцу“, але на сподіваній кар'єрі старшої дочки стройіла до якої міри прийдешню кар'єру й інших, менших дочок.

IV.

У будинку пані Брагової була заметні. Бігали слуги й малі панночки, раптово розпоряжалась Раїса, та й сама пані Брагова була щось не така поважна, як звичайно. Ув'язувались пакунки Раїсини, ладнувались узлики, — Раїса того дня виїздила за границю. Умовлено було їхать таки в купі з Любою і з Костем Загоровським. На Кійів, куди перше мали їхати наші, треба було простувать звичайною дорогою, як то кажуть „на довгих“, се-б то чи своїми кіньми, чи наймаючи підводу на всю путь. Тож роздумавшись, як краще

зважаєно було найняти найліпшого візницю в цілому місті, — не жида-балагулу, ні! — а статочного міщанина, Семена Мороку: добрих тройку коней мав і добрячу брачку з будкою. Мороку договорила Калиновська.

— Я, мамочко, не хочу, щоб вони зайїздили сюди! — мовила Раїса. — Там їх матері може здумають провѳдить, а ви з ними не знакомі, то тільки стїсненне вийде! Краще я заберу ся з вѳщами, та одїїду до їх! Я уже так і вмовилась!

Пані Брагова поміркувала й сказала: — Се правда! можеш одїїхать туди прольоткою!

Раїса, в сіренькому подорожньому одїїнню, при машиному дзигарку на тонкій золотій цепці, була бадьорна, лиш іногді турботно оглядаючи ся, чи не забуто чого. Далі вийшла в гостинну: тут же була й панна Віра Николаевна і Петро Степанович, як завжді, весело усміхаючись.

Подали їїсти. Вся сімїя розмістилась разом з гостями. Подавало ся якось недбало, спішно, їїло ся мало. В рухах Раїсиних замїчалась нервовість, хоть за столом бадьорилась ще бїльше. Пані Брагова сперлась на руку, в очах їїї стали сльози, далі вона тихо піднесла до лиця свою тонку хусточку.

— Е, мамочко, — мовила присуваючись бїлизе Раїса, — плакати я не позволю!... Се не гаразд!... Чого журитись?... В самої однак голос був ненатуральний.

— Прислали сказати од Калиновських, чи хутко панночка будуть готові? — мовила покойївка ввїходячи в столову.

— А вони вже готові? панич Загоровський уже там? — спитала стрепенувшись Раїса.

— Кажуть, що там. І коні вже прийшли.

— Гаразд! Скажи, що зараз!... Ну, мамочко! треба йїхать!...

Всі встали. В покоях заметушили ся знов. Виношено пакунки, складано йїх на брїчку Петра Степановича, котрий сам клопотав ся коло неї; Раїса в сопроводі Віри Николаєвни й ві кавалєра мали одїїхати прольоткою Брагових. Всі сидїли в гостинній.

— Готово! обїявив Петро Степанович, увїходячи в покїй, ввесь червоний, обтираючи спотнїле чоло.

Раїса підїшла до матерї: — Прощайте, мамочко! — мовила тихо, з поважним лицем. Панї Брагова звелась і стояла нерухомо, стиснувши пальцями в золотих перстїнях свою хусточку; чорні брови ві були зсунуті з мїкою, багацько дрібних зморщок, котрих так не любила панї Брагова, зїявилось на ві чолї. Вона повздержалась тїлько, щоб перехрестить Раїсу, потїм з плачем припала до неї. Раїса цілувала йїї руку, нічого не говорячи.

— Нехай Бог благословить тебе! — промовила далї панї Брагова, та й знов залилась сльозами, з тиха, уривчасто шепчучи: — А татка... а татка не має... не прийїхав і провести тебе!... Блідї руки судорожно обїймали Раїсинї плечї. Тяжкі ридання розляглись по хатї.

-- Не плачте, мамочко! — тихо вимовляла Раїса: не вбивайтесь!... Все буде гаразд!... Бережіть себе!

-- Пиши!... пиши! — промовляла мати.

— Писати-му! зараз напишу!... Раїса ще раз поцілувала руки матерї, розлучила ся з нею і потїм перецілувала обох сестричок, котрі стояли стиснувши ручки, з сльозами в очицях, з тремтячими губками.

— А де-ж Жорж? — спитала Раїса про малого брата. Кликнули хлопчика, котрий був коло повозів, вилїзаючи то на один, то на другий. Раїса силкувалась бути

веселійшою. — Будь здоров Жорж, — промовляла вона, цілуючи оживлений видок хлопчика: — колись і ти пойдеш — учитись на професора! Будь здоров!

Прощання з тітками пройшло досить байдужно... Прощайте, прощайте! До побачення! — говорила на всі боки Раїса, виходячи з будинку. На порозі мати знов обняла йїї. Бричка й прольотка рушили.

Тим часом у хаті в Калиновських ішла своя заметія. Ранесенько, майже зовсім не спавши, встала Марія Петровна. Люба, пізно скінчивши своє вкладання, ще спала; коли прокинулась, чула, що розпорядження материнні були в повному ході.

Рано були попечені пироги. Та й ранній обід приспів незабаром. Тремтячими руками загортала Марія Петровна в синю бомагу ті пироги, ті кури.. Вона була бліда, без кровиночки в лиці, та мовби похудла, постаріла за остатню добу; тільки очі були червоні, либонь од неспаної ночі.. Говорила мало, та й то упавшим, зтиснутим голосом. Однак не переставала клопотатись про все, що було потрібно для одїїзджавшої Любочки. Упорав одно, покиває головою, проведе рукою по очах, та й знов візьметь ся за що-небудь...

Прийшла близька сусідка, поприходили й дальші сусіди, але добрі приятелі, прийїхала й тітка Любина, прийїхали й Загоровські. Любочка зустрїла йїх на ганку. З виступившою в виду краскою, з теплою іскрою в очах подала вона Костеві руку.

— Ну, що-ж, вибїраєтесь? — спитав з приятним усміхом Кость. Люба теж усміхнулась на одповідь. Катерина Пантелеймоновна пішла в покої. Повїтались. Щось то й пані Катерина була якась не своя того дня. Очі єї, хоть жваві як завжди, бігали якомсь непевно, немов ховаючи від чужого спостереження вираз турботи. Мавши

з роду таку розкішну краску у виду, трудно було їйї позбути зовсім; а все-ж — обличчє пані Катерини було щось не таке квітнуче, як завжді, куди блідніше: краса коли й проступала, то якимись плямами.

Люба й Кость zostались на ганку. День був хоть уже осінний, та теплий такий, погóжий.

— Ходім-те в садок, поки-що! — мовила Люба. Садочок ві був не великий; було в йому й скілька грядочок з квітками, рівеньких собі, без жадних штук. Резеда, чорнобривці ще процвітали розкішно... Люба зірвала собі скілька чорнобривців: — Візьму на память! — мовила Костеві з тихим усміхом, а журливий погляд мимо волі блукав по околицях рідного гнізда...

— Шкóда таки, шкóда сих рідних óбразів, — мовила Люба — мов од серця щось одриваєть ся!.. І чогось здаєть ся, що вже не вернусь я назад такою як йїду! Так все невідомо!

— Вернетесь ще кращою, ніж тепер! — завважив Кость, заглядаючи в замислене, стурбоване личко Любине.

Вони вернулись до хати. В покоїках стояв шарварок, гомін. Зненацька почудось бряжчання дзвоника. То йїхав уже візниця з бричкою. Марія Петровна почувши той дзвоник, зблідла ще більше, якомь закаменіла на місці, серце їй замерло. Тьòхнуло воно й в Люби... От зараз йїхати...

Обїдали тут ще з меншим ладом, ніж закусувано у Брагових. Теж якомь „не йшло в душу“. Марія Петровна сиділа мовчки, стуливши руки, опустивши голову; підводила обличчє, щоб спинити скорбно-милуючий погляд на своїй дорогій Любочці, але знов опускала голову, бо сльози туманом застилили їй очі.

Якомь-то пообїдали. От-от будуть рушать. Марія

Петровна сидить у дальшій хаті на екринці під вікном, і гірко, гірко плаче, с-тиха схлипуючи. Любочка прийшла, сіла коло неї, і тихо припала до плеча. Марія Петровна заплакала голосніш, спершись на обидві руки, закривши вид. Далі пригорнула Любочку. „Голубонько ти моя! серце моє!“ — виривало ся в Марії Петровни з плачем. Любочка теж плакала.

Як раз ввиходить Титяна і мовить: — Пані! там уже той Морока гніваєть ся, каже, щоб уже виїзджати!...

Ото-ж послали до Раіси. Вона прийїхала з Вірою Николаєвною й з Петром Степановичем, привезла з собою бадьорнійший дух, поводи́ла ся сміливо, жартувала з паннечем Костем. Прибув і офіцер Богдашевич, „пожадати щасливої дороги!“.. Він теж хотів говорити жартливо з Любою, але в голосі і в погляді єго була якась непевність, — більше чулості, ніж того жарту... — Будьте-ж ласкаві, напишіть, як там вам поведеть ся! — просив він Любу, запиняючись на словах. — Добре, добре! — одказала вона: — і ви пришліте звісточку, як тут що буде! Я буду дуже рада листам, бо мама не писати-ме довгих листів.

А мама та вже нічого не чула! Не чула, що їй толкували новоприбувші знакомі, Віра Николаєвна й Петро Степанович, не чула нічого з того гомону, що був у єї хаті.

Вещі всіх трох подорожніх укладені, вимощено в будці для панночок і навпроти для Костя.

— Ну! — мовив Кость встаючи: Прощавайте, мамо!...

Почали ся-ж обняття, та сльози... А вже Марія Петровна так і вмивала ся слізами!... Любочка прощала ся зо всіма: — Прощай, Титяно! Прощай, Уляно! —

мовила вона крізь сльози, цілючись. Давні служниці теж плакали.

На ганку Марія Петровна як припала знов до Любочки, то так і заклякла. Коли-б не ридання, то можна-б було подумать, що скаменіла.

Отож, як сіли в бречку Раїса, Кость і та дорога Любочка, Марія Петровна ледве бачила: не бачила бо й світа за сльозами...

— Щасливо!... З Богом!... Щасливо!... Хай Бог провадить!... Щасливо! — гукав Петро Степанович. Офіцер Богдашевич мовчки махав шапкою Любі, що виглядала з будки до матері.

Будки не стало видно. Тільки з-далі бренив дзвоник.

V.

Семен Морока, огрядний чоловіга, був, як сказано, господар статочний, то й віз „по хазяйськи“: не на один раз, мовляв, треба коней!... То-ж наші подорожні мали вільну спромогу роздвлятися на околиці.

По малу розсталися поля, наближались переліски, балки, виривав хуторець самотний, окритий садовим гіллям, з кринцею під вербою, — та й знов поля, поля без кінця... Он на кінці виднокругу мріє село, немов до половини вросле в землі, — маячить стріхами, верхньою половиною церковці під зеленим дахом. Он видніє велика могила, на половину розбрана, маячить задумчистим сивим верхом посеред чорної, мертвої рілі, „говорить з вітром“.

А от поля починають хвилюватись, — один малий перевалок, другий, і з пригори видніє близько село Вербівка, що розкинулось геть по над ставом. Там мав бути

первий спочивок наших подорожніх, — дарма, що сонце ще й не зовсім зайшло. От гребля, обсажена вербами, трясуча така, — панночки лиш посміхують ся, як кидає їх у бричці. Он при берегу човник стоїть прив'язаний, а близько його на кладці перуть підтикані молодичі, — задивились на наших мандрівців, на часину праники по-опускали. — От наші і в село вїхали. На роздоріжжі великий зайїздний двір, — Морока сюди не хоче зайїздить. Де хто з перестрічних скидає шапку, здоровкаєть ся. На улиці діти уважно споглядають, білоголовенькі такі, — стоять у воротах, чи поспинались на перелази. А бричка все посуваєть ся поуз двори, колодки, довгі тини. От на заломі перед майданцем Семен Морока став коло зайїздного двора. — Отут будемо стояти! — сказав.

Панночки виглядають, вилазять, ідуть у ту, мовляв, „вітальню“ для подорожніх; там приймають їх з Костем два невеличкі покойїки з темною постановою. Гості скидають закурену верхню одїж; вони й потомлені трохи й охочі посміяти ся з тої „іскопаємої“ канапи, що стоїть в покої, з того скривленого самовара, що внесла жидова наймичка, подавши потім і чайника з фантастичними синїми квітками, і „підозрєнні“ склянки на „облупленій“ округлїй ставнїчці.

Добули наші подорожні свїй припас, даний з дому, живлять ся, пють чай. Говорять, жартують, — ось бо вони вже справді в дорозі!.. Мандрівці!.. По скінченому часві пішли пройтись за село.

Село к заходу сонця оживилось: молодичі беруть воду біля колодязя, розхóдить ся їх жвавий гомін скрипить високий журавель; іде череда й стадо овечок збиваючи кияву: ме!.. бе!.. розлягаєть ся улицею вертають ся люде з поля, з возами повними снопів-

Один з господарів, ідучи коло волів, мовив, порівнявши з нашими: — Добрівечір!

Кость уклонився, Люба стиха одказала теж: „добрівечір!“...

Раїса засміялась: — От уже чудне вітання!... з якої речі?... завважила вона.

— Так!... з увічливості, з привітності! — одповів Кость: — ви, Раїса Павловна, „панночка“, не знаєте свого народу! ні його звичаїв, ні його натури!...

— І не хочу знати! — одповіла Раїса: — що може дати мені се розпізнавання?! кожен індивід з того „народу“, по моему, може не більше викликати інтересу, як інша рослина! Живе чисто ростином життєм!

— Ростином? Ви так думаете?!

— Звичайно! Подивіть ся он на того хлопчика й дівчинку, що лежать там на верху воза: чим вони одмінні од тих-же снопів? Нерухомі, з безмисним поглядом! Або й сей господар, з котрим ви так щиро повітались, — у найліпшій разі може бути порівняний з своїм волом: одні процеси життя — і фізіологічного, і інтелектуального!...

— Ну, Раїса, ти тяжко помиляєш ся! — загарливо вмішалась в розмову Люба.

— Тяжко помиляєтесь! — підхопив і Кость.

— Помиляюсь! помиляюсь! — жваво провадила Раїса: — докажіть мені, що я помиляюсь!

— Що-ж тобі доказувати! — одповіла Люба: — спинись, довідай ся у їх самих! спитай, про що думають ті діти, що може тобі сказати той чоловік!...

Раїса голосно засміялась: — Ах, скажіте з ласки!... ха, ха, ха! ха, ха, ха! Ото розмова була-б!

— А що-ж ти думаєш! — з спокійним усміхом одповіла Люба — для тебе може-б і дуже цікава!

— В решті, — вкинув Кость, — коли-б ми і вважали, що світогляд нашого народа, его інтелектуна сила, низчі, ніж у нас, не такі розвигі, — то наш обовязок піднести йіх, розвивати!

— Розвивати? — насмішливо протягла Раїса: — спасибі вам! за надто тяжка й невдячна праця! та навіть, — додала по хвилині, — з нашої руки податись на сю путь — значило-б спинити прогрес!

— Як се так? — дивуючись запитав Кость.

— Так! — одповіла Раїса з сміливим поглядом: — бо се значило-б спинити на місці ту частину осіб, ту меншину, котра може йти вперед: замість того, щоб хоть принаймі вона дійшла, досягнула до меті, ви хочете осудить йійі на те, щоб вона стала на пів-дорозі і зайнялась переживуванням здобутого — переживуванем у купі з волами, з незмысленною массою! Масса вся прогрессірувать не може! — провадила дівчина: — в людській громаді сили не можуть быть рівні, по самій натуральній суті річей: одні слабші, недолугі, другі міцніші, вдатнійші; нехай-же, не гадаючи о неможливому порівнянню сил, іде вперед той, хто здолає!

— Нехай іде той, хто здолає! — запально проказав Кость, — та нехай веде за руку й того, хто одстав, ослабши на який час!

— Інакше може вийти, — додала Люба, — що той, хто піде вперед сам, зоставить за собою безодню!

— І нехай! — з упертим усміхом мовила Раїса.

— Се не має змыслу! — завважив Кость: — голова одрізана од тіла!... На що ж давати розростатись тій безодні, у котру вам самим може стане коли небудь страшно заглянути і в вас самих завернеть ся голова?

— Далі од країю! не заглядати ся в „безодню“, все вперед! І знайти собі придатне становище! А об тім,

коли хто має охоту класти кладки через безодні, — нехай кладе! вільному воля!... Але я думаю, що тому, хто вже ступив уперед на той бік безодні, однаково повороту нема, — додала Раїса зважливо: — він може тільки зорвати ся з кладки і розбити собі голову, чи захряснути в болоті!...

— Ачей не розібе голови! — мовив з усміхом Кость: — а коли й упаде, то чей же таки не в болото!...

Шпарко розмовляючи, наш гурток дійшов до кінця улиці. Оселі ставали рідші, переривані горбодами, левадами. Одсторонь сидів на колодках під вербами гурток дівчат і хлопців. Челядь співала; в тихому повітрі лунало виразно:

„Ой дуб на березу

„Листом по-хи-лив ся!

„Молодий козаче,

„Чого зажурив ся?“

Кость втішливо повернув голову на зустріч тому співові, проваженому повними голосами з похватором і майже урочисто.

— Ну, що? радіє ваше серце? — з усміхом спитала в Костя Раїса, кидаючи на його раптовий погляд.

Він одповів не зараз, все слухаючи співу. — Ні, ви скажіть, — мовив Кость, поминувши колодки, — не вже вашому сердцю отсей спів не говорить нічого?...

Раїса з якоюсь непевністю повела брівками і нічого не одказала. А спів усе лунав, доносячись гучною хвилею. Аж коло царини чутно було его луноу. Царинний дідусь біля свого куріня немов пильно слухав, похилившись...

В полі починало темніти, на небі займали ся зорі. Довга хмарка на заході теряла свої барви, робила ся

тьмяною, зливаючи ся з вечірними тінями. На шляху було тихо, — лиш запізнілий віз торохтів десь далеко.

Тихо підійшли наши бесідники, вернувши ся з далекої проходки, до свого пристановища. Пора було подумать про спочивок. Раїса стала розбірать свої пакунки, думаючи слати можливу постіль. Кость дбав об тім, де-б найти собі притулок, щоб яко мога менше бути на заваді панночкам. Люба тим часом стояла коло одчиненого вікна, спершись на лікті, дивлячись на зоряне небо.

Гурток дівчат, чи то вертаючи ся з „улиці“, чи ще тільки поспішаючи туди, виводив, ідучи близько:

„Ніч моя темна,
„Зоре моя ясна!...

VI.

— Grünerberg! zwei Minuten!.. Grünerberg! zwei Minuten!... гукає кондуктор, швидко пробігаючи здовж поїзда по помосту. Grünerberg!.. zwei Minuten!... доносить ся вже з самого кінця платформи.

Де се? Що се?.. Тільки що була Вербівка, а тут уже Grünerberg!.. — Еге-ж, маєте собі — так! Вербівка давно зостала ся за плечима та за очима!... Давно Семен Морока, довізши панночок до Кієва, подав ся назад, везучи Марії Петровні листочок од Люби, котрий вона візьме радісною рукою і скропить сльозами; давно зосталось за плечима й кійівське шоссе, Брест, Варшава, давно перейіхано границю... Европейські городи мивали як мрії...

Далі, далі, земля міняє обличче, вабить очи дивнішими дивами культури, дивнішою красою! Та хи-

ба-ж, справді не в книжках тільки описують ся такі-зámки, хіба не на малюнках тільки малюють такі зелені, круті гори, які почались отам у прирейнській країні?... Боже! як дивно! як гарно! Мої панночки не надивлять ся на ті краєвиди! Он гора вся укрита виноградом, і внизу город, — чи ні пак, називаєть ся воно ніби-то „Dorf“, — такий щільний, з високими будинками під червоними дахами, з якоюсь-то шпичастою кірхою; місця нема щоб пустувало, все обпрацьовано, зеленіє, красує. А на зеленій горі високий, на самім вершку стоїть замок, стрімчастий, химерний! Як могли люде збудувать його так високо?! як доставались туди з каменем. з усім!... Неначе яка чарівна рука поставила його там, давно, давно!...

А онде річка вєть ся, стиснута горами, стрибав срібна хвиля по каменястому дну. Промайнула! Знов самі ярі гори та прекрасні долини.

А от, кажуть, зараз Рейн буде! Сусіди-Німці стають у вагоні коло вікон, цильнують того наближення з поважним лицем. — „Дивісь!“ („siehe“) — каже урочисто старий Німець маленькій дівчинці, мабуть онуці, котра либонь ще не бачила на своїому малому віку того „батьківського“ Рейна, — і дід показує пальцем, нічого більш не говорячи. Зйявляєть ся-ж та широка, можна просторінь водяна, перед котрою розступають ся й гори, повиті виноградом, увінчані віковими соснами — Рейн!

За Рейном гори усе вишчають, громадять ся одна над другою. А там далі видніють ще вишчі, з білим краєм у горі. Зеленіють по їх бори, ліплять ся людські оселі, витворні такі „chalets“ тії, — падають потоки, в розскелинах дорога вєть ся. Одна дивна па-

норама змінюєть ся другою при тих зворотах. А над усім небо, таке синє, синє...

Мандрівці наші говорять менше, тільки поглядами міняють ся більше: втіха і якийсь турботний настрій одбиваєть ся в їх. Та й знов очи приковують ся до тих дивних картин.

Сонце вже на заході. По глибоких долинах залягає туман, пасмами підіймаєть ся все вище. А за те як грає західне сонце по горах, яких барв надає їм! Ні, на картині не змалюєш усіх тих тонів! від синього до рожевого, як цвіт дівочої рожі. Сонце зайшло, гори потемніли; як невідомі таємничі вєдлатні наступають вони з боків, крізь мряву сутінь. Де-де блищать зірка. Темрява налягає все більше — і на гори й на все дивне около.

Однак і крізь тінь ночі видно, що наближаєть ся велике місто, — онде воно маячить огнями по подолу гір. Пойїзд спускаєть ся до його в долину, випускає різкий, верескливий півсвист, один і другий, — зараз пойїзд спївнить ся на цюріхській станції

Серце так тремтить, турботно тремтять і руки, збираючи вєщі!

От саме місто, нове місто, з огромними фабриками, котрі маячать високими чорними комінами, світять ся світлом у довгих поверхах. Як багато тут людської праці, поєднаної з міцною силою пари!... Що се? міст! у воді в низу блїснули зорі. Пойїзд перейшов на другий бік міста, поминув знов цілу частину его і став коло станції. Не видно єї з нашого вагона, тільки чутно, як кондуктор одмикає вагони, гукає: Zürich!... Zürich!...

Дарма, скілько тут кому остановки, — наші висїдають тут зовсім, вони прийїхали!

Заметня великої станції поглинула їх. Гукають посланці назви отелів, запрошують; наші приїздни віддають себе в оруду которомусь, і незабаром вони й полтавські пакунки їх везуть ся в отель. Вони минають невідомі будинки, невідомих людей у повозах... Заговорили наші, прорвав ся сміх, веселий жарт. Та й знов турботне мовчання. Неначе в театрі перед підняттям завіси...

VII.

В широких переходах університету стоїть рух: ходить, гомонить молодь: хлопці, дівчата. Не всі поведуть ся однаково: одні розмахують руками, ведуть шпарку розмову; інші-ж сумирні, говорять нишком, не сміючи, і походá їх незважлива, тиха; та і в їх обличчя просвітлі, очі з пильною, ревною думою.

— Здрастуйте, Калиновська! — гукає Любі русява панночка з ясно-сірими великими очима, зграбна така, на ході злегка похитуєть ся, як билина; — Ну, що? маєте вже виписки?

— Маю.

— А я вже купила анатомічний атлас, що нам казали. Приходьте до мене, роздивимось! От і зараз після лекцій можна, коли хочете.

— Добре! напевне прийду! — одмовила Люба.

— А мені можна? — спитав у панночки низенький, жвавий хлопець у недбайному одінню, зненацька прилучаючись до тої пари.

— Можна! — одповіла русява панночка, усміхнувшись: — приходьте!

— Я, знаєте, хотів був сам купить той атлас, на-

віть розігнав ся був до книгарні, — так куді там! дьявольски дорого коштує! Тільки княжнам і купувать!

— Чого-ж „княжнám?“ можна й князьям! — одповіла панночка, тонко веміхнувшись.

— Ну, бачите, князеві треба багацько на ресторани то-що; а княжнам — саме! Та не в тім діло, а де-ж ви живете?

— На Römi-Strasse, будинок N*.

— Спитать „княжну Білосельськую?“ Як по німецькому княжна? здаєть ся, Fürstin? Чорт його возьми, на всіх мовах важно лунає!

— Кузьменко! — гукнув хтось розмовлявшому хлопцеві, — вас чом на фізіології не було?

То надійшов гурток у скілька душ, між котрими йшла й Раїса. Вона була така свіжа, весела, сміючи ся слухала розмову якогось панича, котрий нахилив ся до неї, говорячи, розмахуючи руками; з другого боку йшов теж молодий хлопець, спільник тієї-ж бесіди; зараз ішла якась інша пара, і з тієї гукнули на Кузьменка.

Пари, гурточки, зустрічались, розминались, зачіпали одно одного, то поважними, то жартливими реченнями.

Нарешті разом заметушились, пішли хутнійшою ходою, розійшлись по аудиторіях; лиш луна розлягалась від ступнів та відчиняних дверей.

Ото-ж так, наші дівчата вже й в університеті цюріхськiм! студентками, бачите! Спершу якась була перешкода в тій справі вийшла: щось там на строк прийняття не потрапили, та потім діло поправилось. О, багацько де в чому треба було потрапляти несвідомим приїздням! Перше всього виявилось, що помилились на першому ступні: „затесались“, бачите, в отель „Baug au lac!“... Хто-ж його знав?... Воно правда, що комфорт

страшений і вигляд чудесний, але-ж, як то кажуть, зовсім не по кишені прийшло ся! Тож наші ху-тенько перебрались по домівках — і зовсім навіть у іншому кутку!... Вони наняли собі домівочку близьче до університету, на Künstlergraben; правда, господиня йїх, Frau Pilz, трохи пригнітала душу вимогами надзвичайної обережності з єї господарськими стінами й поставою, але все-ж до якої міри вони були у себе дома. Дівчата охочо розташовувались у своїй домівочці, розкладали книжки, всяку всячину, то привезену з собою, то куплену тут. У вікна домівки видно Лімат з мостами, видно берег єго, „Старе місто“, видно ті гори хороші, що самохіть беруть очи!

Чуда нової природи похвачували наших дівчат; не тільки Люба, котра не таїла ся з своєю втіхою, а й Раїса, котра говорила, що не по єї вдачі „розкисать од милування натурою“, — підпадала теж під чари, котрі точила прекрасна цюріхська околиця.

Але не менше було дивування дівчат, не менше була захвачена вся йїх духовна істота тими дивами, котрі йїм одкривала наука, до якої вони приступили з такою ретельністю. Вони багацько прочитали і у себе дома, і мали де-яку знайомість з „наукою“, та то була знайомість ділетанток; — поверхова, порізнена; тепер же, коли вони стали пізнаватись з вибраною научною областю в стрійному ладу, в професорськїм поучанню, вони побачили всю вагу, весь інтерес тої науки. Новоодкритий світ показав ся йїм ще дивнішим. Навіть ті научні частности, котрі вони добре знали, здались йїм тепер зовсім іншими, при тій наглядності, з якою показувано йїм тепер ті дива. Зоологічний кабінет, анатомічні препарати, фізичні, хімічні досвіди, побачені своїми очима, вражали йїх думку так міцно,

так доказно, що очі приковувались як до чогось надзвичайного, несподіваного!... А надто вже мікроскоп, той маленький прилад, котрий однак і справжнім ученим, князям науки, одкрив новий, ogromний світ!... Як дивно! як багацько тих див, котрі однак всі можна дослідити, зрозуміти!...

Ах, пізнав'ять, пізнав'ять треба все теє! учитись, учитись!... І учило ся так охочо, так ревне! Тяжко лиш приходилось, що наука говорила чужою, не легко зрозумілою мовою. Часом-би так хотіло ся спинить того лектора: „Стривайте, Негр Professor!... як ви сказали? щось не до тямку нам!“ Та ні, професора не спиняти! треба уважно слухати хоч далі, а потім уже з писаного розібрать те місце, що тепер зосталось незрозумілим! По троху привчало ся, наломлювало ся і до слухання і до виучування. Ах, все-ж так пильно слухало ся: сидиш на лекції, слухаєш, не змильнеш, аж голова томить ся, а прийдеш до дому, штудіруєш ту лекцію по виписках, по книжках, — аж знов тобі голова вернеть ся!

Дарма, що вернеть ся, — треба і хочеть ся сидіть! Чи то-ж раз сиділа тендітна Любочка з Раїсою за тими книжками та атласами до пізньої ночі!... Та щó — до ночі! траплялось, що Раїса вже й спать покладеть ся, сказавши „годі“, а Любочка все сидить, чи в ліжку читає, аж поки й зоря світова, загравши по горах, загляне в вікно...

VIII.

В аудиторії вже великий збір, майже всі місця заняті, от зараз прийде професор. Люба пробіраєть ся до того місця, на краю лавки, де їй так добре сидіти. Як шкода! місце зайняте: сидить якийсь незнайомий руся-

вий студент. А вона вже так нагнала ся, — тепер оглядаєть ся, збентежена, де-б знайти інше місце, і промовила якесь слово по руськи.

— Сідайте! — завіззав їйї той же русявий хлопець, посуваючись і даючи місце коло себе. Люба сіла. Студент споглянув на неї уважно, як вона зайняла ся своїми паперами, однак розмовою не зачепив, хоть кругом стояв гомін, утриманий, однак досить чутний. Аж ось увійшов професор; все втихло, насторожилося. При тій надзвичайній тиші професор розпочав свою лекцію; він говорив розміреним, старечим голосом, пройнятим врозумливістю, пильністю. Інколи вставав з-за катедри, підходив до великої чорної дошки і для більшого порозумління робив, говорячи, пояснюючі на́риси.

Лекція скінчилась. То була остатня в той ранок. Молодь рушила до дому. Тільки Люба осталась ще коло дошки, міркуючи, спогледаючи то на ті фігури, то на свій паперок, котрий держала в руці.

— Що ви, може тут чого небудь не розберете? — спитав їйї той студент, біля котрого вона сиділа і котрий тепер, виходячи майже посліднім, підійшов до неї, бачивши те пильне споглядання.

— Та от... тут я щось і од разу не розібрала, і тепер не доберу ладу! — одповіла Люба і між скількома схемами кроворуху у різних типів живущого вказала на кровоносну систему одного з земноводів, *Proteus anguinus*. — Якось тут і жа́бри і лёгке, то як же саме йде процес обновлення крові? як розходять ся ті два путі?...

— А от, бачите — почав був пояснять студент, але тут саме в двері зазирнув товариш Кузьменко і гукнув:

— Корнієвич! де ж се ти подів ся?... Иди!

— Зараз! — одповів Корнієвч спокійно і став провадити Любі дальше пояснення.

— Спасибі! тепер розумію! — одповіла Люба.

— Одним словом, — вкинув товариш Кузьменко, котрий надійшов і стояв при тім обясненню, — ви, землячко, знайте, що сьому жабро-легковому дрантю було-б зовсім доволі самої жабрової системи обкислення крові, — а легке йому дане тільки для того, щоб збивать з толку, морочити нашого брата, несвідомого учня!

Всі трое засміялись і рушили від дошки. Йім прийшлося іти одвією дорогою й по виході з університету, бо Корнієвич і Кузьменко направлялись у той ресторан, що й Люба.

Дорогою більше говорив Кузьменко. — Скажіть, — мовив він до Люби, — ви з якого повіту Полтавщини?

— А ви по чім знаєте, що я з Полтавщини? — перепитала Люба, усміхнувшись. Вона сама не знала, від чого їй так просто говорилось з Кузьменком, мов би вона була з ним давно знакома.

— Ах, Боже ти мій! — одповів Кузьменко: — як же таки не пізнать? Я ще як почув якось вашу німецьку розмову з швайцаром, то й з неї постеріг, що землячка говорить!...

— От як!... Значить, і ви Полтавець?

— А вже-ж! Ми от з Корнієвичем як раз на рубежі гетьманської Полтавщини і слободської України: я з полтавського боку, а він з харківського. Ну, що, Корнієвичу, як там? швидко вже перекацапить ся ваша „слободська Україна?“ га?

— Ти помиляєш ся! — одповів Корнієвич, — ще мій українізуєм!

— От як! Дай Боже нашому теляті вовка піймати! — мовив Кузьменко засміявшись.

Так розмовляючи, дійшли вони до ресторанчика.

Там застали чималий гурт; бренів посуд, гомонів молодий люд. Люба підійшла до стола, де сиділи Раїса і Кость, і зайнялаоставлене їй місце біля його; в близькім сусідстві коло неї помістились теж Корнієвич і Кузьменко, котрий швидко познакомився з Раїсою і Костем, жартував із ними, сміявся.

Користуючи з сусідського гомону, Кость спитав у Люби, пильнучи ві личко з виступившою краскою: — Що се таке, Любов Василівна, що я вас уже другий день не бачив? зовсім скучив за вами!...

— Хто-ж винен? Я теж скучила! — одповіла Люба, втішливо всміхнувшись.

— Та що-ж! Вчора ви кудись з товаришками пішли, сьогодні я заходив, щоб разом в університет іти, — вас уже не було! Хоть би в купі проходиться куди небудь, або що!

— Щож! от і ходім!

— Куди се ходім? — умішався Кузьменко: — чудесна річ! ходім-те лиш, панове, прогуляймося: одже-ж ми, чорт возьми, „в Швейцарії!“ Чи то-ж все видіти над тими Протеусами, та Трітонами, — хай вони віздихають!... Правда, землячко?...

Люба тільки засміялась на те питання, — їй було так весело! — Ходім-те, ходім-те куди-небудь! — гукнула.

Весь гурток земляків рушив у купі. Вони прийшли на терасу перед політехнікою, з відки одкривався чудовий вигляд на місто і гори, облиті сонцем.

Корнієвич кликнув пройти ще на „Noche Promenade“. — Се тут найбільше козацька променада, з тими тополями! — мовив він.

— А, се правду слободська Україна каже! — гукнув

Кузьменко: — ті тополі іменно щось козацьке в собі мають!

Весь гурток рушив і повернув на Raemi-Strasse. Не доходячи до Hohe Promenade зустріли князівну Білосельську, котра йшла в купі з другою панночкою і несла кошичок повний винограду.

— А, ваша ясновельможність! — повітав їйі Кузьменко: — з відки се ви?

— А от ходили виноград купувать на ринок.

— Бачите, який демократизм! Ну, а коли-ж свій анатомічний атлас покажете?

— Чому-ж не приходите? Прошу хоть зараз! — ввічливо мовила Білосельська: — от тут близесенько моя домівка, біля Hohe Promenade.

— Та ми-ж отсе туди і йдемо всі на ту променаду!... Хіба зайдім, панове? — запрошував Кузьменко.

— Зайдіть, зайдіть, прошу! будемо виноград йісти, а потім можна й на Hohe Promenade! І я з вами охотно піду! — Мовлячи тев струнка князівна повела гостей до себе, ідучи по переду.

Домівка ві була з двох хат: в одній була спочивальня, друга-ж була прибрана „салоником“, — з круглим столом по середині, з гарненькою постановою; на стіні було чимале зеркало і скілька швейцарських краєвидів; гори, Рейнські пороги, замок Шільон; на одчиненому балконі стояли високі квітки.

Ввійшовши в хату, господиня поцілувала Любу, мовивши: — Здрастуйте, милая. — Всіх інших просила сідять, дала Кузьменкові атлас, сама-ж у купі з товаришкою зайнялась ладнуванням винограду, сполоскуючи і подаючи його в гарнім кошичку — з кількома тарілочками.

Обидві дівчини, що порались коло винограду, були

так одмінні на вроду, — хоч були однакової „масті“, обидві русяві. Тільки Білосельська — така ніжна, біла, зграбна; суто-русє волоссе, не дуже коротке, придержане з боків шпильками, спадало хвилясто, не заплетене, назад на плечі; великі голубовато-сірі очі і тонкі уста мали делікатний вираз; кругле обличчє було хоч не дуже праве, але, з тими великими очима, з тонкими брівками і ніжним підборіддечком, здавалось доволі принадним і милим; досить висока постать була гнучка і убрание, дорогої простоти, лежало на ній дуже складно. Товаришка-ж Білосельської, Песцова, — як називала їїїї господиня, — була особа не високого зросту, з товстенькою шиєю, жирною талією; стрижене, густе, глинясте волоссе ві зовсім не оздобляло широкого червонуватого лица з невеличкими сірими очима; очерти лица мали „добру“ мягкість і в очах одбивалась теж добродушність і значна розумливість, — але-ж очі споглядавшого мимоволі переходили з того „доброго русского лица“, на постать Білосельської... хоч в очах сеї ясної паночки було більше самої принадности, ніж глибокості думки.

— Панове, прошу вас! — закликала Білосельська до винограду; — М-еиґ Кузьменко! киньте атлас, ідіть до нас!...

— Тільки не „мусьє“, будьте ласкаві! — мовив Кузьменко кладучи атлас і підходячи до гурту.

— Ну, скажіте імя, буду звать цо імені! Як же вас звать? — питала Білосельська.

— А у мене два імені, — одиовів Кузьменко, приймаючись за виноград: — вибірайте, котре хочете! або Анцолон, або Микита!

Всі з усміхом глянули на хлопця — Як се так? —

спитали в оден голос Білосельська й Люба: — Апполон і Микита, ха, ха, ха!...

— А от могу вам розказать сію поучительну історію! — одповів Кузьменко, щипаючи виноград. — Бачите, маю мамашу з панського роду Рабазá; ну, от як найшов ся у неї коханий первенець-син, — се-б то я, — вона й надумалась назвать його Апполоном. Де-ж, подумайте собі, хіба-ж не гарно: Апполон Степанович Кузьменко!... Батько мій, простий собі степовик, дуже не вподобав сього імені, сміяв ся з материнної вігадки, але вона у одно правила: — „Ах, ні! Апполон, неодмінно Апполон!“ — Прийшли хрестини, прийїхали куми, гості, — все як слід: ну, поки йшло уводінне в хрест, мати десь там сиділа далеко, — звичайно, „як годять ся“. Ну, охрестили, подають вино, несуть хрещеника до матері; вона хрестить, цілує, — „ах, мій Апполошенька любий!“... А куми кажуть: який Апполошенька? хлопця зовсім інакше охрестили! — „Як інакше?“... Та, кажуть, Степан Артемович (се-б то батько) сказав священнику, щоб Микитою хрестив. — він так і нарік Микитою!... І батьку мій! мати як скрикне „Микіта!“ як упаде на подушки в істериці!!... Ну, а про те, щож уже мала робить? Хреста не одміниш! так і зосталось!... Мати на тім і здобріла, що було дав мені хоть різні тендітні поменшення: „Кокó“, „Тотóк“... А батько дуже мене любив Микитою, — смієть ся бувало завжді й рекомендує мене: „Апполон, у святому хресті — Микіта!“ — Так от і ви, ясна панночко, вибірайте, щó хочете: чи М-еєг Апполона, чи Микиту Степановича!

Всі сміялись, найпаче панночки. Далі Білосельська зауважила: — Тілько-ж чого ви кажете „Микіта?“ у всякім разі „Нікіта!“

— А вже-ж. звичайно, Нікіта, по самому вже найпростійшому! — додала й Песцова.

„Хохли“ засміялись. — Ех, ви! сіверні язиці! — покликнув Кузьменко: — не розумієте!... То-ж по вашому Нікіта, а по самому християнському — Микита, по нашому, значить! Ві звідки „будете?“

— Ми обидві з Петербурга, — одказала Білосельська.

— Ну, тб-то-ж! із „Пецербурга!“.. То де-ж вам розуміть Микиту?!..

— Ну, ну, гаразд, Мікіта Степанич! — гукнула Песцова: — тільки не розкидайте кісточками: ви знаєте, що тут сього не люблять!

— Ах, чорт їх візьми, тих Швейцарів! я все забуваю їх звичаї! А вже вони мені вспіли освірпітись!... Учора після дощу я перейшов через хату в калошах, то господиня моя, Frau Froelicher, бігла за мною слідом, та мало язиком не злизувала слідів!... Цур їм! Неприємна нація! Занадто вже скребена: вже й образ людини з себе трохи зоскребла! Щось таке обмежоване, безличне!

— Се правда! — зауважив Корнієвич: — тутешні й студенти якісь трохи чудні, іменно ніякі!

— Все-ж видно, що Європейці! Ні, тут таки на кожному ступні чуєш, що в Європі! — проказав Кость. Раїса піддержала його, що європейські взаємини у всякім разі приятніші.

— Що з тої Європи! По мовму краще будь грубійшою людиною, ніж полірованим поліном! — вирік Кузьменко.

Сперечка не переставала. — А що-ж, панове, на *Nohe Promenade* — згадав Кузьменко.

— Ходім-те! ходім-те! — заметушилися всі й вийшли. Хутко опинилися на тій *Promenade*. Місце було прекрасне; то був широкий прохід, обсажений топо-

лями; дерева були давні, розкішні, кидали густу тінь. У низ одкривав ся гарний вигляд на озеро, десь там далеко леліла вода, білили паруси на човнах.

— Здорові були, тополі! — привітав Кузьменко думливі дерева, що стиха ворушили листом од по́диху вігерця у горі. Інколи падав листочок на землю.

— Кажуть, тут прекрасний вигляд ранком! — мовила Білосельська.

— Ходім-те завтра ранком сюди, у двох! — проказав тихо до Люби Кость. — Подзвоніте у мене, я вийду... добре?...

— Добре! — одказала Люба, трохи вагуючись і одійшла до гурту. Кость остав ся, спершись на тополю. Білосельська вдалась до його, мовивши: — Що ви так задумались? — Вона уміла быть ласкавою зо всіма, однак можна було постерегти, що гарний Кость їй найпаче прийшов до сподоби.

Кузьменко жартливо розмовляв з Раісою, а з Песцовою успів навіть „посварить ся“ за приємішки єго, ніби вона з роду не бачила тополі. Корнієвич пильнував збентежене личко Любине, мов би хотів розгадати враз єго...

— Ну, панове, скільки не „прохлаждай ся“, а треба до дому, зубрить! — порішив далі Кузьменко, рушаючи од пам'ятника Пегелі, де так вигідно було споглядати. Помалу рушили. Воно вже й пізенько було: спускав ся вечер, ласкавий, лагідний.

Завели князівну й Песцову, попрощали ся з Корнієвичем і Кузьменком, котрі пішли до своєї домівки.

— Чудний той Кузьменко! — мовила Раіса, ідучи з Любою й Костем.

— А мені він сподобав ся! таквй щирвй, так з ним вільно! — боронила Люба.

— Не бачу нічого принадного в тій щирості! — провадила Раїса: — пайсничить, верзе всяку нісенітницю! Уже іменно Микита!

— А Корнієвич вам сподавав ся? — спитав Любу Кость.

— Не знаю! — одказала вона одвернувшись: — я його не розібрала ще, він такий повздержний!..

Прийшли до домівки панночок. Раїса пішла вперед, щоб подзвонити.

— Так не забудете завтра за Nohe Promenade? — тихо питав Кость Любу.

— Ні! — одказала вона.

IX.

Люба довго сиділа з вечера: треба було надолужить час, прогаяний на гулянці.. А прокинулась так рано, рано, — неначе в серце їйі що торкнуло. Чого так беть ся серце? Хіба сьогодні стоїть на путі щось надзвичайне?... Ну, піде вона собі на проходку, — ну, з Костем Загоровським, — щож тут такого? хіба се яке „стріванне?“... Чи то раз вони прохажувались таку двох там, дома? Так само й тепер! — А в лиці виступала турботна краска, а руки з легка тремтіли, коли Люба одягалась.

Раїса ще спала. Що ж! Люба не таїть ся з тим, що йде з дому; коли-б Раїса прокинула ся, считала, — Люба сказала-б їй, що йде на проходку, на Nohe Promenade; але ж Раїса спить так міцно. Не будіть же їй для того, щоб „обйявлять“: от я іду! Нехай собі спить, коли хоче!..

Люба одяглась у пальточко, наділа перед зеркаль-

цем брилик, — чого-то очі так блищать там у зеркалі? — і забувши, що не було чого таїтись, тихенько вийшла з хати, причинивши двері; дальші двері замкне Frau Pilz. На дворі трохи здорово, звичайно й тут уже не літо, — а про те гарно! Рано так, на улиці нема нікого, зустріла тільки хлопця, що ніс хліб у великому кошику. Закаблучки Любині так гучно стукають по цеглі. От і Костева домівка, — як швидко до неї дійшло ся!... треба подзвонити... а може він ще не встав? пождати трошки!... Але чого-ж так стоять? он хтось іде улицею, може подумати.. Ет, що там він може подумати! — Люба подзвонила — навіть не дуже тихо. Чи почули там?... Почули, ідуть одчинять... Ах, сам Кость!

— Здорові! — мовить він так радісно: — а я вже думав, що ви не зайдете!

— Ні, чому ж би не зайшла! — одповіла Люба червоніючи, збаламучена: — я загаялась трохи, бо збирала ся з книжками, — звідти піду просто в універсітет!...

Так щебетала Люба, оговтавшись. А Кость уже надівав свій чорний бриль, був уже зовсім зібраний. Старенька особа, зачинаючи за Костем двері, з-коса поглянула на панночку; але не мала чого поглядать з-коса! от вони з Костем ідуть зовсім просто, говорять о речах зовсім, зовсім звичайних, — і так навіть голосно! Сказано-ж бо, нема тут нічогосінько такого в тій спільвій проходці!... Тільки що обом весело, одрадісно на серцю, так щож тут лихого?...

От і Nohe Promenade, — високі, рясні тополі, самотна довга площина між ними. Справді, як гарно тут ранком! Проміненнє рветь ся крізь гілле з боку, широкими стягами ляга проміж стовбурами на дорогу, а там далі

— ах, як чудесно! озеро з краю мінить ся золотом, а оддалік стоїть таке чисте, одсвічує глибшою барвою ніж у день. І всі зеленощі берегові немов помолодчали, такі ярі здають ся!... Далекі гори немов теж міняють ся нижніми барвами.

— Сядемо! — каже Кость, коли надивились на краєвид. Вони сіли і од разу вмовкли. Люба повернула головку на бік, пильно дивить ся кудись в просторінь. Кость пильнує єї книжки, єї ручки тонкі та ніжні.

— Як же ваші зайняття? — питає далі Кость: — я-ж нічого не знаю про йїх!

— А чом-же не вступили на медицину, то й знали-б!... у-куні-б учили ся, — одповіла Люба, ніби жартливо.

— Не по мойй душі медицина! І якось єї сфера, єї найдалші рубежі не загожують моєї думки: хочеть ся шірших перспектив, більшого простору!

— Для фантазії?...

— Для думки! — одповів Кость, помовчавши.

— Ні, власне для фантазії! — наможливо показала знов дівчина. — Вас не загожують ті достотні рамки, в яких працює натураліст, вам хочеть ся вільних комбінацій гадок, ширяння у сферах минулих і прийдешніх, котрі можна угадувать по своєму, по своїй охоті, часом по своєму ідеалу! Звичайно, для сього у вашій філології з історією та філософією більше простору!

— Може быть, що ви по часті правду кажете!... Та навіть і в тому, що єсть у нас певного, до пізнання, — мовляли ви, — в достотних рамках, мені здаєть ся більше інтересу: цікавіше пізнавати форми життя людського духа, думки, ніж бездушної природи чи тіла людського, спогляданого лиш яко збір матеріяльних

елементів, підлежачих таким-то фізичним і хімічним орудам.

Люба усміхнулась. — Так вам хочеться прожити вільно од матеріяльного окола, од тих законів? Шкода тільки, що се річ неможлива!... У всякім разі бачу, що ви надто великий ідеаліст! Як вам повинна здаватись обмеженою, низькою наша наука! найпаче заняття таких дрібних учнів є, як ми, як я наприклад!...

— О ні! зовсім ні!... Учітесь, пізнавайте, коли маєте охоту! У вас се теж оказався рух вашого духа, міцного поривання думки!...

— Метафізика якась!...

— Ні, не метафізика! І я хотів би, щоб се підняття духа, поривання думки вашої спасло вас від дрібного, мертвого добання в фактах, в котрім поринають дрібні уми на завжді. Я хотів би, щоб ви бачили якусь світлу мету по-за вашою роботою.

— Я бачу йійі!

— Я в тім і певен; для того з цікавістю й спитав вас про ваші зайняття. А таїтесь од мене ви не повинні ні з чим; як би не були одмінні сфери вашої праці, ви не повинні забувати, що я тут найблизчий ваш друг!... Згадайте, як недавно була та пора, коли ми по дитячому бавились у куці, коли ви мене називали „Костем“, а я вас „Любою“.

— Се було однак доволі давно!... Принаймі я не можу тепер собі зміркувати, як се могло бути! — мовила Люба встаючи.

— Так?... Значить, ви далеко од мене!...

Люба хотіла заперечити, але відповіді в неї не вийшло.

— Ні! ви не повинні цуратись мене! — знов тихо проказав Кость, ідучи поруч з Любою.

Вони ходили ще який час по тій променаді, зовсім забувши о красі ранку, о красі краєвиду...

Почали з'являтись дозвільні люде на променаді, Англічане з книжками й інші. День значно поступив ся вперед. Незамітно Люба й Кость вийшли на улицю і тихо розмовляючи пішли на свій куток. Разом вступили вони і в університет. Перед дверима, де мусіли розійтись, Кость мовчки міцно стиснув ручку Любі і чудим поглядом провів ві ніжну, струнку постать. На душі дівчини було так повно, так спокійно — любо; лиш краска у виду показувала недавню турботу... Вона сіла на своєму любимому місці, котре держав для неї Корнієвич.

X.

Корнієвич тепер часто був сусідом Любиним і між ними заснувались взаємні знакомців. Вони часто розмовляли, але завжди спокійно, лиш з поводу лекцій, виписок, чи книжок. Корнієвич разів зо два заходив і в домівку до Люби, один раз застав їїїї саму, просидів у неї доволі довго, пив навіть чай з нею, та розмова і в той раз не перейшла ні в інтимніший, ні в жартливіший тон. Люба спокійно розглядала его вроду: те густе, русе волоссе, рівне і просто зачесане назад, — лиш одно пасмо спадало на широке біле чоло з невеличкою складочкою між бровами, — ті розумні карі очи з спокійним поглядом, той енергічний рот з тонкими усами, з чуть-чуть віданою вперед нижньою губою і „козацьким“ одкритим підборіддем, широкі плечі, ічні груди і свіже лице надавали Корнієвичу вигляд здоро-

вого, сильного мужчини, — він показував ся навіть старшим проміж іншою молодю; ота сила, фізична й інтелігентна, котру замічала Люба, імпонувала їй і разом з тим якось оддаляла їй од Корнієвича: їй здавалось, що тая міцна натура занадто певна у собі й холодна.. І Любі якось ніяково робилось, коли вона замічала, що Корнієвич пильнує їй тими великими, спокійно-проникливими очима: їй все здавалось, що от-от на виду в його з'явить ся погордливий усміх... А він так часто пильнував ту кучеряву головку, ту ніжну, тонку шийку, як вони склонялись над писаннем, так близько біля його на лавці.. Не раз Люба, крадькома підвівши голову, ловила той погляд — і нахилялась ще нижче, писала ще пильніше...

Разів зо два Корнієвич заходив до панночок в купі з Кузьменком і, не вважаючи на Кузьменкову жартливість, теж мало розходив ся, з-рідка лиш уставляв слово, і в загалі немов більше споглядав, ніж себе показував... Через те-ж то Любі було охвітнійше, коли він приходив з Кузьменком: той не гнітив їй, з тим вона була веселим, щирим товаришем, і доволі сміливим, — на жарти, задирання одповідала тим-же. Голосних посміхів Кузьменкових Люба менше бояла ся, ніж найменшого усміху Корнієвичового...

— Ну, що, землячко-полтавко, ріжете жаб? — питає Кузьменко.

— Ріжу! — одповідь Люба: — то-ж бачилисьте мої препарати!

— А потім руки трьомá мілами вимиваєте?

— Чотирма!

— А живій жабі можете голову відрізати?

— Ні, не можу!...

— Е-е-х! такий же з вас сектор! Сказано, бабяча, та ще й барिशеньська душа!... А кваплять ся! мовляв: коваль кує а жаба й собі лапу подає!

І Люба не ображалась, кидала на відповідь:

— Ну, ну! Глядіть, аби ви були сквапні!

— Добре, добре!... От я вам до дому принесу жабу, що́ то ви з нею будете робить.... В лабораторії, звісно, шануетесь, гурту та лаборанта боїтесь, то „хоробрість одчаю“ напада', а як-то дома буде!

І дійсно Кузьменко прийшов якось в куші з Корнієвичем і приніс у слоїку водяну жабу, а під пахою скриньку з добрим мікроскопом і дощечку.

— От вам! нате! — мовив Кузьменко, ставлячи на стіл слоїка: — А отсе й дощечку приніс, бо ваша Німка завієнь ся, як побачить, що на ві столі таке робить ся! Ну, експериментаторко, просимо! — З тим словом Кузьменко взяв Любу жартливо під руку і повів до стола. Вона голосно сміялась.

— Се добре, що ви принесли! — казала Раїса, нахляючись над столом: — мені як раз треба було один препарат робить!

— Зробіте, зробіте! — одповів Кузьменко, чуть-чуть посміхуючись. Корнієвич теж з легка посміхував ся, поглядаючи на обох дівчат, та розкладаючи гальванічну батарейку із скриньки, котру він приніс.

— Я вам покажу ту пробу, про яку я вам казав, — мовив він до Люби.

— Добре, добре! — одповіла вона, як слухняна учениця.

— Ну, госпожа *Rana temporaria*, пожалуйте — жартував Кузьменко, добуваючи жабу із слоїка. Звіринка заворушилась, потім сиділа нерухомо, наче безживною масою, з безглуздо виставленими очима.

Наші роздивляють ся, толкують ся!... Корнієвич докладно розповідає Любі вагу нервів на кровяні протоки: як від більшої чи меншої напружености нервів стискають ся чи розширюють ся кровяні протоки і через те заходить зміна у вільному рухови крови; показує й кінчання нерва коло артерійки, під мікроскопом. Люба дивить ся, як орудують ті міцні руки, слухає, як вільно оповідає він, і думає: „як він все знає, як він все тее зручно робить!“ і слухає єго поважно, мов професора, склавши руки: не хотілось би, щоб він подумав, що має перед собою легкодумну слухачку, що їй не варто так багацько й докладно розповідать. Кузьменко зачіпає якимсь жартом, Люба лиш усміхнулась, не одриваєть ся: на їй спочиває поважний погляд карих очей Корнієвича.

— Ну, слободська Україно, скінчена лекція? — мовить Кузьменко: — тепер демонстрації на бік, можна їх прибрати! тільки ніжку зіставити панні Раїсі, нехай на дозвіллі препарує!

На столі було вже на половину прибрано, коли почув ся дзвоник. Ввіходить Кость, вітаєть ся зо всіма. Люба зараз бачить бридливий віраз на єго устах, коли він кинув погляд на зостатки „демонстрації“, і спішить прибрати їх хутенько зовсім. Кость мовчки сідає до другого стола.

— Ну, що, Константин Михайлович, як маєтеь ся? — спішить Раїса зайняти завжді милого гостя. — Давно вас не бачила! Коли-ж ви нам прочитаєте лекцію?

— Варто-б, варто прочитать! — забренів вільно голосок Люби, — бо ми тут возимось, а об судьбах мира нічого не знатимем!...

Ледви вимовила тее Люба, як знов задзвенів дзвоник і в хату швидко ввійшли Білосельська й Песцова.

— От то за тим Загоровським так і бігають слідом дівчата! — мовив Кузьменко Корнієвичу збираючи мікроскопа. — Збираймося, брат, та ходім!...

— Ходім-те з нами, Апполон Степанич! — гукнула Песцова: — ми збираємось у гори!

— А! Сама Діяна запрошує! треба йти! Як вас по батьощі? Діяна Макарьєвна, чи Терентьєвна?...

— Ільвічна! — одповіла Песцова сміючись.

— А! Ільвічна! чудесно!... Ну, Корнієвичу, ще наша доля не загинула, запрошують і нас!... Ходімте-ж ходімте, панове! Землячко Любая! Раїса Павловна! чи то пак Мілітрїсса Кірбітьєвна, збирайтесь! — Пішли улицею. Кость попереду, біля його чорніє капелюшик Раїсин і вєть ся синя наміточка Білосельської..

XI.

Дні минали. Поки було тепло, то тепло, а далі таки стало й на холод забирати ся. Отак вихопиш ся легко одягшись, то таки й добре прохватить — найпаче, як отой вітер супротивний віє. Холодно-ж в хаті, цур ему! Та де-ж не буде холодно, коли ні рам подвійних нема, ні печей; вікна здорові, одностільні, а грубки — вже чисто, мовляв Кузьменко, „жалкая іронія“ над печею: стримить у хаті той коміночок, неначе тая тумбочка на улиці, малесенький, нещасний, палить ся в йому вугіллем... От тільки руки погрить коло його (як є доволі вугілля!), а щоб як слід хату нагрїти, то й не думай. Воно правда, що зіма не довга, морозів великих нема; ну, а все-ж воно дошкуляє!

Тож наші по троху мерзали, найпаче в ночі, та з-рання, поки не вгріють ся хоть на дворі, ходячи...

А університетська справа йшла своїм ладом: учило ся, працювало ся, збирало ся. Тільки якоєсь мов би трохи скучніше стало за всім рідним, своїм: молодь жадно кидала ся, коли де трапляло ся, на часописі, журнали з Россії, — про листи з-відти вже нема що й казать!

Наші полтавські товаришки одержували, звичайно, листи від матерей. Пані Брагова писала більше, — хоть мало там було веселого. Марія Петровна писала коротчі листи — і в них не скаржилась ні на що, тільки просила частійше писати їй, „як там живеть ся!“ Але ті безжальні листи кожен раз завдавали жалю й смутку Любі: згорне тихенько лист, зітхне...

Отак жило ся по малу. Врешті-б воно нічого було, хоть пильна наука трохи таки підтягла дівчат, щось вони ніби похудли значно; та дарма! — а найпоганійше було те, що з грошей вибілись! Таки не жили вони ніколи своїм розмірком, то й не могли гаразд розважити грошей по своїх потребах. Спершу таки тратилось більше, — звісно, мовляв, на обживок (та таки більше й мало ся!), — а далі вже так розмірвалось — тільки, тільки щоб на щоденне ставало!... Ох, уже-ж бо й на вугілє не став! вже треба палити по трошку... Та що казать! як от сими днями не надішлють которій з дому, то хто його зна', як і буде; всього на всього в обох — скілка франків зосталось, разом з дрібними!...

Ото-ж, вернувшись над вечер із лабораторії, сиділи наші, трохи пригнічені лихом дівчата в своїй холоднуватій домівці: Люба таки власне сиділа з книжкою, підобгавши ніжки, а Раїса шпарко ходила по хаті, пильнуючи писаний зшиток, — щось із його доволі голосно вичитувала.

З ненацька прийшов Кузьменко.

— Здорові! — мовив. — Ну, та й погода собача!

Дме вже третю добу! А-а!... Знаєте, чого я до вас прийшов? — питає згодом хлопець у Любу.

— А чого-ж ви прийшли? — перепитала Люба з усміхом.

— Погріти ся! У мене така чортова холоднеча, що хоть собак гони!.. Ви думали, що може я в якому ідеальному розумінні кажу: „погрітись у ніжному дівочому околі, біля теплих душ?“ Ні, така просто розгрітись у теплійшій хаті!

Люба посміхувалась, Кузьменко скидав свого пледа.

— Ну, що се ви, Мілітрисса Кірбітьевна, „куєте“? — питає Кузьменко, підходячи й зазираючи в Раїсин зшиток.

— Ах, одчепіть ся, Кузьменко, з вашими дурницями! — одказала з прискрестю Раїса.

— А!.. хімію довб'їть! — мовив Кузьменко, — тим же то така сердита!.. Ну, учіть ся, учіть ся! се похвально! — І одійшов до Люби.

— Одначе, — мовив Кузьменко, побалакавши з Любою, — щось і у вас не дуже-то душно в хаті! Ёй Богу, холодно! — І він закутав ся знов у плед. — Чом ви не запалите в комінку?

— Уже палили сьогодні! — одповіла Люба.

— А, то добре, коли так! — мовив Кузьменко, кидуючи погляд на опущену головку Любину. — Слушайте лиш, зємлячко! Маю вам ще щось казати: чи не позичили б ви мені, часом, грошей?

— А вам скільки треба?..

— Та франків з п'ять!

— Ні!.. стільки не можу! — промовляла Люба, червоніючи. — Два, коли хочете, дам...

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!.. Бідна зємлячка! З двома франками сидить! Ха, ха, ха!.. А, сердешне

дівча!... то-то я бачу: сидить, підобгавши ніжки! Ха, ха, ха!...

— Чого ви смієтесь? — питала Люба збентежена: — зовсім у нас не два франки!...

— Ну, то три! Ха, ха, ха!

— Зовсім нема чого сміяти ся! Хоть би навіть у нас і мало було грошей, то що-ж таке! от семи днями і я й Раїса сподіваємось з дому...

— Мало чого сподіваєтесь! і я сподіваю ся!...

— Ну, то й добре! От візьміть тим часом два франки, та й годі! справді візьміть!

— Та ну-те, Господь з вами! — одповів Кузьменко, все сміючись: — Що-ж я хіба якій харцизяка, чи що, хай Бог милує! щоб я у вас остатню копійку з душі видирав? Що се ви? Ай, землячко, землячко! ха, ха, ха!

Люба готова була заплакати, сиділа розгнівана, стурбована. — Ну, не хочете брать, як знаєте! — промовила, з густою краскою в лиці.

— Ну, не гнівайтесь! голубонько, Любонько! Не гнівайтесь!...

Кузьменко взяв Любу за руку. — Ах, Боже мій! які ручкі холодні! я од разу й не постеріг!... Бідна, бідна дитина! сказано, на чужій стороні!...

Ай, ідіть собі!...

— Іду-ж, іду! Прощавайте, голубонько!

— Не візьмете грошей? — спитала Люба наздогін.

— Ні, — одповів Кузьменко, знов засміявшись, і вийшов з хати.

На другий день раненько вбіг „Микита“ знов Весело поздоровкав ся з Раїсою й Любою і мовив: — От скажіть, як то часом буває! Я вчора ходжу, бідкаюсь, а прихожу до дому, — мені оповіщення: гроші прийшли! Я сьогодні мерщій на пошту! Тепер чорт нас не

взяв, багатири! „Звольте“, землячко! — Кузьменко по-ложив перед Любою 10 франків.

— Що се? — здивовано питала дівчина.

— Беріть! Значить, позичаю вам!...

— З якої речі!... Мені не треба...

— А, Господи Боже мій! Чи подобас-ж таким пре-освіченим дівцям „ламатись“?, сказано вам, беріть! Будете мати з пошти, — віддастé! Ну, не маю я часу гаяти ся хоч би й з прекрасними землячками: треба в університет бігти! Прощайте!... І вийшов хутенько з хати.

Кузьменко казав правду, та не зовсім: гроші-то він одержав, та тільки не з пошти, а — прийшовши тоді од землячок, забрав де-яке манатте в себе й заставив у лихварській касі... Виручив і для себе трохи, „на вугілє“, і землячці бідненькій порадив!

XII.

Весна, весна!... У далекій Полтавщині ще сніг лежав на полях, а тут уже процвітали фіалки! Засініло повне-радістю небо, зазеленіли ярими килимами близькі гори, лиш там, на вічно-білих горах лежать довічні сніги, та й вони підтавають під теплим поглядом чарівниці-весни. Летять-шумлять з під білих гір стромкі потоки в зелені долини, доливають озера сині, куди видивляеть ся, розсипаючи промінне, ясне сонце весняне. На зеленех верховинах бренять дзвоночки, трубить ріжок понасача — по іншому, веселішому!... Дзвінко розходить ся луна в тонкім повітрі.

Наша молодь зовсім опяніла. Такі весни вона ще не стрівала! Треба-б учитись, за книжкою в хаті сидіти, — так же всидіти годі! так і тягне тебе в ті про-

стори ясно-блакитні... Вчора ходили, позавчора, — на завтра знов збирають ся в гори, вже далі куди небудь! Збирають ся ціла громадка.

— Ах, знаєте, так нема часу, що страх!... Мабуть, не піду! — мовить Люба Костеви що прийшов закликать до гурту.

— Ні, я вас прошу, ходім-те!... Коли ви не підете, і я не піду! — мовить Кость.

— Ну, що зробиш? Піду вже — одказує Люба згбодом.

Жвава громадка вже за містом, у горах. Чимало ві збралось там, тої челяді весняної; вєть і незнайомі нам, і всі наші знакомці. Он і Корнієвич з Кузьменком і „Діяна“ Песцова коло їх, і князівна Білосельська в новім капелюшку з довгою білою наміточкою.

— Яка гарненька сьогодні Білосельська! — мовить Люба Костеві.

— Вона не так гарна, як зграбна, струнка така! — одмовляє він.

— Занадто вже чванить ся, хизуєть ся! — додає Раїса.

Всі збирають ся до купи; гомін, сміх, жарти! Розташовують ся, бо дещо принесли з собою йїсти й пити. Так смачно йїсть ся по проходці, на свіжому повітрі!

— Мікіта Степанич! пивця бажаєте?

— Бажаю, бажаю! — одповіда' Кузьменко, приймаючи пляшечку ясного пива з рук Песцової. Тільки з чого-ж його пить? хіба так, нахильцем? душа міру зна'!

— Звичайно! от ще церемонії! — гукає Песцова. — А сиру хочете?

— А чом би-ж я не хотів? Давайте нам і сира!

— Еге, пане Микито! я щось замічаю, — мовить вишком Люба, — „Діяна“ щось до вас залицяєть ся!...

— А чому-ж би їй не залицять ся? Ви думаєте, що до мене ніхто вже не може залицятись?

— Або-ж я се кажу?

— То ви тільки мене не любите! — провадив Кузьменко.

— А хто-ж вам сказав, що я вас не люблю? Я вас навіть дуже люблю!

— Тó-то „дуже!“ Як би ви сього не додавали, то краще було-б.

Люба трохи збентежилась. — Ну, коли не хочете „дуже“, то й зовсім не треба!

— Ага, тепер і зовсім назад!... Добре!... Гóді про залицяння, чорт там його бери! Правда?... От я піду, візьму вам чого небудь їсти. Еге-ж бо, за тим Корнієвичем і похочив ся! он він уже тащить вам усього?...

— Ви як смієте приймати мою даму? — жарливо питав Кузьменко в Корнієвича, котрий дійсно ніс для Люби поживку.

— А чого-ж вона ваша, — одповів Корнієвич, — коли ви за неї не думаєте; от я хочу, щоб вона була й моя! — І сів на траві коло Люби, подаючи їй де-що їсти.

Любі дивно чути ті слова од Корнієвича, але він говорить їх так просто!... А тут і Кость, одірвавшись од ласкавої уваги до нього князівни, іде до Люби, питаючи:

— Хочете вина, Любов Василівна? Ось і скляночка єсть!

Кузьменко стає в патетичну поставу і виголошує:

„Пред Испанкой благородной

„Трое рыцарей стоят!“...

— Правда, правда! занадто багацько біля одної! — мовить маленька, смуглява чорнявочка Кропотова і сі-

дає коло Кузьменка, пускаючи тоненькі струмочки диму з папіроски. Крізь той дим чорні очки Кропотової світять ся досить ласкаво.

Далі всі перемішались, пішли, розсипались по горі, перейшли в другу долину.

— Батьку мій! се стільки фіалок?! — гукає Кузьменко! — Люде добрі! чи се не мара яка: чисто вся земля вкрита фіалками! — І справді там у долині була незміркована для степового ока сила тих розкішних, альпійських весняночок-фіалок, геть аж синіла од їх трава.

Хто рве квітки, хто заложивши руки в кишені погордиво топче їх ногами, всі посувають ся далі долиною, туди, де вона узко так веть ся проміж горами. Деся з боку чувно, як гучно падає з гори струмок чималий.

А от всі на горі, та дивлять ся на супротивні далекі гори, на те *Alpenglühén*. Сонце на заході і Альпи палають: сонця то й не видно, сяє лиш єго золота заграва по верхівлях гір. Блідно-пальова, злотиста, рожева, жовто-гаряча барва мінить ся, переходить, сяє, потім палає яснійше, як жар великанського огнища без полум'я. Дивив ся-б, не надивив ся на те видівище!... А далі воно почина помалу пригасати: тони знов міняють ся, вже по іншому, лагідніше, тонше: легкі тіні вкрадають ся проміж рожевий колір, борять ся з ним, повивають сизою поволокою ту горну далечинь. Огнище згасає.

— Вам хочеть ся перейти через сей потік? — питає Кость Любу. — Давайте руку, ходім-те!

Обов спускають ся нижче в міжгір'є; от кладочка з двох дощок хистких через шумливу воду; тая вода, упавши з гори, скаче й тут по камінню кидуючи бризки на кладку. Люба зо сміхом перебіраєть ся по кладці, —

Кость, ведучи їйї за руку, іде по переду. Перейшли; можна-б уже й випустити ту ручку, та Кость не пускає, веде так і на той бік узгір'я малою стежечкою.

— Сядемо тут! он під тим деревом, так хороше! — запрошує Кость.

— Зараз і наші сюди прийдуть! — мовить Люба і сідає подаль, над горною стежкою, спустивши ніжки.

На що Кость сідає так близько біля неї, на що очі его дивлять ся з такою ніжною поволокою?...

— Ви втомились? — питає він і бере Любу за руку. Ви втомились, Любочко?...

— Ні, я не втопилась! — одповіла вона, визволяючи свою руку і глибоко дишучи горнім повітрям, в котрому вже чути вечерову прохолоду. — Хіба можна втомитись на такій гарній гулянці?... Як тут гарно справді!

— Дивно-хороше! Я просто окриляюсь, дивлячись на сю натуру! Ні, щоб не говорили, а сила ві, вага на людський дух велика! І я ніяк не можу згодитись з новітньою теорією, що поетичне втішання натурою єсть дрібне почування, котрому змислений чоловік не повинен піддаватись. Се неправда! воно не дрібне й не низьке, те поетичне почуття: воно ще підвищає нас над дрібности життя, воно настраює душу до всього величного, доброго.

Почув ся гомін, сміх, надходив гурт. Люба встала.

— Ходім-те! — мовила.

— Ходім-те! сею стежкою вийдемо в долину, де ми всі сиділи. Ходім по переду! — І Кость знов узяв руку Любину, положив їйї на свою. Люба не обпіралась на його руку, ішла тихо, чуючи так близько Костьово серце...

— Любочко! милая! — говорив Кость уже в долині, гладячи ві руку; далі так любо, так чуло поцілував ту тремтячу ручку. То був перший раз, що він цідував їйї.. Туман застилав йому очи, він хотів приблизити до себе той гнучкий стан, що одстороняв ся од його, як почувлось десь близько в міжгірі гуканне:

— За-го-ровський! а де ви?.. Загоровський!

— А! вони вже осьде! раньше нас прийшли! — мовила потім Песцова, виходячи з Кузьменком на долинку. За ними йшли інші. Раїса ідучи під руку з високим руським паничем, голосно сміялась, показуючи, що зовсім не почував себе в інтимній парі, а йде так собі, жартами. Любочка була збаламучена. Ледві зважилась підвести очи, і зустріла ся з проникливим поглядом Корнієвича. Їй здавалось, що він угадав ві турботу і вона знов низько опустила очи.

Тіні лягали все густіші. Чорніло, пізніло. Коли підходили до міста, було вже зовсім темно. Цюріх мигтів огнями; геть як зорі по темному небі, маячіло всюди світло по широких подолах узгірів, розгорнутих по обидва боки Лімата.

— Так було тоді, як ми вїїзділи в Цюріх! — мовив Кость до Люби, — ви памятаєте?

Вона мовчала. Голос Костів здав ся їй ніби зміненим, неначе глубшим.

— Ви гніваєтесь, Люба? — спитав Кость тихо. — Простіте, милая! — І Кость знов був готов учинить те, за що він просив пробачення!..

XIII.

Час плінув. Пройшли місяці, семестри цілі. Наші були вже знакомі зо всіма дóбами року... Нема чого

таїти, „романсували“ трошки (де-ж мо́лодь не романсує?) але й учили ся пильно! В науку й паночки втягли ся таки дóбре, зовсім як студенти. Вже-ж ото й не почували себе незначливими ученицями, о ні! іншого й студента могли-б переважити, перемогти і в розмові про свої науки, і в самій праці навіть; професори дуже хвалили дотепність „руських“ студенток, дивувались їм (чи сподівались бо вони такого від „сарматок“?), тішили ся їй прекрасно зробленими препаратами, писали навіть в журналах, обороняли їй від клепання ретроградів, доказуючи всю поважність жіночого учіння. Все теє, звичайно, додавало духу ученицям.

Найпаче-ж підвела голову Раїса; Кузьменко навіть говорив: „підняла носа“. Її поведінне було найважливіше, єї мова була найголосніша. Вона навчилась говорити тоном знаючої і в тім разі, коли іншої речі не дуже-то й знала. Вона присусідилась робити під близькою орудою одного професора, Herr Stockmann'a, знаного в Цюріху не тільки як ученого, але й яко медика-практика. Herr Stockmann, чоловік середнього віку, сам пробив собі путь, бувши труженником із буржуазної сім'ї, і умів цінити особисте старання, намо́жливість у простуванні до мети; він став з повагою дивитись на ту „Fräulein Bragoff“, що з такою пильністю сиділа у його в лабораторії; погляд єго безцвітних, ніби скляних очей стрівав ся гармонічно з єї твердим поглядом. Herr Professor хвалив Раїсині роботи, направляв коротко єї працю, якось дав їй почитати навіть свої власні дві книжечки з своєї бібліотеки. Присторонности в тій увазі до вродливої Раїси не було; правда, коли один раз ассієнт Штокманів, молодий, голубоокый панич, похвалив йому вроду тої єго близької учениці, Штокман сказав: „Ja, sie ist sehr schön“, але слова ті були сказані з таким безчулим ви-

разом, немов би то говорилося о якій небудь фігурі вишитій на подушці, чи об моделі з гіпсу.

Тим часом Раїса, почавши учитись „при Штокмані“, стала ще більше „хвастати“. Тон її робив ся неприємним для її тихої товаришки й спільниці, Люби. Однак, правдивість вимагає сказати, що тут була ще й друга причина, через яку в розмовах і відносинах обох дівчат зайшла прикрість і неприязнь, котрі хоч не приводили ще до відкритого розриву, але почувались уже доволі значно. Раїса давно звертала значну ласкаву увагу на Костя Загоровського, — але поки симпатії Костеві цілком горнули ся до „товаришки дитинячих літ“, Люби, то ся товаришка, уважаючи ласку Раїсину до того славного Костя зовсім натуральною, навіть не задумалась над нею, а коли часом замічала більші запобігання Раїсини, то ховала при тім лиш насмішливий усміх.

Але Бог його знає, коли саме сталось, що справа повернулась зовсім іншим ладом... Кость став щось уже не так зникати від Раїси, як перше, і мова Раїсини стала певнішою, коли зверталась до Костя, та й до Люби, ніж перше. Може быть, що Костя Загоровського, котрий перше просто не знаходив у собі лиш симпатії до різкої натури Раїсиної, почала брать під свою владу та імпозантність, те поважне становище проміж близькими, котре здобула собі Раїса. Бачивши велику Раїсину певність у собі, чуючи о її великій ученості, котрою вона ніби-то визначалась проміж всіма своїми товаришками, став він бачити в її „велику жіночу інтелігентну силу“, „енергічний тип жіночий“ і т. і. А надто ще трапилась Костеві маленька пастка. Зміркувала Раїса одну невелику мандрівочку, трохи навіть з науковою метою: наважляла вона вільним часом поїхати трохи по Цюріхському озеру, куди небудь далі до тихої затоки, на-

брати молюсків (казали, цікаві типи знаходять ся!). Любу не запрошувала, бо вона була трохи недужа, то навряд чи поїхала-б; а Костя як раз на ту пору здибала коло озера й попросила провести їйї. Кость ще не був на озері далі як під самим гóродом, і згодив ся без прикрості пройїхатись: всього пак годин на 4, в вечері можна вернуть ся другим пароходом. Приїїхали в пригородок Küssnacht; гарненьке собі місце, і затока-ж ото доволі тиха; поки Раїса ловила молюсків, Кость любував хорошим краєвидом. Мала-ж вони вертать ся того дня й у Цюріх, та якось не вгадали, чи пропустили парохода, як він минав Küssnacht на повороті, і мусїли зістатись до ранку. Ну, з вечера трохи походили у-двох, побавились краєвидом над озером, а ніч транилась така місячна, хороша. Ну, тут той місяць, а тут гарна товаришка у самотній проходці.. Не знати, чи багацко Раїса наловила в сіточку тих равликів у Küssnacht'ї, а тільки в тїй сіточці Кость Загóровський трохи заплутав ся...

Люба навіть не постерегла від-разу тої новини і добрі відносини „друга дитячих літ“ могли-ж пак зоставатись при їйї у всякім разі. Кость не цурав ся бі домівки; та тільки Люба далі постерегла, що він учащає вже не задля неї. Приїде, повітаєть ся — і не з прикростю, а якось уже по іншому, — оглянесть ся, та згодом і питає:

— А Раїси Павловни нема дома?

— Нема, десь пішла.

— А хутко вона приїде?

Любу єї знаход вразив... Спершу вона лиш дивом дивувалась, потім же в обличчі єї зїявив ся вираз образи й погóрди. Але виразним словом вона нічого не говорила ні Костеві, ні тим паче Раїсі. Мовчала, та ще

й сама одсторонялась, даючи сама нагоду Костеві й Раїсі зробитись у-двох...

Звичайно, далі прийшло до того, що вони опинились у різних домівках... Раїса знайшла домівку ближче до своєї роботи у Штокмана і поселилась сама; а Люба прийняла на ві місце Песцову, котра їйї дуже про те просила. Люба догадувалась, від чого Песцовій так сього хотіло ся, але вдавала, що нічого не догадуєть ся...

Кузьменко, як і перше, часто бував у Люби; навідував ся й Корнієвич, і хоч навідував ся не частіше, та поводив ся тепліше; Кость же у неї бував тільки в купі з ким небудь іншим, сам уже не приходив.

XIV.

— Ви чули, що в середу Брагова буде читать прилюдно свій віслід? — питав Корнієвича високий, сухорлявий студент.

— Ні, не чув. А що-ж там за вислід?

— А, дуже цікавий: про легке і єго функцію.

— Ви чули, що Брагова буде в ту середу читать свій віслід, в аудиторії? Буде допущена й публіка! — мовила Люби Кропотова.

— Ні, не чула... Що-ж там за вислід?...

— А! кажуть, дуже учений і гарний: щось там про легке! Сам Штокман хвалив і владновує те читанне!

Луна тої чутки ходила по всьому університету.

Ото-ж прийшла та середа. Молодь метушить ся, голосно гомонить на переході перед аудиторією. Спішно йдуть пооданокі особи, тручають ся цілі громадки. Всі тільки й говорять з поводу урочистої пригоди. „А що?

хутко вже?“ — „Прийшла вже Брагова?“ — „Знаєте ви зміст реферату Брагової?“ — „О звичайно, мусе быть цікаво!“ і т. і.

— Ну, що, Кузьменко, чи не поважна година? Жінка перший раз в стінах цюрихського університету держати-ме прилюдний відчит! Що скажете, га?!

— Нічого! Почую, що там за відчит буде! тоді вам скажу!

— Ну, ви вже всюди свого скептицизму, та „аналізу“ хохлацького підпустите!

Еге-ж, замічаєть ся й маленька опозиція урочистому виступленню. Щось і княжна Білосельська має погордливий вираз на своїх завжді таких милих устах. Вона ніколи не була в приятельстві з Браговою; коли й заходила, як Раїса жила ще в купі з Любою, то завжді показувала теплу ласку тільки Любі.

От і Кость іде; він одкидує білою, склადною рукою своє довге волосся; бороду одпустив за сі роки, шовкову таку, очертї стали ще тонші, ніби виразніші. Погляд тільки щось уже надто по-над землею йде, найпаче сьогодні! В загалі Кость сьогодні якийсь-то стурбований, мов би трохи навіть непритомний; вітаєть ся не дивлячись, не озиваючись, та все просто в перед кудись іде і дивить ся.

— Куди так притьмом, Константин Михайлович? — питає його Білосельська, коли він, зустрівшись на швидкій ході лицем до лица, повітав ся з нею: — ще не хутко почнеть ся!

— А! — мовив Кость, теряючи свою похопливість, якийсь збаламучений, і пішов з Білосельською.

Вона мовчала; тільки чуть-чуть посміхувалась, далі мовила з своїм чарівним усміхом:

— Вас навряд чи забавить той відчит! ви-ж не медік!

— Так що-ж, що не медік? Сюжет тут ні при чім! Тут цікавий самий факт, сама поява, котра має велике значінне! Жінка бере право ступити ногою на катедру!

— Ніжною — поправила Білосельська.

— Нехай і ніжною! — згодився Кость усміхнувшись: — але у всякім разі ступити! І се власне має огромне, коли хочете, громадське значінне: се повне признанне права жінки в такій поважній, вищій окрузі — науці! Се доказ, що інтелігентна жіноча сила може пробити собі цуть через рутінні форми життя, котрі так довго держали її оддалік од світла а тим паче од самостійної научної пропаганди; се доказ, що наша жінка може, здолає не тільки слухати, але й проказувати з катедри слово науки!

— Ви дуже проречистий оборонник нашої справи! дай Боже нам таких більше! — зауважила Білосельська все з тим-же усміхом. — Але взявши факт особисто — радіти йому так уже на́дто і носити ся нема чого: хто знає, скілько-то нудіння коштує лекторці той вислід і чи здолала-б вона хутко поділити ся з публікою другим новим вислідом!...

— Я особисто речі не беру.... Впрочім, думаю, що у всякім разі, коли у Брагової вистарчило енергії, за́ходу, ерудіції, щоб виступити прилюдно з науковим відчитом, то се єсть і особиста заслуга...

Білосельська вловила опусканий погляд Костів і мовчки лукаво усміхнулась йому, повернувши до його голову, скинувши на його свої пушисті війі. Кость затримав ся поглядом на тій хизовлівій поста́ві, на тій гнучкій фігурі, котра похитувалась коло його як тростина, і котрої він досі майже не розглядив, зустрівши. Білосельська вийняла ніжну хусточку і обтирала нею рукав, котрим вона тернула ся десь біля стіни; тонкі

пахощі „ilang-ilang'u“ розлились навколо. „Де вона достає такі гарні пахощі!“ — подумав Кость — „і як вона уміє одягатись: скромне убрання учениці завжди має на їїй такий принадний, добірний вигляд!“

Кость пильнував Білосельську, а напроти йшла Люба з Корнієвичем. Порівнявши ся з Костем, вона жвавшє заговорила з своїм товаришем, ніби не бачила Загоровського й князівни.

— Здорові були, Калиновська! — гукнула Білосельська доганяючи їїй в купі з Костем.

Люба одповіла обом на вітання. Вона трохи поблідила за останній час; сьогодні здавалась і худішою; тільки очі були жваві і на устах був усміх.

— Чого так біжité? — питала князівна, — ходіте з нами, побесідуєм! Ви не розгніваєтесь, що я одберу у вас даму, Корнієвич?

— Моя товаришка вільна! вільна йти з ким бажає, — одновів Корнієвич.

— Ну, то ходім-те, ходім-те! — мовила привітно Білосельська бажаючи взять Любу під руку.

— Ні, — одповіла Люба, зустрівшись поглядом з Костем: — у трьох не зручно йти, — і пішла з Корнієвичем. Чутно було як вона, ідучи понереду, провадила:

— Ні, я таки думаю, що відчат Брагової буде мати значну важність: вона доволі працювала, робила! У всякім же разі за нею зостанеть ся та честь, що вона перша з нас виступила з науковою працею!

— Ну, се ще не велика заслуга! — одповідав Корнієвич, — і се власне вимагає більшої одповідності ціни праці з одвагою лекторки. Бо коли вже ва́житись виступать, то з чимсь ваговітам! А відограти показну роль не по собі — єсть більше ганебно, ніж похвально!

Раптом все заворушилось: „Брагова йде!“ „Бра-

това!“ — „Де Брагова?“ — „Та он же пішла біля Штокмана! бачите?“ „Ходім-те, ходім-те!“

Всі гучно посунули в аудиторію, займати місця. Розмістились. Настала тиша.

Раїса стоїть на кафедрі. Вона не має такого одважного вигляду, як би можна було од неї сподіватись: видно таки, трохи лякалась... Публичність — то страшне слово!... Здаєть ся, зібрало ся по більшій часті своє товариство, однак-же й воно, зібране у великій громаді, притихле до послухання, здаєть ся далеко страшнішим, ніж де-небудь на гулянці... А опріч свого товариства сидить і значний гурток професорів і публіка, ота зо-всім чужа публіка, котра перейнявши чутку з університету про „жіночий відчит“ прийшла теж послухать — і кожне, котрому навіть байдуже про самий зміст відчита, налагодилось слухать єго з думкою: „А ну?“... „А як?“ Оглядають тим часом постать Раїсину, — в чорній сукні, перетягненій широким блискучим поясом, оздобленій білим комірчиком, золотою шпилькою в горі і тоненькою золотою цецкою від дзигарка. Цецка тая ворухить ся підіймаючись на грудях від турботного дихання лекторки; бліде лице виразно одбиваєть ся від чорних, гладко причесаних кос і чорного убрання. В руках лекторка держить невеликий зшиток, з котрого вона зараз зважить ся читать у голос.

Однак перше проказала скілька слів без того зшитка, з поважним лицем і блискучими очима, що дивились кудись у ту просторінь, повну слухаючих голів. Потім почала читать із писаного. Де далі оправилась і читає вільно, трохи сухим, мало виразним тоном. Публіка не похвачена змістом того, що вона була почала слухать з такою пильністю, починає з тиха перемовляти ся проміж собою, розглядати ся по боках.

Але реферат короткий. От лекторка вже й кінчає його, зовсім уже спокійним, зважливим голосом. Остатні слова промовила надто твердо й голосно.

Почув ся загарливий ляскот од плескання рук. Раїса сходить з катедри під той гук. Лекторку обступують зо всіх боків, вітають, стискають їй руку. Вона оживилась, краска знов вступила їй в лице, голос узяв свій звичайний тон, перериваєть ся втішливим сміхом, з котрим Раїса відповідає де-кому, простуючи до виходу. Herr Stockmann втішливо поглажує свого сірого заличка, ідучи з професорами і розмовляючи про своє учене творіння.

Раїси вже не видно. Кропотова підбігає до Люби, мовлячи: — Слухайте! ми там з компанією змовились, щоб уладнувать гулянку..., так до ладу буде!... Брагову запросимо, бо то-ж більше за-для неї владновуєть ся! треба-ж пошанувати! Приходьте! Збірний пункт у нас! — І побігла в юрбу далі.

Люба якось остала ся з заду і розгубила ся з своїми. Вона прийшла до дому сама. Так щось їйї голова боліла, ніяк вона думок зібрати не могла. А треба-ж зважити, чи йти, чи не йти на ту гулянку! Люба ходить по хаті... все міркує... Думки свердлять мозок, перевертають ся, а до зваги ніяк не можна прийти! То Люба каже, що треба йти: бо що-ж! Раїса справді подумає, що вже вона так „вразила серце в край“, що Люба не може быть на ві тріумфі, чи умисне демонстрацію робить тим неприходом! ще подумає, що з заздрощів! Треба піти! Та й кликали навіть, бо все-ж їйї причисляють до близчого окола Раїсиного. Але думка знов повертаєть ся в голові і Люба зважує не йти: з якої речі конечне йти! ніби на якийсь поклон! чорт з нею! от іще!... та вона, Люба, просто не хоче йти

і конець. Що там за свято таке той реферат?... І не через те зовсім, що читала Брагова, а все одно хто-б не читав, Люба вважає, що в тому рефераті зовсім не було нічого важного, справді стоючого того, щоб за його якісь овації робить!... „Не піду! не хочу!“ ніби в останнє рішає Люба, але через хвилину знов точить думку щось таке тяжке, супротивне: „а може піти? а може скажуть“... Люба все ходить по хаті, втомлена, бліда, з мученим виразом у лиці. Вона не розуміє, що та незважливність єсть уже якийсь псіхоз, що вона, Люба, просто недужа, що у неї малокровний одлив од мозку... А вона все хідить, хідить...

Ах! хтось іде до ві дверей!... Певне за нею, що-б ішла туди!... Ну, що ж сказати?... Ні, вона не піде, ні за що не піде! — „Herein!“

На той дозвол виходить Корнієвич.

— Ви ще не обідали? — питає. — Ходім-те ж! Я прийшов просто в ресторан, бачу, вас нема. Ходім-те!

Та зовсім проста, спокійна мова, і про річ зовсім, зовсім іншу, впливає на Любу немов освіжаючий напій. — Ходім-те, ходім-те! — відповідає вона якимсь неприємно-жвавим голосом, котрого вигуку сама трохи дивуєть ся. На улиці повітрі ще'більше освіжа' їїї. Корнієвич говорить, що по дорозі він заскочив до знакомих, де учить дітей, і взяв нову книжку російського журналу, дуже цікаву; коли Люба хоче, то от після обіда можна почитати, тільки власне треба читати сьогодні, бо книжку дали тільки до завтрього.

— Добре, добре! — каже Люба. — А що-ж там єсть у книжці?

— Єсть повість Слєпцова, де-які нові річі Некрасова, хороше „внутренне обозреніє“.

— А! се добре!... Слєпцов дуже гарно пише!

— Я знаю, що він вам теж до сподоби. От і прочитаємо!

— Гаразд! гаразд! — все проказує Люба.

В ресторанику вони застали за їх звичайним столом Кузьменка. Обід іде весело. Люба щєбече, жартує з Кузьменком так жваво. Корнієвич глядить, щоб вона йїла і казав подати своє любиме вино, котрим він уже нераз частував Любу й Кузьменка. Люба сміючись випила трохи вина. Обід і вино значно підживили йїї.

— Ну, й реферат ущўчила Брагова! — мовить з ненацька Кузьменко.

— Страшенно пустий реферат! — додає Корнієвич: — я вже навіть не сподївав ся такого! Нічогоїсїнько нема!

— Ну, вже так, щоб нічого, то не можна сказати! — вкидає Люба.

— Та власне таки нічого! — каже Кузьменко. — Що-ж вона такого сказала? Там і всього того реферату, як кіт наплакав, щось із пять карточок, та і в тих нема нічого! Я думав справді, щó там таке вона може нового сказати про легке і єго функцію! думав навіть покористуватись колись для свої докторської диссертациї! Аж воно вийшло, що гора вродила миш! Ну, а юрба звичайно як юрба: плеще! Я думаю, що коли-б Брагова вийшовши на катедру, показала язик, то й тоді-б плескали в долонї!

— Ет, — проказала Люба.

— Та ні, справді! — провадив Кузьменко, — що ж у тїй „ученїй праці“ говорять ся? що легке складаєть ся з „двох мішків“, що воно починаєть ся бронхами, а кінчаєть ся кашілярами, що чоловік легким дїше. Ну,

дивіть ся, се-ж уже, мовляв, усякий дурень знає, що людина дше легким, а не носом!

— Ну, првпустим, що й носом те-ж — вкидає Корнієвич.

— А правду слободська Україна каже! от сього Брагова й не сказала; а краще було-б! оригінальнйше!

Всі троє сміють ся так голосно, що сусідні Німці й слуги аж на їх зглядають ся; Люба скілька раз хоче вдержатись, але ніяк не може! Далі пересміялась і згодом питає: — А одначе як же буде з гулянкою, що там для Брагової владнують?

— Що з гулянкою? — перепитав Кузьменко.

— Ви підете?

— Якого біса? Отто ще що вигадали! Не піду і вам не ражу!

— Та я то й не збіраюсь! ми от будемо читать з Дмитром Назаровичем.

— Ну, і я піду з вами! — закінчив Кузьменко.

Прийшли до Люби. Корнієвич береть ся за книжку; Люба сидить на своєму ліжку, з краю, і щось уже задумалась.

— Знаєте що? — мовила вона несміло Корнієвичу: — може-б піти... туди... на гулянку?

— І не думайте собі! — рішучо мовить Корнієвич, — я прямо вам сього не дозволю! Перше всього, нема чого йти, а друге — пожалійте-ж ви себе: ви-ж за остатній час тим учіннем та сидіннем у лабораторіях так себе затягли, що страх! Ви собі страшенну анемію розівете! Треба-ж берегти сили, а не тратить їх без пуття! Нікуди ми вас не пустимо! От приляжте лишень бо ви слабі! Для вас се буде добре, голова одпочине.

Корнієвич поладив подушку і стояв над Любою

далі взяв йійі за ручку своєю сильною рукою і мовив знов: — Приляжте, а я вам буду читать!

Люба почувала, що не здолає противитись тій руці і сміючи ся, сперлась на подушку.

— Ну, от так! — проказав Корнієвич, дивлячись йій у личко ласкавим поглядом, як на слухняну дитину.

— А мені, Корнієвичу, можна голову на подушку положить? бо і я щось не здужаю! — З тим словом Кузьменко взяв подушку Песцової і уместив ся десь у другім кінці хати, на канапці. — Ви-ж мене, землячко, не бачите? — спитав з-відти Любу,

— Ні, трохи бачу! та Бог з вами вже, лежіте!

— От і спасибі.

Корнієвич почав читать, сівши біля столика недалеко од Люби. Вона, слухаючи, дивилась на его лице і сама собі дивувалась, чом вона сьогодні „не бойіть ся“ Корнієвича, — от розглядає його зовсім сміливо. „Красивий его рот, виразний таквій, і зуби он які білі! Чудно як: сам русявий, а очи карі, — се дуже рідко буває... Він сьогодні „інтересний“, -- сіре убраннє йому до лица, бо він свіжий такій.

— Ви не слухаєте? — спитав Корнієвич, почувши на собі те спогляданнє.

— Ні, слухаю! — одказала Люба з таким мило-жартливим усміхом, що Корнієвич, глянувши на неї, на хвилину перестав читать — тільки поправляє своє волоссе, збентежений.

— Е, Корнієвичу, ти бо вже читай, коли читаєш! — мурчить із свого далека кута Кузьменко.

Корнієвич стрепенув ся і взяв ся виразно до читання. Люба теж слухав вже пильніше, менше дивлячись на читця. Оповіданнє, котре він читав, було справді

дуже гарне, а при тим не довге, і всі не зогляділись, як скінчилось.

Обсуждали, хвалили, читали інші речі. Люба далі встала, приймала своїх гостей чаєм. Розмовляли щиро, якось одмінно по товариському.

Пізненько вже було, коли вернулась у домівку Песцова.

— А! бачите, вони дє! — гукнула вона од разу, жваво. — Ви нащо мене, Аполон Степанович, одурили?

— Чим же я вас одурив — питав Кузьменко. — Нападїть ся на кого іншого!

— Та як-же? Сказали своє „эгэ-ж“! я з того подумала, що ви підете, а ви й збрехали!

— Еге-ж! — проказав Кузьменко.

— Безсоромець! — гнівалась Песцова: — за „віхор“ би вас!

— Е-ге! — мовив Кузьменко, спинив їйї за руки і посадив біля стола. Песцова змінила гнів на ласку: — Давайте лиш чайку, Калиновська! Смерть хочу! там одно безладде було!

— Ага, розкажіть лишень, що-ж там справді було? — спитала Люба.

— Та нічого особенного! так як завждї!... Пробували тільки говорить промови, та щось не виходило! Пили багацько пива, і більше нічого!

— Ну, то, значить, нема про що й балакать! — От слухайте, я ще одну хорошу штучку прочитаю! — мовив Корнієвич і почав знов читать. Дочитавши, він сам сказав: — Годі! Любі Василєвні пора спать! Прощу-ж вас, будьте розсудливі, не балакайте довго і примуєте себе скоріше заснуть! — умовляв Корнієвич Любу, прощаючись. — Не забувайте того, що ви хвора!

— Ні, я не хвора! Ви-ж мене викорували! — одказала Люба, відповідаючи на єго міцне стискання руки...

XV.

Ну, вже-ж от прийшла така пора, що ні оповіданнів читать, ні на гулянки ходять вже зовсім не можна: ідуть остатні экзамени. Скрута така, що й Господи!

Люба зовсім „перепáлась“: сидить з Песцовою по цілих днях і ночах, ўчить ся. Інколи забіжить Кузьменко чи Корнієвич, посидять, порадять об чім небудь, та й знов дівчата сами з книжками.

Слава тобі Господи! вже скілька экзаменів одбули щасливо, — можна трошечки віддихнути. От і Кузьменко вбіг: повеселів хлопець знов і жартливість йому вернула ся. — Ну, щоб, землячко? — мовить він до Люби: — прохоложуєтесь сьогодні? А завтра знов „кувати“? Ех, благою часть ізбрала наша князівна Білосельська, плюнула на экзамени, та й шабáш! У Париж вибираєть ся.

— І чого їй у Париж?

— Оттаке сказали! чого в Париж?... Ви-б спитали ся, чого вона сюді попала? Належить вона до розряду „головоногих“ — знаєте-ж ви таких? От ви у мене „явноголовая“! так воно й знáти.

— А я яка? — питає Песцова.

— І ви шануйтесть!... Еге-ж! А Білосельській добре, їй Богу: сьогодні йду, аж із ві вікон на всю улицю луна йде, виграє собі князівна на фортецяні! Зайшов я, і Константин Михайлович там, Шубертів та Шопенів слухають!

— Загоровський? — спитала Песцова.

— Та він-же! Я вже місяців два чую, що од його почало пахощами Білосельської смердіти!...

— Ах, пане Микито, які у вас смішні вірази: „пахощами смердить!“ — сміється Люба. — А з Браговою по равлики хіба вже не їздить?

— Ні вже. Він так як Гейне хоче з сотню сімпатій перемініть!

Ну, скінчили-ж уже всі екзамени! Тенер воля! Воля!... світ широкий перед очима... Куди тепер? як уладнувати своє життя?... Збирають ся-ж уже виїздить; та ще тим часом у Цюріху, поки документи здобудуть, поки се, та те!

Пішла Люба купувати собі щось там, далі зайшла в фотографію, — зустріва' Раісу. Повітались.

— Ну, що-ж, як? йдеш хутко? — питає Люба.

— Ні, я не йду! Я в Штокмана асистентом застаюсь.

— Не вже?! От як!

— Так. Кланий ся там мамі! Ну, та я їй про все напишу сама!

А швиденько після тої розмови проміж позоеталим товариством як вихор бігла чутка. „Чи ви знаєте, що Брагова йде заміж за Штокмана?“ — „Та не може бути! хто вам казав?!“ — „Я вам кажу!“ — „Та ні, се може так!“... „Як — так? мені сам бувший Штокманів асистент казав, що через два місяці шлюб візнуть! Та й чого-ж так дивуватись? Йім обом добре буде: Штокмана Брагова підучить по рускі, потім повезе його в Петербург, він там видержить наш екзамен, щоб мати право на практику, і будуть у двох практикувати! Що-ж ви хочете?“

— А практика буде! о буде! — свідомого медіка, ще

й „заграничного професора!“ не така як у сій злиденщині, а петербурська! А гарно так у-двох здобувати!

А молодь все-ж таки бентежилась, проміж нею ходило прозвище, котре Кузьменко вигадав Раїсі: Stock-frau, хоть вона ще й не була повінчана з Штокманом.

Кость слухав гомін про заміжжє Раїсино трохи збаламучений, а більше того байдужний... Думкою він був уже в Парижі. „Як? і він в Париж“? — питали знакомі, — чого?“ — Ну, як же-ж таки йому, виїздивши з Європи, не побути в тому жвавому центрові європейської думки й життя!... Одним поїздом з ним виїхала і Білосельська, справивши собі на дорогу свіжу, елегантну туалету...

Перед виїздом Кость прийшов попрощати ся з Любою.

— Прощайте, Любов Василівна! — Прощайте Константин Михайлович. — Кость глянув на розчинену скриньку, на зложені книжки, питає: — І ви вже виїжджаєте? — Виїжджаю — одказує Люба.

— Куди? в Росію?

— Ні, перше думаю зайіхати у Відень: хочу там пройти неділь у шість коротенький практичний курс акушерства, придивитись, поучитись при клініці. Там, кажуть, се діло добре стоїть.

— Та на що-ж вам сеє?...

— Здасть ся! От буду просити місця де небудь там, у нас, так уже одно при другому буде, й лікарство й се. Жити-му на повіті, в селі, то здасть ся.

— І ви будете жить у глушині?

— Буду жить у глушині.

— Що-ж ви будете робить?

— Як що? — засміялась Люба, — буду людей корувать! то-ж на те вчилась!...

Кость походив по хаті. — Так! — мовив він. — Так!... нам не судилось іти однією дорогою!...

— Я ніколи про те й не думала! Я завжди бачила, як різно розходять ся наші стежки! „Kinderspiele“ ще не ведуть до спільної дороги життя.

— У всякім разі, — мовив Кость наблизившись до Люби, — вірте, що я схороню в своїй пам'яті ваш чистий, хороший образ на завжди!... Я бачу ясно тепер, що я не стояв вас! Ваша глибока, цільна натура...

— На щó сей панегірик? — з прикростю перебила його Люба.

— Ви мені не вірите?

Люба мовчала. — Вірю! — промовила далі, з слабим усміхом.

— Вірте, що пора наших, як ви кажете „Kinderspiele“, пора нашої... дружби — зостанеть ся самим святим спомином у моему життю!

Люба мовчала дивлячись у землю.

— Прощайте... Люба! — Кость хотів поцілувать єї руку і... не посмів. Він швидко вийшов з хати, глибоко стурбований. Люба не рушила з місця, не провела поглядом Костя, все стояла задумана. Од єї колишніх відносин до його думка перейшла на самого того Костя; їй стало жалко „товариша“, жалко єго самого. — Чи знайде-то він щастє на тому роздорожі?...

Остатні пильні збори розбили важку думку Любину. Так багацько було клопоту! Ходили й на гулянку, на „прощання“, мовляв...

Люба вийїздила з своїм гурточком: в купі з Песцовою, Кузьменком і Корнієвичем. Сі їхали з нею до поворотки на Відень; там Люба мала з ними розлучитись, бо вони поїдуть іншим шляхом в Россію. Там далі Песцова поїде, мовляв Кузьменко, в свою Кацапію, він

сам у Полтавщину, Корнієвич у „слободьку Україну“. Всі різно... Вийхали таким хорошим ранком. Прощай Цюріх!.. Прощайте прекрасні гори! Прощай і ти, „alma mater“! Прощайте університетські роки!..

Дорогою сидять ширим гурточком посеред чужих людей. — Ну, що-ж землячко, — питає Кузьменко, — коли-ж ми з вами побачимось?... — Не знаю!.. одповідає Люба.

— От, нехай лишень Любов Васильвна внораєть ся там у Відні, та приїздить до дому, то ми до неї довідаємось! — каже Корнієвич.

— Ну, вже хто, хто, а я вже як тільки, мовляв, „миш голови не одкусить“, неодмінно прийіду подивить ся, як то вона буде лікарствувать! — каже Кузьменко. Цікаво, їй Богу цікаво!... А ну-те покажіть, як ви будете пульс глядять? Оттаку-ж міну треба робити! — Кузьменко дав такий поважно-комічний вираз своєму обличчю, що всі сміють ся.

— Ах, уже ви, скоморох! — гукає Песцова, тріпнувши Кузьменка по плечу рукою. Разом з тою ганьбою в словах дівчини одбиваєть ся така сама ласкавість, як і в очах єї, що раз-у-раз звертають на „Мікіту Степановича“. А той Микита Степанович — хіба він не бачить тих поглядів? хіба він не догадуєть ся про те, що давно стало ся явним усім близьким? Хто його знає, — все пак жартами одбуваєть ся і в жарт повертає ласку дівчинину....

Однак де-далі жарти йідучих починають все менше походити на жарти, речі роблять ся все нервовіші, короткі, з силуваним сміхом.. А от і зовсім уже сміху не чутно: зараз буде та станція, де Люба вийде й зо-станеть ся дожидати поїзда на Відень, а вони всі пойдуть далі..

— Ви напишете? Ви обіщали писати? — питає Любу Корнієвич біля вікна; там, прислонившись до шибки, Люба ховає свою турботу.

— Буду. — тихо одповіла вона. І додає згодом: — ви те-ж пишiть!..

— Про се не може бути і речі: звичайно, буду!

Машина протягом свіще, ріжучи де-кому серце...
Стала.

— Ну, прощайте!..

Люба щиро обіймаєть ся з Песцовою, цілують ся так щільно, — потім Люба одриваєть ся з сльозами в очах і шепче здавленим голосом Корнієвичу, подаючи йому руку: Прощайте!.. Корнієвич міцно стискає ві холодні пальчики і мовить: — Будьте здорові! бережіте себе..

Люба з туманом в очах подає руку мовчазному Кузьменкови, теж ледві вимовляючи: Прощайте!.. Кузьменко мовчки бере ві руку і чуло притискає до неї свої м'яккі, добрі уста. Люба не ждала сього, цілує його в лице, така стурбована. Кузьменко ще раз цілує її в руку. Обтираючи хусточкою очи, Люба сходить з вагонових сходів. Вона стоїть на платформі, дивить ся на постаті товаришів; перемовляють ся ще кількома уривчастими словами... Пойїзд рушає; Корнієвич махає шапкою; Кузьменко теж іще раз скинув шапку і стоїть на площині вагоновій понуро. Вія не хоче бачити, на котрому з товаришів спочине остатній погляд Любин...

XVI.

Люба живе у Відні вже другий тиждень. Владнувала ся, має малесеньку домівочку; на акушерські курси

ній, з цюрихським дипломом, удало ся вступити дуже легко. Тож ходить, учить ся, пильнує діло в клініці. Тяжка річ для чулого серця ота клініка, де бачиш тільки труждання, чуєш стілько стогону, несвіцького голосу муки; та що-ж, — Люба дивила ся на ті муки, слухала ті крики з думкою — колись уменшати міру того жіночого труждання, бути колись умілою порадицею бідним сестрам, а може й визволінницею которих од смерти. Пізнавала діло, в котрому власне практика давала так незмірно більше знаття, ніж книжки.

У Відні Люба була сама як палець. Ідучі улицями, повними жвавою юрбою, сидячи в театрі, проміж щільними лавами споглядачів, Люба почувала себе такою одинокою, такою не причастною ні тій заметні, ані тому клопоту і веселошам. Душею була сама... Піде в галерею малювання, в музей, пройде по новому для неї кутку міста — і лиш сама собі повідає свою думку, свої спостереження, свої вражіння.. Як місто, Відень їй дуже сподобав ся, з тим контрастом узеньких, давнього віку улочок з стрільчастими церквами, — і нових, широких улиць, оздоблених деревами, з такою штучною, веселохимерною ґархитектурою будинків. А Дунай, отой „тихий Дунай“, — хіба не хороший! Стоїш коло мосту, дивиш ся, як він несе свої широкі, спокійно-глибокі води. Так отсе-ж він, той Дунай, котрого йменне знаєш з дитячих літ, із тих пісень, що вповідають, як козаченько край Дунаю коня наповає, як дівчина косу пускає на тихий Дунай... Думаєть ся було, де то він, який-то він, той Дунай? Аж от довелось побачити.

Походить Люба, подивить ся, та й знов вертаєть ся у свою хатину; учить свої книжки, чи листи пише: тільки й одрадоє, що ті листи, хоть у їх поговориш трохи з своєю душею.

Докучило Любі ходити все в один ресторан обідать, — перемінила для розмаїтості... Скінчить обідать, перегляне часописі, — все пак німецькі, чи які французькі з каріатурами, — розглянуть ся нишком на публіку; все пак тобі та чужина і самі мужчини. На Любу зглядають ся трохи здивовано, з цікавостю, але й з найвселійших ніхто не важить ся причепить ся: бачать-бо панове добродії, що ся „junge Dame“ із стриженою голівкою не такого розбору. щоб їйі зачіпати...

Раз Люба тільки що почала свій обід, як прийшло двоє паничів: один низенький чорнявий, другий високий русявий, і сіли біля того стола, в дальшому кутку, де обідала Люба. Паничі либонь були Німці; Люба чула, як вони сказали скілька слів кельнерови дуже чистою німецькою мовою, і не звернула одмінної уваги на своїх сусідів. Чи вони гарні, чи які, — що-ж їй за діло! Аж ось вони почали говорити проміж собою. Люба аж їсти перестала, головка єї самохіть повертаєть ся в той кінець, де сидять паничі, — аж ніяково їй, що вона звертає таку увагу на їх. Про що-ж таке говорили ті сусіди, що Люба так цильнує їх розмову? Про речі якісь то свої. — Люба навіть не розбере, про що саме, бо чує якийсь уривок бесіди. То чого-ж вона справді все поглядає на сусідів з такою найживвішою цікавостю в обличчю? Того, що Люба почула ту мову, котрої вона не чула так давно і всього менше сподівала ся почути тут. Паничі між собою говорили по русскі, та коли-б по русскі в розумінню по російськкі, а то по „малороссійськкі“, як зважила в своїй думці Люба; і ще коли-б ті хлонці тільки примішували жартами по скілька „малороссійськких“ слів, а то так цілком однією тією мовою говорили і так вільно, так просто. „Що се таке“? міркує Люба. Інші слова й звороти здають ся їй чуд-

ними, — чує вона „переконавнє“, „відносини“, „ся починає“, „буду мусів“, — а все-ж спільна мова така „малоросійська“, що чогось аж серце похвачує. А паничі говорючи серед Німців тою мовою, незрозумілою для окола, розмовляють з такою певністю. Говорять собі і не постерегають, не знають, що отта мовчазна, тиха сусідка так вислухає їх...

— Дай-но мені, Бучиньський, оту часопись! — мовить по скінченому обіді чорнявий панич русявому.

„Часопись“ — переказує в думці Люба: „не газета а часопись“... Бере Люба й собі „часопись“ якусь там, та мало що читає, все зайнята тими паничами. А вони посиділи, розплатили ся, знов заговоривши з кельнером гарно акцентованою німецькою мовою, — і пішли собі.

Другого дня Люба з охочою думкою сідала обідать на тому самому місці, що вчора, та паничі не приходили. Трохи Любі й досадно на теє... Аж от і знов зустріла ся, там же таки, з русявим (Люба й іменне єго згадала: „се той Бучиньський“, подумала вона). Бучиньський був сам. без товариша, і сидів мовчки. Люба так і не почувала від його в той день ні слова: споглянули тільки одно на одного. „Ну, нехай-же я його ще зустріну, я до його сама заговорю! Що-ж таке!“ — думає Люба й дійсно перший раз, що здибалась, заговорила:

— Будьте ласкаві, дайте мені сю газету! — „часопись“ — таки „ся не зважила“ сказати...

Тепер уже п. Бучиньський „ся здивував“ не менше як Люба колись. А Люба сидить, почервоніла така, читає... Далі якось-то розговорили ся, узнали одно про другого „хто й що“. Отже Люба довідалась, що Бучиньський був віденьський студент, родом з „Галичини“, „Русия“. — А, от воно що! — думає Люба і все цікавішим робить ся для неї той хлопець, чи „панич“, як на-

живала його в своїй думці Люба. І справді вигляд Бучиньського був далеко елегантніший, ніж російських студентів: високий лискучий циліндер, білі стромкі комірці, складне чепурне убрання, старанніше прилажене волосся й уся, галантна манера, — у всьому тому видно було „европейця“; але знов коли Люба приглядалась до того добродушного обличчя, до того простого щирого погляду сірих очей, — щось таке „своє“, „рідне“, повівало на єї самотню душу. Найпаче-ж та мова! Люба просто заслухувалась їйї!...

Поговорили, розійшлись. Та й знов зустрівались, ходили вже в купі й по місту. Бучиньський, що скільки років прожив у Відні, звичайно добре знав місто — і ото ласкаво показував Любі, „водив“ їйї, де вона ще не була, радив, де що ліпше купити. І все говорили; розмовляли так охочо!

Коли приходилось одповідать, Люба трохи затруднялась, та таки часом і не трохи, а просто мусіла переходити на російську мову... Вона так одвикла од „малоросійської“ мови! хоть „вродила“ ся в їйї, зроста в їйї... Але-ж у Цюріху Люба так мало чула й вживала їйї, навіть у своєму близькому товаристві. Часом було говорять з Кузьменком, або й з Корнієвичем по своєму, але й то так, у жартливій, звичайній бесіді, а як тільки було переходять на поважніші речі, так зараз і мова міняєть ся, переходить на російську...

То-ж тепер, як прийшлося говорити з Бучиньським цілком однією, тою рідною мовою, Люба затруднялась... І їйї просто брав сором перед тим інтелігентним Русинном: він говорить так вільно, ні трошечки не зашляхочись, про що тільки схоче, — а вона... мусить добре подумати, перше налагодитись, а тоді вже казати, ніби перше переложити в думці з російського, та й то ще

далеко не завжди зуміє переложити, не стає слів, — і виходить щось таке перісте! Не знає що, — аж самій досадно! — Бучинський не смієть ся з того, удає, що й не замічає ні того затруднення, ні тої строкатості в мові, тільки часом мимоволі з'являєть ся у його чуть-чуть замітний усміх, котрий він зараз-же ховає. Але Люба той усміх чує душею, хоть і не бачить... і так би їй хотіло ся говорити краще, „по його“. І не через те кидає вона знов російську мову, та переходить як уміє, як здолає, на українську, щоб хотіла „підладитись“ тому новому, цікавому товаришові, а просто вона почуває, що се органічна мова єго бесіди і що так треба, що говорить з ним по російські просто не випадає, власне таки аж соромно якоесь! Чого-ж він уміє, а я ні! Вони виробили собі свою мову і для культурної потреби, а ми?... переходимо зараз на російську, коли заводимо поважнішу бесіду! Так не гоже!

„Просвіта“, „напрямок“, „враження“ підчеркує Люба в думці вірази Бучинського, котрі їй здають ся такими новими і через те мов би чудними, — принаймі Люба не зважаєть ся говорити їх сама; а одначе що-ж тут такого чудного? — думає вона далі: — чому-ж би не вживать тих слів? Чого-ж конечно казати — просвещеніє, а не просвіта, в печатленіє, а не враженне? Тільки тої їй переваги, що до тих російських, напендючених слів ми привичаїлись! Нас до тої ломоносівщини наломлює школа, книжка; але ї сей проходить школу, ще більше чужу, німецьку, однак же він не кидає свого, пильнує, розвиває. Тут чуєть ся міцна тенденція! міцніша, ніж оте полтавське українофільство, котрого відгомін доходив до Люби перед виїздом у Цюріх, котре кинуло якоесь промінне на Кузьменка з Корнієвичем.

І Люба все слухає свого нового товариша, того патріота й демократа, чи пак „народовця“.. От вони сидять у-вечері в кафе, пють віденьський „mélange“ — каву на молоці — і розмовляють щось таке про народню словесність. Якось прийшлося до речі, і Бучиньський розказав цілу народню казочку, свою, русинську, — отам таки сидячи серед „німоти“ й розказав. Що за мила казочка! Який хороший склад, який знайомий, добірний юмор! Деякі слівця й тут нові для Люби, та такі вони зрозумілі, такі гарненькі! Люба сміється і очі їй сяють найщиршою утіхою. Двоє добродіїв Німців, що сидять близько нашої пари, либонь думають, що то „кохана пара“, що той вродливий хлбпець говорить тій *junger Dame* які небудь „романсові речі“, коли вона так втішно слухає, так од серця весела; але панове споглядачі помиляють ся, нічого „романсового“ ні Бучиньський, ні та панночка і в думці не мають!

Завтра Люба з утіхою ждати-ме, що от стукне в ві двері той новий рідний знакомець, щоб іти в двох у місто; та коли вони вітаючись, привітно, ласкаво стискають одно другому руку, то не залицяння обьявляєть ся в тому: то братерськи вітаєть ся галицький Русин з сестрою Українкою.

А зайняття наукові йшли в Люби своїм ладом. Незабаром дійшла до кінця того короткого курсу. Має ще оден диплом окремої спеціальності лікарської.

Люба вийїзжа' з Відня. Бучиньський провадить їйїй на вокзал; Люба дякує йому за всі єго послуги, котрі він з своєї доброї ласки оказував їйїй у невідомому великому місті; вона соромить ся тільки сказати йому, що в душі своїй вона дякує йому щє за одну послугу: що коли вона вернеть ся до дому з міцнішими національними „переконаннями“, то й сям вона мусить

завдячувать йому! Люба попрощала ся з ним щиро, по братерськи. Так багацько послуг, дарованих так щиро-безкористо, можна памятати цілий вік!

XVII.

В домочку Марії Петровни в біленькій світлиці сидять Катерина Пантелеймоновна і Марія Петровна. Катерина Пантелеймоновна розкинула карти, гадає для Марії Петровни на червову даму. (Уже-ж бо ніхто так не вгадає на картах, як пані Загоровська!).

— Ну, що-ж там їй вийшло? — питає Марія Петровна, либонь сказавши розкинуть карти не для себе (бо коли-б для неї, то треба-ж було-б розкладать на дзвінкову даму!).

Катерина Пантелеймоновна з легка зітхнула, уважно дивить ся на карти, — не казать же намані!

— Та що-ж — мовить вона далі, — нічого собі вийшло!... Отже бачите, на серці дорога, осьдечка сповнення бажаннів... тутенька з якимсь інтересом дзвінковий король... Е, тут бо от і червовий інтерес... гм... Поганенько лиш, що тут умішала ся винова восьмачка з десяткою, — якась то досада маєть ся бути, — ну, та се ще нічого!...

Марія Петровна зазирає на ту кабалу, уповаючи слухає віроки ворожбитки. „І чого та винова восьмачка з десяткою замішали ся!“ думає вона. — А королі? що-ж то за королі? „дзвінковий і червовий“... Марія Петровна зітхає.

— Листа має одержати — проказує тим часом свій дальший глагол пані Загоровська.

— Якого-ж то листа?

— Та так воно показує, ніби з дзвінковим інтересом.

— Може! хто-ж їйі знає!...

— Та ви-ж коли їйі дожидаєте?

— Та писала, що к 10-му буде, а вже п'ятнадцяте!
Хто-ж їйі знає!...

— Се то правда, що їйі не вгадаєш! — мовить пані Загоровська, мішаючи карти. — От і мій Кость: мав же прийхати, та потім повіяв ся в Париж! І нащо ще йому в той Париж! от чистий батько: теж отак було вість ся, коли не в Полтаву, то в Харьків, а ні, то хоть у Ромен поїде, як на гроші розживеть ся! Все йому, бачите, скучно було! Ет! — Пані Загоровська гнівно одвернула голову на бік, давить ся кудись у вікно своїми чорними очима

Поговорили. Марія Петровна знов береть ся за панчошу, котру вона плете для Люби („певне-ж там Люба так обідрала ся, що страх!“) Міркує-ж, міркує, а далі думає, що пора-б уже Катерину Пантелеймоновну напоїти чаєм. „І чом Титяна не дає самовара! вже-ж би повинна з річки вернути ся!“

Марія Петровна тільки що хотіла встать та піти довідать ся, як у хату прожогом вбігла Титяна, несамо-вито кричучи:

— Пані!... панночка, Люба прийіхали!...

Марія Петровна тільки затрусилась, плетіннє випало з рук... Далі встала, не знає, що їй і почати...

— Осьдечка! тут вони!... у дворі! — мовить перериваним голосом Титяна: — Я йду з річки... а вони йдуть!...

На дворі, під ганком, стоїть жидівська балагула з полотняною будкою. З неї швидко виліза' європейська мандрівниця Люба, біжить у хату.

— Мамочко!!... і упала в тремтячі обійми матеріні.

Марія Петровна так і прывкпіла до своєї доні: обіймає, цілує, сльози біжать із очей. Чи-ж то не радості дождала ся, ні!... Дивить ся потім на свою Любу, — щось вона мов би виросла, якась інша зробилась... Та ні-ж бо, се вона, Любочка мила, дорога!...

В господі заметня: бігають, зносять пакунки Любині. Прибігла й куховарка Уляна й чоловік Титяни, що вернув ся з москалів, та живе у дворі в Марії Петровни. Вийшли з хати й сусіди, що займають домівку в меншому будиночку Марії Петровни, — почули, бачите, що прийїхала єї дочка „з за границі“, так хотять побачити, яка там вона, та дочка: он вона стоїть на ганку, смієть ся з Титяною.

Знов Люба в хаті, ходить усюди, розглядаєть ся; чогось ті хати мов би мєнші, нїжчі стали!... Та ні-бо, вони такі й були! І сволокі ж бо так само виступали!.. Дивить ся Люба, щєбєчє.

— Ну, що-ж, мамочко, як же ви маєтеся? — Щось тая мама мов би постарїла значно, зігнула ся трохи, сивого волосу більше... Та ні, як придивити ся, та сама, — люба, добра мама!... Здаєть ся й чїпочок той самий на голові, що був тоді... тоді, як Люба вийїздила з дому...

Бїжить Люба через тильну половину. — А як же у вас у дворі, Титяно? чи так як було? Піду подивлюсь!

— Та й подивїть ся! — одмовила Титяна, сміючись, а сама берєть ся за самовара нести у покої.

Розглянулась Люба у дворі, заглянула через тин у садочок, пішла над край подвіря, он там між будовами одкриваєть ся той самий знайомий краєвид... Широко розліг ся він під промінєм західнього сонця! Он

і річка, он і луки, он і бір далекий, синій!.. мов би трохи змінила ся річка, більше виступають білі коси піскові, більше розросли ся верби он там на заломі; а все-ж переміни в цілому нема: се він, той самий краєвид, ті самі місця!.. Люба сама не знає, чого у неї защеміло серце, мов би жаль чогось, мов би якась чула турбота підступає. І знов так тепло робить ся в душі: той рідний куток так привітно, любо простягає свої обійми!

Вернула ся Люба в хату, сідає за накритий стіл, коло матері та Катерини Пантелеймоновни, щось каже матері з таким світлим виразом в обличчі.

— А не бачили там в остатній час мого Костя? — питає пані Катерина.

— Ні, бачила-ж ото перед виїздом! А потім-же він у Париж поїхав.

— А швидко-ж він до дому буде?

— А я-ж по чім знаю? — мовить Люба засміявшись.

— Та вже-ж таки прийіде, довідаєть ся! — потішає Марія Петровна Катерину Пантелеймоновну.

— Сподіваю ся, сподіваю ся! — каже та.

Береть ся Марія Петровна наливати чай, та й згукнула: — Отсе, Боже мій!.. що-ж се я?!..

То-ж, бачите, не тямившись, чаю всипала, а води забула налити, — так той чайник і стояв на самоварі!

Снятілася Марія Петровна, смієть ся Люба й пані Загоровська, смієть ся голосно й Титяна.

— Слухайте лиш, Любочко, — питає знов Катерина Пантелеймоновна, — чи то правда, що Брагової дочка йде заміж за німецького професора? Мати хвалить ся, що листа прислала.

— А правда-ж, правда! — одказує Люба: — вже досі й шлюб узяла, бо то-ж мало быть коло сього часу.

— Бог знає що! — провадить Загоровська: — І чо-го-ж таки вона за Німця йде?...

— А хто-ж її зна'! — одмовляє сміючись Люба, — сподобав ся!...

XVIII.

В одному з тих сел, що видно оддалік з тої гори, де подвіре Калиновських, Любі удало ся одержати місце „фельдшеріці“, чи „хвершалки“, як говорили селяне. Больниці то нема, а місце хвершалське все-ж таки є, на цілий участок, із скількома близькими селами: і без больниці праці доволі! Аби хіть!

До старої Калиновської прийїхала гостювати старша дочка з дітьми, то й не самотно в ві господі: повно дитячого щєбету! Та й Люба-ж недалечко, прийїздить частенько одвідати своїх: оттоді вже гомону того, та сміху та жартів! Діти опадуть Любу, бере вона їх на руки, старші те-ж обступають; тільки тіткою не хотять звати, „Люба“ та й годі! Та дарма, нехай і так!

Одвідає Люба своїх, перемінить книжки у бібліотеці, поговорить і з офіцером Богдашевичем „про високі речі“, та й знов „у-низ“, туди в своє село. Домівку найняла у хвершалової вдови, Малинчихи, Ганни Марковни: світличку та кімнатку займає — і обід бере у Ганни Марковни. „Лікарствує“-ж Люба; хто вдасть ся до неї, того й корує; та не повинна-ж ото й ждати кожен раз, поки вдадуть ся, мусить і сама довідувать ся по участку, чи все гаразд. Вдають ся по троху селяне, далі все й більше, та більше. Люба не раз чула, що ті мужики такі „страшенно неймовірні“, так „уникають від найщиршої охоти найдобриших лікарів пособляти

їм“; але вона швидко побачила, що то була просто таки неправда, або правда — не провірена, не досвідчена!... Бо таки як справді наважитись підходить до селян з порадою, та подавати їйї по щирості й уміло, то зовсім ті селяне об'являють ся не такими неймовірними і не так уже цурають ся поратунку!...

Пішла чутка й по панах про ту „хвершалку“. Отже маєте собі, пани ще „неймовірніше“ споглядали на ту „жінку-лікарку“, ніж мужики. У найліпшому разі здвигали плечима... Та потім по троху почали вдаватись, которі ближче були по сусідніх селах; і сих, бачите, неймовірних удалось переконати, пересвідчити правдивою статочністю й умілостю!...

Лікарює панночка; здала ся й віденьська наука, пройдена при клініці: кличуть то сюди, то туди на пораду, як то „баби“ кажуть — „положити душечку на подушечку“; а скільки тих бідних жінок, що й без діток слабують та хорують тими жіночими хворобами! Коли-б тільки з'уміти та здолати всім допомгти, що вдають ся часом з хворобами тяжкими та за давненими..

В своєму селі вже таки й добре знають Любу і вона знає багацько господарів, а ще більше господиень по імені. Знає часто, як хто й живе, не тільки чим слабує. То, бачите, воно з далі те селянське життє здаєть ся таким „одмінним“ та простим у своєму змісту, а як придивитись добре, от неначе наводячи лўпу на окромї сёмїї, на окромї постаті, то зовсім уже воно не так порожне й одномітне здаєть ся: форми життєя й тут об'являють ся такі багаті, такі різні... Коли зхотіти підступити ближче, то й тут об'явить ся широке поле і до споглядання, і до праці свого рода..

Люба ж і наводила ту духовну лупу на околнї постаті. От хоть би й зараз, у найближчому, — (а ска-

зав би „найдрібнішому!“) — ві околі — чи не розмаїтні постаті, чи не прагнучі духовного бальзаму? Господня, тая стара хвершалка вдова, колись була все-ж таки „панею“, а тепер „при злиднях“, і не знає, мовляв, на яку ступить: чи йій панську думку про себе мати, чи з селянками зрівняти; як-же подивить ся на Любу, поговорить з нею, то мов би йій і не так соромно, що вона вибіла ся з „платтів“, а ходить у простій спідниці... Хлопчик, синок господні, „Гриша“, вродливий, дотепний, всюди-б він устряв, все-б він хотів узнати; та куди-ж він піде? щó він знає? До панських дітей він не піде, там не приймуть, з мужицькими уже й о м у „не подоба“ дружити ся! Росте хлопчик сам собі, а не-свідомий такий, що й читати досі не вміє: „способу“ нема, де-ж він навчить ся? Ото вже Люба, з ласки своєї, почала показувать грамоти, як має вільний час. Далі служниця Ганни Марковни і разом Любина, Маланка, вже на що незначна постать, а й тої життє „розмаїтне“: скілько служила по міщанах у сусідньому містечку, по панах, а далі й роман завела, — як-же! з самим єфрейтором, показним таким москаліною. Та покинув москаль, покинув з хлопчиком і пішов собі кудись. Тим-же то Меланка так плакала, як Люба читала йій „Катерину!“ Плакали й інші, що слухали, та не так... Воно-то Меланчина доля й не зовсім така, як Катеринина: не втопила ся Меланка, зостала ся жити з своїм хлопчиком, та життє те не солодке й не ясне!... Тьмяно пак і пусто було в господі Маленчишиній, де служила Меланка, ото тільки й проміння ясного свінуло, як оселила ся та панночка чудна, лікарка. Доля Меланчиного хлопчика, Гриця, те-ж не така вже тяжка, як Катерининою Івася; не ходить Гриць по розпуттях, не водить старців, та хто його зна', чи йому краще, ніж тому поведарю

Івасеві! При злиднях виріс Гриць, — недолугий такий, все слабує; як почувасть ся ліпше, піде між діти на улицю, — та тільки аби щоб, чує він зараз те доразливе прізвище: „іди собі, ти!...“ (Бо знають же всі, що безбатченко він, тим же лихом і корять!...) Стала Люба Грицеві якісь ліки давати, полішало йому — і не цурасть ся він свої лікарки! Чого-ж ві цурати ся: приїде з міста, бубликів привезе, і так у хату до себе закликає, посадить, йісти дав, по голові погладить!... По-приходять же обидва хлопчики, Гриша і Грицько, Люба їм обом по троху букви наклеєні на картоні показує, вже вони й пізнають йїх; або дасть „самим“ пописати олівцем, і того не цурають ся хлопці! А вже як часом Люба розгорне яку книжку з малюнками та почне показувати та розказувати, то в хлопчиків аж очи грають! Жвавий Гриша хутній розуміє, але й Грицько як подумає, то те-ж видно розбірає, дарма, що мовчки слухає!

Оттакі розмаїті постаті були коло Люби; се-ж у самій хаті у неї, — а там-же-то по за хатою!...

Живе собі Люба, не „скупає“, тільки часом буває така задумана, ніби смутна трохи, як ходить по своїй кімнаті чи по маленькому садочку Ганни Марковни... Отже й тепер як раз походила, походила по стежечці, прийшла й у хату якась поважна, не жартує, не смієть ся.

— Меланко! — гукає, — однесете мені листа до Івана! Він завтра в город поїде, бо п'ятниця, то й листа мого одвезе на пошту!

— Добре, добре! — каже Меланка.

Люба ходить уже по хатині і обмірковує, як саме написати листа тому Корнієвичу. Чудний він, справді: то писав, а то вже третій тиждень, — ні, вже цілий

місяць, — не відповідає. Що-ж се таке? Сам просив писати, а тепер взяв і замовк. На що-ж було просити, намогатись? Ну, весело йому, отже писав в остатній раз, що знакомих уже багацько має, якась там і лікарова дочка прерозумна знайшла ся, — але все-ж міг би він одписати що небудь на лист! Що-ж се за погórда така? Навіть не звичайно!.. А найважнійша річ, що сам просив писати! Ні, вона от зараз сяде й напише йому, що вона такого поведіння од його не сподівалась — і коли йому в тягість відповідати на листи, котрих він ніби то так бажав, то, звичайно, краще зовсім перервать; вона, Люба, думала, що листи їх будуть дружнім бесідним обміном, а коли для його, Корнієвича, відповідь на єї листи має стати ся лиш якимсь прикрим обовязком, то вона зовсім сього не хоче — і нехай він не дивуєть ся, коли вона після таких загальних одповідей зовсім перестане писати до його.

З міцним виразом тих думок на лиці Люба сідає зважливо за лист і пише, пише.

Пройшло чимало часу. Лист написаний і згорнутий. Меланка стиха одчиняє двері і каже Любі:

— Панночко! Давайте лист, уже понесу, а то там хутко полягають спати. Іван ранесенько поїде.

— Не треба!.. Не буде ніякого листа на пошту! — одповіла Люба, і коли двері за Меланкою знов зачинились, порвала написаний лист на шматочки.

XIX.

Другого дня ранком Люба тільки що встала, поснідала, як Меланка сказала їй, що прийшла якась жінка „з ногою“. Люба вже знала, що такі вирази значать, і сказала, що недужа може вступити в хату.

Ввійшла молодиця, шкандибаючи; одна нога була у неї обмотана шматкою. На питання Любине, що їй саме таке з ногою, молодиця розповіла, що вже давненько пробила вона собі ногу у воді і до тої виразки „щось прикинулось“, нога все пухла, і дійшло до того, що тепер „ані в день ступити, ані в ночі заснути“, — так „крútить“ і болять. Молодиця по маленьку розв'язувала ногу і Люба далі побачила червоний опух з великим жовтим вéредом; самий вершок того вереда був чимсь заліплений і прикритий листочком.

— Що-ж се ви тут наліняли? — прикро питає Люба.

— Се рощина. Вже щó тільки не скажуть, всё прикладала, нічого не пособляє! Та вже от люде порадили до вас!...

— Цогано, що так запустили ногу і незнать-що прикладали — мовить Люба, очищаючи вперед. — Ну, що-ж! — проказала далі, оглянувши: — треба прорізати, бо гній може кість повредити, тоді дуже цогано буде!

— Ой, моя голубонько, робіте вже, що знаєте! вже мені так обридло, що й Господи! — Але далі жінка дала несміло: — а може-б так що дали прикладати? може-б не різати?

— Ні, не можна! треба прорізати! Ви не бійтесь, се нічого! А потім дам і ліків.

Жінка не мала що робить, мусіла на се пристати...

Люба кликнула Гриця, котрий дуже любив „помагати“ їй, се-б то приносити води, чи держати що-небудь. Ото-ж і заходила ся Люба з своїм „помічником“ коло тої операції. Розрізала веред, очистила од гною, промила, далі примочила, „забинтувала“ ногу — і по

справі! Не бридилась пак: чого-ж там уже брідитись? Уже коли „жаб різала“, то нема чого!...

Випроведила жінку, сказавши, що навідаєть ся до неї, бо треба добре глядіти рану, що-б не „прикинулось“ знов що небудь. Упорала в хаті і свій струмент, аж тут — рип, у хату йде знайома їй трохи Марина Шкуратиха, стара, поважна собі така. Кладе на столі паляницю й мовить:

— Отсе по вас, моя голубонько, прийшла! Ідіте, моя пташечко!

— А що там таке?

— Та Іваниха розходила ся, — Івана, того що вам листи возить, жінка. Другу добу вже мучить ся, сердешна!

— Чом же ви по мене давно не прийшли?

— Та думали, може так обійдеть ся! На що-ж вас турбувати даремне? бо що-ж то, мовляв, світова річ.. Але-ж Бог їйї знає, що їйї таке! чи тó, що за першеньким, чи що!... Вже що їйї баби не роблять, нічого не порадять.

— Ну, вже я знаю, що там ваші бабі роблять! — гукнула Люба, збираючи потрібні речі.

— Та я таки й кажу далі: піду лиш я по панночку, вже ж вони, мовляв, знають!... Ох, таке-ж лихо з тою Іванихою! Сказано вам...

— Ходім-те, ходім-те! — перервала Люба розповіді Шкуратишині і пішла так швиденько, що баба ледві поспішала за нею, далі гукнула:

— Стривайте, голубонько, панночко, бо я за старістю й не збіжу за вами!...

Прийшли до хати Іванової. Ще в сінях почула Люба той тяжкий, одмінний стогін, знайомий їй з ві-

деньської клініки. Але-ж увійшовши в хату, Люба вгляділа сцену, котрої вона в віденьській клініці не бачила. Близько „полу“ стояли дві баби, придержуючи слабу молодицю, котра високо піднявши руки, держала ся за жердку, повішену над полом під стелею. Руки в молодиці залякли, голова в знесилі схилилась на бік, лиш стогін виривав ся крізь зуби й розходив ся по тихій хаті.

— Що ви робите?! — крикнула Люба: — пустіте йійі зараз! Як можна так мучити слабу!!

Баби щось там порікували, однак мусіли одступити. На піддержку Любі прийшла й Шкуратиха: — Е, вже, кумо, — говорила вона одній бабі, — треба слухати! вже ж вони знають...

Люба прийняла на свої руки бідну Іваниху з помертвілим лицем; ледві положили йійі на постіль, як вона зомліла.

— Отак от все мліє та мліє! — говорили баби: — мабуть уже з неї нічого не буде!

— Води! — кричала Люба. Бризкала в лице недужій, давала нюхати спірту, — очутіла. Ну, й заходила ся-ж, оглядівши слабу. А справа була трудна!.. Звиваєть ся Люба, дає ліки, орудує. А стогін не вгаває, рве душу...

Довго поралась Люба. От чують ся вже крики, від котрих мов би аж хата стинаєть ся... чоло у Люби мокре, тіло й душа напружені, вона добірає всеї сили й зручності... Ну, хвалить Бога!...

Недужа вмовкла, а по хаті вже чуєть ся крик малесенького хлопчика.

Та того крику вже ніхто не лякаєть ся! Заметушились баби, ладнують купіль... Шарварок, веселий гомін.

— Ну, звичайно! — провадить Шкуратиха: — я-ж казала! вже-ж вони знають!

— Ну, на те-ж і учать ся! — згожують ся й інші баби.

А Люба ще неспокійна, ще пригадує біля слабої віденьську науку клінічну. Ну, от тепер нічого вже не страшно!... Тепер тільки наказати, щоб доглянули слабу, або краще, що-б не зачіпали йій! А слаба лежить уже тихо; вона бліда, змучена, мов з хреста знята, та голова повертаєть ся до Люби — з тим виразом, котрий буває тільки тоді, коли скінчать ся такі муки, а коло боку лежить та мелесенька невідомо-відома істота, ще не розгляжена добре, там у целющечці, а вже така дорога. І чудно якоеь, і так любо!...

Деь узяла ся, немов з під землі виросла, пляшка й чарка. Веселі баби чіпляють ся до Люби, щоб „хоть трошечки“ випила, божать ся, що горілка „солодка“; та Люба нічого не хоче! Йій душно — і від теплої хати, і від тої скрути.. То-ж до всього клопоту й дитину сама скупала, не хотіла бабам давати! Тепер би лице освіжити, — так горить, — умити ся, чи що таке! Душно! Люба йде з хати, Шкуратиха зливає йій на дворі з кухличка біля порога.

Освіжила ся Люба, утираєть ся рушничком на порозі. Собака зірвав ся з приспи й побіг за ворота; чути голос Меланки: „Осьдечка вони, тут!“ Іде Меланка на подвірє, а за нею — Господи Боже мій! — Корнієвич і Кузьменко...

Люба просто не спам'ятала ся!... Вона й рада так дуже, і збентежена: де-ж, застають йійі так... зовсім уже по хатньому та по робочому.. Люба швиденько осмикує закачані рукави од сорочки. Ах, Боже мій,

а руки зовсім вохкі!... Та паничі не вважають, беруть йійі за ті вохкі ручки, вітають ся, гомонять.

— З відки ви взяли ся?... Господи! — мовить Люба.

— Отак прийіхали, та й годі! От і сюди прийшли, щоб хутніш вас побачити!

— Я був у Кузьменка, — поясняє Корнієвич, — ми-ж сусіди, — а з ним і далі. От побудемо у вас, а завтра в Полтаву, нам обом треба: мені там місце трапляеть ся, а йому по якихсь батькових справах. Так от!...

— Ну, Боже мій, як-же се несподівано! Не писали нічого!... Я тут вже гнівала ся на вас!...

— Що-ж там писать? Краще-ж побачитись!...

— Ну, звичайно, звичайно!... Ходімте-ж до мене! я вже тут все скінчила.

— А, шкода, що не прийіхали раньше, були-б побачили вас „при должности!“ — мовить Кузьменко.

— Еге! так би я вас і пустила! — одмовляла Люба й побігла в хату. Сказала там скілька слів, обіщала навідатись і подалась знов до гостей. Баби здивовано виглядали в слід йій із дверей; Кузьменко успів уже зачепити Шкуратиху якимсь жартом.

Ідуть у трьох, голосно розмовляючи, до Любиної домівки.

— Де-ж ваші коні? — питає Люба, доходячи до свого двора.

— А ми зайіхали тут біля вас, до волості, — а до вас, значить, з візітом!

Люба біжить у хату попереду: „може там що не гаразд, нелад який!“ Ні, здасть ся, все гаразд, тільки он треба ту спідничку схватити й порваний лист до Корнієвича прибрати.

— Ну! прошу! — І знов вітання, знову веселий гомін. Люба біжить до кухні, до Ганни Марковни, попитати про обід: то-ж гостей треба прийняти, — он пора вже яка, певне йісти хотять! Шкода, що не знала, були-б щось такого зготували ліпшого для дорогих гостей!... Ну, та нічого: єсть борщ, єсть каша, вареники, — чого-ж іще?..

Знов Люба в світлиці, звиваєть ся, накриває стіл.

— Що се ви? не обідали досі?! — питає Кузьменко.

— А ні! — коли-ж було?!... Е, у мене сьогодні дві операції були! от що!!... Ну, та перша — пуста, а от там, де ви мене знайшли, то мудра штука була!

— Що-ж там таке було?

— Ет, щб вам розказуватя! ви не спеціалисти! А я таку одну „маніпуляцію“ зробила, що й професор би похвалив!

— А як-же ви смієте розпоряжати ся? — питає Кузьменко. — Ви-ж „до прибитія врача“ не маєте права ніяких важних штук робить!

— Овва!! Поки-б поїхали по врача, та поки-б він з ласки своїй прийіхав на село, до простої баби, то тая баба може-б досі й на світі не жила!... А ще до того ваш врач може-б і не потрапив того, що слід було зробити! Ах, я така рада, така рада!

— А, так! ви бн чого радієте? Ми думали, що -- нам!

— Ну, і вам, і вам теж рада! Страшенно рада!...

Досить було глянути на Любу, щб побачити, що говорила правду...

— Ну, ходіте йісти! — кликала вона, насипаючи борщу. Паничі сіли. Разом з обідом ішла жвава розмова, без жадного етікету... Говорили так жваво, одно одного

перебивали, сміялись. Кузьменко розповідав анекдоти з своєї практики, з котрих Люба помірала од сміху. Розмова перескакувала й до давнішого.

— Ах, скажіте будьте ласкаві, що з Песцовою? де вона? — питала Люба в Кузьменка.

— А я по чім знаю, де вона поділа ся, як повернула в свою Кацапію?

— Як? хіба вона до вас не пише?

— Звичайно ні! чого-ж вона буде до мене писать?

— Ну, брешете-ж ви! Я сьому з роду не повірю!...

— Дивіть ся!... І чого-ж ви до мене причепились? Чом же ви не питаєте Корнієвича, може він з ким небудь і переписуєть ся!

Люба трохи спятилась..

— А де Загоровський, ваш „друг дитячих літ“? — спитав Кузьменко.

— В „Європі“! — одказала Люба усміхнувшись, — та швидко сюди прийіде!

— Він до вас писав? — спитав Корнієвич.

— Ні! — одповіла Люба. — Я так знаю, од матері его: казала, що хутко сподіваєть ся.

— А! то можна буде давню дружбу на давніх місцях одевіжити, — зауважив Кузьменко.

— А можна-ж, можна! — жартливо мовила Люба, — я не цураю ся другів, не так як ві!

Обід скінчений. Корнієвич згадує, що привіз Любі гостинця: іде тут зараз до волості і приносить скілька номерів галицької „Правди“.

— А-а! — каже Люба: — де се ви взяли?

— Виписав! — одказує Корнієвич: — Ви-ж мені з Відня так розписали галицьких „соловіїв“, що я як був у Харькові, розпитав ся та й виписав їх „письмо“.

— Дивись-ти, хитра слободеська Україна, і віскі-пала-ж! — мовив Кузьменко.}

— Дуже, дуже я рада! — промовила Люба передивляючись номері.

— Цілий „рочник“ вам зберу, чи як там кажуть ваші галичане! — прислужував Корнієвич.

— Чого-ж вони мої? — перепитала Люба.

— А хіба-ж не можна назвати вашим отого „соловія“ Бучиньського, чи як там він?

— Я хотіла-б, що-б і ві таким соловієм співали! — гостро одказала Люба й збентежилась, що якось воно ніяково вийшло. Почала пояснять свою думку в загалі.

— Научіте, научіте, — буду дуже радий! В принципі нічого против сього не маю! — з щирим усміхом говорив Корнієвич.

— А я маю! — перебив Кузьменко: — се літературщина! я шаную саму тільки народню мову! — Заспорились. — Одначе! — перебив Корнієвич, глянувши на дзигарок: — нам, Микито Степанович, пора йти!

— Куди?! — спитала Люба.

— До вашого мирового, Величковського: его син був нашим товаришем по гімназії і тепер гостює у батька; то ніяково-ж, будши в їх у селі, не завітати!

— Там і панночки є! — вкинула Люба.

— Єсть, єсть!.. Та се дарма, ми не забаримось! Побудемо трохи, та й знов до вас, у вечері, бо завтра-ж раненько поїдемо, треба поспішати в Полтаву на строк!

— Ну, так глядіте-ж! Я буду дождити ще сьогодня! — гукала Люба, провожаючи гостей на ганочок.

Вернулась Люба в хату, угляділа себе в зеркалаці: — „Ах, Господи, яка я розтріпана, червона така!“ Люба

прочесала свою чупринку, поладила ся: здаєть ся нічого такого гарного й не додала до убрання, бо що-ж тут уже наряжатись, коли бачили, в чім була, а все-ж якось і намистечко стало іначе лежати і стьожечка десь узяла ся: все-ж, мовляв, зеркальце дорадить, чого треба!

Просить Люба Меланку, щоб на вечер самовар був, (бо сама Люба більше молоком одбувала ся), поспівує, бере „Правду“, іде в садочок. Невеличкий той садок і трохи запушений, про-те все-ж таки садочок: єсть і мальви високі побіч півоній, та зірки біля перелазу, єсть і боже дерево й два куці бузку, під котрими зроблена маленька лавочка, єсть і вишняк молодий і стара груша над стежкою. Люба сідає на лавочці під високим бузком, переглядає ту „Правду“... А на серці так радісно. Приїхали!... Що Кузьменко приїде, вона була певна, а що Корнієвич... хто його знав... От і тепер він каже, що „по дорозі“ приїхав... Ну, не зовсім-то воно по дорозі, трохи кру́жно!... Чом не хоче сказати правди? чого завжді таїть ся? А об тім може не має з чим таким і таїть ся? в листах єго ніколи нічого дуже прихильного не було, а в остатній час от і зовсім був замовк... Ну, та у всякім разі приїхав!... чи радий-же він? чи дуже радий? чогось думалось, що він буде більше радий зустрівшись.. а він і тепер якийсь повздержний; а бачить же, як я рада... На щось вигадав тих Величковських! На що вони йому? Не міг він побути у мене весь час? То-ж тільки на один день приїхав! Що-ж там той один день?... Так мало часу будем бачитись, а стілько знайшло ся-б сказати!..

Люба задумуєть ся, далі погляд падає на „Правду“ і вона міркує: „Привіз.. виписав... Хотіла-б я з певністю знати, через що він виписав: чи через те тільки, щоб зробити догоду і втіху мені, чи таки й для себе,

по своїй і й думці! По своїй, по своїй: він же каже, що „в принципі“ згожується, думає так само як і я. Та і не міг би він інакше думати: се єсть логіка самої речі, а він же такий розсудливий! От, що привіз сюди, то се вже звичайно, щоб догодити. Ну, що-ж? се... се дуже мило з его руки! Буду читати, нехай і дальші числа присилає. А Кузьменко дурниці провадить! „Штучність“, „літературщина“, „признаю саму тільки народню мову“... Що за узька народність, що за узький націоналізм! Се — понижати свою народню гадку, обрікавши їй і стояти вічно лиш на одному ступні первістному! І коли так судить об мові, то треба теж саме розважити й у всьому: значить, і хисту національного не треба розвивати, — ні музики, нічого, — нехай буде все тільки на ступні первістно-народньому: значить, і науки не посувати, досить того світогляду, який має наш простий чоловік! Се-ж нісенітниця якась! З таким націоналізмом можна тільки закиснути на місці!... Ну, бери елементи народні, не цурайся їх, але утвори з них якомога ширшу, крашу будову — і се піде на користь тому-ж самому народови! На що-ж одрізняти його непереступною лінією від інтелігенції, котра пішла в перед? Ні, той Кузьменковський націоналізм у найліпшій разі може привести лиш до плачу над „лихою долею“, над тим, що „минуло“ й минає. Не плакати треба і не топтати ся на однім місці, котре йде з під ніг, а діло робити!

Побігла Люба одвідати свою слабу: одна річ їй і турбувала: коли-б запалення не зробилось: та й ще раз треба наказати, щоб не обгодували; жіночка тендітна і в небезпечному стані після надто тяжкого припадку, то се може їй дуже пошкодити. Справила Люба діло, поспішає до дому: може там уже прийшли та до-

жидають ся!... Ні, нема. Що се такого!.. чом він, чом вони не йдуть?

Уже сонце зовсім зайшло. Люба дивить ся на дзигарок: девята година на скінчання. Що-ж се вони?... Люба ходить по садочку уже турботніше... „Так і сталося, що забавили там Величковські: товариш, панночки, фортецяно, співи... Ну, що-ж! нехай побавлять ся, — ще вечер довгий... Але-ж і десята година от-от скінчить ся, а їх нема... в садку лягли густі тіні, тільки стежка виднів... місяць сходить... У хаті лягають спати, зараз погасять світло. Люба ходить по стежці між перелазом і грушею, та все думає, думає... — На що-ж зайздили, коли мали так коротко бачитись? завтра забіжать, щоб тільки попрощатись... Зовсім нема чого прощатись, не вітавшись як слід! Звичайно, там і на вечерю zostались, на той урочистий „ўжів“; ну коли так, то що-ж се... перед світом хіба вже заходити до мене? Тó вже велика ласка!...

Одина́цята без четверті! Ну, звичайно вже не будуть!... Щось гірке підступило під серце Любі... не сама досада, а мов би образа... кипить, душать...

Люба стоїть на стежці; млявий промінь місяця падає на ві опущену голову... руки нервово счепились, хруснули пальці. „А я ще таку щирю радість показувала!“ гадає дівчина, і рука підносить ся до очей, либонь повних сліз.

— Любов Василівна! се ви? — чує вона зненацька голос Корнієвича од перелазу. Люба, кинувшись, повернулася... Серце затремтіло... коли-б місяць світив ясніше, коли-б там напроти Люби стояв майстерник-маляр, може-б йому було цікаво побачити, як на ві личку малював ся недавній смуток і нова радісна турбота.

— Се ви? — перепитала Люба і поступила стежкою.

— Я! я! — мовить Корнієвич уже в садку, вітаючись.

— Я думала, що ви вже не прийдете! так пізно!..

— Не можна було ніяким способом раніше вирватись! обступили нас там всі, господарі й господині... Поки сев та тее: чай, співи!... Я і так насилу вирвав ся, щось там їм наказав, та якось визволив ся.

— А Кузьменко?

— Зостав ся там! казав, що пізніше прийде... там з панночками! Нехай собі!..

— Ну, звичайно! що-ж!.. коли зважив, що там приятише, то й нехай!... Ходіте-ж у хату!

— На що в хату! тепер і на дворі так гарно! Посидимо тут де небудь!

Сіли на лавочці, де сиділа перше Люба. Біла сорочка ві здавала ся ще білішою при місяці, по ніжному обличю бродили лагідні тони, обрис єго приймав тонкий, мальовничий вигляд; а руки, що перебірали країчку на темному одінню, здавались прозоро-білими.

— Так ви думали, що я не прийду зовсім? — питав Корнієвич.

— А думала! — одповіла Люба опускаючи голову.

— Надзвичайна прозорливість! Їїхати такий світ для того, щоб просидіти у Величковських. Виходить би то, я для їх і приїздив?..

— Я не знаю!.. Ви кажете, що зайіхали собі по дорозі!..

— По дорозі! тільки все-ж либонь не до мирового вашого! Мені треба порадити ся з вами, перше ніж їїхати в Полтаву...

— Зо мною?..

— З вами... А перше всього мені треба було побачити вас, повітати вас! — Корнієвич взяв Любину руку

і стиснув їйї, неначе в перше сьогодні. Люба не противилась, серце їй так било ся, і та ніжна ручка з довгими тонкими пальцями перейшла в повну оруду Корнієвича.

— Як я за вами скучив! — мовив він, стискаючи їйї в своїй теплий, дужий руках. — А ви? скучили за мною хоть трохи?...

— Дуже скучила!...

Корнієвич притиснув руку дівчини до уст так міцно, з такою загарою. — Скучала, скучала... дорога моя! — промовляв він потім. Люба чула на собі его погляд, чула, як змінив ся его голос, чула так близько од себе его горячі уста... Огонь той проймає й дівчину, бурхає у ві грудях... Козацький ус, жаркі уста торкають край ніжноі щокї ві. Дужа рука пригорта' любу дівчину до серця...

— Радість моя, як я люблю тебе! — шепчуть его уста, дишучи палким коханнем.

— Любий — відповідає вона і уста ві теж відповідають безумному поцілунку; голова непритомно схилилась на груди любому козакові.

— Мила моя! серце мов!... як довго я ждав сього щастя!... ти моя, моя! — промовив Корнієвич, упиваючись своїм щастем, упиваючись цілуванням. Слова виривались самі собою...

Люба опам'яталась, Корнієвич цілував кожний окремий пальчик на ві руді, що ніби-то означало, що і він трохи заспокоїв ся.

— Чого-ж... чого-ж завжди був такий повздержний, коли... коли так любиш? — питала дівчина.

— Такий я вдав ся!... або може таким зробило мене життя! не умію я, не звик провадити ніжні речі! я виріс без матері, зовсім ві не памятаю, виріс коло суворого батька, котрий, чинивши догоду мойй мачусі, ще

менше оказував мені ласки, ніж би може хотів... Потім я жив у закритій школі при гімназії, де педагогічним принципом було не „розманіжувать“, а пригнічувати чулу дитячу душу, і ласки я не знав, не навчивсь і сам бути ласкавим. Лагідного жіночого товариства не знав я й підріши. Перший раз понав я в те товариство у Цюріху. Ти знаєш, яка то була строката юрба! треба було перше розглянутись у йій — і я розглядав ся з цікавостю до тих, мовляв Кузьменко, „головоногих“ і „явноголових“. Розглядаючись, побачив тебе !...

— Ах... памятаєте, як ви перший раз розказували мені щось таке в аудиторії, коло дошки? Яка я дурненька тоді була, аж тепер сором !...

Сі слова, навпаки, дали привід Корнієвичу знов поцілувати милу ручку. — „Дурненька“! — переказав він з докором: — зовсім ні! Прийшло в аудиторію, так збентежило ся, потім ото сіло біля мене, розгорнуло свої папери, так слухає уважно, таке розумне, миле! Мені здаєть ся, що я з тої-ж хвилини полюбив тебе мимо свої волі... І далі любив усе більше та дужче! А що не говорив ніколи про свою любов, так кажу-ж тобі, що не мистець я на такі розмови... та до того бачив, що ти не горнеш ся до мене... що я не любий тобі, чи... ще більше того!

— Я просто боялась трохи... тебе! — вимовила Люба, склоняючись до Корнієвича.

— Боялась?... Тоді коли я готовий був носити тебе на руках! — мовив він пригортаючи йій міцно. — Не міг-же я бути навісним, коли мені здавалось навіть, що другий... та ні я не хочу згадувать про се! то був такий тяжкий час тієї заздрої муки!... Потім, потім теж я не був певний у тобі, в тім... ну в тім, що я побачив перший раз з певністю отам, при нашому розстанню,

як мій з поїздом рушили, а ти зосталася з сльозами в очах, плачучи, як мені здалось... за мною! Од тої пори я рвався до тебе що мінути!... О, за сей час розлуки я добре зважив, як я тебе люблю! Поки ти була на очах, там у Цюріху, поки я бачив тебе що дня, якось терпілось: зустрінешся, поговориш, побачиш; а як зостався сам — неначе половину життя згубив! Ну, просто, сказавши по правді, остатнім часом навіть досадно на себе було: що-ж справді! — нічим не можу зайнятись як слід! Бог знає що! Рветься душа до тебе та й годі!

— А чому-ж не писав про се?

— Не писав! От не писав! Рушив просто в дорогу у Полтаву, щоб прилинуть до тебе, щоб словами, душею, сказати тобі, що я без тебе не можу жити! Що ти мушиш бути моєю, при мені! Будемо в купі працювати, в купі любити все те, що ти любиш! жити в купі! Ти-ж будеш моєю? ти схочеш? мила моя, сужена моя, коли-ж ти будеш моєю зовсім, перед всіма? нехай там вінчають, нехай що хотять роблять, та нехай знають всі, що вже ти моя, що я не віддам тебе нікому, нікому!!

Корнієвич закінчив свою мову цілуванням, ще горячішим обняттям, котрим він ніби хотів заховати свою милу від самого місяця. Рука Любина обвилась коло шиї милого. Чи могли в ту хвилину Люба й Корнієвич бачити, що к' садочку підійшов Кузьменко й дивився на їх?... Глянувши, він тихо повернув на бік, улицею... і легка луна від вго ступнів покрилась ніжною луною поцілунків.

XX.

Ай, то-ж бо то шарварку та клопоту сьогодні у будиночку в Марії Петровни: Любино пак весілле справляєть ся! Марія Петровна розпадаєть ся, метушить ся, хоть все собі тиха. Вона й рада... і якесь журливе почуттє ворушить ся в єї серці: добре то воно! статочний, здаєть ся, чоловік трапив ся, — хоч принаймі не Німець, не „пройдисвіт“ який! — а все-ж де не взяв ся, і бере єї Любочку. Каже Любочка, що товариш із Цюріха, сам із Харьківщини. Ет, сказано, „дочки — чужа користь“!... Виглядиш йїї, випестиш, а там... Тож бо зовсім приподобатись Марії Петровні Корнієвич не міг; не могла вона позбути ся того трошечки ворожого почуття, котре має, здаєть ся, кожна мати до зятя, до того мужа коханої донї...

— Мамочко, ви єго не бійте ся! — мовляла Люба в день шлюбу, жартливо торкаючи дужеє плече свого молодого, — він зовсім не такий страшний, як здаєть ся!...

— А чого-ж би був страшний, нехай Бог милує! — одповіла Марія Петровна поважно, шпортаючись коло стола.

— Титяно! гарний мій молодий? — питала того-ж таки дня Люба.

— А, гарний! Показний такий, високий!

— „Високий“! — ніби тільки й краси, що високий! мов би як високий, то вже й гарний!

— Ну... і огрядний собі! кругловидий...

— Ет! Ти-ж подивись, які у його гарні очі: карі, великі! ха, ха!

— Ну, очі... Хіба я знаю, які там у йїх очі!... то вже вам знати!...

— А розумний він який, коли-б ти знала! — вихваляє жартуючи Люба.

— Ну! Невже-ж би ви пішли за дурного!

— Чуєте, Дмитро Назарович, — гукає Люба, вбігаючи в другу хату: — якої величної гадки про мене моя Титяна: що я-б за дурного не пішла!.. Ха, ха, ха!

— Що-ж, — одказує Корнієвич — прикажете й мені прийняти се за комплімент собі? Хоть дуже ласкавого тут ще нема нічого!..

Обов сміють ся, аж той віночок тремтить на голові у Люби. Вона вириваєть ся од того „Дмитра“ і бере на руки маленьку сестрину дочку, свою пестушечку Оксану, бавить ся з нею, цілує. Корнієвич теж підсуєжуєть ся до дівчинки, хоче поцілувати єї ніжне личко.

— Іди собі! — мовить понуро дитинка: — я тебе не люблю!

— За що-ж ти мене не любиш? Бач, яка ти!

— Бо ти нашу Любу забираєш!

— Ні, я їйї не забираю! на що мені твоя Люба! то-ж вона мене забирає! Дивись — Корнієвич положив Любину руку собі на плече.

— Іди, іди! — кричить дівчинка, — іди собі!!

— Ай, Дмитро Назарович, і хочеть ся вам дразнити ся з дитиною! Ідіте собі геть — гукає Люба. — Не плач любонько, ми його проженем!

— Страх, як вона до вас подібна! мов би не сестрениця, а дочка ваша! — мовить Корнієвич, милуючи поглядом маленьку Оксаночку на колінах у Люби.

Не прогнала-ж Дмитра Назаровича маленька Оксаночка: он молоді вернулись вже од шлюбу... В світличці людно, шумно. Музики не має і багацько гостей Марія Петровна „не напрохувала“, — а все-ж таки „де-хто“ єсть! Що-ж би то вже за „весілле“ було! Тож у тім

гурті пізнаємо й своїх знайомих: он тіточка ходить, питає молодих, хто перший став „на рушник“... Он Богдашевич, з білим пучечком на грудях, — вінця, бачите, держав над Любою, по давній знайомості. Он і Петро Степанович біля Віри Николаєвни, — щось то їй таке з ласкавою, „умільною“ міною провадить! (Отак як бачите: — мовляв, „ні з хати, ні в хату“: все мов би то й женихається і „нічого не каже“ в останнє! Не дармо Віра Николаєвна либонь подала уже слово старому судови по маєтку, панови Кошляревському: не доки-ж пак ждати!.)

Кликали на весілля й Кузьменка, та він чогось не прийїхав.

А онде — чи не знайомі нам гості: — пані Загоровська з сином! Дождала ся таки свого Костя! Е, щось бо то Кость трохи помарнів: видно, Париж не без слїда пройшов по юнаковому обличчю! поблідло воно, очерти стали різчі, гостріші, погляд не має того колишнього поетичного вогню, на всьому обличчю печать утоми. Очи як перше дивлять ся в перед, та вже інша задума обявляють ся в їй...

Люба і Корнієвич зустріли привітно цюріхського товариша. Говорять собі, чого-ж цуратись? Для Костя однак той шлюб вийшов доволі несподіваним. Загоровський всього скілька днів як повернув ся в рідний куток, і в Європі нічого не знав про відданє Любино; він трохи здивовано поглядає на молодих, — коли-ж то між ними зайшла тая близькість? А однак вони видно дуже люблять ся, — постерігає Кость, — навіть не можуть здержати при людях ні своїх іскристих поглядів, ні ласкавих пориваннів: он Корнієвич ні з того, ні з сього, — так принаймі здалось Кбстеву, — цілує двократно руку Любину, а молода смієть ся при тім так

втішно і хоть сказала „ай, дайте спокій, Дмитро Назарович!“ одначе зоставила свою руку в єго руці; і молодий гладить ту ручку у шлюбному перстеню, з якимсь таким помахом, неначе-б то була справді якась єго власність. Той помах якось неприємно скребнув Костя по душі, здав ся „вulgарним“ і недоречним! З якої речі Корнієвичу виміркувать собі, що Люба якась-то для нього сужена власність? Що він таке, той Корнієвич! самий звичайний чоловік, натура в загалі холодна, і, як видно, дуже егоїстична, — зовсім не підходяча до ніжної, лагідної вдачі Любочки! Чого вона за його йде, на що вона звязує свою долю з єго? Що може він дати їй у житті? І Костеві думаєть ся з жалем, що може Любочку на самому порозі шлюбного щастя, о котрім вона гадає побік Корнієвича, зустріне суворий дееспотизм отого можно-рукого, міцно-голового мужа. А вона горнеть ся як голубка! Яка вона гарненька сьогодні! В загалі вона покращала з Цюріха: якась не така шупленька, розцвіла ся, в лиці краска. Краска не певна, та вона їйї дуже красить! Французи кажуть, що кожна молода — гарна: „chaque fiancée a beau succès“! Може... Однак не всяка молода бува такою гарненькою, повабною, як Люба, не на кожній голові буде так мило лежать вінок з померанцового квіту. Який ніжний контур головки, яка зграбність поворотів, який блискучий погляд! А стан в тому білому одінню!... Де у неї взялась така красива талія?

Погляд Костів стає не таким безпричальним як з приїзду, він раз-у-раз звертаєть ся на молоду! — а! на молодіх!... бо вони все в парі: „той“, русогривий „обладарь“ не одходить од своєї „власності“. Якесь неприємне почуттє встає у Костя, стукає в голову: Кость раз-у-раз проводить рукою по своєму високому чолі.

— А! прошу, прошу! чому-ж не зайшла зараз із церкви? — вітала Люба, цілючись, паню Штокман, Раїсу нашу, свою-ж таки товаришку! Прийшла-ж тая товаришка на весілля, не погордувала запросинами Любіними, ще й чоловіка свого привела, пана Штокмана. (Гостюють, бачите, обоє у пані Брагової, прийїхавши з Петербурга подихати трохи „південним“ українським повітрям).

Раїса убрана „по петербурському“, у модній, штучній сукні з практично-дорогої тканини, тримаєть ся без примусу і разом ваговито, — більше ваговито, ніж перше. Herr Stockmann — такий самий як був, лиш трошечки мов би потовщав; але той самий дерев'яний уклін, те саме сухе стискання руки. „Ich gratulire!“ — мовить він Любі. — „Wünsche viel Glück und Wohlergehen!“ — додає Корнієвичу, котрий ото й zostав ся при розмові з ним, бо коли Люба мала бесідувати з товаришкою, то хто-ж би у Марії Петровни мав зайняти такого гостя? Навіть перший зять єї, муж старшої дочки, полтавський учитель, одступив ся подаль од пана Штокмана...

— А, Константин Михайлович! яка несподівана зустріч! Давно ви в наших місцях? — гукала тим часом привітно Раїса. — Розкажіте-ж мені, де ви бували, як маєтесь?

Побачивши, що Раїса доволі зайнята з Костем, Люба хутко одійшла до других гостей.

— Отсе він, той Німець? — питає в неї Катерина Пантелеймоновна, сидячи з кумою та сусідкою Марії Петровни.

— Він-же, він, — одказує усміхнувшись Люба — і щоб пані Загоровська не розсмішила йїї ще більше, пішла до іншого, молодого гурту, де Богдашевич щось таке ваговите розповідав сусідчиній молоденькій дочці.

Однак Herr Stockmann довго не сидів. Перед вечерею став прощати ся з молодими і з господинею дому.

— Куди-ж се ви? — питала Люба.

— Любочко! — мовила Марія Петровна: — ти-ж уже попроси!... як там по їхньому!...

— Справді, чого-ж ви спішитесь? — сказала Люба по німецькі.

— Ні, не займай його, — вмшчалась Раїса: — нехай собі йде! Йому тут у нашім городі пива нема і він всюди тільки світом нудить! Нехай собі виспить ся, то може не такий кислий буде!

Herr Stockman пішов, а Frau Stockmann зісталась. Однак той кавалер, той молодий товариш, Кость, котрий би то мав займати йїї, щось-то не дуже займав ся нею: дивив ся більше кудись у просторинь. Люба й Корнівчя сіли теж до товаришів, розмовляли охочо. Спогадували коляшню, різні пригоди з цюріхського життя, товариство університетське.

— А де Білосельська? — спитала Раїса: — вона здаєть ся за границею зісталась.

— Вона в Парижі хотіла вступити в консерваторію, учити ся співу, — одказав Кость — тепер, здаєть ся, кудись виїхала, либонь в Мілан, чи на води кудись.

Розмова перервалась.

— Ну, як же ти маєш ся? — питала Раїсу Люба: — Ще гаразд мені не розказала, як там живеш у Петербурзі.

— Нічого! — одповіла Раїса, — практикую, маю свій кружок знайомих, більше між професорством.

— Маєш прийомні години для слабих?

— Звичайно.

— Ну, що-ж, і для бідних маєш прийомні години?

— Ні, н-н-і!... Се страшенно клопотно, та й користі жадної немає!

— Ну, для лікаря, звичайно! — мовила Люба, усміхнувшись, — але-ж для недужих то єсть користь!

— І для недужих не велика! — одповіла Раїса.

Подали вечерю. Гості гучною юрбою сіли. Великого прибору й великого етикету не було, однак все-ж таки молодих посадили урочисто „на посаді“, мовляв. Люба сміялась чогось, їй і весело й чудно трохи було. Молоді між собою перемовлялись, однак і інші зачіпали їй розмовою, жартами. Кость за вечерю стратив остатній добрий настрій, щось нічого не їв, не пив і навіть сусідці своїй, — тій Stockfrau (він пригадав собі в думці те прізвиско Раїсине) не прислужував, хоть вона охочо розказувала йому щось там таке про єї життя „у Петербургу“. Спільна-ж розмова гостей де-далі оживлялась, голоснішала. Хтось то підняв питання, що ніби-то вино — гірке і треба, що-б молоді зробили своїм гостям ласку, „підсолодили“ його; не пати-ж справді гіркого напою!... Наміг ся-ж і чоловік Любиної сестри: „гірко“, та й „гірко“, — гукає! Корнієвич вагував ся, далі огорнув рукою Любу — і поцілував у самі уста. Що-ж, мовляв, таке! — одно те, що не перший же раз йому було, а друге — чей же таки можна вже було й прилюдно поцілувати свою „княгню“?... „От тепер посолодчало!“ — говорили гості. Одному тільки Загоровському, Костеві, не „посолодчало“: його страшенно прикро різнув той виступ Корнієвича і він у повні згожував ся з Раїсою, коли вона процідила до його: „дурацький звичай!“ Йому здалось до сього, що Корнієвич сілою поцілував Любу. Може быть, що в сьому була доля правди: Люба страшенно збентежилась і спаленіла, коли Корнієвич рішив уволити волю гостей і єї рідних; од-

нак-же либонь не зовсім підневільний поцілунок зірвав Корнієвич: хоч краєм уст та одповіла йому его збаламучена молода.

Вечеря скінчилась. Гості ще zostавались: не зривати ся-ж, мовляв, зараз по вечері, треба посидіти. Розмістилися ся знов у двох покоях; в хаті було душно, двері на ганок одчинили. Люба хотіла освіжитись, вийшла на ганок.

— Куди? куди? — питав їйї Корнієвич, ідучи слідом. — Щоб застудити ся на дворі після душної хати? Не можна! Ходім у хату! — і він обняв Любу, щоб вести назад.

— Пустіте, Дмитро Назарович! — казала Люба: — я сама піду!... Пустіте!...

— „Пусті-тє“! „ідіте-тє“! — передражнивав Корнієвич. — Доки-ж то вже буде те величання? коли-ж то вже буде „іді“? коли?... Ну, поцілуйте-ж тут один раз, оден тільки раз, та й пійдем! Любочко, дружинонько моя!

Руки Любини обвили ся коло шийї Корнієвича. Оден поцілунок став за скілька. Тут пак ніхто не бачив!

Отже помилилась молода! По двору ходив Кость: він бачив, як Люба вийшла, бачив усю ту милу сцену. Коли Корнієвич і Люба зникли в покоях, він зійшов на ганок і журливо задумав ся: тут він стояв колись-то з Любою... Не йому судило ся те щастє, котре вживає тепер з милою дівчиною Корнієвич. В думці его мимо волі встали слова поета: „А щастє було так блізько, так можливо“!

Олена Пчілка.

С. Колодяжне 1887 р.

Р. С. „По мові передмова!⁴ писав колись наш кобзарь, додаючи післясловів до одної з своїх поем. — Отак важу ся додати се слово й я.

Знаю, що за для новості в нашій літературі взятої мною теми, „Товаришки“ звернуть на себе пильну увагу. Може быть, знайдуть інші, що оповідання з життя нашої інтелігентної молоді мало-б дати більше, ніж воно дає, — більше драматизму, більше ефектних типів і дій. Скажуть, що між нашими цюріхськими студентками були не тільки Люби, але й Любатовичівни. Так, — були; але сі типи належать до пізнішого часу: найвиразніше виявились вони вже в 70-х роках. Я власне маю на думці посвятити сій порі другу працю, далеко більшу. — бо звичайно розповідь, обіймаюча той драматичний час, багатий пригодами, вимогає рамок цілого роману: на сей-же раз маю рамки оповідання, призначеного для невеликого видання. В сім оповіданню, що з'являється в „Першій вінці“, взята мною пора першого пробудження нашого жіноцтва в 60-х роках, першого поривання його до раціональної освіти й життя. Народжались нові форми життя, нова література й критика, але при розмовах о передовім жіноцтві — в устах у всіх була ще не „політика“, не те оповите чорними хмарами хожденіє в народ, а ще тільки „емансіпація“ жіноцтва, се-б то одреченне його від устарілих понять, від ідеалів просвіти й життя — в найліпшій разі „інститутських“.

Прошу спогадать, що навіть тургеневським характерним романом для 60-х років була ще не „Новь“, а „Отцы и діти“, з постатею на першій плані Базарова, — котрий був зовсім ніяким політиком, а лиш первістним „вігілістом“, як обізвав його Тургенев.

Правда, отой первістний „вігілізм“ можна було-б вивести і в „Товаришках“; але одно те, що чудно було-б мені важитись брати ся за мотив, обирацьований в тургеневськїм романі; а до того ще скажу, що між українською молоддю, за для ві м'ягчої, естетичнішої національної вдачі, далеко менше оказувалась та „базаровщина“, котру так різко вивів Тургенев.

Отже минаючи й базаровщину 60-х років, мені схо-тіло ся в оповіданню, взятому з того часу, сказати щось своє, „жіноче“, і виведене на своєму, трохи спеціаль-ному ґрунті.

Тепер, коли пережито дальші ступні, той час мо-же здаватись блідим, але тоді він не здавав ся таким і мав багацько свого інтересу!

Жду дорікання, що се моє оповідання скидаєть ся на іділлію. Що-ж! чи то вже так все невгамовно сму-тити ся?... А чейже таки й веселіший мотив часом не вадить.

Де-які особи й з тих, котрі являють ся в моєму оповіданню, стоїли-б ширшого описання, власне тіпи му-жеські, — Кость, Корнієвич; — але перше всього, що у мене на першому плані були „товаришки“, а не „то-вариші“, а друге те, що коли-б о всіх виведених сказати більше, то не теж вийшов би цілий роман... Може быть, що до такої особи, як Кость, ми ще коли вернемось. Тепер-же, увесь час писання, я пам'ятала про рамки оповідання, — а коли що у мене вийшло докладні-шим, (може часом і за-надто широким, як на пр. перші глави в полтавськiм куточку), то тільки те, що нале-жить ся до головного мотиву оповідання і до обстановки головної особи.

І так — прошу брати до суду лиш те, що в опо-віданню „Товаришки“ єсть, а не те, що мало-б быть, як би був узятий другий час і більша обширність праці.

У всякім разі, як там у мене щó вийшло, здаю ся більше на ласку читательок, ніж на увагу заправських критиків, котрим я коли не догодила досі ні своїми те-мами, ні викладаннєм, то не сподіваю ся припасти до сподоби й тепер.

Олена Пчілка.

ПАНАХИДА.

В церкві йде сумна, тяжка одправа.
Якось блимають тремтяче лампадки,
Та горять пред всіми образами
Тонкїї восковїї свїчки.

Мов прозора, сиза хмара всюди
Стелить ся по церкві тіміам,
Піп у чорній оксамітній ризі
Модить ся тихенько по псалмам.

А навколо люд — старі і молодь,
Тільки всі засмученїї страх,
Похилились голови на груди,
Де в кого і сльози на очах.

Виринає смутна тая думка :
Де тепер ти, наш Тарасе, тату ?
Чи ти чуєш, чи ти бачиш, батьку,
Яку терпим ту зневагу й страту ?...

Мов у одповідь святая леть ся пісня
На людські зітханннн і риданннн :
„Він полинув в той край, де немає
Нї печалів, сліз, нї воздиханннн“.

Якось тихо та святково леть ся
Свята пісня й навкруги лунає,
І здаєть ся нам, що вічну память
Своїму сину Україна співає.

В тому голосі такіі чутно сльози
Нерозважені, гарячі та пекучі,

Мов ридає справді стара мати
За єдиним сином на цвинтарь ідучи.

Заспокій ся, змученая мати!
На що сльози сі, на віщо ся журба?
Подиви ся, то-ж іще до нині
Не скінчилась добрая сівба!

Ми підіймем в гóру свої руки,
Сміло підемо за рідний наш народ,
І прокинуть ся стара козацька слава,
Й залунає знову з роду в род.

Позабудьмо-ж всякі сварки й чвари,
Бо зіходить нам життє нове, —
І возлюбим, братіє, друг друга
Щирим серцем, як самих себе!

Київ, 1886 р.

Людмила Старицька.

ЗАРІБНИЦЯ.

(Образок з жіночого життя.)

Ой, нема то так нікому,
Як бурлаку молодому.

От таку правдиву та тужливу пісню, як за сего бурлака, треба би зложити і за бідну зарібницю, котра дійсно гірше стоїть, ніж бурлак-мущина, а на котру мало хто й звертає увагу. Більша часть мущин видить в них тільки безоборонні та податливі жертви. А жен-

щини, чим више стоять на суспільній драбинці, тим сердечнійше погорджують своїми посестрами зарібницями. Мало хто вгляне в їх серце і їх нещасне жите. Тим то і гарно зробили ті жінки, що задумали видати жіночий альманах, де кожда жінка може розказати про свою злу чи добру долю.

Послухайте-ж, що вам розкаже зарібниця.

Коли дівчина бідних родичів, то мусить їх покинути і шукати, де би і з чого мож жити самій, щоби не бути тягаром для родини. Родичі можуть їй затримати коло себе найбільше до 12 літ, і до сего віку вона мало що може навчитися, а то для того, що або не мають з за чого давати до школи чи до іншої науки, або ще й крім того вона мусить їм помагати в роботі. Коли-ж опустять родичів і піде собі де в яку робітню, н. пр. у швальню, то робить лиш за харч і то леда який, та лиш тішить ся, що сама собі живе, тай думає, що тут навчить ся робити докладнійше, та надіє ся, що хоть колись буде їй ліпше.

Тимчасом мешкає вона між такими бідолахами, що в одній хатині товплять ся по три і по чотири родини. А як зістає на мешканю в самій робітні, де працює, то мусить за то властителеви довше, до пізної ночі робити. Але і все те перемагає надія та молодий вік, хоч надія та дуже слабонька. Наука йде дуже помалу, бо в робітні на ню ніхто не зважає, щоби щось ліпше уміла, але дають їй робити лиш то, що вона вже знає.

Однакож така зарібниця сама штудерує, як би дечого більше навчитися. Штудерація така тягне ся кілька літ. В тім часі зарібниця ані сама не вважає, як живе та вбирає ся, ані другі не звертають на се уваги. Але коли прийде до своїх літ (17, 18, 20) і виправила ся вже до всякої роботи, то тогди починає більше о собі

думати. Думає-ж вона найперше о тім, як би з сеї робітні виступити а вступити до другої, де би могла умовити ся так, щоби регулярно діставала плату. Або як не думає виступити з давної робітні, то сушить собі голову над тим, як би упімнути ся, щоби таки тут їй платили регулярно. Се друге приходить їй дуже трудно, бо властители робітні гнівають ся, скоро домагає ся більшої платні і все їй випоминають, що вона у них навчила ся, а тепер хоче, щоби їй за того платити. Коли-ж така робітниця виступить з давної робітні і шукає собі іншого місця, то чекає їйї друга біда: другі з тої самої робітні беруть їйї на язик, кажучи, що їйї мусів до того хтось намовити, і що вона спускає ся на легкий хліб. Тим чином робить ся зарібницям велике лихо, бо як рознесе ся про неї така вість, то тогди вона довше потребує шукати місця. Коли-ж яке місце й найде, то в більшім місті може дістати на місяць раптом 12—15 зр. за 12—14 годин тяжкої роботи на добу. З сих грошей мусить наймити собі станцію, опалити, живити ся і обганяти інші дрібніші але конечні видатки. А що до одежі, то ніщо й говорити, щоби з сих зароблених грошей зарібниця могла собі їйї справити, то ж і тепер штудерує так, аби з кожного, хоч і найпотрібнішого видатку урвати де-що собі на одіж. Мешкає вона майже завсігди в комірнім, де стоїть лиш єї ліжко, що ніч переспить, і за се мусить платити найменше 2 зр. місячно. Та щоби як ощадком жила, то все таке жите коштує, бо мусить купити собі то дров, то соли, то світла, і до праня мила, крохмалю і таке інше.

Варить і пере собі, розуміє ся, по ночах, бо від 7-ої рано до 8-ої або 9-ої вечером робить в робітні; і ще за те, що в ночи робить, мусить приймати неприємно-

сти від тих, з котрими мешкає, бо вічно нарікають, що по ночах не дає спати.

Скоро зарібниці сприкрить ся таке наріканне, то каже, що буде тут лиш спати, а столувати ся буде ходити до трактієрні. З сего powodu другі знов беруть йійі на обмови. „А в чім вона — кажуть --- гадає ходити до трактієрні, коли не має в що прибрати ся?“

Зарібниця на се все не зважає і виходить в чім має. Однак-ж сама вона роздумує собі, що дійсно проти других виглядає як жебрачка, і не йієть обіду, лиш так каже перед тими, з котрими мешкає, що йде на обід. От, о годині обідовій вийде лиш, походить десь по безлюдній улиці, або де, тай іде голодна до робітні. Живє лиш сніданком та вечерею. Тай сніданє-ж то, а особливо вечера не аби які! На сніданє випє склянку молока з булкою за 2 кр., а на вечерю перехопить нераз лиш кавалочок сухого хліба, тай тільки всего. Оттак складає вона крейцар до крейцаря, і з того зачинає помалу тягнути ся на одіж. За оден місяць купить що одно, за другий друге, і так далі, все самими дрібязками. А на щось дорожшого, то складає так гроші через кілька місяців, або й через цілий рік. Та що-ж, хоть прибере ся, то знов судять йійі інакше та ще й гірше як уперед, бо підкладають усякі нечисті способи: адже-ж місячних 15 злр. на таке стати не може! Прикро се слухати, але вона таки весела, бо тішить ся тим, що могла прибрати ся, бо не прибрану звать лінивою або кажуть, що нічого не вміє; а така вість як рознесе ся, то знов зарібниці трудно найти роботу. Так вона і дає уривати собі з рота на то, щоби відплатити ся тим, у котрих давнійше перебувала або вчила ся; а нарешті оглядає ся, що та одіж сходжує ся і треба іншої. Коли цуєть та неправдиві вісти занадто рознесуть ся, або коли

і так зарібниця вийде собі в вечір з робітні чи відки, то бідній нераз трудно і дорого перейти через напасників різного віку і становиска, ба навіть звязаних узлами вірности з другими жінками. Надармо відмовляє ся; їй говорять просто в очи, що криє ся даремно, бо о ній вже трублять по цілім світі, як жие.

Скоро котрій трафить ся вийти замуж, то також хіба лиш за бідного зарібника, і то ще найбільше щасте для зарібниці. Але яке-ж се щасте? То лиш їй так передом здає ся, а на правду то замужество се подвійне лихо, бо в такім стані чоловічий заробок іде майже на него самого, а жінка старати ся мусить не лиш на себе, але і на дітей. Ще-ж котрий чоловік сумлінний, то поможе жінці; але-ж бо більша їх часть така, що до кервавої праці, по ночах ще бють та зневажають свої жінки. Жінки ті звичайно роблять по ночах домову роботу, а на день ідуть до робітні, лишаючи на божу волю дітей, котрі так дичіють без всякої науки і часто перебувають в голоді та холоді. От так гарує собою бідна замужна зарібниця як може, і часто умирає перед часом. Діти ві потому на таку саму дорогу сходять та плачуть такими самими сльозами.

Анна II.

БЕЗЩАСНА.

Не тобі, чорнявая селянко,
Думка ця складаєть ся моя;
Не тебе, роскішная панянко,
Щирим серцем привітаю я;
Вас лиш, вас безщаснії дівчата,
Що в глухих, невідомих кутках

Осудила доленька проклята
Марно жить і гинути в слезах!

Потом хліб селянка заробляє,
В праці тратить цілі дні свої, —
Так за те-ж хоч волю серце має,
Так за те-ж хоч ніч уся — єі.
Цілий вік панянка роскошує,
Бо й на світ вродилась панувать;
Йій не тяжко, бо вона й не чує,
Як ту розкіш гірко зароблять.

Ти-ж, моя зазуле-жалібнице,
Маєш батька, маєш всю сімйю,
Що держать тебе як пташку в клітці,
Доглядають молодість твою;
Сита ти і вдягнена й обута,
Білі руки й личенько твоє,
Так же-ж хліб, неправдою добутий,
Часом в горлі кісткою стає.

Вбога розкіш, що для тебе тато
Наздирав з нещасних земляків,
Вигляда' з усіх куточків хати,
Серце рве на тисячі шматків.
Ти-ж мовчиш, бо з малечку бездільна,
Не здолаєш хліба заробить;
Ти мовчиш, бо серденько безвільне
Не посміє клітки розломить!

Вянеш ти без щастя і без діла,
Ні з ким думки поділить тобі,

І що року гаснуть як в могилі
Чесні думи, щирі, молоді.

Як зачверстне серце без любови,
Як зо злом добро змішавш ти,
О, тоді всі раді, всі готові
„Люту бабу“ люто проклясти.

Я-ж ту „лютість“ добре розумію,
І з тебе, безщаснице моя,
Кепкувать ніколи не посмію,
І тебе не винуватю я.

Дніпрова Чайка.

Жіноче бідування.

Вийняла з народніх уст Ганна Барвінок.

I.

Як я пійшла за першого чоловіка, так і вплила. Так уже судило ся. Сестри живуть при хазяїнах, як цвіти цвітуть: у них усе є.

Зісталась моя мати удовою. Двох сестер оддала заміж за добрих хазяїнів і части материзни відділила. Я була підліток чотирнадцяти літ. Живе мати, побиваєть ся. Бі плуг на дванадцятій неділі вийїжджав у поле. Поки накланяєть ся! поки хто оглянець на вдову!!.. Усяке знає, що удовин плуг йїде: бо спізнав ся. Чи молотьба, то всі й обмолотини пошили, а вдова ще й не починала молотити.

Тим часом мов на глум, а всякий добрий хазяїн, молотячи своє, трохи і на вдову трепне; хоч перед обі-

дом, хоч у вечірнім упрузі, хоч як уже-б і йти до дому, вечеря його дожидає, а він таки, по божому, каже своєму наймитови: Скинь іще хоч снопів з п'ять, трепнемо про вдову. Да й трепнуть.

Пізнить ся з своїм хазяйством усіка вдова. Уже миши половину попереїдали. То затекло, то не довели, то у полі в копах стоїть, поросло.

II.

Як погано орати, то лучче випрягти. Мати раз каже: „Як міні, доню, остило ходячи да просячи людей, то косаря, то плугатаря! Коли-б уже ти собі пару знайшла, то прийняли-б ми собі приймака“.

Міні ще тоді п'ятнадцять літ було; що тепер, то шп не звінчав би. Тоді люде дурні ще були.

Найшовсь чоловік у приими. Люде кажуть: добрий і зароботящий, і тесля й столяр, і чоботар, до всього здатний.

Оддали мене. Люде нараяли з другого села. Я й пійшла.

Що я горя набралась за тим, що так багато усього вмів! Нічого не робить... безиробудно це, а послі спить. Зачну будити. „Не займай, коли хоч, щоб зуби були цілі“.

Він такий, що не бив ся п'яний. Танцює, співає, а ми горюємо.

Мати мур дере, в землю вбиваєть ся. „Утопила я твою і свою головоньку!“

III.

А дітей у мене шестеро було. Так першого году і знайшло ся. Одно найдеть ся, а друге вмере; одно найдеть ся, а друге вмере. Ані йісти, ані п'ити.

Його і в громаду не приймають, бо приймак. Кажуть: не хазяїн.

Він жив, жив, а послі каже: „Перейдімо в наше село: я там буду хазяїном!“

Подумала, подумала: а може він покине пити!

Мати вмерла з нудьги. Я хату перевезла у єго село; воли продала, корови, пару коней, і перейіхала. Така думка, що зроблю чоловіком.

Він у три роки все кончив, і гроші і хату.

IV.

Одна дитина тільки з шести зосталась. І того нігде притулити й прогодувати. Я з горя вже не годжу ся нікуди.

Мій пянюга найняв ся до одного пана, і хлопця забрав. Я до другого хазяїна найнялась, у різні села.

Пан той було чоловіком моім не нахвалить ся. Стулець як одділає, аж блищить. Чобот пошив, людям на вдивовиджу. Як умер, що чаїв попоставляв той пан за єго душу!

Пішла ото чутка, що він умер. „Пійди, — каже моя хазяйка, — дознай ся. провідай“.

Іду вже в те село, де він був. Там саме на углі стоять, хату роблять. Питають, куди йду: до єього пана? Зараз постерегли. „Умер уже твій чоловік“.

— Чорт його бери! — кажу.

Приходжу, — стоїть лиш Івась серед хати, єму шестий годик. Я кажу: „Поховали батька, так як ягоду! Нічого не придбав твій батько, все прогайнував. Живи як хоч“.

Воно стоїть да так плаче!

Стала я його забирати. Хазяїн і каже; „Зоставайсь

у нас“. Став хвалити мого чоловіка і показувати дзиглики, які він робив.

Я кажу: „Пійду до своєї хазяйки, а то літо робила, дак мов все пропаде“.

V.

Забрала хлопця. Мороз такий, аж біліє. Як Бог дасть! На його волю покладаю! Як будемо живі, то будемо; а як помремо, то менше горя знатимемо. Біжить воно тими ноженятами, по морозу, аж іскри летять, аж біліє мороз, хрущостить. А то трохи піднесу.

Добрались до домівки, хоч до чужої, але-ж добрих людей. Побули ми три дні. Виходить хазяйка і каже: „Не хочу з дитиною, не звичайне“. А воно при батьку було, то й звичаю не навчене.

Що-ж мені робити? тільки в ополонку!... Думала, думала, да гайда знов на своє село!

VI.

Нічого мені за собою покидати: і веду і несу і на спину собі привязую. А в нашому селі да був дід одинокий. У його хата своя й городець. Просто до його в хату й прийшла. Ніде дітись!

Він каже: „Оженюсь із тобою“!

Міркую собі: „І сетри мої тут, на материзні живуть, а я все попускала через того паницю“. Думаю: „Пійду заміж. У мене синок, між люде піjde. Він старий, дітей не буде, і я коло нього буду тупати, проживемо. Там хлопець підобеть ся, піjde в люде, і нам поміч, а там оженить ся і старість нашу пригляне“.

Що-ж? як жила, так і вплила. Через год знайшовся хлопчик, що зовсім би його й не треба. Ось вму тепер пятий год.

Я зжурила ся, зсохла, кашляю, мабуть чахотка, а Івась уже у людях. Дід зовсім уже охляв, і старий, ніг не подійме, з печи не злазить, хіба тільки по-миру трохи походить.

Були в нас два воли; спряжуть ся з сусідом, нам трошки уорють, собі багато. Як скаже „доплати нам“, дак і зовсім спрягатись не схоче. Потім був упадок на скот. Один віл іздох, а другого продали.

VII.

Приніс чоловік гроші, двацять п'ять рублів. Я забрала: мого-ж чоловіка дома не було. Я й не хотіла брать, бо я ліку бумажкам не знаю, — а далі й забрала: бо чоловік трохи й знакомий, — і так у папері на трямку й положила. Як чоловік мій прийшов, я й кажу, що на трямку гроші лежать. — Дак і добре-ж.

Аж ось пійшла чутка, що двадцяти-пяти-рублеві бумажки не годять ся, що треба доставляти в казначейство: там інших дадуть.

Чоловік забрав і поніс міняти.

Розвертає, аж там пяти-рублева. Так і охолов! Як прийшов він до дому, так і хата малá!... Чи хто тоді підмінив, як на трямку лежали, чи той чоловік одурив мене?

Тепер нема мені життя, да як його й жити!... Опріч води нічого нема. Нічого й їсти. Самі жаби. Весною кругом затопляє так, хоч човном йїдь, як із сінець виступиш. Жабокриковкою й прозиваєть ся те місце, де живемо.

Усе людям одробляю. Чи одпрядаю вовну, чи коноплі, усячину тільки за йїжу. Да так прийшлося, що ні сюди, ні туди. Як би літо, то втопив ся-б, а то зіма.

VIII

Я не думала, що його переживу, того п'яницю: бо я горюю, а він ні.

У людей дитина прийде, то хоч досаду роздасть, а мене ніщо не тішить. Оце пійду до сина, хочу душу одвести: „Івасю! Івасю!“ а воно й п'яку одверне. І пари з уст не пустить.

— Ти-б міні дав копіечку, синку.

— Я, — каже, — на себе роблю!

— Ну, як я тобі не нужна, то й ти мині...

А то прийшов раз до дому, трохи побув і йде- „Гуляй, синку!“

— Сидів би, як би дала горіхів, соняшнику; а то що?

— Івасю, ти-б нам дав копіечку.

— Я на себе заробляю...

— Ти в гору йдеш, синку, а я в няз... Гордуєш отак!...

Я не стара. Зблідла з журби. Серце схне, духу вже в мене нема, чим дихати.

Горювала, горювала я на світі... до неба високо, у землю глибоко. Журю ся, сохну. До того дожурю ся, що не згідна буду ні людям, ні собі. У його худоба є, хата, город. Людям оддасть, — його догодують. А я, як доживуся із ним, дак тільки під тинном ляж, та й умри.

Тепер я хоч трохи людям пороблю, хоч на хребет зароблю яку шустеліну, хоч буде у чому вмerti. Люде

поховають, а хлопчик і сей годів через чотири у люде пійде. Я-б його при ньому-б кинула, дак вони зайідять.

Хай старий приручає кому хоче свою хату, своє збіжжє. У нас тільки вода. Ніщо на городі не росте. Наказавіє!

Сестри хазяйки живуть. Тільки тепер такі люде, що не потвай ся. Вони хоч би й дали, так зяті не дадуть.

Як хто безщасний, бідний, так утопили-б, у землю вдалили-б ще глибше. Хто хорувє, довго живе, не може вмерти. Здійми руки до неба та й кричи.

ДУМКИ.

I.

Ох, аж в чужій, далекій сторононьці

Впинилась я!

Як цвіт зірваний вяне гнеть на сонці, —

Звяну-ж сама?..

Чи так як пташка без кубла омлюю,

Без бистрих крил?

Бо жить без них не хочу я, не вмію,

Не маю сил!

Згадаю щирих... Та ж з братьми-борцями

Зжилась душа, —

І в округ себе з гнівними слезами

Погляну я.

Та ні! Й ту людської нужди картина.

Стелєсь мені!

І ту біднота, голод... сиротина

Гне ся в ярмі.

То-ж не журюсь собою! Горем бити
 Знайду рідню,
 Остом порослу, пільмою повиту
 Тверду рілю,
 Де під зерно пора-б орати ниву...
 Ту здасть ся труд!
 А чей колос вже збере щасливо
 Колись сей люд.
 Згадки важкії прожену, пливучі
 Сльози отру,
 Док жар в душі і руки є робучі, —
 Діло знайду.
 Незрячих, вбогих, кривджених доволі
 Двига' земля —
 Куди звернусь в широкий світ недолі —
 Моя рідня.

13 лютого 1886.

II.

Досить, мій Отче, о досить недолі!
 Хоч промінь щастя дай!
 Мій дух, заклятий в темному околі,
 Звертаєсь в суму край.
 Жура-гадюка впилає в груди глибоко,
 Задавлює зовсім;
 Немова Ніоба в небо взношу око,
 Німію в жалю тім.
 З душі томленої, як стон могильний,
 Незвучний спів пливе,
 Такий безрадісний, такий безсильний, —
 Чи-ж він мій люд здвигне?
 О, не для мене дай мені тепленький
 Промінчик з висоти, —

Щоб я лиш вмiла виспiвати ясненський
 Блеск волi, краси,
 Щоби я в пiснi змалювати зумiла
 Сестрам грядущий рай,
 Надiї усмiхом братiв крiпила —
 Промiнчик щастя дай!

Ш.

(Брату В. К-ву.)

Лиш вiчної борби, а не спокою
 Бажаєш ти?
 О, так! Iди дорогою тяжкою!
 Борись, бори!

Стань в першому рядi, там де рiшавсь
 Душ свiтлих бiй,
 Там, де iдей побiда довершавсь,
 Безтрашно стiй!

Злучи ся з тими, що братам бажають
 Всiх земних втiх,
 Життя i рiвности, що здобувають
 Добро для всiх.

Лучись з громадкою, що топче смiло
 Новi стежки,
 Що правдою живе i вводить в дiло
 Святi думки!

Що поборола низькiї бажання,
 Погане все,
 В iмя свободи, рiвности, збратання
 Прапор несе,

Его не кине, доки аж з корінем
 Не вирве зла,
 І всіх побачить вольних, під промінєм
 Любви й добра.

Уляна Кравченко.

П А Н С У Д І Я.

Образок з життя.

— Пані дома? — запитав пан Н. Н. у служниці, прийшовши вечером з канцелярії до дому.

— Нема нікого дома, прошу пана. Пані з панною пішли до пані консилярвої, панич десь поїхали, мені пані також казали, що можу піти до сестри, бо гадали, що пан підуть просто до казина.

— То йди, коли тобі дозволили, лиш затопи в печи, бо якось студено.

Служниця розпалила в печи, накидала дров, покрутила ся ще по хаті — накинула на себе хустку, і за хвилию пан Н. Н. лишив ся сам оден на цілу хату.

*

Огонь жваво захоплював полінця, гудів і прискав малими вугликами.

Пан Н. Н. наложив люльку, отворив дверці і вдивив ся в палаюче полумя. В хаті робило ся що раз теплійше; тепло наповнювало кімнату, огортало его рамена, пашіло на лиці і переймало все тіло. І забув дідусь о своїх літах, о сивій голові, о зморщках на лиці.

Їму виділо ся, що він десь ще мала дитина, бігає за мамою, тримає ся єї одежі, що тата нема дома, поїхав до міста, тож він нетерпливо виглядає, бо знає, що тато привезе гостинця, і вже наперед тішить ся дерев'яним коником або цукровою сопілкою.

Синяве подумя простягає ся в зелені поля і сіножаті. В високій траві гудуть полеві комашки, а з далека блищать коси косарів. Там він, рум'яний зі змучення і вдоволення, уганяє ся за красним метеликом, зриває барвисті квіти і слідить скоки полевого коника. Їму лиш тільки й жалю в житю, як літо минає, як бабуся зима усе зціпнить і обвіє холодом. Хоч і тогді єму не зле. В зимі приходить святий Николай, їздять санками, а він так любить санкувати ся, слухати, як хрупотить сніг під кінськими копитами і теленканє дзвінків розносять ся широко по білих нивах.

*

Добре жило ся дитині при добрих родичах. То зима, то літо чергували ся на переміні, а з ними чим раз нові утіхи; а хоч деколи і сльозоньки злили личко, то скоро висохали і зникали без сліду, не лишаючи жалю в малім серденьку.

*

При кінці одного такого гулящого літа відвезли його до міста і віддали до школи. Гірко було лишати ся одному в чужій хаті між чужими людьми. Наука з початку забавляла його, але потому щось усе ставала труднійшою. Лекції бували довгі, дуже довгі; сидить він бувало, учить ся, на силу продирає очи, аби не заснути.

— Боже милий! — думає, — на що його тут привезли, на що кажуть учити ся? Він би так охотно вернув до дому, до тата, до мами, покинув прокляту школу і ніколи на ню не подивив ся. Коби лиш знав, що не будуть на него гнівати ся за те, бо він страх боїть ся, як хто на него гніває ся. Но чей дочекаю ся вакацій! — гадає собі, — а тогді знов зелена сіножать, гуляне, свобода. Рахує бідненький дни і години, рахує, хоч воно ще далеко. І так ему здає ся, як би він був не один; як би їх було двох: один скаче і бігає по селі — а другий з книжками під пахою снує ся по під мури і топче міські тротоари.

*

Але з часом до всего чоловік привикає. Примус заступила емуляція, а школа змінила ся в поле поступів і заслуг. Труд его надгороджував ся. Ніхто не мав ніколи ліпших від него свідоцтв і не міг числити на світлішу будучність. Виростаючи з дитини в молодця, дух що раз ширше розвивав свої білі крила. Університетське житє вилущило його з тісної шкаралупки гімназіяста. Повіяло іншим житєм. Зроджували ся інші почутя і потреби, понятя прояснювали ся, міцніли і значували ся новими напрямками. Тут товариство основувалось не лиш на особистій сімпатії і приятельській підмозі, а обхапувало ширші круги — спільности по думці і стремленю до одної мети.

*

Дідусь зітхнув, як лиш зітхають старі люде на згадку прожитих літ; поправив люльку і докинув свіжих полін до печі.

Тисячі червоних іскор зажеврились і посипали ся в гору. Перед ним замаячила довга, простора саля, освічена ясным газовим світлом. На самій середині з поміж золотих рам і великих зеркал виступав без жадних ярких окрас поважний портрет знаменитого народного генія. Вокруг розлягає ся голосний гомін людських голів, бреньк склянок і біганина прислуги. При однім столику підніє ся молодий мужчина з смаглим, блідим лицем. Повів палким оком по присутних, даючи до зрозуміння, що хоче говорити.

*

Дідусь потер чоло рукою. Не мало вже від того часу води уплинуло, а перед ним так живо стоїть та хвиля, що ще до тепер пригадує собі відорвані фрази з промови молодого бесідника.

„Панове і товариші!“ говорив він, вказуючи на образ. „Кілько нас тут, а всі ми зібрали ся за для того ось чоловіка, що мертвим оком дивить ся з своїх рам, щоби освятити єго заслуги для спільної нашої матери вітчизни. Всі ми одної думки, всі ми одного і того самого бажаємо, бо ми сини одної землі, галузи одного дерева, ми всі робітники одної великої будови загального добра. Який малоумний, який тіснозорий той чоловік, котрий не знає, що лиш загальне добро може ущасливити одиницю! який злий мусить бути той, котрий забагає жити безжурно коштом другого! „Жити і дати другому жити“ — ось що повинно бути нашою девізою! Але кожда робота, як кожда будова, буде лиш тоді тривкою, коли опирає ся на ґрунті і сильнім фундаменті; а фундаментом і підставою загального добра спільних людських інтересів — є народність! На тій лиш

підставі може здорово і пожиточно розвинутиє культура і цивілізація цілої людськості! Кождий нарід повинен боротись за свою національність! Тож борім ся, братя, за нашу бідну вітчизну хоч би до послідної краплі крови, доки невідомість і темнота буде заступати нам дорогу!*

Бесідник скінчив. Зворушене заволоділо присутними, многі стискали єму в унесеню руки, декотрі цілували ся. Один лиш найблизший приятель єго не зблизив ся і не сказав слова; він бояв ся рушити ся з свого місця, глянути і промовити, він чув, що слова застрягли-б єму в горлі і сльози тиснули ся до очей...

*

Все, що той чоловік умів вивідати устами, товпило ся в душі і залягало в серці єго молодшого товариша. Що у него не могло знайти слів, лиш боліло, розширало груди в німім жалю, друг єго вивідавав з натиском і жаром, ясно і певно.

*

Оба вони були слухачами прав, з малою лиш ріжницею в літах і студіях. Ріжниця та однакож була причиною, що старший був неначе ментором молодшого. Він втягнув його в круг молодіжи, де сам уже займав поважне місце, виробивши собі становиско своїми поглядами і вимовою, котрі і у нового товариша від разу здобули єму любов і поважанє. Оба вони були молоді, палкі, талантливі і майже нерозлучні. Оба много читали і провадили горячі дискусії. Творили прехороші картини горожанської рівности, ладу і обовязку, до ко-

трого їх жите способило, і чим мали бути в будучности. В своїх студіях бачили щось більше, як лиш спосіб до житя для себе. Вони вірили, що добрі наміри щирих людей, коли мають проявити свій відроджуючий та благотворний вплив на загал, мусять бути в ділі так само гарні, як в засаді, як в їх ідеальних понятях. Добро мусить бути так само абсолютне в практиці, як і в теорії. Де не було рівноваги між теорією і практикою, там не було для них моральної правди, сильного переконання о тім, що зле а що добре. Чи-ж діло, хоча-б і найсправедливіше, але не зросле міцними нитками з душею і цілим житєм чоловіка, не стає ся лиш блахманом, не робить ся мов за панцину, о тільки лиш, о скільки до того спонукають які небудь внішні обставини? Звідси лож і зла віра в відносинах публичних і приватних. Недостаток тої гармонії, інші думки а інші діла обурювали молодих ентузіастів.

Дідусь вдивив ся в широко жевріюче полумя і схилив голову на груди.

Ой без серця і без духа — шептав він дрожа-
 Увесь люд конає... [чимн устами —
 Давай крил мені широких
 Поро молодая!
 Полечу над мертвим миром
 До святого раю,
 Де огонь святой у душах
 Дивами сіяє... *).

Ах! де поділась відвага і смілість, оригінальність і спосібність до жертв — а навіть — а навіть — чесність!...

*) Ода до юности, переложене з Міцькевича — А. Нарвцького.

Страшна то хвиля, в котрій дух розвине за одним заходом цілий звій пам'яті і зіллє в одну краплю часу гіркі дії цілого життя!...

*

З давно минувших днів виринула легка, гнучка стать молоді дівчини, з золотавим волосєм і ясним голубим оком. Він був тоді молодцем в самім розцвіті сили; гарна дівчина заволоділа єго чутєм, стала ся єго щастєм, розкішю, усєм, що міг знайти наймилійшого на світі — словом, любовю. Серце переповнене чутєм шукало улекшеня, переповнене новими враженнями дрожало радостью і тугою, не могло змістити ся в грудях і вилило свою тайну перед приятелем.

— Люблю йійі шалено, без пам'яті, усею силою моєї душі! Мені без неї нема більше світа, нема життя! Вір мені, товаришу, без любови не варто жити на світі! — говорив він раз збентеженим голосом. Приятель нічого не відповів, станув перед ним, спер руки на єго раменах і вдивив ся єму просто в очі. Єго уста злегка задрожали, змінили форму, розтягали ся в кутиках і він вибухнув сміхом.

— Чого смієш ся? — засичав він майже крізь затиснені зуби.

— Друже, — відповів приятель, — не гнівай ся, але ти кажеш те, що я вже давно прикмітив, борше може як ти сам прийшов до тої свідомости. Се врешті не доказує ще у мене великої прозорливости, бо залюбленим завсігди видить ся, що ніхто о йїх тайні не знає, наколи цілий світ о тім говорить. Але я рад, що ти порушв сю справу і, признаю ся, я чекав тої хвилі.

— А то з яких причин, коли вільно спитати? — запитав він як перше, але вже без злоти.

— О тім много далось би говорити. Що твій ідеал може зневолити серце молодого чоловіка, то певне, але чи застановляв ся ти над тим, що ти робиш? чи роздумував ти о загальних наслідках? Представ собі істнуванє одного з нас, котрому жінка не внесе з собою в хату ані гроша. Представ собі нужденне житє, де кождий кавалок хліба зирає зійдає ся, де лиш вистарчає при скупім рахунку на щоденні потреби. По що чоловік учив ся? На що лелівав в своїй груди думки і ідеї? Чи на те, щоб загребети ся в чотирох стінах? Котрий з нас потрафить тепер, як перший ліпший поселюх, жити в залежности від кількох гульденів? Ми набули преці виших культурних потреб, маємо врешті перед собою велику патріотичну задачу, маємо вітчину, котра потребує гроша, а звідки его взяти?

— Але ж я їйі люблю.

— Є любов, але є також і сила волі. Невідповідній любови повинно ся зараз корінь підтяти, здавити їйі при перших появах, бо чим дальше, тим гірше, тим тяжша з нею борба — додав приятель зовсім поважно, мєв не знати яку мудрість.

*

Ненадійний погляд в темну, бездонну пропасть, висуваюча ся з під кєрча гадина, слизький повзаючий по тілі червяк не міг би був наповнити його більшою відразою і страхом, як власне ті ніби для его власного добра вимовлені слова. „Сила волі, патріотізм, культурні потреби“, гуділо в его голові, як в порожній бані. Гарні, блискучі слова, а в середині гніль! А що-ж то за така

культура, що понижає гідність чоловіка? Чи-ж сила волі, з таким трудом вироблена родом людским прикмета душі, патріотизм, найкрасше зрозуміне спільного інтересу — мають служити до здеморалізованя чоловіка?! Чи під стягом культури мав би чоловік вирікати ся найблагородніших поривів своєї природи?!

Не залежати від кількох гульденів — значить ся, не бути невільником гроша. А хто-ж ним більше є, як не той, що за-для марного гроша вирікає ся таких річей, котрих за ніякий гріш не купити?...

Яка суперечність! Чи можлива річ, щоб при правильнім устрою суспільнім виробило ся щось так поганого, так нездорового?!

І тоту погань голосить навіть его друг — ідеал чоловіка, котрого він так обожає?!

*

Житє поплило дальшою течією, а з ним рвала ся струна за струною їх дружних відносин. Все якось змінялось і переіначувалось. Душі відставали, серця холодніли — віддані одному заводови розрізнили ся що до спеціальних занять. Щирий молодець не міг поняти, як міг его друг віддати ся урядови політичному, котрий найбільше стісняв свободу его переконань, а що більше, як міг на товаришку свого життя вибрати жінку чужого, навіть противного табору — як міг оженитись з Полькою. Як міг так змінити свою програму той чоловік, що колись такою широкою думкою обіймав ціле житє, той проповідник вірности, свободи! Як міг вдоволитись так низькою урядовою кар'єрою і одружитись з Полькою? На се були лиш дві можливі відповіді. Сей чоловік або спроневірів ся чутєм своему народови, або не вважав

жінку навіть спосібною до того почуття, котрим пишає ся мужчина, не визнавав, що для неї також повинні бути свідомі і милі інтереси ві рідного народа.

Хоч і як він се покривав, хоч яких добирав красок, що він хоче показати, як на тім становиску повинен собі поступати Русин, — для свого друга перестав бути ідеалом чоловіка.

Хоч і які переконуючі були єго слова, що женитьба з Полькою дасть доказ, що Русин в тім випадку не конче має перестати бути Русином, як доси бувало, — для свого друга перестав бути правим чоловіком!

Хоч і як з кожним днем зростав у людей в повазі і набирав значіня, для свого друга перестав бути чесним чоловіком!

*

Ніч чим раз більше налягала на землю, вірна ві товаришка тишина ішла за нею в слід рівно і незначно. Чим раз рідше давав ся чути з улиці туркіт воза або людські голоси. Жінка і діти мусіли добре забавляти ся, бо ще не вернулись з відтам і ніщо не перешкаджало дідусеві думати далі о давно минувших днях. Проблиск огню з печи кидав ся на зігнену єго сидячу постать і лямив ся неясним світлом по кутах. Дідусь оглянув ся. В єго душі змагала ся борба, підносилась і спадала хвиля збурених чувств, сні молодости і надії проносили ся перед душею, як ті тіни. Ах, чому-ж так скоро минули, змінились і знівечились, чому перелітаючи не затерли і в памяти своїх слідів, а лишились болющими, зле заговеними виразками, роздираючими згадками?!

*

Рахуючись що дивини з часом, він не міг нагадати, кілька тому літ — так, кілька тому літ? — як він вступив до суду. Але то все одно. Він був тоді молодий — дуже молодий, і подав руку своїй возлюбленій, що засліплена своєю любов'ю витала отвертим серцем гарну будучність, несвідома хмарних днів і недолі, причаєвної мовчком на дальшій дорозі життя. Перші дрібні хмарки на небосклоні їх спільної вандрівки переходили непомічено. Але хоч які маленькі, легкі і прозірчасті, не пропадали, а подибавшись з другими чорніли, розтягалися і споглядали все повурійшим оком. Студентські і в перших літах безплатної судової практики зроблені довжки були тими темними хмарками, що смутили їх радість і вдоволене. Коли би він був мав певну суму гроша в своїм часі і був би їх в пору заспокоїв, не було би тепер мутило ся его щастє. Але тепер вони заєдно збільшались, а чим далше, тим труднійше було думати о їх залагодженю — час протягав ся, сім'я прибувала і конечні видатки змагали ся. Колись він брив ся скупостю, і не оден гріш, кинений на дрібну приємність або позичений безповоротно приятелеви — тепер ріс в десятеро, діставав нових спільників і пригнітав його своїм тягаром.

*

Ще кілька полін затріскотіло в печи і загуділо в широкім комині, але глибока морщина на чолі дідуся не розйаснила ся, а грубіла і зсувала ся над смутними, пригаслими очима. Він бачив, як люде собі в таких випадках радили, бачив, яких добирали способів — спокійні в своїх переконаннях і виповненю своїх обовязків. Чому-ж він так робити не міг? Нераз попадала до суду

справа, що лиш троха спириту — а виторочилась би не одна золота нитка і стала би в пригоді, увільнила би не раз з дуже клопотного положеня. Ходило раз о то, щоби кинути, лиш кинути оден аркуш паперу до актів і дати єму там спокійно відпочивати, за що приходив в заміну цінний банкнот. Треба лиш було ліпшого серця судії — але молодий судія відкинув пропозицію з обуренем, підкупство бридило його гірш усього. Він не міг позбутись молодих мрій, не міг знести використання біднішого і слабшого, а противно, заступав ся за ними і параграфами, на скільки їх міць сягала. Кілько міг, обясняв, напучав і спомагав темних і несвідомих. Але єго власні інтереси на тім не користали, а противно, ще гірше розстроювали ся і він не міг знайти на то ради. Дармо клопотав свою голову, кидав ся і болів. Способи, які єму підсували ся, не годились з єго сумлінням, хоть були добрі і догідні. Приходили хвилі дуже критичні — гріш домагав ся гроша, проценти росли, житє вимагало житя і відповідної екзистенції... Кілька грубих рутьоників, лишених богатим панком на бюрі в єго канцелярії в такій одній гноблячій хвилі, могли по більшій часті усунути ті журби. Від них залежала розвязка запутаного процесу, де не мож було правди дійти, але судія догадав ся, що панок мусів забути у него гроші, і поспішив ся як найскорше їх віддати.

*

Хто, коли, ставши в обороні бідних і слабих, не прийшов в розлад з можними і сильними?!

Зачали розходити ся слухи, що судія злий, острій і беззглядний чоловік... Де хто відізвав ся добре, але більшість говорила против. Неминуще якеє зло зависло

*

над его головою, тож і жите зачало блідвіти, тратити свій блиск, нівечене, дерте і топтале мелянхолійною розвагою, де розчароване темними красками рисувало розвязку.

*

Діти підростали і з кожним днем домагались більше стараня, потягали більші видатки, котрі при їх домашніх обставинах були майже неможливі. Жінка плакала, журилася і западала на здоровлю. Вона була матірлю і то їй диктувало обовязки і виробляло єї понятя. Висока чеснота мужа не запевнювала будучности дітям. Єго неввага до грошей спровадила злі відносини домові; єго патріотичні мрії — клопоти і перешкоди в авансі; високі принціпи — злість і нехить людську. Вона була матірлю і старала ся заслужити любов і вдячність дітей. Вдячність для родичів мають діти тоді, коли ті відповідно забезпечуть їх услівя житя. Чистота характеру батька хліба їм не дасть — а що-ж вони варті без кусника хліба? Що варт тепер зле одягнений, зле живлений і погано мешкаючий чоловік? До нужди прилучує ся ще погорда у других. Як діти можуть думати о родичах, котрі стались виновниками такого їх терпіня, ставили висше свою чесноту, як добро дітей, і кинули їх в положенє, котре скорше чи пізнійше викопає під ним пропасть морального упадку?...

*

Хлопців треба було давати до висших шкіл. Судія старався о перенесенє до більшого міста, та сказали, щоби не бавив ся в політику. Доньки виростали на без-

посажних паннів, а бідній матери серце кроїло ся на згадку, що вони ніколи не зазнають ліншої долі від неї, що будуть мучитись і трястись над кожним крейцаром. Що з того, що вона ніколи не закладала рук, що працювала і гарувала собою? Вона не могла нічого приробити, а лиш зменшати видатки, котрі ішли на щоденні потреби життя, як мешкане, їду і одіж. Як-же тут було ошадити, аби не зробити кривди? А інших видатків вона не знала.

*

Тяжко було дивити ся на неї, колись гожу дівчину, а тепер висохла як суха тростина, з впалим лицем, з змученими від сліз очима. Зівяла і перецвила перед часом. Стан єї здоровля занепокоїв мужа і він завізвав лікарів. Суд лікарів був страшним ударом для родини. Хорій наказано займатись домом і приписано курацію, получену з великими коштами. Що мусіло діяти ся в серці єї мужа? Чи-ж не єму повірила вона свою долю і щастє? Що він з того зробив? Чи була вона при нім щаслива? Хто дав житє тим малим, слабим істотам і на що? Щоби кинути безпомічні в брудні хвилі омота світового!.. Чи-ж не кажуть жінці: „іди з вірою за твоїм провідником, люби його і слухай!“ А як той провідник йій за того відплатить ся? Коли ніхто не має права поспитатись, то най відповість власна совість. Я не зношу переваги над другим, не зношу визискування та кривди людської, се моя провідна думка, се мене одушевляє, бо вийшло з моїх духових потреб. Але вона? Чи мусить вона іти за мною, хоч се виходить далеко по за круг єї мисли, понять і діланя?..

*

Саможертва не лежить в людській натурі. Чоловік не жертвує ся, лиш не може знести положеня, в котрім ему приказано жити, а властиво жертвує ся для того, що положене, в котрім він живе, переходить его терпливість. Жадоба чогось іншого буває така сильна, що супротив неї все інше меншає; він минає все, щоби лиш дійти до того, що ему здає ся ліпшим. Нехай же іде, бо те, що він лишає, уже не для него, то стара одіж, котру він мусів скинути. Але чи для своїх переконань, для тої ясної зірки, що блищала в его груди і роз'яснювала темні закутки душі, мав він право позбавити товаришку свого життя — спокою і всякої приємности, а дітей світла науки і безпеки життя? Ах! чому-ж обовязки горожанина стають ся кривдою родини, тої основи горожанького ладу? О, ні! так довше не могло бути!

Чи-ж обовязки мужа і батька не спочивають зложені законом природи в серці чоловіка?! Чи-ж міг він дивити ся, як его жінка сохла і вянула? чи міг дати пропасти матери своїх дітей без ратунку?!

*

Люлька вигасла третій раз; він досягнув тютюну і наложив їйї знов, приложив сірничок до розпалених дверців. Сірничок пирекнув і заглянув ему в лице; він прижмурихв очі, кинув недопалений патичок на землю і придусяв ногою з таким натиском, як би хотів усе забути, усе придусити в собі. Але збурена хвиля мисли не давала ся втихомирити. На той час зближалась пора живішого розбудження народного; прибитому і пригніченому народови позволено на мінуту брати чинний уділ в загальних справах, прокинутись, подивитись, аби знов на кілька літ зложити руки і вичікувати спасеня від других.

Хто жив, в кім було ще тепле серце, кидав ся, аби хоть одного борця придбати своїй вітчизні, висуваючи на перед свої найчільніші сили.

*

В тім ряді він завжди стояв між першими, але тепер чув ся безсильним. Він бачив побіч себе здивовані і косі погляди, але чи-ж міг на то уважати? Врешті не мав часу. В суді була важна справа. О так, дуже важна справа!

Ходило о сирітський ґрунт: четверо дітей, сиріт, мало до него право. Хитрий жид уложив ся з опікуном догідно о купно ґрунту; ходило лиш о то, щоб суд пристав на такі услівя. Суд пристав. Ґрунт пішов на ліцитацію. Справа скінчила ся, ґрунт купив той, кому він був найдогіднійший, діти дістали четверту часть варто-сти, а судія вислав жінку до купелів, а старшого сина до школи.

*

Зимний піт виступив на його чоло. Він втомив ся своїми гадками, що ніби чорні мари гнали його і переслідували. В смутку і журбі дни переходили ще лекше, але ніч була безмилосердна. Все, що відтрчувало ся за дня, став перед очи, мучить, гризе і точить душу.

Давно забутий друг виростав як з під землі, плептав ся і маячив. „Видиш“, — говорив він стоячи в тріумфуючій поставі перед його очима „гордувати мною! непрактичний ідеалісте! Треба було ліпше придивитись і пізнати жите в його щоденній, буденній формі. Треба

було зрозуміти, що теорії, хоч би й найкрасші, не повинні переняти цілої душі чоловіка!“

*

Він підносив голову і опирав її о стіну, але привид не щезав. Колись гарний, з палкими очима молодий хлопець дивився тепер хитро, ходив з заокругленим животом і усміхався.

„Дивись на мене“ говорив колишній друг его „я також колись літав по над хмари гадками, а практичний розум переміг. Почти власть, яка-б вона не була, почти гріш, а будеш щасливий. Предвидіти випадки життя, запанувати над собою, перемогти пориви, то є розум чоловіка. Я накидався з одушевленієм служити вітчизні, але всі знають, чого можуть від мене надіятися а чого ні — тож бодай не заводяться на мні. Я здушив лиш занадто розгуділі ідеї для щоденного життя, бо що з того вийшло-б доброго? Скажи, що ти тепер ліпшого від мене? Варто було тільки терпіти, аби в кінці таки не минути того, що мусіло наступити! Твоє терпіння, то лиш кара за твій упір!“

*

Довгі безсонні ночі нищили его тіло, горячка падила его нутро, засихала на устах, він кидав часом відорвані слова і розмахував руками.

„Щезай проклята маро, чого хочеш від мене? Я не знаю тебе, не хочу знати. Ти не чоловік, ти звір, ти низький звір, у тебе ніколи не було нічого правдивого, вищого, гідного шаноби!“ Але привид не щезав, а ріс

і ріс, аж роздвоїв ся на два великі каблуки, розвинув ся і простер ся в дві широкі противоположні дороги. Він стояв рука в руку з найдорожшою в життю людиною, але при перших кроках їх спільного життя і обов'язків виповзали якісь непередвиджені перешкоди, гнівались і грозили єго найсердечнішим мріям, зрозумінню і виповненню раз прийнятого і вложеного на себе права і обов'язку.

І за кожним дальшим кроком дороги щораз більше розбігали ся. Він тягнув свою подругу туди, де гордо пишали ся здобутки людськості для загального добра, де чоловік помагає чоловікови і виростали великі храми згоди і добра.

Чому-ж тотя рука, котру він держав, поволи, незначно висувала ся, віддалювалась, а коли він прямував одною дорогою, вона лишалась на другій і окружена дітьми, витягала до него руки і благала, щоб єї не опускав? Він вертав до неї, але друга дорога закидала ся румовиском, заростала бур'яном.

*

Усе змінило ся. Якись темні, гидкі зарися, викривлені постаті і лиця переміняють ся в щораз нові страшні потвори, летять шаленим колесом і заносять ся роздираючим реготом. Обов'язки мужа, батька ставали грізно узбробні супротив обов'язків горожанських, члена загалу. Брязкіт оружя, хрипінє задиханих грудей, гамір і ломіт, шум води і грохіт громів зливали ся в оден роздираючий і убиваючий змісли гомін. Чорна збита маса людий крутила ся в однім куті некольним танцем. З поміж товпи виступали виразвійші постаті. Якись пані і пані ходили по головах мужиків, єго друг в уніформі

з золотим коміром подавав руку ошкіунови сирітських ґрунтів, за ними вив ся як п'явка довгий атласовий жупан, усі старали ся серед товпи зробити собі як найбільше місця, не уважаючи, що другі душили ся, потручуючи один другого, з проклятём на устах. Вони все підносили ся висше і висше, товпа розступала ся та стискала ся, аж врешті і ті, що були на верху, упали під ноги тих самих, котрих ще недавно давили. Топтано і тратовано їх немилосердно. кров плинула в округ і зливалась в кроваві багна. Четверо недорослих дітей-сиріт хапали ся ёго і тягнули до кровавої калюжі, кричали роздираючим голосом: „Ти кривду вчинив нам для своїх дітей, ти для своєї скривдав чужу родину!“ Щораз більше темніло і віяло холодом пустині, туман мраки підносив ся з землі і цілий простір заливав ся одним питанем: „Чи лишень кров — кров має змивати гріхи одного покоління і давати хрещене другому?“...

*

Тини розвіялись. Лишилась дійсність, жите. І що зробило з него жите? Літа молодости, райські види пристроєні в цвіти, повні оживляючої роси стались сьогодні глухим, пустим цвинтарем серед осінної мраки на гробі чародійної улуди; серед студеного світа станула бліда журба. Колись гордий противник всякої кривди тепер низько клонив перед нею голову. Сміло стоячий під прапором своїх ідей — тепер відцурав ся їх, бо вони вводили його в супереку з обставинами доби; защитник бідних — жив їх кривдою!...

Жаль стиснув ёго серце, бо чув, що коли-б ёму й вернули ся молоді літа з давними бажаннями і любовю до всего, що велике і красне, а він мусів би переходити

ті самі дороги життя, то жив би, як жив — і зівстав би тим самим, чим тепер є...

І засміяв ся старий, що аж люлька з уст випала. З давно погасшого в печі огню лишилась лиш купка сивого попелу.

Наталія Кобринська.

Де Бог мій?

Бог мій, то сила, що світ безмежний
В вічному ладі тримає,
Що в сонцю тліє, що в землі дише
І в крові моїй кружляє.

Бог мій, се правда, добро велике,
Жизні нової надія,
Се ти безсмертна і непропаща
Людськості нової мрія.

Єму молюсь я. Моя молитва,
Се мої сльози й надії,
Се жите тіла, духа ширяє,
Радощі й болі тяжкіі.

Се пісня тая, що з мозгу мого,
З гадок крилатих зростає,
Се те горяче чутє любови,
Що у тій пісні співає.

А моє небо не там високо,
Не таке зимне, блискуче,

Щоб не дійшло туди людське око,
Людське благане болюче.

Воно близенько, туй коло тебе,
Невільний брате, сіромом!
На братній груди, в братній любови
Стане усім нам відомо.

Кліментія П.

ТЕЩА.

(Образок з народного життя.)

На великім огороді за чотирма плугами, стоїть припущений до землі оборіг, порожний від сіна, а недалеко від оборога взносять ся висока, кріслата стара грушка. Пляц закиданий де-не-куди камінєм каже догадуватись, що там перед кількома реками мусіла стояти хата. Повисше того „хатища“ розтяглись вузкі грядки, засаджені бульбою, бобом, горохом і засіяні льном. Молода, 22-літняя молодиця полола лен; з-на пару кроків від неї бавилось двох дітей, хлопчиків, а муж ві, отець тих дітей, обтісував смерекове тиче, тичити горох. Діти бавились зеленими прутчиками з верби, мати від часу до часу зиркала на дітей, наминаючи старшого, щоб не дразнив молодшого, і так сходил їм день спокійно і щасливо, щасливо для того, бо о скілько мож ще було видіти з красно зеленіючих нив і грядок, була надія на добрий урожай.

Не далеко від того города, лиш через дорогу за потоком, стояло дівча, а з ві замізерованого лиця і запалих очей мож було догадуватись, що тільки не давно

підоймилась по якійсь слабости, або — що страшнійше — що часто голодом мліє. Дівча кинуло сумним оком на той огород, де порались молоді „газди“, тяжко зітхнуло і пішло обік хати полоти лен, а дрібні сльози від часу до часу котились по запалих щоках.

Перед шістьма роками жила на тім опорожненім від забудовань огороді вдовиця з п'ятірма дітьми. Скоро тільки найстаршій доньці скінчилось 16 літ, постановила собі вдовиця віддати їйї замуж, бо надойшло їй клопотатись цілим господарством, а то ще тим більше, що з того ґрунту тяжко було виживити дітей, себе, і дачку оплатити. Двоє середущих дітей віддала на службу, а сама ходила по більшій часті на зарібки, лишаючи з малими дітьми і коровою найстаршу доньку, з котрою поранками та змерками обробляла свій огород. Але тяжко приходилось їм наймати плуг, в сінокоси косаря; тож добрі люде, видячи клопітливе житє вдовиці, радили їй, як лиш осінь настане, приймати зятя. А зять і сам підсував ся, правда, не молодий вже парубок, бо перейшло єму по за тридцять, але що мав четвертину ґрунту і що лиш поставив собі велику нову хату, тож вдовиця, боячись, щоби ще той сватач не роздумав що у своїй голові, або аби дехто його не відмовив, швидко плескала весіля. Ще перед сльобом, на свальбинах, зробили записи: зять якийсь раз ніби відступив, вдова обіцувала все, що могла, а в кінці він наляг на то, щоби інтабуляцію не відкладати на по-весілю. Що було діяти? Бідна вдова згодилась заінтабулювати на него своїм коштом увесь свій масток: цілий огород, оборіг, та ще й корову дала єму за то, аби їйї погріб; хату має вона продати і дати ті гроші на процент для других дітей; надто зять зобов'язав ся кождому з них, як доростуть, справити весіля.

Як загадали так і зробили. Зараз по весілю відбулись переводини вдови з малими дітьми. З жалюм подивилась на свій ще батьківський куток і пішла повільним кроком до зятевої великої нової хати. Двоє старших дітей дала знов на службу: дівчину взяв брат ві, а хлопець пішов на друге село.

Пару день зять був ласкав на дітей, а по кількох днях не сміла дитина нігде з свого кутика на печи рушитись, „щоб порохи не збивали“; за других кілька день зять завважав, що діти за багато їдять, забувши о тім, що вони ще з свої дідизини хліб їдять, що при переводах спровадили собі тільки хліба, що стало би їм на цілу зиму. Але що той хліб був уже на зятевім обійстю, та зять уважав його за свою власність, хоч вдова при записах не приобіцювала ему того. За третіх кілька день вже нічого зять не казав дітьом, бо діти смертельно занепали на задавку, але за четвертих кілька день зять уже сварив на тещу за то, що хотіла померлі діти нарядити на столі, як звичай велить; зять таки до того не допустив; мусіли діти лежати на лавици. Як взяли дітей з хати, зять свобідно відітхнув: одно, що ширша ему хата стала, а по друге, що нова хата вже обновилась, тож міг тепер спокійно жити, не трівожитись о свою голову. По смерти дітей було тихо, спокійно і згідно; всі працювали, а найбільше вже вдовиця припадала коло діточого газдівства: рада була би світ божий зробити, аби лишень „діти“ чогось доробились.

І так сходив їм рік за роком, сходив то в згоді то в сварни; при сварнях зять часто побивав тещу. Пішла, бачите, теща до голови по розум, побачила, що несправедливий поділ зробила і зачала часто долазити зятеви до очей, що вона у него робить за них всіх гірше служниці, дівчина доростає, час їй до людей приту-

лити, а без ґрунту ніхто не візьме, а вона має право до ґрунту, бо той ґрунт з діда прадіда єї; тож вона з весною бере половину, кладе хатчину, а далі, кого схоче, того собі прийме від молодшій доньці. Зять сміяв ся з тещиною бесіди і дивив ся лиш, аби день не продармувала; коли сидів дома, то волів уже сам полежати, а худобу най теща обійде, хоч та робота на газду припадає, коли є дома.

Надійшла весна. Вдовиця повторила на добре може сотий раз свій намір, а що зять був недобрый, бо за дорого воли купив, розлютив ся страшенно і нуж тещу обкладати. Так збив, що аж кров пустила ся з носа і з рота.

— Чи так ти зо мною обходиш ся! — каже теща. А хіба ти забув, що була умова при записах, що діти мають мене шанувати, а як не будуть шанувати, то я маю право відобрати половину города. Отже Богом свідчу ся, що так зроблю! Зараз мені віддай половину города! Покладу на нім хатчину і прийму другого зятя від молодшій доньці.

Зять лишень згїрдно засміяв ся на тещину бесіду, але стара сим разом не говорила на вітер; взяла потроха якогось насія на відробок і пішла, відділила свою часть, виорану зятевими волами, засіяла і засадила. Діти ходять, нічого не кажуть, лиш усміхають ся, а стара дивуєсь. За якийсь час стара загадала собі класти на тім городі малу хатчину, і з тими грїшми, що діти заслужили, взялась за діло. Купила якусь стару, порохнаву стайнину, наймила якогось там чоловіка, щоби йій то звіз, але зять і всі єго свояки, які лиш були в тім селі, як увиділи, що вдовиця забагла вернутись на свою батьківщину, збіглись і не допустили зложити на огороді дерево. Дарма, що вдовиця плакала, кричала, про-

клинала на ціле село — всьо надаремно, бо вона сама одна, навіть і сина нема, на другім селі в службі, а дівчина лиш помагає їй плакати. Противників ціла юрба, а за нею і брат єї не оступить ся, бо вона вчєра з ним сварилась, що не добре дівчині у него служити, що обдерла у него то що мала, що він їйї підмовив, аби до чужих людей не давала, бо у свого буде їйї ліпше, а тим часом жалує дати їйї до сита попойїсти, не дали їйї ще ані одної сорочки, від роботи не дають відотхнути, так що бідній дівчині лиш очи світять ся. Сварка закінчилась тим, що брат сказав, що не заплатить нічого, бо вона не варта платні, а вдовиця сказала, що най дівка ще той оден місяць дотерпить, а як він не ехоче заплатити, то його заскаржить де суду. Оттак розійшовшись з братом, не мала вдовиця нікого за собою. З тяжким плачем і проклинанєм мусіла цофнутись з своїм деревом; дерево зложив той чоловік при дорозі.

То діялось рано, а по полудни пішли молоді газди працювати на той огород, і так працюючи від часу до часу сміють ся над тим, як то рано матір відбивали від ґрунту, як вона з лютости мало собі пальці не гризла, як дівка заступала матір, аби єї не били, як вона від себе дівку тручала, бо перешкаджала їйї уганятись з жердею помежи вороги прокляті, котрих рада би була за одним махом всіх вибити. Ну, досить на тім, говорили і сміялись, кілько їм хотілось, а сестра плакала за потоком, служачи у свого рідного вуйка, і від часу до часу споглядала на свою батьківщину, до котрої заборонювали їйї мати право. Дорогою надійшла вдовиця, зажурена, чорна, розхрістана і заплакана; глигнула оком на щасливих дітей, і в одній хвили спочило єї око на дівчині, а також на внученятах, котрі вже з далеку усміхались до баби. Вдові серце стиснулось на таку

несправедливість межі дітьми, межі котрими не вміла собі порадити. Як могла вона повірити цілком чужому чоловікови, віддаючи йому в опіку себе, свої діти і ціле своє добро?... Що сказав би на те єї чоловік, як би встав з гробу?...

— О Боже, Боже! Ти терпеливий, що терпиш людські гріхи! — заголосила вдовиця.

— Стара! а якого лиха ходиш отуди надзирці? Чи йдеш може дивитись, як поле ся той лен, що-сь засіяла? Диви ся, диви! Я не дурний був боронити сіяти, але і не дурний дати закидувати мій огород якимось кімачем — заговорив злосливо зять.

— Боже милосерний! Ти видиш мою кривду! Спусти нинішної днинки на него плягу тяжку!

Зять почувши може вже сотий раз проклинанє своєї тещі, підоймив байдужно голову, звернув ся до жінки і насмішливо каже, так голосно, щоб теща учула:

— А чи чуєш, як камя дощу просить? — Жінка осміхнулась з тиха, а стара зближившись за той час, зачала домагатись справедливости, указуючи на дівчину там за потоком, бо як не допустять покласти хату, то Бог його страшно покарає. Але зятеви було байдуже; слова єї і ух єго не ймали ся. Тоді посипались страшенні проклятя, при котрих від часу до часу вдовиця руку до неба підіймала.

— О, щобиєь ніколи не допадав на тім світі добра! о, щобиєь на тім огороді, де я керваво діти свої годувала і в блуд не пустила так як ти нас пустив, замієць того що посієш, каміня горяче збирав, аби ти до него пальці прилипали!

— А я одурів каміня горяче хапати? Тат а відай не онтой дурень — зять показав з кепкуючою міною на свого менчого сина.

— Йой! він ще мене стару і таку нужденну на сміх бере! О, щоб на тя нинішної днинки красної упав грім з ясного сонця, щоб ані гриміло ані блискало, щоби-сь не зтямив ся, відки над тя надлетіло! І щоб тобою вибило на латер землю святу, щоби-сь від разу під ню провалив ся, щоби за тя ні сліху ні диху не було! о дай нинішного дня Матівко свята! А ти гадино — ту звернулась до доньки — щоби-сь за мою кривду ліпшого гаразду не зазнала від своїх дітей, лишень такого самого, якого я від тебе! абись за то, що так коло них припадаєш як я коло тебе припадала, такий самий хліб йіла, як я твій йім! Погоди, погоди, на переді два медведі!

— Ба, а чи я хотіла віддавати ся? сами-сьте мене присилували, а тепер відбираєте від мене грунт, щоб моїх дітей пустити у блуд?

— Йой, та я лиш хочу пайку для онтої ондеки, що мліє отуди з голоду, я тобі твоє лишаю.

— А я що буду діяти з своїми дітьми на такім кавалочку? То пуста млака.

— А спустіли-би-сьте сами!

— Ти стара гадаєш, що я нащо женив ся? Таж я того і женив ся, що записала-сь мені грунт.

— А записав би тя нечистий до своїх камратів!

— Та тебе запише, бо лиш усе (Дух святий при нас!) за него згадуєш.

— Ти гадаєш, що при тобі Дух святий завідує?

— Ба а хто-ж?

— Той, що з ним єдність тримаєш.

— Або ти відьмо, як шуруєш собою на лисі гори, виділа-сь мене де там?

— Вішурувало би тобі очи! Шурували би тя від колькок! що дихнеш, а все аби тя сто уколело!

— А йди стара, бо як ти дам отою тичкою, то аж ти в очах померкне!

— А померкло би тобі серед полудня, щоби-сь не знав, куди раз ногою ступити!

— А то стара читає.

— А дав би Бог милосерний, аби ще нині над тобою панахиду відчитали.

— А чи довго будеш ми тутки кракати?

— А закракали би ворони на твою голову! Ти племя погане, ти своєю смертію не згинеш, бо, ади, як було вас осьмеро, а половину вже вас витратило. Одного ти брата, такого гідного як ти, дерево убило в лісі; другого п'яного засторцувало з моста у ріку і утопився; третю ти сестру грім убив; четвертого ти братчика на фабриці машина поломилася, а ти вже повісишся, бо так вам від Бога суджено, бо-сьте такі гідні, таку-сьте собі у Бога ласку заслужили.

Той правдивий обрахунок вколов зятя до живого. Розлютився страшно, намахнувся з тичкою на тещу; малі діти в крик, дівчина прибігла з плачем з за потоку, віддана донька перелякана тою клятьбою вхопила на руки малих дітей, що заходились від плачу з перепудження. Бабі жаль зробилось малих внученят, кинулась від ним, а зять байдужним голосом каже до тещі:

— Я ще лиш для того маю на вас обачіне, що тих хлопців до себе голубите.

— Мав би Бог милосерний над тобою таке обачіне! — І стара обернулась і пішла дорогою, заходячись від плачу.

Так іде роздумуючи, аж побачивши, що опинилася просто в'їтківської хати, стрілила їй гадка до голови, чи не було би добре вступити і заскаржити зятя за свою кривду. Як задумала так і зробила: пішла

до вїта; вїт нетерпеливо слухав єї наріканя, а на ко-
нець сказав :

— Щезай бабо з своїми мастками! Раз записа-
ла-сь, а відтак хотїла би-сь штудерно відобрати, аби
другу якусь газдівську дитину обдурити.

— Гадаєш, що вже права не найду нїгде? — скрик-
нула в відповідь єму розжалена жінка. — Почекай, є ще
старші від тебе! — З тими словами відвернулась від вїта
і пішла просто до попа. Піп терпеливо вислухав єї
оповіданє.

— А чому ви такий несправедливий подїл зробили? —
запитав молодий, недавно прибувший до села піп.

— Йой, прошу єгомостиної ласки, я в своїй бідї
цїлком була здурїла! Гадала-м, що буде мя шанувати,
та як буде тихо та ладно, то якось помістимо ся всі, а
той ворог не дає дихати.

— Почекайте жінко, а то ваш власний був grunt,
чи вашого чоловіка?

— Мій власний, прошу єгомостиної ласки, моя вїт-
цївщина; половину я дістала, а другу половину брат
удержує.

— То, знаєте жінко, дуже зле, що ваш був, бо як
би був вашого чоловіка, то мож би ще уневажнити той
запис, бо ви не смїли би розпоряджуватись власністю
мужа, котра правно припадає по рівній частї на дітей.
А коли то був ваш grunt, то ви маєте право записати
котрій хочете дитинї, для того то тепер трудна справа.

Вдовиця повела неспокійним оком, поклонилась ни-
зенько, поцілувала в руку і вийшла з хати.

— До суду, до суду! — шептала сама до себе мов
божевільна, — чей я там правду найду! — Не знала бідна,
що й там єї не знайде.

Міхалїна Рошкевич.

ПОСУХА.

Давно був дощ; змарніло поле,
 Посхла роскішная трава,
 Будяк остав ся лиш по голій
 Толоці. Наче нежива
 Стоїть з сухими колосками
 Убога нива. Все мовчить.
 Вогонь невпинно язиками
 По селах, по лісах біжить...
 Ще гірше пекло і задуха:
 Дим очі йість і світ сліпить!...
 Нема дощу, — а хто-ж в посуху
 Пожежу може зупинить?...

І в людях те-ж бува' посуха:
 Все мертвим сном неначе спить,
 Забитого в кайдани духа
 Ніхто не може розбудить.
 І мовчки гинуть людські сили,
 Надія гасне, віра схне,
 І димом, смородом могили
 На молодії душі тхне.
 Коли-ж минеть ся зла година
 І знов прокинеть ся усе?
 І звідки хмара та наліне,
 Що дощ цілющий принесе?

Дніпрова Чайка.

Замужня жінка середної верстви.

Ніщо так не показує потребу реформ, не домагаєсь так ясно і голосно зміни, як цифри, те невмолиме зеркало дійстности. В питаню жіночим відгравають вони також не послідну ролю, і насупротив їх доказів мусять не раз умовкнуті найзавзятійші вороги жіноцтва, що шукає собі хліба по за родинними кругами. Статистика доказує, що число жінок переважає число мушин, бо хоть викази уродження виказують рівність обох полів, а навіть хлопці переважають, пізнійше однак надвижка жінок рішучо дає ся сконстатувати.

Вашпеус уложив для всіх країв Европи слідуючу таблицю: На сто індивідуів мужеского пола припадає в віці від уродження до 5 року 98 одиниць жіноч. пола

"	"	5	до	10	року	97·66	"	"	"
"	"	10	"	15	"	97·05	"	"	"
"	"	15	"	20	"	96·84	"	"	"
"	"	20	"	25	"	106·85	"	"	"
"	"	25	"	30	"	104·23	"	"	"
"	"	30	"	40	"	102·46	"	"	"
"	"	40	"	50	"	101·70	"	"	"
"	"	50	"	60	"	106·80	"	"	"
"	"	60	"	70	"	117·08	"	"	"
"	"	70	"	80	"	114·08	"	"	"
"	"	80	"	90	"	134·46	"	"	"
			над	90	"	155·20	"	"	"
			на цілу людність			102·73	"	"	"*)

Едвард Провдзинській зауважав, що надвижка жінок особливо в декотрих краях значно вмагає

*) Edward Reich, Studien über die Frauen.

ся. І так в р. 1851 надвижка тота виносила в Англії 564.159, в 1871 дійшла до 633 302. В Прусах на 7,164.000 мешканців в віку від літ 20 до 40 є жінок о 148.000 більше ніж мужчин. В Австрії в провінціях репрезентованих в раді державній після спису людности в р. 1869 показало ся на 20,217.531 мешканців 9,814.038 мужчин, а 10,403.493 жінок, затим тих послідніх о 589.455 більше. Після обчисленя з дня 31 грудня 1869 року Галичина мала людности мужескої 2,660 518, жіночої 2,747.498; місто Львів мало в тім часі людности мужескої 42.295, жіночої 44.814; Краків першої 23.578, другої 26.257. Цифри ті показують значну надвижку жінок. Між постійною людністю Варшави від 1864 р. жіночий пол ненастанно побільшує ся, а хоч людність непостійна вирівнує потоха ту різницю, то все таки надвижка жінок серед загального числа людности Варшави виносить 13.975, або 12% людности мужескої; розтягаючи той стосунок до людности цілого королевства, одержали би-сьмо огромну приближену цифру, бо 320.000 жінок більше ніж мужчин*).

Всі ті жінки при найліпших навіть обставинах життя суть позбавлені опіки чоловіка і самі о собі мусять думати. Та статистика виказує ще другий, не менше сумний факт: малий процент супружеств відносно до числа загальної людности, а навіть постійне вменшуванє того проценту. Від року прим. 1849 до 1861 одно супружество припадало в Англії і Валії на 124 мешканців, в Австрії на 127, в Баварії на 161, в Бельгії на 135, в Данії на 123, в Іспанії на 130, в Франції на 130, в Греції на 153, в ГанOVERі на 122, в Голандії на 129, в Португалії на

*) Witold Załęski, Rys statystyki porównawczej Królestwa Polskiego.

157, в Прусах на 123, в Росії європейській на 95, в Саксонії на 117, в Швеції на 131, в Норвегії на 130 *).

В році 1851 виділи ми надвижку жінок в Англії 365.159, наколи після списів з р. 1856 обраховано на 2 мільони жінок змушених без мужів удержувати ся з власної праці. В Прусах хотяй надвижка жінок поміж людністю в віці від 20—40 виносить лиш 148.000, незамужних жінок виказано не 148.000, але десять раз більше, бо 1,483.494 **).

Причини відводячі від супружества суть так загальні, що обявляють ся навіть там, де заходить надвижка мущин. В тім положеню знаходить ся Петербург: на 539.128 мешканців числять там о 87.764 мужчин більше ніж жінок; здавало би ся, що при такій незвичайній надвижці усі жінки виходять за муж, наколи цифри противно доказують поважне число жиючих там незамужних жінок. Причини того непотішаючого факту суть по части моральної, по части економічної натури. Не будемо слідити за усіма поводами у всіх клясах суспільности, а розважимо той стан, де лиш чоловік займає ся продуктивною працею, а жінка тим заряджує, що він до хати внесе.

Знаючи обставини тої кляси сміємо твердити, що то може одна з найголовніших причин зменшуваня числа супружеств, припадаючого на ту клясу людей.

При загальній дорожнечі житя, мешканя, вихованя дітей і культурних вимогів заробок мужчини часто не вистарчає на утриманє цілої родини, — то-ж мужчини відтягають ся засновувати власне гніздо.

Для умотівованя нашого твердження придивім ся

*) Edward Prądzyński, O prawach kobiety.

*) Edw. Reich, Studien über die Frauen.

щоденним видаткам на жите в нашім краю. Возьмім жите лиш двойіх людей і одної слуги, пр. у Львові, а будемо мати приближений бюджет видатків більшої родини. Зачнім від сніданя: Кава 7 кр., сметанка 6 кр., булки 6 кр., молоко 4 кр. Обід: хліб 10 кр., мясо на росіл 30 кр., на печеню 32 кр., додатки до обіду як закришка, масло, яйця 15 кр., ярина 10 кр. Вечеря: печеня з обіду, пиво 10 кр., підварка для слуги 5 кр., разом 1 злр. 35 кр., помножім через 30, а вийде місячно 40 злр. 50 кр. Тепер слуга 4 злр., опал 7 злр.*), пране 1 злр. і 50 кр., світло 50 кр., а вийде 54 злр. 50 кр. місячно; помножім через 12, а вийде 654 злр. річно; тепер за хату аби по 20 злр. місячно, то вийде 240 злр.; всего буде разом 894 зр. річного розходу. Одіне: если би мужчина купував лиш одно одіне на рік, то коштувало би 30 злр., дві пари черевиків по 6 злр. то 12 злр. Пальто, футро або щось подібного, що не кожного року купує ся, най рахуємо 10 злр. пересічно, капелюх, шапка, парасоль, ліска, краватки і інші дрібниці най лиш 8 зр. річно, разом винесе на 60 злр. Вона: сукня 25 злр., дві пари черевиків 10 злр., капелюх коли одного року на літо а другого на зиму купує ся — 5 злр., тепер річи, котрі також не кожного року купують ся, як: кафтаніки, парасольки, футра, плащі, разом з меншими дрібницями як рукавички, вельони, шпильки і т. і. най пересічно рахуємо 30 злр. річно, вийде на 70 злр. Додаймо тих

*) Опал спеціально у Львові одної печі і кухні буде дешевше коштувати, беремо однак дорожше без згляду на різницю між літними а зимовими місяцями, бо опал стає ся в загалі чим раз більше пекучим питанєм в домашній господарці і може стояти зараз по тісноті помешкань. Усе проче беремо з записок одної з львівських господинь.

60 злр. і 70 злр. до попередньої суми, то винесуть видатки ок. 1024 злр. річно.

Ми взяли лиш життя двоїх людей і обмежились лиш на конечних видатках, які в теперішних часах потягає за собою убір і провадження дому. Помешканє пр. за 240 злр. буде мати лиш два нужденні покоїки і кухоньку, або оден покій і кухню. Коли хочемо мати помешканє для більшої родини, і коли та родина хоть троха після санітарних приписів хотіла би жити, т. в. 4 покої і кухню, то таке помешканє буде коштувати 500—600 злр. річно. Бачили ми також, що сніданєм за 23 кр., обідом за 65 кр. і вечерою за 47 кр. трое осіб не дуже обійде ся; річ ясна, коли більше осіб, то треба більше усього, хотяй би не йшло ся до сита. Одїж йїх також дуже скромна і покриває ся тим, що з одного року переходить на другий. Що-ж тепер, як маємо родину зложеноу з 5, 6, 7 або і більше душ? а кожного треба прилично убрати? Видаток значно помножить ся.

Але то суть майже конечні потреби до утримання життя і убраня, і то багато лишаемо ще не врахованого. Та кілько то видатків поносять родини на вихованє дітей, оплаченє оплат шкільних, книжок, науки, музики, і т. і.*).

Потому люкесові видатки, як: тютюн, на котрий найскромнійший курець видасть що найменше 30 злр. річно; кождий мужчина належить до касяна, що також пару злр. річно коштує, а коли хоче, аби жінка мала ще читати, то мусить запенумерувати якийсь дневник або купити книжку. Коли є кілька осіб в хаті, і хоч два рази до року схотять піти до театру, то се вже потягне

*) Музику рахуємо до річей конечних, бо вона многим дає кусник хліба.

кільканайцять злр., не говорячи уже о балях, вечерках, подорожах, прийнятю гостей, та інших дрібних а в сумі значних видатках. Не рахуємо вже матеріяльних страт, слабостей, оплачуваня мамок, аптик, лікарів.

Скаже хто, що Львів велике місто, що велике місто завжди потягає за собою видатки, яких на провінції нема. Подекуда воно й правда, а подекуди й ні. Помешканє, за котре у Львові треба заплатити 500—600 злр., на провінції дістане ся за 200—300 злр. Декотрі провіянтя бувають також дешевші на провінції.

Але з провінції знов треба діти давати до великих міст, аби користали з шкіл і науки. Не легко живє ся такій родині, котра двоє, троє, або більше дітей мусить удержувати в великім місті. Утриманє пр. малого хлопця гімназіяста буде коштувати, мірно беручи, 20 злр. місячно, а за те буде він мати лиш станцію і вікт; академик потребує більше, 30—40 злр., та оплата шкільна висша; конвікти, або інші способи науки для дівчат також много коштують. Як затим мусять рахувати такі родичі, аби утримати себе та дати утриманє і забезпеку будучности дітем!... При теперішнім системі фахового приспособленя мужескої молодіжі кождий стан вимагає високого накладу, а кожда дівчина, аби вийти замуж, мусить мати хоч троха зложеного гроша, аби розпочати родинне житьє, на котре скупє звичайно з початку утриманє молодого чоловіка не вистарчає, або принаймій так звану виправу т. в. меблі, постіль, начинє, біле, і т. і.

Найліпшим доказом тої економічної тісноти — майже щоденні факти, де найкраспі і найдільнійші жінки мусять уступати індивідуам далеко від себе нижшим, єсли ті мають більше на початок і дальший додаток до пенсії мужевого гроша.

Дивлячись з боку, трудно нераз собі представити,

як урядник, котрий має 1.200 злр. або менше річної пенсії, на все те вистарчає? Ясна річ, що такі родини не панують, хоч звать ся панами. При таких обставинах жінка впроваджуючи строгу ощадність, обриває на чім може, зачавши від простору і ogrівання мешканя, одежі і корму цілої родини. То суть причини жіночої скупости, рахования полія, кусників цукру, ощаджування масла, острого упоминання дітей за знищенє сукенок, вічної сварки з слугами, за що йїх так немилосерно ганять так звані моралістки, пишучи „про гідне захованє ся жінки в родині“.

Бачимо, що не дуже блискуче житє жінки середного стану і при чоловіці; та все таки воно не може іти в порівнанє з нещасним єї положенєм, коли вона стратить того чоловіка і ціле старанє о дітей спаде на єї голову, тим часом, коли вона до нічого іншого не приспособлена крім заряджування дому і домашних родинних послуг.

Звісно, що вдовича пенсія відповідає одній третій ($\frac{1}{3}$) часті платні, яку брав єї чоловік на кінці чинної служби. Коли затим покійник був урядником IX-ої класи і мав 1.200 злр. постійної пенсії, жінка одержить третю часть, бо квінквеннія (додатки уділювані за кождих пять літ служби) не ідуть в рахунок. Додаток на вихованє дітей дістає вдова лиш тоді, коли йїх має більше ніж тров, що однак не може перейти половини річної пенсії побираної умершим, тай то лиш треває до 20. року для синів, а до 18. для доньок.

Як-же тепер родина, котра заледви могла вийти за житя батька з єго пенсії, може удержати ся лиш з третьої часті тїх доходів? Як можна, аби 5—6 або більше осіб з стратою одной особи тратили більшу часть дохо-

дів, котрі становили їх утримань, і щоби того гірко не відчули?

В страху перед тяжкою судьбою осиротілої родини батьки хапають ся звичайно асекурації на житє, аби в разі смерти хоч що троха більше лишити родині. Але і то не дуже поліпшує ві положенє; при трудности проживаня родини вкладки не можуть бути дуже високі, то і капітал потому не великий. Найліпший ще випадок, коли така асекурація лишить ся в руках вдовиці і сиріт та не піде на довги, без котрих нема майже родини тої верстви, що найвиразнійше свідчать о недогіднім ві економічнім положеню.

Звичайно такі осиротілі родини горнуть ся на проживанє до великих міст, для вихованя дітей і лекшого та можливо скорійшого зарібку, хоч там і дорожше живє ся.

Хлопці по укінченю найнизших шкіл если не йдуть до ремісла, утримують ся з лекції, в голоді та в холоді проживають науки і добивають ся нераз хорошого кусника хліба, хоть часто пізнійше пригадує ся давне руйнованє сил, та нерідко кінчать предчасною смертію.

Гірше дівє ся з доньками.

Тих судьба залежить цілком від случаю. Бувають і щасливі випадки, але сего не можна вважати загальним правилом. Частійше провадять вони нуждене житє та бувають причиною хоробливих обявів суспільности; коли самі не упадають морально, то попихають до такого упадку своїх сестер з зарібної верстви, відбираючи їм їх ручний заробок.

І так: 1) Переважне число жіночого пола, як то показує статистика, 2) малий в порівнаню до цілої людности процент супружеств, і 3) ограничений для жінок заробок суть причиною великої суспільної хороби, ви-

кормленем червяка, котрий точить ві нутро, витвором гнилизни, котра заражає всі ві здорові части і веде до розкладу.

Через заєдно більшіюче число низших ручних зарібниць спадає вартість йїх праці, котра вже і без того часто не вистарчає на жите; то і падає певна часть нещасних жертвою найгіршого зарібку і морального упадку, петягаючого йїх в ту пропасть грубим фізичним наклонем.

Той встидний для цивілізації обьяв найбільше видний по великих містах, де найбільше збирає ся бідного жіноцтва без способу до жия.

Серед людности зарібничої Лондону, на три жінки припадає одна морально упавша, підчас коли серед загальної людности одна упавша припадає на 7 жінок, а в Гамбургу на 9 жінок. 3% упавших гамбурских походить з неправого ложа.

Серед упавших жінок, сліджених через Паран-Дюшатля знаходило ся: 1559 швачок, 859 перекупок публичних, 285 шмуклерок, 284 прачок, 18 робітниць фабричних, 16 акторок.

Більше ніж третя часть судово обжалуваних жінок — то упавші морально жінки. Найчастійшим йїх преступством є крадіж. 36.05% усіх докованих від 1843 до 1854 р. в Лондоні через мужчин і жінок крадежей припадає на тих нещасних жінок. З 118.210 жінок обжалуваних від 1837 до 1854 р. в Лондоні 39.872 були упавшими, особливо серед обжалуваних

низше	20 літ	33.77%	упавших
від 20 до 30	"	24.80%	"
" 30 "	50	" 13.11%	"
висше	50	" 1.51%	"

Серед тих обжалуваних знаходило ся :

	від 1836 до 1845 р.	від 1846 до 1856 р.
нижше 20 літ	27·78%	21·51%
від 20 до 30 "	56·70%	58·63%
" 30 " 50 "	15 05%	19·53%
висше 50	0·47%	0·33%

Поміж арештованими від 1858 до 1864 р. в Англії, числено пересічно що року 21.306 упавших, або около 24%. В 1877 р. засуджено в Англії 94.560 переступниць віддаючих ся злому житю.

В послідніх роках зле жите росте далеко в більшим степені ніж людність, рівнобіжно з самоубійством, і в відворотнім стосунку до цифри завязуваннх супружеств. Від 1858 до 1863 р. людність Берліна вросла після Ет-тінгена о 20%, моральний упадок о 66%. Коли людність Берліна взрастає від 3--4% річно, моральний упадок підносять ся о 6—7%.

Упавші жінки зроблено товаром, котрий може бути перевозжений через набуваючого з одного міста до другого, а навіть з одного до другого краю *).

Ті факти і цифри виказують дійсно страшний образ положеня жінки в суспільности. Стоїть вона як би над пропастью, земля усуває ся під ві ногами, так що не може найти твердого і певного опертя.

Бачимо, що і найліпший стан річей, коли жінка виходить за муж, не є так цвітущим, щоби нічого уже не лишало ся бажати, і що така жінка провадить також гірке і мозольне жите. Вона цілими роками марнує всі свої сили і сушить мозок над тим, щоби вижити з зарібку мужа, що однак не забезпечує ві від неуникненої нужди, коли муж умре. Тоді не маючи вже чим заря-

*) Przegląd społeczny, 1886, зом. VI.

дживати, хапає ся якого нужденного зарібку, котрий не дасть навіть дітям хліба. І мусить дивити ся, як ті діти упадають під тягаром боротьби о істнованє та проклинають не раз день, коли узріли сей світ.

Дивно, що та людська суспільність, така запобіглива о своє добро, так пильно дбаюча о заспокоєнє найдрібніших вимогів щоденного житя, з таким маловаженєм відносить ся до кореня своєї екзистенції т. є. до родини і стоячої на ві сторожі жінки. Потрафила запрягти пару, зужиткувати електрику, запомочею маленької в пуделочку іголки керувати ся по незмірних хвилях океану, а при помочи залізного дрючка стягати громи. За проявами в природі здібна вона слідити хоть би цілими віками, як в астрономії, геології, фізіології і др. Скільки то придумано красок для ока, милих тонів для уха, присмаків для піднебіня! Дивлячись лиш на уліпшенє фабричних варстатів, чоловік дивує ся, що тільки шкідливих для здоровля впливів зроблено нешкідливими а ужиточними.

То-ж если взгляд на здоровлє, добробит і приємности так много подав способів, чому-ж так мало звертає ся уваги на економічне положенє жінки, котра з тих причин так сильно терпить, тратить здоровлє і марнує житє?

Дрожать на найменший натяк о змінах в дотеперішних родинних відносинах, а такі рівнодушні на судьбу жінок! Називають родину підставою суспільности, без котрої вона розпалась би, а о все на світі більше дбають, ніж о ту саму родину. Шумні фрази і пусті деклямації о достоїнстві жінки і родини не допоможуть нещасним та не відвернуть нужди, а часом і ганьби!

Наталія Кобринська.

Не рвись в будуще !

(*Два сонети*).

I.

Чому так рано, пупівку дрозачий,
З брилянтів строю, з жемчугів роси,
З коронок мглистих вихиливсь еси,
Щоб скорше стрів тя сонця луч горячий?

О необачний ! Жар его палячий
В цвіт розіве тя, але й чар краси
Та пахоців розвіє, тканку мгли
Порве — і лишить звялий цвіт терплячий.

Не квап ся долі на зустріч, ніжненький !
Чим хутше сонця світ тобі зійде,
Тим хутше й згасне промінь той ясенький.

Не вдержиш сонця ! Скоро раз розтліє,
То йде в zenit невпинно, золоте,
Відтак знижаєсь, гасне і темніє...

II.

Сестричко, чом в життя весні вкриваєш
Лице снів тужних мглою, сліз росов ?
Ти недовольна юних днів красов,
Сама не знаєш ще, за чим зітхаєш.

На зустріч долі сєрцем вибігаєш — —
Вона прийде, те сонце, та любов,
Прагнущою стрінеш їйї душов,
Сни щезнуть, — те, за чим тужила, визнаєш.

В полудня жарі рожі цвіт привяне,
І з срібних блисків тканий житні май
Стемніє, сестро, — жаль лиш серцю стане.

Не рвись в будуще тужними гадками!
Любови переддень, то весь щастя рай,
В котрім колись витати-меш згадками.

Уляна Кравченко.

Попав ся в сіть.

(Оповідання).

Дорогою котив ся віз. Коні, — а були то звичайні, господарські, досить добре удержані коні — бігли і бігли, а подорожному, що сидів на возі, здавалось, що і з місця не порушають ся. Подорожний був то молодий хлопець з звичайними славянськими обрисами лица, з темними очима, в котрих пробивалась не то повага не то задумчивість, а що то була пора літна, пора вакацій, певне йїхав до дому по скінченім курсі. Позіхнув разів скілька, зробив собі з тихонька увагу, що страх помалу йїдуть і що занудить ся на смерть, в кінці зачав за чимось в возі шукати. По хвильці виняв з соломки книжку, перевернув кілька карток і почав читати. Але фіра, коні і дорога мусіли змовитись, щоб не дати паничеві читати, бо показалось, що хоч так помалу йїхали, фіра підскакувала на кождім найменшій камінчику, трясла рукою, а тим самим і книжкою. Кинув йїї знеохочений, вона упала єму на ноги, а не конче ідеальний зефір почав картками перевертати. Чи може хотів переконати

ся, що там є таке цікаве під компатурками, на котрих було витиснене: „Правда з 1875 р.“ Бог його святий знав, досить, що перевертав ще якийсь час картками, аж задержав ся на „Історія Руси“ Костомарова і на тім став. „То якийсь аматор історії“ — подумав подорожний усміхаючись. Але в тій хвили підніс голову: до него долетіли звуки людського голосу. Глянув на пусту доси дорогу і побачив, що нею ішло якесь товариство. „То якась інтелігенція!“ — погадав він, приглядаючись ліпше. І його там уже побачили.

— Хтось йіде, Гермінко! — скрикнуло молоде дівча, що бігло наперед товариства, — на правду хтось йіде.

Названа Герміною панночка була то білява, вродлива дівчина, з ніжним, блідо-рожевим румянцем на щоках, з зеленковатими очима і невеличким, хоч і не зовсім зграбним носиком. Її постава, її рухи і звінкий голос, — все так і дихало свіжістю і здоров'єм.

— Чого так біжиш наперед! — погнівалась вона на малу сестру, але рівночасно й сама поглянула цікаво на дорогу.

— То хтось молодий йіде, — промовила третя панночка, дивлячись і собі на дорогу. Вона була цілком не подібна до Герміни, о много висша, струнка, з гордо піднятою головкою; лице її було темновате з здоровими румянцями, очертї надзвичайно правильні, чоло високе, чорні на причуд гарні очі дивились цікаво на світ, червоні уста усміхались чаруючо, коли хотіли, а се лучалось дуже часто. — Так, то хтось молодий — повторила ще раз.

— І вір же ту панні Натальці другий раз, що має слабї очі, — вмшав ся білявий панич, сміючись. Він ішов поруч з Герміною, але его слова і очі найчастійше звертались до чорнявки.

— Як собі хочете, то й не вірте другий раз.

Але ось віз зблизився, і лице білявого панича нараз заяснило таким чутем, якого дізнаємо, коли побачимо милого нам чоловіка. Він лишив дівчата і побіг до воза.

— Як ся маєш, як ся маєш, Степане! — кричав він, вискочив на віз, обіймив за шию подорожного і почав голосно цілувати.

— А тебе яке лихо сюди занесло?

— Та вже-ж не лихо, коли й тебе ту бачу! А ти куди йдеш?

— Я до хати, зо дві милі ще з відси. Але відки ти аж ту взяв ся?

— Я, видиш, до свого вуйка на вакації прийїхав. От він там сам іде — і показав рукою на дорогу, на котрій зйявились ще дві нові особи, два панотці.

— Та де сам, там йїх щось багато йде.

— То видиш, там є мої дві сестри вучні. одна вже слушна дівчина, друга ще дитина, і ще одна, также попадонька, гарна дівчина, готова тобі сподобати ся.

— А тобі сподобалась?

— Досить таки... та кому би вона не сподобалась? Вона, бачиш, (він дуже часто уживав того слова) не тільки що гарна, але ще якась не така, як усі, і розумнійша ніж звичайно наші дівчата... троха може за надто ідеалістка на теперішній час, і що четверте слово у неї „Русь“, „народ“ і такі інші пережиті річи, але...

— Такі річи не переживають ся! — твердо і рішучо відказав Степан. Він судив по собі. То був хлопський син; крім батьківської хати і шкільної лави не знав світа ані людей; ідеї, котрі так недавно розблиснули перед ним з книжок, видавались ему чимсь так хорошим, живим і могучим, що заповнювали всю его істоту, занимали всі думки. Практичне житє, котре скрито

ї підступно на кождім кроці розоставляє свої сіті і кидає поліна під ноги, лежало перед ним як сірий, непрозорий туман, поборозджений золотим промінем його мрій; ясні, прямі стежки будущего життя, будущей праці для загаду, для ідеалів рисувались перед ним, а ті ідеали мали-б коли небудь пережити ся, зносити ся, як стара свитка? Ні, ніколи!

— Не переживають ся? Як для кого! — сказав нашішливо Лесько. — Мені вони давно вже перейілись. Не можеш собі виобразити, який мене гнів пориває, як учую щось подібного з уст мушчини. „Буду працювати для народа до остатної каплі крови!“ каже гордо який небудь дурак. Кажу тобі, так мене розсердить!... Хочеш працювати, працюю, ніхто не боронить, але не потребуєш хвалитись тим і людям з голими словами в очи лізти!

— Не розумію тебе. Я-б кождому такому дорогу показав, до серця його притулив, захопив би, порадив...

— Е, куди ти вже забіг! — перебив Лесько киваючи головою. — Тільки позволь тобі дати на дорогу одно питанє: чи справді ти сам так добре знаєш сю дорогу, що можеш по щирій совісти й другим йійі показувати? А впрочім Бог з тобою. Я тобі про дівчину зачав казати. Отже бачиш, щось нового, щоб наші дівчата бавились в такі річи, як вона. Я принаймі таких не знаю. А ще вона то так смішно говорить, так певна себе, — ну, впрочім побачиш сам. Ходімо лишень до них.

Степан хоч і не зовсім радо, пристав на тоє. Правда, єму хотілось бути швидше дома, але з другого боку в нім розбудилась цікавість пізнати ту чудну дівчину, побачити йійі. Він зліз з воза і пішов поруч з Леськом.

— Як ти виріє! — сказав по дорозі Лесько, дивлячись на Степана, котрий справді був високий та тонкий,

а особливо видавав ся дуже високом при низькім, присадкуватім товаришу.

— А ти ще і філософії не скінчив, а вже повагу професорську маєш, — відповів він веселим тоном.

Лесько роземіяв ся. Вони підійшли до товариства. Почались звичайні представлення. Степан цікаво поглянув на людей зовсім йому незнайомих. О. Сидір, вуйко Леська, був то 50-літний мужчина, надзвичайно грубий, низького росту, з білявим волосем, і зеленковатими очима, такими самими, як у его дочки. За молодих літ, ще в семінарії, мав славу найліпшого грача, книжками не займав ся там, не займав ся і потому; гнівав ся на „новаторів“, нарікав на них, не любив нічого змінювати, мав велику сімпатію у панів, у попів вже менчу, а у парафіян зовсім таки малу. Впрочім господар був з него добрий, але маєтку не зложив жадного. Він попросив Степана завернути до его хати.

Другий панотець, Роман, був троха молодший від першого, очи мав чорні, живі, очертї лица правильні. Як був на теології, мав такі менче-більше погляди як Степан. Але з часом з молодого ідеаліста зробив ся розумний і практичний піп; мав добру парафію, доньку лиш одну (жінка вмерла, як его донька мала рік), господар був не злий і зложив досить великий маєток, а люде вважали його ще за богатшого, ніж фактично був.

Між ними а Степаном завязалась оживлена бесіда. Панотці випитувались его про новинки консисторські, помалу перейшли й на народні справи, а в кінці як впали на тему о доходах, улюблену тему о Сидора, то вже й скінчити було годі. Лесько знов говорив з дівчатами, а вони сміялись весело з его дотепів.

Заким дійдуть до хати, постараєм ся познакимитись близше з тим двома дівчатами.

Герміна була дуже жива людина, добра і наївна, родичів любила і сліпо їх слухала. Освіту мала малесеньку, мало що більше по над науку читання і писання, котрої їй уділяв місцевий учитель. Чотирнадцяти-літню відвезла мати до міста і записала до школи, до висшої класи. Про ту важну подію мати єї дуже часто згадувала, вставляючи де треба і не треба слова в таким роді: „Ага, то ще тоді було, як моя Гермінка була на едукації в місті“. Але той час, що Гермінка була в місті, був дуже коротенький, всего рік, і то не цілий, а за той час кілька мудрости велено їй було навчитись! Поминувши науки шкільні, котрих вона не розуміла не маючи початків, мала учитись грая на фортецяні, танців і кравецтва. Найгірше вийшло у неї гранє; ледви з великим трудом навчилась на стілько грати, щоб могла дома пописуватись перед гістьми. Наука кравецтва вийшла троха ліпше; шити навчилась добре і швидко, — а найліпше вийшли танці. Училась охочо і була найліпшою дансеркою між дівчатами. Полюбила міське життя, і троха плакала, як прийшлося його покидати. Міські панвчі їй дуже сподобались, але тепер бачила їх дуже рідко, хіба лиш на міських вечерницях, на котрі з охотою їхала; там бавилась ліпше, як Наталька, ліпше як всі дівчата. Згадуючи ті хвилі робилась веселою, оживленою. Не любила поважнійшої бесіди, нудилась при ній, але в так званій „січці салюновій“ лиш мало хто вмів їй дорівнати. Але була се за-разом практична дівчина. Знала, що жаден з міських паничів з нею не оженить ся, бо не мала грошей, (се-ж їй дуже часто мати говорила) і може лиш вийти за такого нудного хлопця, якими видавались їй усі молоді люде, що не входили в склад „золотої молодежі“. З початку гнівало їйї се, здавалось неможливим, але помалу сама переконалась,

що інакше й бути не може. Чи старався о мене хоч оден з моїх міських дансерів? питала вона себе нераз і мусіла відповідати, що ні; не мала навіть тої потіхи, щоб сказати „а чей ще...“ Що найкрасші хлопці, що найліпші дансери вже позаручувались, а навіть той єї „ідеал“ (ту затискала уста, щоб з них не вирвалось зітханє) навіть він — оженився! „Та дарма! нехай там вже буде!“ І махнула рукою. „Тільки мій чоловік мусить бути вродливий“. Вона дивилась на Степана і думала власне о тім, чи можна його вважати вродливим? Оглянувдоволів її, то-ж і привиталась з ним чемно, може навіть по троха аж за надто чемно, усміхаючись солоденько. Вона досить оригінально перевернула звісну пословицю: для вродливого хлопця будь два рази так чемна, а для золотого десять раз, і держачись просто чемно з золотими, підсолоджувала свою чемність для вродливих, але чи-ж то що коштує?

Друга дівчина не тільки лицем, але й цілою вдачею не подібна була до Герміни. Лесько назвав її незвичайною дівчиною; була незвичайна, але знов не так дуже, як о ній люде говорили. Вихованє єї вів сам батько, котрий її дуже любив, учив її сам, та й клопоту з нею мав не багато, бо училась з охотою, і все переймала легко. Вихована між старшими, не любила забав дятячих, швидко їх покинула, дуже вчасно дозріла, і люде дивувались, що така дитина, а така вже розумна. В чотирнацятім році мав з неї батько товариша, з котрим міг читати і балакати о річах зовсім не дятячих. Як почала бувати на більших зібранях, побачила, що має якийсь дивний дар подобуватись мужчинам, виділа, що її вирізняють між всіма дівчатами, звичайно бавилась найліпше на кожній забаві. Але танець не робив її такої приємности, як зразу могло зда-

ватись; приємність ві була розмова. Не любила „сальнової січки“, в котрій таким майстром була Герміна, і сли з ким говорила, то досить зручним способом спроваджувала розмову на поважніші теми. Часом заводила оживлені діспути, в котрих слова стирають ся з словами, переконання з переконаннями. Звичайно при тім горячилась, живійша краска виступала на ві лице, очи набирали такого чудового виразу, була в тій хвили такою гарною, що як не вийшла побідителькою в обороні своїх поглядів, то певно виходила переможцем в іншим згляді. Але і в діспуті найчастійше побивала свого співбесідника; мала дар надзвичайний вимови і то чисто жіночої: на одне питанє відповідала кількома, на оден доказ десятима, так що як який співбесідник, не привиклий до такого живого способу говореня, не міг розізнатись в тім натовпі слів, то й уступав з поля і признавав їй висність, котрої вона на ділі не мала.

Було там ще багато пустих слів, були гадки, що одні другим суперечили, але був при тім дотеп, нераз доволі таки злосливий, особливо коли їй лучилось напасті на якого панича; нераз сказала комує в очи правду, котрої люде не люблять слухати, і хоч слухачі сміялись з ві дотепів, хвалили їх при ній, але по за очи зовсім не те говорили. Почали приписувати їй такі річи, о яких їй і не снило ся; звісно, трошка правди як перейде через двацять уст, то яка вона вийде!... Пішла слава про Натальку широко-далеко. З початку їй се подобалось, але по тому почали і до неї дотискати ся острі колючки людської обмови, а були між ними й такі, що таки болючо шпигали. Се вже перестало їй подобатись, але ще довго не показувала того по собі, сміялась з тих колючок перед людьми, що їй услужно доносили такі річи. Але колючки ті ставали чим раз ча-

етійші і острійші, вбільшували біль і прикрість; вона ще сміялась з них перед людьми, * сміялась з людської неправди, але як опинилась сама в своїй кімнатці, з своїми гадками, то почувала якусь важку втому, знеохоченє до людей і до життя. Чого ті люде хочуть від неї? — питала вона себе, — що вона їм злого зробила? чи можна зробити що злого говорячи правду? Та ні, можна, — говорили єї палаючі уста, — можна! Та-ж вони про мене також лиш говорять, і говорять таке, що їм видаєсь може й правдою, а мене се так болить, так дуже болить! — жалілась бідна розпещена дитина. Слідом за тим ішли неспані ночі, важкі думки облягали гарну головку і вона гірко плакала. Що-ж то за користь принесе мені, що я кождому говорю правду в очи? — думала знов. Або чи принесе тим людям, котрим говорю? чи принесе користь кому небудь? Ні, жадної користі, жадної, лиш собі зроблю кривду, що всі люде мене відцурають ся. Та ні, не всі люде, — приходить нова думка, і перед нею являють ся молоді люде з новими поглядами, такі самі, що любов правди, любов знаня цїнять над усе, так як вона. Ті їйї розуміють, ті не увірять ніякій злобній помовці. Але їй так мало, так дуже мало!... І вона знов кидаєсь на постели неспокійно, єї розпалена голова придумує способи, щоб позбутись тих колючок, що так колючуть немилосерно. Мушу змінитись, — сказала собі, — мушу! А воля у тої дитини була сильна, вона помалу почала перемагати, переломлювати свою чесну натуру, почала мовчати там, де серце єї рвалось, щоб висказати правду, не виявляти першому ліпшому своїх думок, і хіба дуже рідко ще оживлялась і попадала в давну струю.

Ще якийсь час шопотіла по кутах людська обмова про Натальку, потім не стало людям нових тем до неї,

повторюванє одних і тих самих річей в кінці навкучилось, нових не було, і по троха перестали нею займатись, хоч усе ще називали йїї „переверненою головою“. Від того часу минуло пять літ, — досить часу, щоб з щирої, доброї дитини зробилась „поважна і розумна“ дівчина.

Тепер задивлювалась на житє тверезо, зовсім не через окуляри сентіменталізму; людям дуже мало вірила, бо нераз вже йїї розчарували. Сімпатії у жінок не мала, ті давали йїї різні прізвища, особливо старші жіпки не могли знести того, що вона все лїпше бавилась від йїх доньок. Називали йїї кокеткою, говорили, що мужчини вирїжняють йїї задля батькових грошей. Вона інстинктом відчувала се, і також не любила жінок, особливо старших; з молодшими радо приставала, але таки волїла товариство мужчин. „Все таки від них можу щось нового, розумного довідатись“, — толкувала ся сама перед собою, і по трохи се була й правда.

II.

— А от і моя хата, — сказав о. Сидір і показав рукою на досить високий і обширний дїм. На єго порозі стояла жінка середніх літ, прислонюючи рукою очи від сонця і виглядала ідучих.

— Але-ж то ви забарились, — сказала, заким ще наші знакомі були коло неї.

— Нового гостя припроваджуєм тобі, Зося, — сказав весело о. Сидір.

— Гість в дїм, Бог з ним, — сказала ласкаво панї дому і усміхнулась до Степана. — Прошу до хати, гостеньки любї!

Але в хатї показалось за горячо, і все товариство

перейшло під старі галузисті каштани, на огород. Було там кілька лавочок, принесено ще крісел, і товариство посідало, весело балакаючи. Розмова була більше загальна. О. Роман радо прислухував ся Степанови, котрий вже вспів розбалакатись про нові погляди і переконання молодого покоління.

— Але-ж то з вас запалений ідеаліст! — сказав о. Роман ласкаво усміхаючись.

— О, так, він перейшов всіх ідеалістів, котрих, Богу дякувати, чим раз уже менчає, — сказав на півсерію, а пів жартом Лесько.

Степанови кров ударила до лиця. — Та видиш, не всім нам бути однаковими, — сказав якимсь терпко. — Тобі з твоїм, мені знов з моїм переконанєм добре, і я не міняв би ся з тобою.

— Не міняв би ся? Ха, ха, та певне, бо я не хочу вернутись в зад! І я мав так-же такі ідеали, але то вже давно, давно!

— Не так то дуже давно, от три-чотири роки назад думав ти ще так само, як і я! Хіба-ж то так давно було? Хіба-ж ти вже не пригадуєш собі тих студентських, щасливих літ — ту голос Степана став якийсь м'якший — коли то ми перші заклали бібліотеку, читальню студентську? Таж ніхто, ніхто інший, іно ти говорив такі пориваючі промови до зібрання! Памятаєш, як ми обіцювали, як ми присягали лиш для свого народа працювати! як...

— Памятаю, памятаю, — перервав Лесько і помімо насмішливого виразу лиця видно було, що якась часть зворушення і на него перенеслась. Єму живо став перед очима той час, та молодеча віра, ті щирі пориви до праці, і той хлопчина сердечний, котрого він так щиро любив. Але тепер той хлопчина стояв перед ним,

високий та тонкий, а в попівськiм убраню видавав ся ще висший. Тепер вiн вже не дитина, i ёму не годить ся говорити як дитинi. — Я тобi, брате, виясню, чому то так стало ся, — сказав з незвичайною загарливістю, — чому ми хоч однакi були, тепер не однакi. То, бачиш, ти був замкнений той весь час, а я на свiтi. Там, де ти сидiв, старають ся нових iдей не допускати; ту ми на свiтi стараєм ся, щоби все нове, все хороше зараз знали i пiзнали. Ми на волi, ви в неволi, в неволi духовiй, i хоч там до вас якi новi iдеi дiстануть ся, то такi общипанi, такi змiненi, що творець йiх певне до них би не признав ся. То-ж не дивуй ся, брате, що ми iнакшi.

Всi мовчали. Вiн говорив далi, але вже своїм звичайним, злосливим тоном.

— Ти собi виображуєш, що ти оден не-знати-що го-ден зробити. Брехня, Стефку. Чи ти робиш, чи нi, — по моему — воно мусить бути зроблене. Але припустiм, що ти будеш робити, працювати, як ти кажеш, для народа, — то покажи, що ти можеш доброго для него зробити? але такого доброго, щоб принесло реальну користь ёму. Покажи менi!

Кiлька пар очей дивилось на Степана, особливо пильно дивилась Наталька, тiльки Гермiна уклала фалди своєї сукнi i думала Бог зна' о чiм. Вiн чув тi погляди i горяче полум'я так i пахнуло ёму по лицi.

— Не буду довго розводитись, — вiдповiв ще з бiльшим зворушенем, — то би нас за далеко запровадило. Впрочiм знаю добре, що нi ти мене, нi я тебе не переконаю. Ми вже не дiти, щоб змiняти переконання, як новi убраня. I я не вiрю вже тим людям, що були такi як ти тепер, а перейшли на наш бiк, не вiрю йiм! — повторив твердо i подивив ся просто в очi Леська. — Во-

лю вже тебе, бо хоч знаю, що не інакше говориш, як гадаєш.

— Але-ж хлопче, де ти вже забіг? Та-ж то не в відповідь на моє питанє; але ти певно вже й забув, про що я тебе питав? От і ще раз повторяю: покажи мені реальну користь з того, що ти, або тобі подібні сотворіня для народа можуть зробити?

— І зрахувати-б не годен, кілько би могли зробити, коби лиш руки та охота до праці. Возьми одні читальні: кілько добра..

— Читальні! Га, га! Ей, Стефку, ти ще молодший, як я гадав. Слухай, що я тобі скажу про читальні. В селі мого брата заложив я читальню тому чотири роки, як раз тоді, коли я ще таким був як ти. Коли-б ти знав, що я собі по ній обіцявав! То буде розсадник науки, розуму, освіти на цілий повіт! Пойїхав я з дому, не був півтора року, прийїзжаю і що застаю? Двері читальні замкнені, не кажу на колодку, бо тої читальня не має, але так замкнені, що не відчинялись перед ніким, бо ніхто до читальні не ходив. Розумієш, Стефку, ніхто до неї не ходив! І той розсадник тих усіх гарних річей зробив ся кавалком глинистої землі, що нічого не родить, хйба будяки! От маєш читальню.

Степан мовчав в сумній задумі, мабуть шукаючи відповіді. Нараз мовчанку перебив звінкий, посторонній голос.

— То ви самі тому винні! — живо сказала Наталька. Вона з разу постановила собі була не мішатись до розмови, але таки не витримала. Читальня була для неї самої живим ділом; вона в своїм селі вже два роки над нею працювала і сміло могла сказати Леськови, що помиляє ся. — Так, ви самі тому винні, бо коли ви мали йїї покидати зараз по заложеню, то ліпше було не бра-

тись за се діло. По моему, закладати читальні може лиш той, хто сидить в тім самім селі і буде сидіти, а не покине его, як ось ви зробили. Така робота, то просто човен, пущений без керманчча на воду: або застрягне в болоті, як ваша читальня, або розібьєсь і вєє, що в нїм є, затопить. Ваша застрягла, то ще щастє, але як би була дальше пішла без керманчча, і розбившись, людей за собою потягнула?

— Не я тому винен, а низька освіта селян. Видко, не треба їм ще читалень, коли читальні упадають; не дійшли ще до того.

— Люде людьми, — перебив спокійним голосом о. Роман. — Не берім сего лиш до селян, возьмім і інтелігенцію. Чи між нею ліпше діє ся? Заложуть товариство в місті; здавалось би, що взялись за се діло всі міські Русини а принаймі більшість. Де там, то найчастійше оден чоловік так розрушав всіх; допровадив до того з великим трудом, хоч на око здаєсь, що то легка річ. Має надгороду за свої стараня, коли бачить розвій товариства, коли воно росте і нове жите впроваджує в старе місто. Але досить якої дрібки незгоди, а той сам чоловік бачить, що его діло розпадаєсь таки перед его очима. Або знов, що ще частійше лучаєсь, такого основателя товариства переносять в інше місце. Він відійзжаючи вірить, що те товариство, та его дитина буде далі жити і розвивати ся. І ось на новім місці він горячково шукає в часописях звістки з тої сторони, звістки про свою дитину. По довгім часі знаходить кілька холодних стрічок про розвій товариства, а нарешті по році, найбільше по двох почуває сумну вість через людей, (бо часописі найчастійше мовчки такі річи минають), що товариство жити перестало. Часом з додатками, гіркими і для себе, бо люде, що єму се казали, або не знали,

або не хотіли знати, що він те товариство заложив. Се не видумка, панове, се факт, так недавно сталося моєму шкільному товаришеви.

— От і маєте відповідь, — сказала Наталька звертаючись до Леська. — З того, що таточко сказали, виходить, що таки за мало робітників на ниві народній, як каже ваш товариш.

Степан подивився вдячно на неї, а Леськови зловливий усміх перебіг по устах.

— Так, так, за мало робітників, — горячився Степан, — і я обіцюю собі, що як буду вже мати свій кусник хліба, мусить бути читальня в тім місці, буду скликував людей таких, що вміють читати, і таких, що не вміють, сам їм прочитаю, сам їм виложу, навчу їх своє любити та шанувати.

— Вони се вміють і без тебе.

— Вміють? То ще ліпше, прийду на готовий ґрунт. Але я таки не вірю, не хочу вірити тому, щоб всі читальні були до нічого. Най буде половина, най буде третя часть тих, що ми тепер маємо, добра, то вже й се неоцінене добро. Та-ж про їх розвій так багато читаємо!...

— То, то, що читаємо тай сліпо віriamo! А варто-б перекопати ся, чи то все правда, що людям з буйною фантазією сподобалось написати! — перервав Лесько. — Возьми отсе, не далеко шукавши, опис вечерка в честь Шевченка, на котрім ти був, і побачиш, кільки там буде бляги. Який там буде величезний стовпець, посвящений „ентузіазмови“ публики, котрого, щобишь як дивився, там на вечерку ти не міг добачити. Ти бачив там досить людей — (в описі буде „по самі береги“ або „битком набита саля“), що були собі досить вдоволені, розмовляли о речах не маючих нічого спільного ні з вечерком, ні

з генієм, в котрого честь давий вечерок. При вступнім слові якось не випадало провадити далі розмови, то й утихли, але то знов не переппняло їм роздивлюватись по сали і рахувати, чи є всі знаємі. Пані дивились на строї других пань і робили собі менше або більше дотепні уваги. Прислухувались гарним співам і музиці, але то знов не переппняло їм зриватись з місць, як лиш побачили в програмі, що то вже кінець. А найкомічнійше те вічно побільшене число селян. Як їх там було 10, то в описі їх буде 20 або 30. Але Гермінко, — звернув ся він злосливо до сестри, — о чім ти гадаєш? Чи також в думці читальні будуєш?

Герміна засміялась весело, і помалу розмова поділилась. Степан сів коло Натальки: ему так захотілось їй пізнати, з нею поговорити. Просто і без церемоній завязалась між ними розмова; показалось, що обоє мали кількох спільних знакомих, а товаришів Степанових, і про них він почав їй розповідати. Особливо уносив ся над одним, почав хвалити его характер, его талант, его погляди. — О, Іван нове житє до семінарії впровадив, — говорив далі, — на него ціла надія наша. Він впровадить в житє наші ідеали народні, він покаже людям, що і ми можемо на щось придати ся.

Наталька подивилась сумно на него. В ній збудила сїмпатію та горяча натура, але заразом жаль їй стало того щирого, молодого фантаста. Кілько він ще мусить перейти розчаровань гірких, болів сердечних, заким стане ся таким, яким світ схоче його мати! — думала вона собі.

— Ви не надійтесь занадто на свого товариша, не вірте сліпо в его талант! — сказала вона спокійним голосом, в котрім пробивалась сумна нота. — А хто вам

ручить, що не мине кілька літ, а з тої незвичайности зробить ся щось зовсім і зовсім звичайного?...

— О, ні! кождий інший, не він! Коли-б він мене завів — але то не можливе! — я-б у все перестав вірити, я-б і не мав по що далі жити.

Наталька задумалась. Йій так і здавалось, що вона сі слова вже десь чула, — може не так слова, як той сам тон горячий. — Е, мені лиш так здаєсь, — думалось йій, — ні, ні, я таки чула, то Петро вмів так говорити, цілком так само.

— Чи ви знали мого свояка Петра? — спитала у Степана.

— Особисто ні, але чув дещо про него. Він власне скінчив був, як я прийшов до семінарії. Там багато говорили доброго про него. Мені здає ся, що він був першим, що вніс в наш заплісній куток троха життя, збудив духа народного.

— О ні, помиляєтесь! Ще як мій таточко були в семінарії, то дух народний був по троха розбуджений, але і Петро був горячим народовцем, о, і він умів гарно говорити. Бачите, а тепер він є собі звичайнісіньким попом. Ще до недавна був він горячим, хоч і не так як ви. Я тоді ще була дуже молода, легковірна и перенялась его ідеалами, его думками. Мені здавалось, що він змінить усі ті кривди, всі нужди, що тиснуть наш народ. Я в него свято вірила, а він...

— А він? — перепитав Степан.

— А щож він, — засміялась вона гірко, — показав ся таким самим, як багато людей, що лиш уміють говорити про свій патріотізм. Та ні, він ще далі пішов, ніж ті невинні говоруні. Вже в другім році священства утік з передвиборчого зібраня, утік, бо бояв ся, що не дістане запомоги, о котру тоді подав ся. Видите,

то може дурниця, але я ще тоді була страх молода, не розчарована, мене то дуже прикро діткнуло. Він зламав мою віру в людей.

Степан встав зворушений. І гнів на незнакомого собі Петра, і жаль, і сімпатія до сеї гарної дівчини, все якось мішало ся в єго душі. В першій хвилі він хотів згїрдним словом обізвати зрадника народної справи, але тут же роздумав, що се єї свояк. Не кажучи нічого він знов сів коло неї. А вона, подумавши троха, почала говорити далі.

— То, видите, може я занадто присторонно дивлюсь на сю справу, може не входжу в єго положенє, може то лиш нещасливі обставини змусили його до того. Він оженив ся з бідною дівчиною, дістав кепське місце, і може кінці з кінцями не могли зійтись, а він, аби їх звязати, подав ся о запомогу і лиш для того...

— О ні, він не був щирим народовцем, не був добрим Русином, — перервав Степан, запалюючись. — Та-ж я волів би під плотом з голоду умерти, ніж за ціну гроша стати ся зрадником свого народу, своїх ідеалів.

— Ёй, так вам тепер здає ся.

— Ні, ні, — гбрячив ся він далі — і почав розказувати їй, як він представляє собі жите серед народа і працю для того народа. Говорив з переконанєм, з щирим запалом, так що й їйї пірвав за собою. І забули молодята про решту осіб, що були коло них, заговорились і потонули в прекрасних мріях, котрим ніколи не судилось сповнити ся...

III.

Вечеріло. О. Роман і Наталька відїїхали до дому. Степан також хотів їїхати, але Лесько не дав собі о тім і говорити.

— Ну, скажи, будь ласкав, чого ти пойдеш до дому? Що там будеш робити?

— Робити, не робити, а все таки з батьком повитати ся треба.

— Не бій ся, вепієш ще. А тимчасом остань ся ту. Побалакаємо, погуляємо. Чень же о. Сидір не відмовлять свої гостинности.

— Ну, що ти Лесю вигадуєш, — вмiшав ся о. Сидір, — я мав би відмовляти комусь гостинности? Прощу, прошу, забавте у нас.

— Але моя фіра — —

— Що там фіра! Нехай собі фіра йде до дому. А коли схочете, то я скажу запрягти і сам вас відвезу.

Так і зробили. Степан лишив ся в гостині у о. Сидора, навіть не підозріваючи, щоб та гостина могла мати яке небудь інше значіне, крім простої гостини. Жилось ему там добре, далеко ліпше, ніж би жилось в біднім батьківськiм домі. Час плив швидко в веселій кумпанії: грали в карти з о. Сидором і Леськом, ходили на прогульки, навіть танці заводили вечером, хоч лиш у дві пари, бо й мала Кадзя не хотіла відставати від старших. Про Натальку Степан думав дуже часто і мимоволі порівнував її з Герміною. Чому в розговорі з тамтою так якось від першого слова робилось ему легко і свiбдно на серці, а при сій наче якась тiнь лягала ему на душу? Він старав ся втягати її в розмову о літературі, історії і других таких річах, але швидко пізнав, що бідна дівчина в тих ділах зовсім темна, хоч і старала ся випутуватись загальними фразами, котрі на домір лиха ще й некористно свiдчили о ві характері і правдолюбности. Ему якось жалко зробилось єї. Освіта жіноча була одним з єго ідеалів, а Герміна видавалась ему дуже потребующею і бажающею освіти. І він задуму-

мав „попрацювати над єї розвиненєм“, більше може для того, що вона приятелька Натальки. Оповідав їй свої думки, свої погляди, говорив з нею о книжках, котрі він читав, а котрих вона і в руках не мала. Довідавшись, що вона сеї або тої книжки не читала, обіцював прислати зі Львова, горячо заохочуючи, щоб конче прочитала.

Панночка кивала головкою і усміхалась. Вона слухала єго терпеливо, — таж то було конечно! таж то би було прямо негречно, як би вона єму коли дала пізнати, що все те єї не займає, про що він говорить. Зараз першого дня по єго приїзді у неї з мамою була „серіозна“ розмова; обі вони розважали докладно се питанє, за чим приїхав сюда сей питомець? чого лишив ся? — і порішили, що міг мати тільки одну ціль — старатись о руку Герміни. О, бо питомці так собі, без ціли нікуди не йїздять. Зміркувавши в нїм конкурента, почали розважати дальше, як його в данім разі прийняти. „Хлопський син!“ — зітхнула пані Софія. „Нудний такий!“ — додала панна Герміна, — і обох лиця протягли ся. „Третій рік скінчив, і такий скромний, певно й довгів не буде мати“, — потішалась пані Софія. „І собою таки не поганий“ — докинула всміхаючись Герміна, — і обом лекше стало на серці. „Ех, як би то у нас більше маєтку було, от хоч би половина того, що дістане ота перевернена голова, Наталька, то могла-б ти, моя голубочко, вибирати!“ — сказала пані Софія, цілуючи Герміну в чоло. Так і стало на тїм, що „треба приймати, що Бог посилає“. Степан і сном не снів о тїм, що його зробили женихом, хоч довгі, таємничі погляди Герміни повинні-б були його надоумити. А Герміна швидко привикла до тої думки, що сей нудний питомець мав бути єї чоловіком. Га, щож було робити! Така вже доля всіх безпосажних паннів, що мусять вдо-

воляти ся тим, що Бог пошле. Йій жаль було самої себе, бо-ж мусіла зречись своїх „ідеалів“ з чорними вусиками, в гарних до стану тужурках і краватках, в лакерованих черевках і з множеством компліментів на устах. Яким же нудним та вкучним видав ся йій Степан в порівнаню з ними! „Хлопський син, тай годі“, — думала вона крутячи носиком. „Але я мушу його обтесати, обгладити, уцівілізувати“, — думала далі. — Він мусить змінити ся!“ рішала твердо в своїй думці, і з роскішною дрожю та нетерпячкою ждала тої хвилі, коли Степан освідчить ся о єї руку.

Але хоч і як часто лишала мама Степана і Герміну самих в покою, хоч і які довгі та таємничі погляди кидала Герміна на Степана, — Степан не освідчав ся. „Чи він такий несміливий? чи не вмів висловити ся? — думала Герміна, але й не впадала думкою на те, що може він єї не любить і о ній не думає.

Раз якось вибрались всі молодші в гостину до о. Романа. Не далеко було, мала милька, то і швидко дійхали до села. Малі, білі хатки так і дивились на них цікаво своїми віконцями. А от і попова хата на горбку, висока, з великими вікнами. На дорозі до неї стояла Наталька в легонькім домашнім убраню і живо щось говорила старій жінці, що стояла коло неї, потім дала йій щось невеличке, завинене в паперці.

Тимчасом наші дійздили до неї, і заким ще візок станув, Лесько вискочив з него і побіг витатись з Наталькою.

— Що ви дали тій жінці, сли можна спитати? — питав він вказуючи на селянку, що повільним ходом пішла від них.

Наталька подивилась на него. — Ви вже зараз будете мати спосібність сміятись з мене.

— О, ні! чого?

— То, видите, — вона не скінчила і пішла витатись з Герміною. Степан підійшов і собі.

— А! ви тут? я думала, що ви вже давно покинули наші сторони. Але видно, що вам подобались —

— Хто такий?

— Може і „хто“ также, я тепер лиш про „наші сторони“ говорю, — усміхнулась якось дивно Наталька, і Лесько так само засміяв ся якось по дивному. Степан спостеріг се, але нічого не міг догадатись, то й покинув всякі догади і почав балакати з Наталькою.

— Давіть ся, як наші люде не вміють використати землі, — показав Лесько кавалок землі між плотами*). Чи-ж не може засадити там або дерева або капусту? А всему тому винні забобони. Треба знищити їх, а кільки то вийде користи!

— Не можна знищити, — сказала Наталька — освітять людей, то забобони самі собою пропадуть.

— А чому-ж знищити їх не можна?

— Бо, бачите, майже кождий забобон має в собі якусь домішку доброго... ні, я эле кажу, — має в собі багато доброго.

— Доброго? Скажіть ліпше: поетичного! — усміхнув ся злосливо Лесько.

— Може і поетичного, — усміхнулась і собі дівчина, — але я хотіла о добрім говорити. Отже бачите, кождий забобон.. але ви може не цікаві?

— Дуже.

*) Де плоти сходять ся в клинчик, там завсїгда наші селяне лишають ковалочок землі, мовляв: „най там все эле сидить“. І ідучи в ночи тамтуди не дивлять ся на тоті „кути“, бо там біда сидить. *Прим. авторки.*

— От візьмім осміяні вроки. Ви і всі вам подібні смієтесь з них, гадаєте, що нічого не помагають. Не помагають може ті церемонії, ті формулки, що шепчуться при них, але помагає вода з вуглем на сильний біль голови. Стрібуйте коли, то повірите.

— Наврочте мене вперед!

— Не годна. То треба злих очей, а чей ви не будете такі негречні, щоби в мене впитати, що я маю злі очі.

Товариство засміялось.

— А щож, пані таки мені не скажете, що за чари давали ви тій жінці? — поспитав Лесько.

— Не жадні чари, я давала ліки.

— Ви давали ліки! — перепитав з поважним зачудуванєм Степан. А по устах Леська пролетів іронічний усміх.

— А хіба-ж ти не чув ще того? Та-ж то стара річ, що наші жінки на селі — звичайно старші, але видно, що і молодші — бавлять ся в докторів. Дають людям ніби ліки, а властиво деяке зілечко, таке, що нічого не поможе, але нічого й не пошкодить, і самі свято переконані, що вони страх помагають. Але то ще щастє, коли нічого не пошкодять.

— А вдите, я знала, що будете сміяти ся з мене, — ніби жартом, але з якимсь укритим жалем сказала Наталька. — А я могла-б вам доказати, що мої ліки добрі, що людям помагають, а найліпшим доказом є то, що їх приходять багато до мене.

— Що люде приходять, то ще не доказ, щоб мали вже ліки бути добрі. Певно даєте їх за дармо, то чому-ж би мали не приходити? А впрочім не буду перечтяться, чи і вони не вірять в те, що ті ліки їм помагають.

— Помагають, помагають, — вмiшав ся Степан. — А хоч би і не помагали, то вже велика ваша заслуга, що беретесь за се діло, що обходять вас бідні хорі селяне, — горячив ся дальше.

А Наталька розсміялась сердечно. — Щастє, що я не п'ятнайцятилітна дитина, бо від ваших слів страх би мені завернулась голова, і я могла-б справді подумати, що я Бог знає що таке !

І за тим Наталька звернула розмову на інший предмет. Довго ще балакали, і Степан аж здивував ся, як побачив, що вже смеркаєсь, і гості почали збиратись до дому. Ёму з нею так добре балакалось, якоесь так весело, свобідно, не так, як з Гермiною, не так як зі всіма. Він чув, що стає ся веселішим, і дотеп відкись у него брав ся; а надто ще, коли побачив, що єго говорiне їй подобаєсь, утішив ся тєм, як незнати яким добром, бо чув, що бажав їй подобатись, хоч і сам не знав чому і по що.

Але все на світі має кінець; скінчилась і гостина у о. Романа. Вони відїхали, і Степан довго-довго думав про Натальку, вона й снилась єму цілу ніч.

Наталька по відїзді гостей довго ще сиділа на лавці в огороді, де попрощалась з гiстьми. Була весела цілий день, тільки потому щось їй гумор попусувало. Сиділа і думала о ріжних річах, а тепер єі думка спинилась на Степані. — Гарний хлопець, цікавий хлопець, — думала вона, — і щира душа, та, здаєсь, не твердого характеру. От такому хлопцю як би енергiчна, розумна жінка — ту нараз урвала пасмо думок і сама не знала, чоґо похилила очи в низ і покрасніла.

— Ти ще ту, Натальцю? — сказав єі батько, надходячи і сiдаючи коло неї. — О чiм се так задумалась?

— Так собі, — відказала змішана Наталька. — Як гадаєте, таточку, — додала по хвили, — чи не добре би було запросити пана Степана до нас на пару день?

— Я й сам уже о тім думав, — відказав о. Роман, — але тепер уже бачу, що не можна.

— А то чому?

— Сказав мені нині в секреті о. Сидір, що Степан старає ся о руку Герміни.

— О руку Герміни! — скрикнула Наталька, і чогось наче холодно їй зробило ся. — Освідчив ся вже?

— Ні ще, але мабуть швидко освідчить ся. Ну, а в такім разі, сама бачиш, не гарно було-б...

— О, так, певно, певно, — поспішно перебила його Наталька. — Ходім до хати, таточку, ту якось холодно.

До пізної ночі не могла заснути Наталька, у одно думаючи про Степана і Герміну. Не будуть вони щасливі обов, як поберуть ся, думала вона. Занадто рижнять ся між собою успоебленнями і думками. Але хто знає? може то власне добре? може він їйї переробить на розумну жінку? Та ні, за слабого він характеру, щоб міг мати на неї який вплив! Вона його переробить, вона, єї мати, єї батько. І що єму в ній сподобало ся? чим вона могла його притягти? І жаль їй було Степана, і досадно якось на єго сліпоту. — Такі то вони всі! — подумала в кінці стискаючи зуби. — На словах ідеальні змаганя, патріотизм і Бог зна' що такого, а прийдець до діла... Єт, Бог з ним! як собі постелить, так буде спати.

Тимчасом Степанови дни минали давним ладом. Тільки тепер не доставало єму чогось, тужно було, сам не знав за чим. Певне за рідною хатою, подумав, і незадовго поїхав до дому. Хотів іти піхотою, але гостинний о. Сидір не дав собі о тім говорити, дав єму свої

коні, і просив ще сердечно: що як там побачить ся з своєю почитною родиною, та натішить ся нею, нехай ще до них зайде. Та-ж вакації ще довгі, а Леськови і нам всім буде кучитись за вами!

— Добрі люде, — подумав Степан, — добрі люде! — Подякував, обіцяв користати з ласкавих запросин і поїхав домів.

IV.

Минули вакації, почалось знов семінарське життя. Степанови нудилось страшенно в семінарії. Все йому чогось не ставало. Що би то могло бути? — питав сам себе, але не знаходив відповіді. Навіть улюблені книжки вже его так не займали. Раз якось пригадав собі про те, що обіцяв Герміні, і післав їй кілька книжок. Дістав потім від о. Сидора лист, в котрім той дякував в імени Герміни за прислані цінні книжки і запрошував не минати їх хати, як прийде на вакації.

Читаючи сей лист Степан усміхнув ся сам до себе. — Добрі люде, — подумав, — троха зацофані, але почитиві, гостинні люде. Треба буде поїхати до них. І Герміна таке почитиве, найівне дівча. Коли з нею оженить ся який розумний хлопець і задасть собі труду над єї освітою, то з неї може вийти розумна жінка. Але не така, як Наталька! — додав, і образ Натальки відразу ожив в его уяві. Він дуже часто думав о ній, але тільки сам з собою. Про Герміну оповідав товаришам, хвалив ся по трохи, що він їйї вчив, що як з неї вийде розумна жінка, то се буде его заслуга, але про Натальку лиш раз щось почав говорити, тай так при тім зачервонів ся, що товариші почали з него сміятись. І більше вже не

говорив про неї, хоронив ві образ в своїй душі як які святощі, котрих не показує ся на прилюдний вид. Він радо був би поїхав до о. Романа, далеко радше, ніж до о. Сидора, і дуже дивувався, чому о. Роман не запросив його до себе. А йїхати не запрошений він не міг відважити ся. Потішав ся тільки тою думкою, що Наталька часто буває у о. Сидора і що там буде міг йїї побачити.

Надійшли вакації. Степан поїхав просто до батьківської хати. Рідня тішилась ним, і єму з початку було лекше, але потому знов обїїмила його нудьга. Се певно для того, — думав — що всі ту працюють, і обидва брати і сестра одиначка, чи то на своїм полі, чи на заробітках, тільки він дармував від рана до вечера і єму було се прикро, бо здавалось, що вони на него дивлять ся, як на дармойїда. От поїду до о. Сидора, — подумав. І вже за кілька день явив ся в гостинній хаті о. Сидора. Всі там ним утішились сердечно. Не приїздив довго, думали, що вже не приїде, аж ось приїхав, значить, вже на серію гадає старатись о Герміну.

— Які смішні ті нові люде, — казав о. Сидір до жінки вечером. — Деся за моїх часів видів чоловік дівчину раз або два, подобалась єму, тай зараз освідчував ся. А той сидів трохи чи не місяць тамтого року, а тепер знов приїхав. Ну, але певне вже сего тижня освідчать ся. Говорив сьогодні, що мусить добре дівчину пізнати, заким з нею оженить ся. Смішні вони, ті новатори!

— Та чого-ж хочеш? Тамтого року ще не був скінчений, якось не смів. Але ти не знаєш, як мені голова схне, коли погадаю, кільки то треба буде грошей на виправу, на весіле. І хто знає ще, які довги він має?

— О, довгів чужих не гадаю платити! Хто зробив, най платить.

Жінка зморщила брови. — Стара то пісонька, так всі тати говорять. Але як прийде що до чого, то таки треба, тай годі. Ти прецінь своїй дитині щастя не загородиш.

— Та коби то знати, чи то щастє?

— Та чому ні? Наша Гермієя має таку щасливу вдачу, що їй всюди буде добре. Тай і він якийсь не злий хлопець, здає ся. А в тім поживемо, то й побачимо.

Житя ішло так само як тамтого року. Так само як тамтого року Степан грав в карти з о. Сидором і Леськом, тільки тепер рідше як перше, бо Лесько приготворював ся до екзамену. Але за то більше часу посвящував Герміні: читав їй голосно, а вона слухала, тримаючи в руках якусь робітку, щось в тім роді, що жінки все тримають в руках, щоб дармо не сидіти.

Все ішло по давньому, але Степанови все чогось не ставало. Нудьга брала його ще тяжша, ніж дома. Не минув і тиждень, а вже і о. Сидір, і Герміна і їх гостинність так йому обридли, що почав думати о тім, як би найскорше відси вирватись і полинати — куди? він і сам не знав, не осмілював ся сам собі сказати. Раз якось в розмові натякнув про той свій намір, і побачив, що о. Сидір якось зблід і прикусив зуби. Що воно мало значить, він не знав, але йому ще в двое зробилось неприємніше. І він рішив ся, будь що будь, в найблизший понеділок покинути гостинні пороги о. Сидора. Занятий своїми думками, неспосібний до ніякого діла, він ходив по хаті як сновида і не закримічав навіть, що на неділю приготувались на якусь незвичайну гостину, що слуги верхи їздили з запрошеннями по сусідніх панот-

ся до неї весело. — О голубко моя! не дам я тобі ніколи сумувати. — подумав собі. Він був би обіймив цілий світ, був би обіймав, цілував усіх людей, що ту були. О, вони добрі! всі ті люде добрі, всі на цілім світі. Чи єму коли хто що злого зробив? Ні, ні, брехня! Єму так і хотілось крикнути: брехня, що є і злі люде на світі. Нема їх, нема злих! — І знов подивив ся на Натальку, але вона в тій хвили вже не дивилась на него, оповідала щось живо Леськови; Лесько засміяв ся голосно і при тім так якось подивив са на Натальку, так дивно, що Степан учув якийсь гнів до товариша. — Як він сміє так дивитись на неї, — подумав з обуренєм, але в тій хвили і сам з себе розсміяв ся. — А відки-ж маю право гніватись на него? чи-ж він знає, що я їйї люблю? чи знає вона?... О, він їй скаже, ще нині, як тільки розійдуть ся ті всі люде! І потому скаже й Леськови, обійме його за шию і скаже єму: я люблю Натальку! А як же він здивує ся! не схоче увірити. А може він также любить їйї? Він? та, де?! Та-ж він нераз сміяв ся з неї, оповідаючи єму про єї мрії патріотичні. Негідник! — сказав в півголоса Степан, — він не вмів оцінити Натальки! — І чим раз дальше тонів в солодких думках, оперши ся о вікно і дивлячись в густу зелень садка.

— Чи підете з нами на прохід? почув ся над ним голос Герміни. — Ідемо всі, старші і молодші.

— Ну, то і я піду.

Незадовго вони всі йшли в сторону ріки, де був доволі гарний вид. Дівчата йшли наперед з Леськом, і чути було їх веселі сміхи і жарти. За ними ішли о Сидір і о. Роман і щось живо розмовляли о сегорічних жнивях. Степан хотів іти з дівчатами, але затримав його о. Михайло, бо хотів випитатись його о свого сина.

— Як гадаєте, чи добра станція, де мій Геньо живе, чи може треба їйі змінити?

— На що змінити?

— Кажете, що не треба? і я так гадаю. Але ті хлопці страх кільки коштують, заким їйх випровадиш в люде.

— О, то правда, — відповів Степан. Ёму живо стало в памяти, кільки він коштував свого батька. Але він ёму віддячить ся, віддасть в двоє, в десятеро все то, що взяв від него.

— З дівчиною ліпше в світі — говорив далі о. Михайло. — От о. Сидір, мій приятель, викохав собі таку доню. І що ёго ёї наука коштує? нічого. Була рік в місті, училась язиків і на фортеяні, от і скінчена наука, і вона розуміє як раз тільки, кільки треба нашій попадянци, щоби була доброю жінкою! О, бо я противний зовсім тим, що свої доньки учуть, аж переучують. Виходять з них хіба такі перевернені голови, котрі гадають, що вони незнати що.

Він натякував на Натальку, але Степан і не догадував ся. Він, як то часто трапляєсь, був в половині з своїми гадками, а в половині слухав о. Михайла.

Для дівчини, — твердив дальше о. Михайло, — похваляю лиш домашнє вихованє. Там виучують ся вони всіх старих наших чесност. Хлопець інакше, той потребує науки, бо з неї потребує колись хліб їсти. А ви як думаєте?

Степан не чув добре, про що його питають і кивнув головою. — Я так само думаю як ви, — сказав на осліп.

— О, то мені подобаєсь. Бо то тепер трудно вже здібатись з такими молодими людьми, щоби нам старим признали слухність. Все тепер яйце хоче бути мудрійше від курки. Що то тепер за молоді люде понаставали,

то нехай Бог боронить! Є і такі, що тільки грошей шукають, а не жінки; женять ся з грішми, а не з дівчиною. То вже не так, як Бог приказав! Ну, а ви, — звернув ся він прямо до Степана, — скажіть мені так, з рукою на серці, ви за грішми не шукаєте?

Степан здивовано глянув ему в очи. — Чого сей чоловік від мене хоче? — подумав.

— Ви вагуєтесь? — напирав о. Михайло. — Не вже-ж і ви мали-б бути такі, як більшість теперішних молодих людей? Не вже-ж ви були-б в стані полюбити дівчину, а потім покинути, коли-б дізнали ся, що вона не має грошей?

— Я? — аж скрикнув Степан. — Хто вам се сказав, отче? — Ему в тій хвили пригадалась Наталька, і він з жаром додав: — Ні, ніколи!

— Так я й думав, так я й думав, як тільки вас побачив, — сказав радісно о. Михайло. — Так і видно, що ви не такий чоловік, що ви не зрадите положеного в вас довірія.

Степан знов витріщив на него очи. — Якого довірія?

— Ну, ну, — всміхаючись добродушно сказав о. Михайло, — молодий чоловіче, не прикидайтесь наївним. Ви знаєте своє, а ми знаємо своє. Я також колись був молодим, то й знаю, як то між людьми ведесь. Ну, та якось то воно буде, правда?

— Та певно, що якось мусить бути, — сказав Степан, не знаючи, до чого гне свою річ о. Михайло.

— Я тільки те можу вам сказати, що вас 'ту всі дуже хвалять, а як же, а як же! Дуже ви сподобались — —

Урвав з легким усміхом, скося поглядаючи на Степана, котрий тимчасом гонив поглядом за Наталькою.

— Ви дуже ласкаві для мене, — сказав він. — Се радше я мав би причину хвалити сі сторони і людей, з котрими ту пізнав ся. О. Сидір приймає мене так гостинно і ласкаво —

— Ну, се прецінь обовязок кожного Русина! Ну, а моя похресниця, панна Герміна, як вам подобаєсь?

— Що-ж я можу про неї казати крім самого доброго?

— Значить, сподобалась вам? Ну, се добре, дуже добре!

— Що-ж ту такого дуже доброго? Воно зовсім натурально.

— Ну, так, так, зовсім натурально! А добре для того, що й ваш звязок, опертий на взаїмнім почуттю, буде тим тривкійший.

— Наш звязок, — крикнув Степан мов опечений. — Наш звязок? з ким звязок?

— Ну, з ким же би? Ваш з Герміною.

— Як то? Се ви з відки взяли?

— Ну, ну, ну, перепрашаю, може я недіскретно....

— Ні, прошу, скажіть виразно! — горячив ся Степан. — Жадної ту недіскреції нема. Я хочу знати!

— Ха, ха, ха! Хіба-ж ви доси того не знаєте? — добродушно сміяв ся о. Михайло. — Весь повіт знає, що ви женитесь з панною Герміною і що нині мають бути ваші заручини, а ви ще церемонитесь.

Степан став мов громом прибитий. Поблід весь мов полотно, але за хвилию почервонів як полумя і з страшним поглядом заступив дорогу о. Михайлови.

— Отче, ваш жарт дуже невчасний і я зовсім не хочу бути предметом ваших дотепів!

— Але-ж господине, я зовсім не жартую! — ска-

зав поважно о. Михайло. — Дивує мене тільки ваше захованє в сій хвили.

— Але-ж бійте ся Бога, я ні о чім не знаю! Перший раз від вас чую щось подібного! — скрикнув Степан в смертельній тривозі.

— Ну, даруйте, — відповів ображений о. Михайло. — Се ви, господине, кажіть кому дурнійшому, а не мені, старому практикови в таких річах. То не може бути.

— Але кленуєь вам сумлінем, що я з панною Герміною ані слова — — —

— Е, е, е, ще чого не стало, щоб ви з нею самою о тім говорили та романси заводили! Ні, сего у нас не ведесь. А ви скажіть по совісти: бували ви в домі о. Сидора?

— Бував, отсе другий раз — —

— Другий раз, але кожного разу довший час?

— Ну, так.

— Оставались з панною сам на сам?

— Хіба-ж я тому винен, що нас лишали?

— Не кажіть сего! — строго скрикнув о. Михайло. — Ваш обовязок був вийти і не лишати ся з панною, коли ви о ній не думали! Далі: чи не прислали ви їй книжок?

— Прислав, але хіба-ж се гріх?

— Знаємо, яка се добродітель! Чи не казали ви тільки що, що вам Герміна сподобалась?

— Мій Боже! що се має значитись, отче? Що ви за судія такий на домною?

— Даруйте, господине! Я старий товариш і приятель о. Сидора і говорю з вами о річи поважній, за єго просьбою. Ви бували в домі, занимались дівчиною, піддержували з нею зносини — чи ви гадаєте, що сего ні-

хто не бачив? Весь повіт о тім знає, всі вважають йійі за вашу наречену, а ви щось микитите. Ні, господине, у нас то так не йде. Ви мусите з нею ожентись.

— Мушу. Як то мушу? Помимо моєї волі і охоти?

— Було тоді питати волі і охоти, коли-сьте зачинали зносини з сям чесним домом. А тепер, коли ви чесний чоловік, не можете вже відступити.

— Але-ж я єї не люблю! я люблю іншу! — в одчаю скрикнув Степан.

— Е, пусте діло, — сказав о. Михайло. — Полюбитесь по слюбі. А що до іншої, то коли та інша — попівська донька, то будьте певні, що після того, що ви ту зробили, жаден ціи своєї доньки за вас не дасть.

— Боже мій! — зойкнув Степан і заломив руки. — Що се зо мною дієсь! Чи я одурів, чи всі ви сприяглись, щоб мене з розуму звести?

— Ну, ну, господине, — сказав лагідно о. Михайло і взяв його за руку. — не беріть усеґо зараз з найгіршого боку. Панна Гермїна не жадна почвара, котрої-б лякати ся, а о. Сидір не такий уже бідний. Поберете ся і Бог вас буде благословити.

— Ні, ніколи! — скрикнув Степан і вирвав свою руку з руки о. Михайла, рванув ся кудись бігти. Але о. Михайло удержав його за полу.

— Ну, що се з вами? куди ви?

— А хоч з моста в воду! Все мені одно!

— Гов, гов, молодий чоловіче, угамуйте ся! Не робіть дурниць! А радше послухайте моєї ради. Не хочете з Гермїною женити ся — воля ваша. Але поперед всеґо поговоріть з нею самою. Коли вона звільнить вас від обовязку, то можете женити ся з другою.

Степан великими очима глянув на о. Михайла.

Здавалось, що з слів невеличкого панотця блиснула якась надія.

— Добре, нехай буде й так, — сказав він.

— Ну, видите, так буде найлучше. Постійте-ж ви ту, а я піду і вишлю до вас панну Герміну.

Він пішов, прискорюючи кроку, а Степан остався, блідий, понурий, мов прибитий.

— Ви хотіли мені щось сказати? — запитала його Герміна, надходячи.

— Так пані, дуже важну річ.

— Цікава я почути. Ану, кажіть.

— Чи то правда, пані, що нині мали бути... ваші заручини?

Герміна почервоніла як півонія і схилила очи до долу та принялась розщипувати якусь квітку, котру держала в руках.

— Ну, та правда, мамця казали, — сказала вона встидливо.

— І зо мною?

Герміна мовчала, ще більше заповонівшись.

— Чи й те вам мамця казали?

— Ну, та так.

— А відки-ж мамця могли о тім знати, що я стараюсь о пані руку?

— А... або я знаю?

— Не знаєте? А самі ви як думаєте?

— Я... я думаю так як мамця.

— Он як! Значить, і ви переконані, що я хочу з вами женитись?

Герміна мовчала.

— Помиляєтесь пані, — сказав рішучо Степан.

— Я вас не люблю і женитись ані заручуватись з вами не думаю.

— Дякую за комплімент! — сказала Герміна і сльози почали навертатись у неї на очи.

— Е, що там комплімент! — гнівно сказав Степан. — Вам, пані, компліментів треба, а ту розходиться о мою честь, о мов житє. Я вам ще раз кажу під словом чести, що вас не люблю і ніколи не думав бути вашим мужем. А в таким разі чень же не схочете напирати на мене, щоб я брав вас без любови?

— Мамця казали, що й по слюбі буде досить часу на любов, — живо відповіла Герміна.

— Чи так? Ну, то я скажу вам, що після сих слів я по слюбі зненавиджу вас, зроблю вас і себе нещасливими.

Герміні знов почало на плач збиратись.

— Чого-ж ви хочете від мене? — спитала вона.

— Того, чого маю право жадати від усякої чесної дівчини: щоб ви ще нині перед усіми гостями відкликали, що заручин ніяких не буде, що я вас не люблю і о вас не старав ся.

Герміна видивилась на него витріщеними, переляканими очима.

— Що ви? що ви? я мала-б...? Ні, ніколи сего не зроблю! Радше вмру! Се-ж був би скандал, після котрого ніхто-б на мене й не подивив ся більше!

— А те, що ви зо мною робите — не скандал?

— Я не знаю. Так многі роблять і добре з тим виходять. Але відкликувати — се нечувана річ.

— Але-ж бо інакше я пропав! — крикнув Степан. — За мене інша дівчина не піде.

— А мене то що обходять, — холодно відказала Герміна. — Не зачинайте з кількома нараз. Знаю я, о кого вам ходить, але з гори вам кажу, що нічого з того

не буде. Хоч би мало прийти до скандалу, а з того нічого не буде. Се моє крайнє слово.

Вона обернулась і пішла до товариства. На питанє товаришок нічого не відповідала і весь час була задумана та мовчазлива. А коли товариство вернулось до дому, то довідалось, що Степан перед хвилею прибіг, зібрав свої річи, звязав в пакуночок і пішки, не прощаючись ні з ким, пішов до дому.

— Що се значить? Що стало ся? Гермінко, що там було межі вами? — допитувались усі, не виключаючи батька й матери.

— Та нічого, — відповіла Герміна з видом ображеної королеви. — Він освідчив ся о мою руку.

— Ну, ну, і що ж дальше?

— Та нічого, я дала єму коша.

— Дала коша? А то для чого?

— Бо дурень, — гнівно сказала Герміна.

В кілька неділь опісля вчитала Наталька в газеті, що Степан висвятив ся безженним. Тепер він жиє в великім місті, має вплив в консисторії, і ходять слухи, що займає ся виготовленєм великого меморіялу до Риму, доказуючи потребу розтягнути добродійства безженного священства на всіх галицко-руських поїв. З давних ідеалів реальної праці для народа не осталоє нічого, хоч родину свою від часу до часу запомагає. Всі ті, що з ним мають яке діло, що шукають протекції в консисторії, хвалять його і називають дуже добрим і милим чоловіком.

Сидора Наєроцка.

Дівочий жаль.

Хмари вкрили синє небо, сонце заступили;
І у мене туга серце хмарою покрила.

Грім торкоче, блискавиця як змією вєть ся;
В грудях серце, як пташина у неволі бєть ся.

От і зерна градовї дзвінко в вікна бють ся;
А у мене дрібні сльози тихо-тихо лють ся.

Град і дощ минувсь, і вітром хмари розігнало,
І веселка як кристалі в небесах засьяла,
Сонце впливло, і горе в долю повернуло, —
Тільки глянуть в темне серце сонечко забуло.

По садочку похожаю, кругом позираю:
То-ж то гарно, то-ж то любо, як у божім раю!
Квітка вбрата в срібну росу квіточку вітає,
Пташка пташку зустріває, голосно співає.
Небо дивить ся на землю — і земля смієть ся;
А у мене все те болем в серці оддаєть ся.

Скріз я бачу: всякий має рідне серце в світі, —
А мені-ж той рай і серце ні з ким поділити!

Дніпрова Чайка.

Про первістну ціль Товариства руських жінок в Станіславові
завязаного 1884 р.

Загально звісно, як сімпатично прийнято завязане жіночого товариства в Станіславові в ціли розбудженя жіночого духа через літературу.

Не лиш наша журналістика відозвала ся о нім дуже прихильно, але навіть польська і російська, як „Kraj“, „Gazeta Narodowa“, „Ateneum“, „Praca“ і др., „Одесській Вѣстникъ“, „Заря“ посвятили довгі статії обьясненю ціли товариства, а український учений, що підписав ся псевдонімом Левко Маячанець, почтив єго присвяченем своєї цінної праці „Про шлюб на Руси-Україні в XVI—XVII. столітїю“.

Тож при виданю „Жіночого Альманаха“ уважаю відповідним висказати ті мисли, котрі мене спонукали до запропонованя паням станіславівським завязати те товариство, і може хоть по части удасть ся мені довести, що воно опирало ся на реальних підставах, та лиш не мало часу виникнути в духа загалу.

Кому не звісна наша жіноча наука, котра крім музики і язиків не виходить по за обруб найнищих, елементарних відомостей? Виші студії, то дорога перед нами цілком заперта і мусямо вдовольняти ся знанєм, котре навіть не вирівнує мужеским середнім школам. В порі, коли живійше зачинають будити ся сили нашого духа, наша наука кінчить ся. Правда, много є таких, для котрих; так скупю уділювана наука цілковито вистарчає. Але тим, котрим вона не вистарчає, котрі бажають ширшого знаня, лишає ся лиш оден однісенький спосіб — читанє книжок.

Тож молодий, бажачий поживи ум хапає що може захопити. Котра з нас не пригадає собі, з якою пильністю, цікавістю і запалом читала в тім віку часто твори без найменшої вартости!

Велика про те шкода, що ніхто не звертає уваги, що і як жінки по скінченю своїх невисоких наук читають.

Є такі панове, котрі з самовдоволенем твердять: розсудна мати або дбалий отець не повинні дати книжки до рук доньки, доки уперед замі єї не прочитають.

Але як високо сягає освічене тих вітців і матерей, що вони можуть за добре а що за зле уважати, що їм може подобатись а що ні, того голосно не виповідає ся і не піддаєсь під загальну критику, в загалі не трактує ся яко річ більшого значеня. А однак хто-ж не знає, як важне буває те, яка книжка дістає ся до рук молоді дівчини або жінки, які думки і погляди на світ і на жите вона поможе їй собі виробити. Що-ж ту натуральнішого і ближшого, як взяти се діло — добору і достарчування книжок для жіночого „самоосвічення“ — в свої руки самим жінкам, злученим в товариство? Непрактичною могла ся думка здаватись тільки тим тіснозорим людям, для котрих усе те непрактичне, що не приносить зараз видимих матеріальних результатів, все одно, хоча-б ті результати й не стоїли виложеного на них труду. То щось похоже на те, як наш, прибитий грубою ручною працею народ поважає лиш виконане якоїсь мускулярної чинности, а кожда умислова, хоть би найтрудніша праця не заслугоє у него навіть на назву праці, — немов би думка людська була чимсь іншим, як також чисто фізичним процесом, природним здобутком чоловіка.

Ми покладали собі метою впливати на розвій жіно-

чого духа через літературу, бо література була все вірним образом ясних і темних сторін суспільного ладу, его потреби і недостатків. Вона зазначає фази суспільного розвою, по ній мож пізнати, що вже здобуте а що ще здобуває ся, а если робить пристанки і застої, то лиш для того, що слабші духи, менше світлі уми, ухпивши ся одної єї форми, трівають в ній довше, як би належало. А коли уладженя людські в своїх ненастанних змінах уже іншу прибирають постать і інші викликають потреби, — слабші уми не мають на тільки сили, щоби слідити за новим розвитком, не можуть змінити раз підхоплених черт і замість говорити о тім, що стоїть перед їх очима, заглиблюють ся в минувшину і старають ся вбгати теперішність в рамки минувшого.

В наших часах таким новим і сучасним потребам найбільш відповідним напрямком літературним є реалізм, т. є. представлене дійсного світа, дійсного життя, дійсних, не абстракційних і не підкрашених людей та людських наметностей і відносин. Напрямок той у нас поки що бореть ся з останками напрямів давніших, котрі виводять против него правила мнимої естетики, або старають ся вирвати єму ґрунт з під ніг, денунціюючи його як щось революційного і „неблагонадежного“.

Особливо ми жінки терпимо серед тої боротьби. Поступовці уважають нас за недорослих до їх понять, а не-поступовці за відбігших від їх виображень. З того ввробив ся великий і ухибляючий жіноцтву пересуд, що начитане лиш баламутить жіночий ум.

Хоч і як би то нас боліло, все таки ми повинні признати, що хто не вйде в причини, а бере лиш наслідки, мусить прийти іменню до того переконання.

Та тільки-ж не начитане тут винно, не література, але ті, що не уміють з неї користати, не уміють по про-

сту читати, а з останків минувшости творять лиш штучні загороди для більшого утрудненя дороги тим, що про- стують стежки теперішности до будущини.

Зваживши затим, що не кождому приступно дійти аж до самого жерела правди і аж там розпізнати живу- чість одних а мертвоту других прінципів, признаємо, що товариство, котре би помагало одиницям випутувати ся з матні і хаосу, витвореного противними прінципами, ко- тре би звертало увагу на те, як і що у нас читає ся, а не полишало-б тоту одну спосібність до висшої освіти простим інстинктам читаючих, — не заслугує собі ціл- ком на закид непрактичности.

Уже сам факт, щоби зібрати жіноцтво під стяг лі- тератури за-для проясненя і поєднаня думок, міг вихо- дити тільки з того переконаня, що кожда річ, літера- тура чи наука, лиш на стілько має правдивої вартости, на скілько може принести практичний пожиток. Кождий, хто слівив за розвитком людської еуспільности, прига- дає собі з історії хвилі, де мовчала преса, не було пар- ляментів, жадного вільного вибору ні вільної дебати, всюди наказане було мовчане і все мовчало. Тоді література була одним прибіжищем вільної думки і слова. Так діялось прим. у Франції перед революційними ча- сами; Польща, розпавшись політично, витворила об- ширну літературу, і в ній концентрує усі свої сили; Россія, притиснена невідповідною до потреб розвою формою державного правленя, виливає ся широким лі- тературним коритом; Русь-Україна, розділена також по- літично, вяже ся з собою при помочи літератури. Не згадуємо вже про заслуги літератури при знесеню не- вільництва, панщини і інших людських кривд, де літе- ратура завсїгда ставала по стороні слабших і утис- нених.

То чи-ж жінки, ідучи слідом за здоровим літературним напрямком, не могли би знайти в нім гідного заступника своїх прав і вимогів? Жіноцтво, котре виключено з загальних і публичних справ, котре не займає жадного становища, на котрім могло би мати вплив на загал і спосібність заявити спільні потреби свого життя, повинно тим більше тримати ся літератури і відшукувати в ній вираз тих потреб і вимогів.

Але то ще не все.

По при висше наведених причинах, а іменно: 1) зужитковане уже існуючої похопности жіноцтва до літератури, 2) отрясене єго від впливу уже пережитих напрямків, і 3) наведене власне на живий, реальний шлях; — є ще одна, не менше важна а тісно з попередними звязана причина, т. є. популяризоване і скоре розповсюджене нових вироблених людською ідей. Діло се тим головно важне, що в теперішнім суспільнім устрою одні стоять ближше а другі дальше від чільних напрямів людської думки і праці; не всім однаково спосібно черпати з того жерела і приходити до обясненя фактів власного життя. Все воно так буває: коли одні уже переробляють і пережують якусь гадку, другі заледви починають о тім думати, а заким певна свідома думка перейде всі круги єрархії суспільної, то через той час зродять ся вже інші потреби і вимоги.

Кожда доба історична кидає наперед лиш часть людей, з поміж котрих вибігає ще мала горстка як би заповіджене відроджуючого ся життя.

Аж пізнійше всі приходять до того самого перетонаня, що вони; тих однак перших вісунів дуже зле читають, нє щадять підозрінь і прикростей і називають їх ворогами загального спокою і ладу. Отсе й є жерело, з котрого пливають так многі нещасні історії му-

чеників, котрим гірко приходило і приходить не раз терпіти за те, що перші зауважали і сказали про нові потреби загалу. Чим далше глянемо в минувшість, тим виразнійше бачимо, що в часах, коли менше посідаю способу до скорого розповсюдження людських думок, страшнійша була історія мучеників, як також, що поступ очевидячки прямує до того, аби кожда, з яких будь причин зроджена ідея уже в перших своїх фазах розвою загортала як найширші круги і переходила в маси. То-ж товариство, котре собі полсжило за засаду слідити за найновішими напрямками, вираженими в літературі, старати ся в як найскорший спосіб передати їх масам і через те будити ясну, свідому думку у загалу, може далеко більше прислужити ся суспільности, ніж коли-б покляло своєю метою хоч і не знати які широкі, а при скупих средствах недостижимі філантропійні заведеня.

Але міг би хто запитати, в якій формі хотіло товариство впровадити в жите висше висказані теорії?

Перед всім при бідности нашого краю ходило тут о постійний фонд за-для ціли товариства, витворений вкладками членів, як також устроюванем вечерків, концертів, фантових лотерій і т. і. Коштами того фонду товариство повинно займатися видаванем книжок, як оригальних так і переводних, котрих добором керував би комітет, вибраний віділом товариства з людей компетентних, з виробленим літературним смаком, без згляду, чи вони члени товариства, чи ні, жінки чи мужчини.

При збільшаючих ся грошевих засобах товариство могло би розписувати конкурси, назначувати надгороди на діла в означенім напрямку, через що загальний рух збільшив ся-б.

Бачимо затим, що товариство мало широку ціль,

а способи до виконання були дуже легкі і прості. Треба було лиш більше доброї волі самих жінок і довшого часу, бо-ж така задача, то не діло одної хвили.

Наталія Кобринська.

К. І. Карасинська-Троїцька.

(Некролог).

Д. 28. квітня сього року умерла в г. Казані Катерина Карасинська-Троїцька, щира лікарка. Свою лікарську працю вона почала в казанській лічебниці для бідних, приймаючи там щоденно хворих і швидко здобула велику славу й любов проміж бідним городським людом, найпаче проміж жінками й дітьми. Уважаючи на великий лікарський поспіх п. Карасинської, їй було дано місце „городського врача“ там же в Казані. Отже й одержавши се місце і будши дуже занятою по новому службовому обовязку, славна лікарка не покинула давнішої лічебниці для бідних, де вона працювала вже скілька літ. Двері Катерини Карасинської-Троїцької не зачинялись майже ніколи: як кажуть єї близькі, вона ніколи не мала навіть сталої пори для їди й спочивку, — їла й спала, коли дозволяв час. Одним словом, за скілька літ перебування в Казані, Карасинська-Троїцька працювала так, як рідко хто працює... не тільки з лікарок, але й з лікарів-мужчин, додамо ми. Огромна юрба бідноти ішла за труною коханої своєї лікарки.

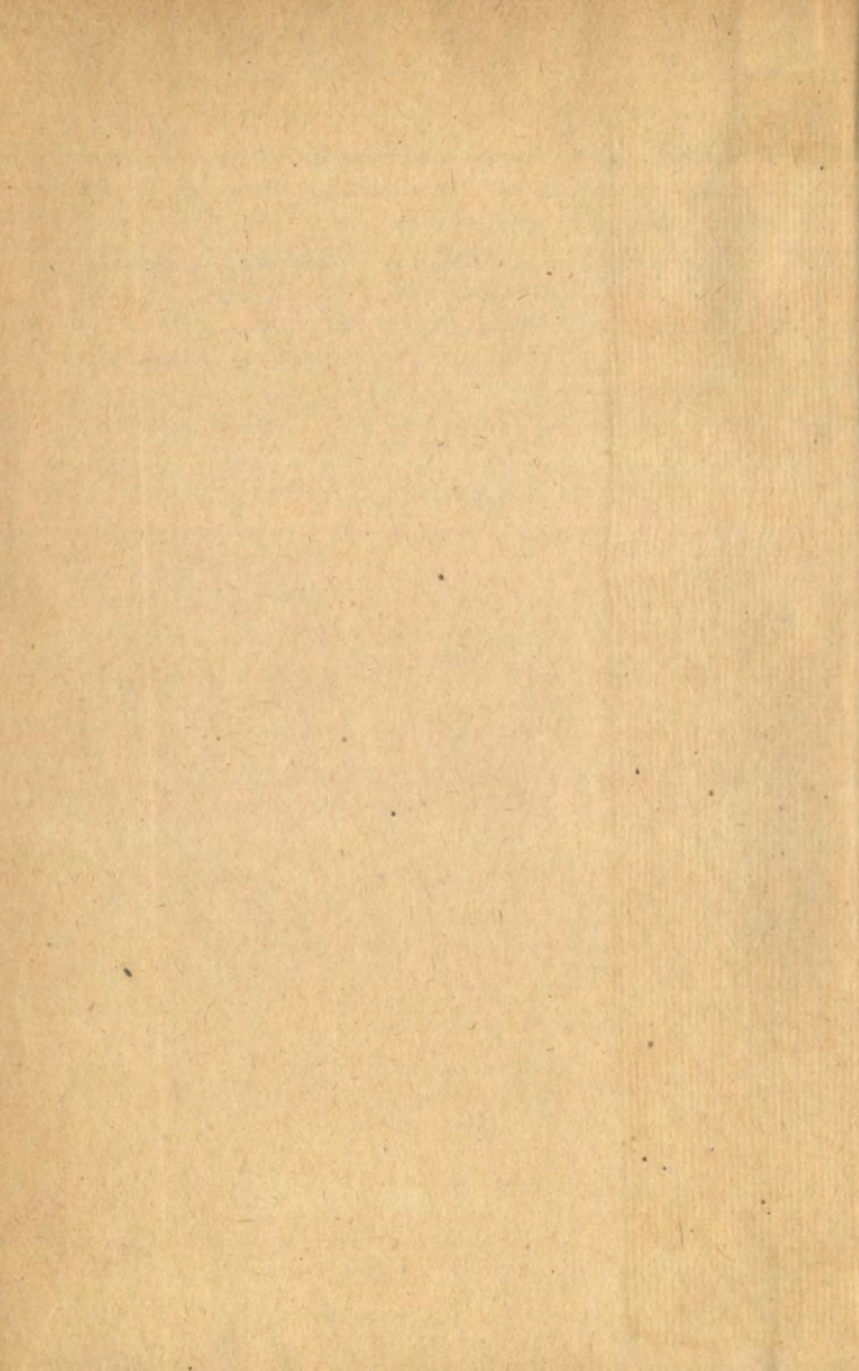
Маючи з російських часописів лиш сі відомості, ми не знаєм, звідки саме була родом небожка, де саме скінчила свою науку і т. і. Але де-б вона не

була врожена, ми маємо складати честь і славу сій руській труженниці і заносимо імя ві в нашу жіночу запись, щоб воно жило проміж нами величним зразком, дарма що імя се не було відоме ширшому світові при життю скромної достойної труженниці!...

Нехай же імя твоє і думка твоя живуть, щирая сестро!

О. П.

2005

466511

B 2.493

B-2493

1996 1992